

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих учених

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
79-ї Міжнародної наукової конференції
(до 90-річчя заснування Наукового товариства
студентів у Харківському університеті)

Харків – 2026

УДК 93/94(063)

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 4 від 27 лютого 2026 р.)*

Редакційна колегія:

Земська А. С. — (головний редактор) доктор філософії з історії та археології, доцент кафедри історії України
Вовк О. І. — канд. іст. наук, викладач кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Волосник Ю. П. — докт. іст. наук, професор кафедри історії модерної доби та новітнього часу
Єремєєв П. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії модерної доби та новітнього часу
Д'ячков С. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Журавльов Д. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Кісельова Ю. А. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Крютченко М. Л. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії модерної доби та новітнього часу
Любавський Р. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Литовченко С. Д. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Павлова О. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Посохов С. І. — докт. іст. наук, професор кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Посохова Л. Ю. — докт. іст. наук, професор кафедри історії України
Рачков Є. С. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Рій Г. С. — доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки», доцент кафедри історії України
Скирда В. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, пам'яткознавства та археології
Токарев А. М. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Ченчик Д. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії модерної доби та новітнього часу

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 79-ї Міжнародної наукової конференції (до 90-річчя заснування Наукового товариства студентів у Харківському університеті) (м. Харків, 24 квітня 2026 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. 348 с.

ISBN 978-966-285-565-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-565-4

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2026.

РОЗДІЛ І
АРХЕОЛОГІЯ

**Скіфська спадщина Карпатського регіону:
між археологією та національними нарративами**

Блаженко Альвіна

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
alvinablazenko@gmail.com*

Скіфська культура у наукових колах територіально пов'язується зі Скіфією Геродота. Зважаючи на останні дослідження, карпатський регіон VI–V ст. до н. е. постає як лімінальна зона — простір інтенсивної міжкультурної взаємодії, де археологічні реалії не збігаються з сучасними державними кордонами.

Дослідження ставить питання: чи є скіфська присутність у карпатському регіоні археологічним фактом, чи конструктом національних інтерпретацій? Актуальність зумовлена необхідністю деконструкції «національної» археології в умовах європейської інтеграції.

Новизна полягає у компаративному аналізі методів презентації пам'яток у музейних експозиціях як інструменту формування ідентичності.

Дослідження скіфоїдних артефактів карпатського басейну пройшло шлях від аматорських знахідок XIX ст. до складних міждисциплінарних реконструкцій сучасності. Вивчення пам'яток розпочалося з описів Т. Легоцького та виокремлення куштановицької групи Я. Ейснером до концепцій «етнічного синкретизму» (М. Пардуц) та «міграційних імпульсів» (Я. Хохоровський).

Аналіз понад 100 пам'яток (Куштановиця, Сентеш-Векерзуг, Сміжани тощо) виявляє різні моделі степового впливу. Сучасні дослідження спрямовані на подолання національної ізолюваності та застосування теоретичних підходів *heritage studies*.

В українській археологічній науці пам'ятки Закарпаття (VI–IV ст. до н. е.) традиційно розглядаються не як ізолюваний феномен, а як органічна складова великого скіфського світу, що простягався від Дону до Дунаю. Головним маркером тут виступає куштановицька група, названа за некрополем поблизу с. Куштановиця (Мукачівський р-н).

Сьогодні репрезентація скіфських артефактів в Україні виходить на рівень культурної дипломатії. Контекст повернення колекції

з Нідерландів створив прецедент, де скіфські артефакти стали юридичним доказом української державності. Хоча закарпатські знахідки не настільки популярні та вони отримують нове прочитання в регіональних музеях як «західне обличчя» Скіфії, за спадщину якої Україна бореться на міжнародній арені.

В угорській історіографії та колективній пам'яті скіфська доба займає особливе місце. Скіфи тут сприймаються як попередники гунів та давніх угорців.

Найяскравішим символом скіфської присутності в Угорщині є золотий олень із Тапіосентмартона, який відіграє у формуванні національного символічного канону подібну роль, яку для українського культурного простору має пектораль. Олень виконаний у скіфському звіриному стилі, проте має певні локальні особливості. Для угорського наративу цей образ є сакральним, адже він перегукується з легендою про «*Csodaszarvas*», який, за міфологічним сюжетом, привів братів Гунора та Магора на нові землі. Угорський національний музей експонує скіфське золото як частину безперервної лінії «східного лицарства».

На відміну від угорського наративу «спорідненості», словацькі дослідники акцентують на мілітарному тиску. Скіфські знахідки регіону інтерпретуються не як культурний імпорт, а як зовнішній виклик, що консолідував автохтонне населення.

У словацькому музейному дискурсі цей період часто маркується як етап боротьби автохтонного населення проти загарбників. На відміну від угорців, словаки не шукають у скіфах предків. Навпаки, акцент робиться на тягlostі місцевого населення, що вистояло під тиском кочовиків.

Таким чином, скіфська спадщина карпатського регіону постає не лише археологічною реальністю, а й полем сучасних ідентифікаційних практик, де минуле інтерпретується відповідно до потреб національних наративів. Музейна експозиція у даному випадку виступає інструментом кодування минулого. Для українців куштановицькі артефакти інтегруються в наратив територіальної безперервності. В угорському контексті через феномен «східної ностальгії», а у словацькій площині акцент зміщується на археологію конфлікту, де скіфська стріла виступає «свідком» руйнування спокою.

**Соціальне положення воїнів у катакомбному соціумі
(за матеріалами поховань)**

Дубяга Андрій

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Metod.ist.ukrdon@gmail.com

Реконструкція соціальних організмів прадавніх суспільств є важливим, але доволі складним завданням, адже головною проблемою в цьому аспекті є повна відсутність писемних джерел. Як доречно було відмічено С. А. Сорокіною, саме ця обставина викликає появу великої кількості різноманітних моделей праісторичних суспільств, які до того ж є суто гіпотетичними, як наголошує В. В. Отрощенко. Не виключенням є й спроби реконструкції соціальної стратифікації катакомбної культури доби середньої бронзи. На сьогодні можна констатувати факт наявності кількох спроб реконструкції, проте жодна з них не може бути ані підтверджена, ані спростована. Не маючи на меті в межах цієї роботи довести чи спростувати наявні теоретичні моделі або запропонувати власну, зосередимо увагу на спробі визначити місце воїнів у катакомбному соціумі, ґрунтуючись на матеріалах поховань. Необхідно відмітити, що з одного боку поховання є доволі специфічним джерелом інформації. Вони можуть відображати не лише прижиттєву спеціалізацію, соціальне положення, майновий статус, але й релігійно-світоглядні уявлення. А з іншого боку дослідження поселень взагалі не дають жодного уявлення про соціум катакомбної культури.

До визначення статусу небіжчика доцільно висувати такі критерії: основне чи впускне поховання, одинарне чи парне (або групове) поховання, кількість поховального інвентарю. Інші елементи поховального обряду здебільшого стосуються саме світоглядних уявлень. Диференціацію воїнських поховань здійснено за наявністю зброї у похованнях. В основу дослідження покладено понад 2000 поховань донецько-донської катакомбної культури (за С. Н. Братченком), у яких виявлено 99 поховань, що містять зброю, тобто трохи менше 5%. У якості воїнських поховань не розглядаються поховання, що містили виключно булави, через їх можливу інтерпретацію в якості не зброї, а інсигнії влади, і бронзовими ножами, через їх можливу суто побутову функцію. Порівняльний аналіз воїнських поховань з похованнями, які не містили жодного зразка зброї, засвідчує, що серед воїнських поховань частка основних більше

на 8,9%. Співвідношення одинарних до парних і групових поховань серед воїнських та цивільних фактично не відрізняється. Найбільш поширеним типом поховального інвентарю є кераміка. У воїнських похованнях кераміка фіксується у 69,6% випадків, у той час як цей показник за вибіркою складає 61,4%. Також необхідно відмітити, що воїнські поховання значно більше насичені керамічним посудом. Співвідношення посудів до кількості небіжчиків у таких похованнях складає 0,85, у той час як показник за вибіркою є 0,79 посудів на людину. Важливим аспектом для визначення соціального положення воїнів у катакомбному суспільстві є аналіз фіксації виробів з металу, адже бронза була дуже цінною. Серед виробів з бронзи найчастіше зустрічаються ножі та шила. Порівняльний аналіз фіксації цих виробів у похованнях донецько-донської катакомбної культури свідчить про значне тяжіння бронзових виробів саме до воїнських поховань. Бронзові ножі фіксуються у 19,2% воїнських поховань, у той час як показник за вибіркою становить 6,1%. Також, необхідно підкреслити, що у 53% випадків ніж сполучається із шилом, таким чином утворюючи своєрідний столовий набір. Відповідно насиченість бронзовими виробами воїнських поховань набагато більша.

Отже, порівняльний аналіз воїнських і цивільних поховань свідчить про те, що воїни мали підвищений соціальний статус у катакомбному суспільстві. Про це свідчить переважання основних поховань у курганному насипі, значна (у порівнянні з цивільними похованнями) насиченість таким поховальним реманентом як керамічні сосуди та вироби з бронзи. Проте вважати, що воїни виокремились в окрему соціально-професійну групу недоречно, адже катакомбне суспільство не досягло військового горизонту, який було запропоновано Г. Г. Терні-Хаєм, бо жоден із представлених зразків зброї не може вважатись спеціалізованим.

***Визначення кількості римських солдат
на території Ольвійського полісу***

Каравацький Владислав

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

v.karavatskyi@ukma.edu.ua

Пряма військова присутність Римської імперії на території Ольвійського полісу мала два нерівнозначних за тривалістю епізоди.

Вперше це відбулося в 2-й пол. I ст., і зазвичай, це інтерпретують як похід Плавтія Сільвана до Херсонеса Таврійського. Щодо другого епізоду, то вона була тривалішою: від серед. II ст. до серед. III ст. З огляду на це, в межах полісу є чимала кількість об'єктів, що ідентифікуються як римські форти. Тому завданням доповіді є, по-перше, оцінити кількісну присутність військ за методикою розрахування Алана Річардсона на основі площі форти. По-друге, визначити щорічні харчові потреби римських військ і чи Ольвія та її хора були здатні задовільнити ці потреби.

В історіографії вже робилися спроби щодо оцінки кількості військ. Роман Козленко зазначає, що на території Ольвії могло перебувати близько 1000 осіб. Форт Кам'янка V міг вмістити до 400–600 осіб, тобто *cohors quinigenaria*. Однак автор в своєму дисертаційному дослідженні не пише про те, на основі чого він робить ці припущення. Тому, за вищезгаданю методикою, є можливість переглянути ці висновки. Щодо визначення щорічної харчової потреби солдат, і чи здатні задовільнити ці потреби Ольвія та її хора, то в історіографії такі розвідки відсутні.

Перед представленням моделі, варто коротко розписати методику А. Річардсона. На основі даних Полібія і Гігіна Громатіка та кілька десятків повністю розкопаних форти дослідник виявив закономірність між розмірами житлової площі, де жили солдати, та інтервалу, тобто місце між валом і житловою зоною (*intervallum*). В залежності від типу форту (тимчасовий табір, *auxiliary fort* чи легіонерський табір) співвідношення є різним. Тому, маючи загальну площу форту і припущення про тип форту, ми можемо порахувати кількість солдатів і навіть теоретичні розміри житлової площі та інтервалу.

Відправною точкою нашого дослідження є моделювання спроможності Ольвійського полісу формувати надлишки, що покривали б потенційну потребу римських гарнізонів з огляду на склад базового солдатського раціону (зерно та яловичина):

- 1) Відштовхуючись від розмірів форти розрахувати максимально можливу кількість солдат їхніх гарнізонів; спираючись на отримані дані обрахувати річну потребу раціону (у калоріях) на таку кількість військовослужбовців.

- 2) Ресурсний потенціал Ольвійського полісу обрахований, виходячи з припущення, що насамперед задовільнялися потреби власне

ольвіополітів (з розрахунку річного раціону однієї родини), але виробництво мало надлишковий характер (з надлишком 50 % від базової потреби, що визначається як 100 %).

Після цього буде здійснено підрахунок: з одного боку, ми маємо число потреби і дивимось, чи задовольняється ця потреба. З іншого боку, маючи надлишок, ми можемо визначити максимальну кількість військ, яку здатна витримати економіка Ольвії.

Щодо висновків: по-перше, важко говорити про хронологію існування фортів, оскільки вони археологічно майже недосліджені. Крім цього, є проблема щодо визначення типів фортів, чи це тимчасовий табір (тобто використовувалися для походу), чи це форти (*auxiliary fort*, стаціонарні, які розраховані на деякий час і мають певною функцію). Тому можна говорити лише про грубі припущення, які надалі можна підтвердити чи спростувати археологічними дослідженнями.

Використання формули А. Річардсона дало наступні результати: кількість військових у Кам'янці V є більшою, ніж припускає Р. Козленко. Якщо це був тимчасовий табір, то він міг вміщувати 6568 солдатів (піхота), тобто один легіон. Це є зависоким числом і виникає зразу два питання: по-перше, де інші подібні табори, якщо військо рухалося суходолом, по-друге, чи реально ми можемо зафіксувати тимчасовий табір археологічно (він виявлений завдяки дистанційному зондуванню), якщо він міг функціонувати лиш один день. Якщо це форт, то число більш реалістичне — 2027. Тобто це чотири піхотні когорти (якщо когорта 480 солдат).

Щодо інших фортів, то їх можна поділити на такі категорії за розміром і приблизно однаковою кількістю солдат, враховуючи, що за типом фортифікацій є *auxiliary fort* (на основі даних від Р. Козленка і знайдені мною завдяки дистанційному зондуванню): 0.1-0.15 га (30–50 солдат, 3 форти), 0,25–0,29 га (100 солдатів, 6 фортів), 0,69–0,9 га (260–330 солдатів, 2 форт). Також в самій Ольвії були розташовані римські війська: є *praetorium* і казарма. За нашими оцінками, тут могла розташовуватися центурія (90–100 солдат). Відповідно, разом — 3 442 солдат.

По-друге, якщо дивитися на те, скільки Ольвія здатна дати ресурсів з своїх надлишків, то виходить 1 856 661 кг зерна та 141 485 кг яловичини. Відповідно, якщо денна потреба солдата становить 3000 калорій, з яких 2000 (66.67 % від 3000, 219 кг на рік) — зерно, а 675 (22.50 % від 3000,

98,55 кг на рік) — м'ясо, то виходить певна диспропорція за результатами (максимальну кількість солдатів оцінюємо за числом м'яса): завдяки зерну можна прогодувати 8 477,9 солдатів, а от м'ясом — 1 435,6. Однак, якщо зменшити показник споживання м'яса до 10 % (тобто 300 калорій і 43,8 кг на рік) і споживання зерна збільшити до 80 % (2400 калорій, 255,5 кг на рік), то результати виходять кращі: зерном — 7 266,7, м'ясом — 3 230,2 людей. Відповідно, тут дві пропозиції: або вжиток м'яса солдатами тут становив 10 %, або, якщо було 22,50 %, то м'ясо довозилося з території лімесу.

Отже, як підсумок, при припущенні, що хора Ольвії задовольняє всі потреби солдатів у зерні і м'ясі та раціон споживання м'яса римськими солдатами становив 10 %, то на території Ольвії могло знаходитися одночасно близько 2900–3300 солдат. Звісно, це число може і бути вищим, однак це можливо за умови, якщо з провінцій Римської імперії буде довозитися зерно та м'ясо. Зрештою, цікаво, що завдяки методиці А. Річардсона і наявній кількості фортів, ми отримали близьке число до попереднього — 3 400 солдат.

***До питання про ідентифікацію та інтерпретацію
зарубинецьких городищ Середнього Подніпров'я***

Руденко Софія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

sofia.rudenko15102002@gmail.com

Городища зарубинецької культури Середнього Подніпров'я починають досліджуватися з другої половини ХХ ст. Станом на сьогодні накопичено значний масив інформації щодо датування, просторово-часової локалізації, структури забудови зарубинецьких городищ. Однак, на нашу думку, потребують перегляду та уточнення питання, пов'язані з фактичною кількістю городищ зарубинецької культури Середнього Подніпров'я, їх функціональним призначенням та характером розбудови оборонних укріплень.

Запропоновано уточнення критеріїв ідентифікації городищ зарубинецької культури, визначено кількість цих пам'яток, розглянуто питання їх функціонального призначення та інтерпретації.

Дослідженню городищ зарубинецької культури Середнього Подніпров'я були присвячені роботи Т. В. Бітковської, Є. В. Максимова, Є. В. Махно, П. М. Третьякова. Найповніше питання обліку та каталогізації городищ було розглянуто у монографії Є. В. Максимова «Зарубинецкая культура на территории УРСР».

Джерелами для дослідження були статті, монографії та польові звіти. У процесі роботи було використано метод аналізу, історіографічний, просторово-хронологічний та картографічний методи.

Зарубинецьким городищем вважається поселенська пам'ятка, яка захищена земляними укріпленнями, зведеними у період існування зарубинецької культури (III–II ст. до н. е. – перша половина I ст. н. е.). Укріплення на городищах зарубинецької культури представлені валами із дерев'яно-глинобитними конструкціями, ровами та ескарпами.

До числа городищ у вищезгаданій монографії Є. В. Максимова було віднесено пам'ятки поблизу сіл Суботів, Бучак (ур. Бабина гора), Балико-Щучинка, Сахнівка (ур. гора Дівича та гора Дегтярна), Ходорів, Басівка, Ходосівка, Нові Безрадічі, Великі Дмитровичі, Трипілля, Витачів, Трахтемирів (ур. Монастирок), хутір Хмільна; м. Канева (ур. Пилипенкова гора, ур. гора Московка) та м. Києва (ур. гора Юрковиця, ур. Замкова гора, Пирогів).

Серед них до зарубинецьких городищ, на нашу думку, можна відносити пам'ятки поблизу сс. Бучак (ур. Бабина гора), Ходосівка, Трахтемирів (ур. Монастирок), м. Канів (ур. Пилипенкова гора), м. Київ (Пирогів, ур. гора Юрковиця). Станом на зараз Юрковиця — найпівнічніше городище зарубинецької культури, Пилипенкова гора — найпівденніше.

Будівництво укріплень розпочинається у I ст. до н. е., що в історіографії пов'язується з військовою активністю сарматів у регіоні. Згідно з датуванням городищ можна припустити, що деякі з них могли виникати на основі уже існуючих мисових поселень, зокрема, Пилипенкова гора, Монастирок (III–II ст. до н. е. – I ст. н. е.), Юрковиця (III – I ст. до н. е.). У іншому випадку — Бабина гора, Ходосівка, Пирогів, датовані I ст. до н. е. – I ст. н. е., могли відразу будуватися як городища.

Із приводу функціонального призначення городищ можна припускати, що їх могли використовувати і як городища-сховища (зокрема, у випадку Бабиної гори), і як місця постійного проживання (наприклад, Пилипенкова гора, Монастирок). Зокрема, на Пилипенковій горі та Монастирку

Є. В. Максимов виділяв два етапи забудови: III – I ст. до н. е. та I ст. до н. е. – I ст. н. е.

Городища зарубинецької культури у Середньому Подніпров'ї припиняють своє існування у I ст. н. е. У історіографії зафіксовано два основні погляди на це питання: городища стають не придатними для життя через кліматичні зміни або ж через військову агресію сарматів.

Отже, за результатами аналізу джерел та історіографії вдалося уточнити кількість зарубинецьких городищ Середнього Подніпров'я та розглянути підходи до їх інтерпретації. Городищами зарубинецької культури наразі можна вважати лише шість пам'яток. Остаточне визначення функціонального призначення городищ, характеру зведення укріплень та причин припинення існування городищ може бути з'ясоване у процесі подальших комплексних досліджень.

***Рибальство та мисливство салтівської культури і Русі:
спільні риси та відмінності***

Устименко Юрій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ustymenkoyuriy2003@gmail.com*

Салтівська культура датується другою половиною VIII – початком X століття, і на думку багатьох дослідників була матеріальним відображенням Хозарського каганату. Одним із ключових аспектів господарського життя її носіїв було активне використання природних ресурсів, зокрема через рибальство та мисливство. Ці промисли не лише забезпечували населення їжею, але й постачали сировину для ремесел (шкіра, хутро, кістка, рибний клей), що свідчить про їхню вагоме економічне значення. Археологічні матеріали демонструють широкий спектр спеціалізованих знарядь лову і мисливства, що вказує на високий рівень технічних знань та обробки матеріалів. Дослідження цих знахідок дозволяє нам глибше зрозуміти структуру господарства та особливості соціально-економічний устрій носіїв салтівської культури у порівнянні зі слов'янським населенням Давньої Русі.

Салтівці та слов'яни існували в один історичний період на сусідніх територіях, що дозволяє доволі коректно зіставляти господарські практики обох культур. Територіальна близькість і контактні зони

салтівської культури та слов'янського населення Русі межували між собою, а подекуди перетиналися. Це надає підстави розглядати їх не ізольовано, а як частини єдиного простору, де могли відбуватися культурні впливи, запозичення технологій та господарських прийомів. Звернемо увагу також на різний тип господарсько-культурного укладу, де салтівське населення було пов'язане зі степовим, частково кочовим і напівосілим середовищем, тоді як слов'яни Русі це переважно лісостепова осіло-аграрна зона. Саме тому рибальство і мисливство є зручною сферою для порівняння: вони безпосередньо залежать від природного середовища та розвитку ряду галузей населення обох культур.

Зазначені види діяльності добре фіксуються археологічно: знаряддя лову, мисливська зброя, остеологічні матеріали. Це дає можливість проводити порівняння на основі однорідних категорій джерел, що підвищує наукову коректність дослідження. Також переосмислення ролі промислів, де традиційно рибальство і мисливство вважалися другорядними порівняно із землеробством і скотарством. Порівняльний аналіз показує, що в обох культурах ці заняття мали стабільне та економічно важливе місце, а в окремих регіонах набували рис спеціалізації.

У роботі застосовано традиційні методи історико-археологічних досліджень: типологічний аналіз знарядь, функціональну інтерпретацію, порівняльно-історичний підхід та елементи статистичного аналізу остеологічних матеріалів.

Історіографія проблеми представлена працями дослідників промислу та господарства салтівців і слов'ян, роботами, присвяченими окремим аспектам рибальства й мисливства, а також археологічною звітною документацією з розкопок поселень і могильників у випадку із салтівською культурою. Водночас порівняльне дослідження привласнювальних промислів обох культур у межах єдиного господарського комплексу залишається недостатньо розробленим.

Джерельну базу становлять археологічні матеріали поселень і поховань. Зокрема знаряддя рибальства та мисливська зброя, а також остеологічні рештки диких тварин і риби з культурних шарів пам'яток різних регіонів салтівського та слов'янського середовища.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

Здійснено комплексний аналіз рибальства та мисливства як складових господарської системи салтівської культури у зіставленні зі слов'янським населенням Русі;

Уточнено функціональне призначення та господарське значення знарядь лову й мисливської зброї;

Уточнено типологію рибальських знарядь — гачки та острога;

Показано роль екологічних умов (степове та лісове середовище) у формуванні відмінностей між носіями обох культур на прикладі рибальства і мисливства.

Можна сказати, що рибальство та мисливство було важливою частиною побуту салтівців та слов'ян. Рибальство в обох культурах мало масовий характер і здійснювалося як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Археологічні знахідки вказують нам на розповсюджені знахідки — гачків, острог, грузил, залишків сіток і пристроїв для їх виготовлення свідчать про добре розвинену технічну базу. Рибу ловили вудками, острогами, сітками, а також застосовували допоміжні знаряддя для витягування великої риби. Важливою спільною рисою був вилов риби протягом всього року, лише можемо виділити сезонну ловлю певних видів риб (хижої). Риба становила суттєву частину харчового раціону населення і не була випадковим або другорядним продуктом.

Разом із тим, у салтівського населення рибальство виразніше набувало рис спеціалізованого та промислового заняття, особливо в районах Дону й Приазов'я. На цих територіях фіксуються поселення з чіткою рибальською спеціалізацією та значною концентрацією знарядь лову й кісткових залишків риби. Важливою особливістю було виробництво рибного клею з відходів переробки риби, цей продукт використовувався в побуті й ремеслах і мав важливе торговельне значення. У слов'янському середовищі рибальство також було розвиненим і технічно забезпеченим, проте більше інтегрувалося в загальний осіло-аграрний уклад без настільки виразної вузької спеціалізації окремих поселень. Помітною відмінністю є ширше засвідчене використання слов'янами штучних приманок типу металевих блешень.

Мисливство в обох культурах було регулярним і важливим заняттям, що забезпечувало населення м'ясом, шкірою, хутром і кістковою

сировиною. Основну частку здобичі становили копитні тварини — кабан, олень, лось, косуля, це добре простежується за остеологічними матеріалами. Значення мали також хутрові звірі, особливо в контексті використання їхньої шкури. Для обох культур характерне застосування дистанційної зброї — лука і стріл із різноманітними наконечниками, а також металевих знарядь. Поширеною була практика обробки частини здобичі безпосередньо на місці полювання, що пояснює нерівномірну представленість кісткових решток у межах поселень. У полюванні використовували собак, а сам процес вимагав значних фізичних і організаційних зусиль.

Водночас мисливські традиції салтівської культури зберігали виразні риси степового, частково кочового способу життя. Це проявлялося у використанні коня під час полювання, застосуванні аркану (ласо), а також, імовірно, практика соколиного полювання. У матеріальній культурі простежуються і символічні аспекти, зокрема зображення тварин у прикрасах і сцени героїчного полювання. У слов'ян мисливство було більше пов'язане з лісовим природним середовищем, відмінним від салтівців є використання пасток, а хутровий промисел мав вагомое економічне значення в системі господарства Русі.

У роботі показано, що рибальство й мисливство були не другорядними, а важливими та стабільними галузями господарства, які забезпечували населення їжею, сировиною та частково виступали чинником економічної спеціалізації. Археологічні знахідки свідчать про розвинену металургію та широкий спектр знарядь, що використовувалися у згаданих промислах. Виготовлення таких предметів вимагало широких знань у сфері виплавки металу, ковальства та обробки заліза. Це можна побачити на практиці при дослідженні рибачьких знарядь та мисливського озброєння, яке мало велику джерельну базу у носіїв обох культур. Тому дослідження цих предметів допомагає краще зрозуміти економічний та соціальний устрій носіїв згаданих культур.

**Перспективи та виклики в справі збереження
археологічних матеріалів в цифрову добу**

Шрамко Валентин

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

valentyn.shramko@student.karazin.ua

Криза в галузі культурної спадщини в умовах війни не видається дивиною для України, однак насправді постійно непомітно прогресує та потребує уваги суспільства. При цьому, серед широкого переліку об'єктів спадщини, природно виокремлюються археологічні артефакти — як речові свідчення минулого, які часто не тільки унікальні за своїм походженням та різноманітні за матеріалами, але й чисельні та об'ємні.

Зазначена криза має декілька проявів: фізична нестача простору фондових приміщень; практична нестача кваліфікованого персоналу; скорочення чисельності посад чи відсутність фінансування загалом; недосконалість загального управління та інноваційних підходів, включно із проблемами законодавства в цій галузі.

Водночас, це явище не є локальним, й відоме в англомовній літературі під поняттям «кризи кураторства», тобто не є поодиноким проблемним випадком окремої країни. Скоріше, воно виглядає як глобальний структурний виклик, який відчутний на різних рівнях: на рівні науковців, які потребують доступу до матеріалів для опрацювання; організацій, що мають забезпечити цей доступ та необхідні умови збереження в умовах дефіциту ресурсів; та навіть на рівні держав, які не схильні збільшувати видатки на сферу культури та науки, принаймні для музейних установ.

У межах дослідження, на підставі аналізу наукової літератури, крос-інституціональних опитувань, статистичних джерел, та офіційних звітів міжнародних організацій та державних структур, здійснена спроба виробити розуміння поточного стану проблеми. Вважаємо також за необхідне не тільки врахувати українські реалії, але й продемонструвати глобальність викликів та з'ясувати досвід західних колег.

Особливу увагу в дослідженні було приділено явищу оцифрування (в широкому сенсі, як підходу), адже воно набуває все більшої популярності. Це пов'язано одночасно як з вимогами збереження даних в новітньому стандарті цифрової інформації, так й зі спробами збереження культурної спадщини через створення «цифрових копій»

рідкісних об'єктів зберігання. Водночас, ці підходи вимагають наявності компетентних фахівців в галузі цифрових технологій, інфраструктури для збереження даних, й обладнання для проведення робіт, а отже витрат, яких намагаються уникати уряди.

У результаті дослідження було виявлено, що теза про глобальність кризи має суттєві підстави, які можна підтвердити, спираючись на статистичні данні. Прикладом, 40% опитаних музейних співробітників в Німеччині вже шукають або щонайменше розмірковують щодо нової роботи (ICOM); у Британії десятки установ вже не мають можливості приймати нові археологічні матеріали (Future for Archaeological Archives Programme, FAAP); у США, навіть поза археологією, ситуація не краща — 69% співробітників художніх музеїв не покривають зарплатою базові видатки (Museums Moving Forward, MMF). Також, загальна актуальність питання для Центрально-Східної Європи підкреслюється недостатністю аналітичних центрів, й відсутністю глобальної статистики відповідно (*на противагу Центрально-Західній Європі чи Америці*). Скорочення фінансової підтримки установ накладається на початкову відсутність запланованих витрат на оцифрування, а також ускладнюється через законодавчі ініціативи — які множать додаткові зобов'язання на недоукомплектовані інституції, ставлячи під сумнів якщо не правомірність, то розсудливість таких дій. Врешті висувається теза, що оцифрування культурної спадщини дозволяє подолати одні з проявів кризи, але водночас, це породжує нові виклики.

Таким чином, стверджується, що на початок 2026-го року, музейний світ перебуває в розпалі «кризи кураторства», яка має тенденцію до погіршення. За цих умов, критично важливо сприяти поширенню цього розуміння серед суспільства й уникати подальшого занедбання галузі, у спробі оминати остаточного колапсу й незворотних втрат.

РОЗДІЛ II
ВОЄННА ІСТОРІЯ

***Діяльність Секції опіки над воєнними інвалідами у Львові
під час Першої світової війни***

Босак Василь

Львівський національний університет імені Івана Франка

Vasyl.Bosak@lnu.edu.ua

Бойові дії Першої світової війни спричинили не бачену до того часу кількість поранень, що призводили до тривалої або пожиттєвої втрати працездатності. Викликом та етичним обов'язком будь якого громадянського суспільства є не просто утримання, а повноцінна інтеграція цих людей у мирне життя через забезпечення професійної опіки, роботи та фахового навчання. Оскільки питання соціальної адаптації ветеранів залишається критично актуальним і в наш час, аналіз історичного досвіду Австро-Угорської імперії дозволяє дослідити одну з найбільш розвинених на той момент систем соціального захисту. Розглянемо її крізь призму діяльності Секції опіки над воєнними інвалідами у Львові.

Секція була створена у січні 1916 року на підставі рескриптів Міністерства внутрішніх справ у Відні та Галицького намісництва, діючи як окремих правовий та майновий суб'єкт у структурі Червоного Хреста. Статут організації окреслив мету її діяльності як опіку над воєнними інвалідами, які походять з Галичини або приналежні до неї. Діяльність організації була не просто місцевою ініціативою, а частиною австрійської державної мережі комісій опіки над солдатами, що поверталися з фронту, а також мала статус виконавчого органу крайової комісії.

Керівництво організацією здійснювала президія, до якої входили впливові представники духовенства та громадськості. Головою Секції був очільник Крайового товариства Червоного Хреста Павел Ян Сапега, а активну участь у роботі брали архієпископи Юзеф Більчевський та Юзеф Теофіл Теодорович, отець Андрій Білецький (генеральний вікарій при митрополиті Андрею Шептицькому), та ін. До складу Секції за посадою також входили представники призначені Галицьким намісництвом, та делегати від війська. Обов'язковою умовою членства було володіння крайовими мовами (польська та українська) для ефективної комунікації із особами з інвалідністю.

Для забезпечення системної підтримки людей з інвалідністю, структура Секції була розділена на п'ять спеціалізованих відділів. Адміністративний відділ займався організаційними питаннями та фінансуванням будівництва лікувальних закладів. Відділ медичної опіки зосереджувався на лікуванні, виготовленні та підборі протезів. Освітній відділ керував діяльністю промислових, рільничих та торгових навчальних закладів. Скарбовий (фінансовий) відділ здійснював нагляд за касою організації та складав бюджетні плани. Окремий юридичний відділ відповідав за захист інтересів організації та її підопічних.

Фінансова модель Секції базувалася на поєднанні урядових субсидій та залучення допомоги від громадськості. Основні кошти надходили безпосередньо від уряду, проте Секція мала право організувати публічні збори. Будь-які витрати, що перевищували суму 500 крон, потребували додаткового погодження адміністративного відділу. Бухгалтерія та діловодство організації підлягали вільному контролю з боку Галицького намісництва, яке призначало спеціальних комісарів для аудиту річних звітів.

Важливим аспектом діяльності Секції була школа для інвалідів, де реалізовувалася ідея навчання ремеслу та повернення до праці. У закладі на вул. Курковій та у приміщенні Галицького закладу для глухонімих вже у 1916 році перебувало понад 300 (згодом чисельність збільшилась до 400) осіб з інвалідністю, які проходили навчання у шевських, кравецьких, столярних, слюсарних та кошикарських майстернях. Особлива увага приділялася рільничим курсам для інвалідів із сільської місцевості, а також торговельній та промисловій освіті.

Отже, діяльність львівської Секції опіки над воєнними інвалідами у Львові демонструє модель поєднання матеріальної допомоги, лікування, правового захисту і професійного навчання з метою повернення осіб з інвалідністю до активного суспільного життя. Такий підхід зберігає актуальність і в сучасних умовах, що зумовлює необхідність осмислення історичного досвіду його реалізації.

**Стратегія і тактика у воєнній історії: порівняльний аналіз епох
Карамач Софія**

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
sofiakaramac@gmail.com*

Воєнна історія відображає еволюцію співвідношення стратегії та тактики, що залежить від рівня розвитку держав, технологій та моделей організації суспільства. Стратегія визначає політичну мету війни й розподіл ресурсів, тоді як тактика забезпечує практичну реалізацію задуму на полі бою. Порівняльний аналіз історичних епох дозволяє встановити закономірності трансформації воєнного мистецтва та зміну ролі військової сили у політиці держав.

В античний період вирішальне значення мала тактична майстерність війська через обмежені масштаби воєн. Перемога у Марафонська битва засвідчила ефективність дисциплінованої піхоти проти чисельно переважаючого противника. Аналогічно Битва при Левктрах довела, що інноваційна побудова бойового порядку здатна змінити стратегічний баланс сил.

Римська військова система започаткувала формування довгострокового стратегічного мислення. Під час Друга Пунічна війна перемога була досягнута завдяки мобілізаційному потенціалу та стабільному постачанню, а не окремим тактичним успіхам.

У середньовіччі війни мали переважно локальний характер і зосереджувалися на контролі територій через облоги. Водночас Столітня війна продемонструвала зростання значення мобільності та нових систем озброєння, що створювали стратегічний ефект через тактичну перевагу.

Ранньомодерна епоха стала періодом становлення регулярних армій і централізованого управління війною. Військові реформи Густав II Адольф забезпечили інтеграцію артилерії та маневру, що під час Тридцятилітня війна сприяло формуванню оперативного рівня воєнного мистецтва.

Наполеонівська доба завершила перехід до сучасного розуміння стратегії. Наполеон Бонапарт застосував корпусну систему управління військами, яка дозволяла швидко концентрувати сили у вирішальному

напряму. Ефективність такого підходу підтвердила Битва під Аустерліцом як приклад поєднання стратегічного задуму й тактичної реалізації.

Індустріалізація перетворила війну на протистояння економічних потенціалів держав. Перша світова війна засвідчила домінування оборони та стратегії виснаження. У свою чергу Друга світова війна відновила маневреність завдяки механізації та взаємодії родів військ.

Сучасні конфлікти характеризуються поєднанням військових, інформаційних і економічних інструментів боротьби, що формує багатодоменний характер війни та стирає межу між стратегічним і тактичним рівнями.

Отже, історичний розвиток свідчить про поступовий перехід від домінування тактики у давніх війнах до стратегічного управління ресурсами в модерну епоху та їх інтеграції у конфліктах XXI століття.

***Документування війни: роль військових журналістів
у фіксації подій Другої світової війни***

Колотуша Яна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

kolotusha.yanaa@gmail.com

Друга світова війна стала однією з наймасштабніших трагедій ХХ століття. Події 1939–1945 років були зафіксовані не лише у військових документах, а й у журналістських матеріалах. Саме військові журналісти передавали суспільству інформацію з фронту, розповідали про перебіг боїв. Завдяки їхній роботі світ отримував оперативні новини.

Тема документування війни та ролі військових журналістів у період Другої світової війни є актуальною сьогодні, оскільки сучасні конфлікти знову поєднують бойові дії з інформаційною боротьбою. Досвід воєнних кореспондентів 1939–1945 років показує, наскільки важливо своєчасно й достовірно фіксувати події, адже журналістські матеріали стають історичними джерелами та доказами воєнних злочинів.

Українці одними з перших були втягнуті у Другу світову війну. Після нападу Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р., а згодом вступу Червоної армії 17 вересня відповідно до пакту Молотова — Ріббентропа,

відбувся поділ Польщі, і Західна Україна увійшла до складу СРСР. Частина населення зустрічала радянські війська з надією на зміни, що відобразила й прокомуністична преса.

22 червня 1941 р. почалася німецько-радянська війна, що різко змінила ситуацію. Преса поширювала гасла «Все для фронту, все для перемоги!». Основними темами стали фронтові зведення, мобілізація ресурсів, робота тилу, евакуація та міжнародні події.

У діючій армії створювалися фронтові й дивізійні газети («За Родину!», «В бой», «За победу!»), де працювали журналісти з цивільних редакцій. Кореспонденти збирали матеріали безпосередньо на передовій, багато з них загинули. Відомі письменники, зокрема К. Симонов, Б. Полевой, Є. Петров, А. Гайдар, стали фронтовими кореспондентами центральних видань.

Червоноармійські фронтові газети 1941–1945 рр. мали виразний пропагандистський характер і були пройняті ненавистю до німецьких окупантів. Вони виходили під гаслами на кшталт «Смерть німецьким окупантам!», а також прославляли Й. Сталіна та засуджували «українсько-німецьких націоналістів» як ворогів народу.

У виданнях друкували накази Верховного головнокомандувача, матеріали про радянську та німецьку зброю, повідомлення про злочини окупантів, твори українських письменників про війну, фотопортрети героїв, зокрема Героїв Радянського Союзу. Публікувалися також матеріали про діяльність партизанів, німецької адміністрації, листи солдатів вермахту й свідчення полонених, а також статті про наукове життя, зокрема роботу Академії наук УРСР.

Так сформувався новий тип преси — партійно-фронтний, що сприяв мобілізації, утверджував ненависть до ворога й культивував ідеї перемоги.

За контент-аналізом було визначено, що матеріали військових журналістів мали чітку тематичну структуру та виконували одночасно інформаційну, мобілізаційну і психологічну функції. Основну частину контенту становили оперативні повідомлення та зведення — приблизно 30–40% від загального обсягу. Значний сегмент займали тексти про героїзм військовослужбовців, їхні подвиги, історії мужності — близько 20–25%.

Важливим напрямом залишалося висвітлення роботи тилу — матеріали про виробництво, допомогу фронту і участь цивільного населення. Вони складали приблизно 10–15% публікацій. Майже така ж частка (10–15%) припадала на матеріали про злочини окупантів, свідчення очевидців і публікації, спрямовані на формування негативного образу ворога. Офіційні документи, накази командування, інформація про нагородження та розпорядження становили ще близько 5–10% контенту.

Окреме місце займали емоційні матеріали — листи з фронту, поезія, коротка проза, фотонариси, сатиричні тексти. Їхня частка також складала приблизно 5–10%, однак їхнє значення було важливим для психологічної підтримки військових і населення.

Отже, військові журналісти Другої світової війни виконали надзвичайно важливу місію — вони стали свідками історії. Їхні репортажі та фотографії сьогодні є цінними історичними доказами. Завдяки їхній роботі сучасні покоління мають можливість побачити кадри тих часів і прочитати спогади очевидців.

Розвиток військових навчальних закладів в українських губерніях на початку XX століття

Нижніков Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dmytro.nyzhnikov@karazin.ua

Початок XX століття позначився масштабними суспільно-політичними та військовими змінами, які суттєво вплинули на подальший розвиток як Російської імперії, так і українських територій у її складі. В українських губерніях цей період став часом активного розвитку військової освіти. Водночас саме тоді накопичувалися внутрішні проблеми й суперечності, які особливо виразно проявилися в умовах Першої світової війни та революційних подій 1917–1921 років. Військові навчальні заклади відігравали ключову роль у підготовці офіцерських кадрів імперської армії та водночас стали середовищем формування майбутніх командирів українського війська доби визвольних змагань. Поєднуючи професійну

підготовку з імперською ідеологією, ці установи виховали покоління українців, які наприкінці 1910-х років переосмислили свою ідентичність і стали на шлях служіння українській державності. Дослідження діяльності військових навчальних закладів в українських губерніях на початку ХХ ст. дає змогу простежити перехід від імперської до національної моделі військової освіти, виявити її здобутки й проблеми та глибше зрозуміти витоки формування української військової еліти 1917–1921 років.

Проблематика військової освіти почала привертати увагу дослідників ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема у працях В. Грекова, М. Лаласва та В. Бернацького, які заклали основу для вивчення цієї теми, однак мали переважно описовий характер. У радянський період питання історії військових навчальних закладів розробляли П. Зайончковський і Л. Бескровний, проте їхні дослідження значною мірою були обмежені ідеологічними рамками. У сучасній українській історіографії окремі аспекти функціонування військових навчальних закладів розглядали А. Дроздовський, Є. Мельников, та інші, однак ці праці здебільшого зосереджені на окремих проблемах і не формують цілісної картини. Незважаючи на наявність певного корпусу досліджень, розвиток військових навчальних закладів в українських губерніях у перші десятиліття ХХ ст. досі не став предметом комплексного аналізу. Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти Російської імперії, матеріали військових відомств, статистичні звіти та мемуарна спадщина, що відображають діяльність військових навчальних закладів в українських губерніях.

На початку ХХ ст. у системі військової освіти Російської імперії розпочався процес модернізації, в межах якого юнкерські училища поступово перетворювалися на повноцінні військові училища. Реформи 1901 р. дозволили приймати до них осіб із середньою та вищою освітою без попередньої служби, а випускникам надавалося офіцерське звання одразу після завершення навчання. Вирішальним етапом стала реформа 1910 р., запроваджена після поразки у російсько-японській війні, яка виявила серйозні недоліки в підготовці молодших офіцерів. Нові програми були спрямовані на посилення тактичної, топографічної та практичної підготовки, розвиток уміння діяти самостійно в бойових

умовах і використання технічних засобів зв'язку та інженерного забезпечення. Попри позитивний вплив реформи на якість підготовки офіцерів напередодні Першої світової війни, її повну реалізацію обмежили фінансові та організаційні труднощі.

З початком Першої світової війни у 1914 р. система військової освіти була радикально перебудована відповідно до потреб фронту. Через масові втрати та гостру нестачу молодших офіцерів терміни навчання у військових училищах було скорочено з двох–трьох років до кількох місяців. Юнкери проходили прискорені курси з тактики та стрілецької справи й після коротких польових зборів негайно направлялися на фронт. Загалом воєнна реорганізація дозволила швидко поповнити армію офіцерськими кадрами, однак різке скорочення навчальних програм призвело до зниження рівня їхньої професійної підготовки.

Після Лютневої революції 1917 р. система військової освіти на українських землях зазнала глибокої дезорганізації. Кадетські корпуси були передані до Міністерства народної освіти і перетворені на гімназії, а військові школи опинилися в умовах подвійного підпорядкування — між російськими та українськими органами влади. УНР намагалася підпорядкувати військові навчальні заклади українським структурам та створити власну систему підготовки офіцерів, зокрема через організацію Першої української юнацької школи ім. Б. Хмельницького. За Гетьманату було зроблено спробу відновити корпусну систему й створити мережу українських військових шкіл із національним спрямуванням. Однак подальша зміна влади та воєнні дії перешкодили стабільному розвитку цієї системи.

Таким чином, у перші десятиліття ХХ століття військові навчальні заклади в українських губерніях пройшли шлях від стабільної імперської системи підготовки офіцерів до спроб створення національної моделі військової освіти в умовах революційних трансформацій. Попри війну, політичну нестабільність і зміну влад, саме цей період заклав підґрунтя для формування української військової еліти та традицій національної офіцерської школи.

Воєнне мистецтво УПА на прикладі військових операцій проти сил нацистських окупантів та їх сателітів

Салосін Єфрем

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

salosinefrem@gmail.com

Після здобуття незалежності значно розширилась джерельна база та методологічний інструментарій дослідження УПА. До теми військової діяльності повстанців звертались О. В. Никифоров, В. М. В'ятрович, І. К. Патриляк, Д. В. Веденєєв. Проте за відсутності праць, присвячених саме воєнному мистецтву Української повстанської армії, ця тема є актуальною для подальшого дослідження. Джерельною базою даної роботи є спогади повстанців, звіти, накази, брошури командування, газета «Повстанець», журнал «До зброї», військово-навчальний посібник «Бойовий правильник піхоти УПА».

Воєнне мистецтво УПА — це класичний приклад асиметричної партизанської війни, де головними перевагами були маневреність, раптовість та досконале знання місцевості. Ці фактори дозволяли нейтралізувати технічну та чисельну перевагу ворога.

Аналіз наступу на Камінь-Каширський (19 серпня 1943 р.), який реконструйований за спогадами учасників, розкриває ключові елементи тактичного планування наступу/нападу УПА. Операція мала такі цілі: знищити каральну базу, звільнити в'язнів та поповнити ресурси. Наступом командував командир Рудий (Стельмашук Юрій). План передбачав раптовий нічний удар спецгрупи, озброєної «фінками» (советськими пістолетами-кулеметами «ППД-40», які були дуже схожими з фінськими «Суомі КР/-31». Їхня модифікація 1940 р. мала 71-зарядний барабанний магазин, характерна конструкція якого була взята з оригінальних «фінок»), та гранатами, по центру міста і наступ основних сил після ракетного сигналу. Завдяки скоординованості дій, навченості орієнтуватись у нічний час та використанню раптовості ця операція була успішною. Після захоплення продовольства, зброї та звільнення в'язнів повстанці відступили.

Тактика засідок на прикладі бою біля Ясинки Масьової (3 серпня 1944 р.) є прикладом ефективного використання місцевості. Старі

австрійські окопи, які до того ж знаходились на височині, були вкрай вдалою позицією для раптового удару по колоні німців. Задля досягнення максимального ураження сил противника повстанці відкрили вогонь по команді, а згодом розпочали атаку для остаточного розгрому. Кульмінацією бою став блискучий тактичний хід: повстанці негайно використали захоплені німецькі кулемети проти решти колони.

Зразковим прикладом оборони є бій на горі Лопата. Курінь у складі трьох сотень (близько 600 бійців) під командуванням Різуна (В. Андрусика), Благого (М. Сиволозького) та Черника (М. Марущака) рухався до м. Сколе для проведення рейду. Проте по дорозі з с. Кам'янка повстанці стикнулись з німецькими та угорськими силами. Перша сотня мала зайняти гору Лопата, розмістивши там міномет та важкий кулемет. Друга сотня зайняла напівкругову оборону для прикриття першої. Так була створена ешелонована оборона, яка відбивала атаки противника. Завдяки цьому повстанці здобули перемогу.

Отже, для того щоб нейтралізувати різницю в чисельній та технічній перевазі, повстанцям була потрібна пересічена місцевість. Діючи малими відділами, вони використовували всі особливості ландшафту та, часто маневруючи, уникали переслідувань. Таким чином, наносячи шкоду, вони позбавляли противника можливості нанести у відповідь удар з використанням усієї технічної переваги. Повстанці розсосереджувались по території малими групами ще й для того, щоб противнику було не вигідно атакувати настільки незначні цілі, які до того ще й знаходились у важкопрохідній місцевості. Це сприяло недосяжності для важкої зброї. Партизани намагались знищити всі технічні засоби ворога, де й як тільки це можливо, недопускати їх на поле бою шляхом нищення мостів, складів пального, ангарів і т. д.

Через відсутність радіостанцій комунікація покладалася на гінців. А дефіцит моторизованого транспорту компенсувався кур'єрською мережею, яка функціонувала завдяки населенню та ефективності якої дозволяла долати 80–100 кілометрів за одну ніч.

Тому успіх УПА ґрунтувався на всебічній підтримці народу та майстерному застосуванні асиметричних методів війни: маневреності, досконалому використанні особливостей місцевості, раптовості

й конспірації в поєднанні з досвідом регулярних армій (наприклад, «Бойовий правильник піхоти» є адаптованим «Боевым уставом пехоты» ЧА 1943 р.). Саме цей синтез дозволив їй ефективно діяти в умовах війни з ворогом, який переважав кількісно і технічно, та продовжувати боротьбу тривалий час.

***Технологічна асиметрія та стратегічна синергія:
досвід 1917–1921 рр. у дзеркалі сучасної війни***

Чумак Олександр

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

chumakoleksandr@ukr.net

Актуальність теми. Російсько-українська війна кинула нашій державі виклик, який неможливо прийняти без глибокого переосмислення історичного досвіду. У ситуації відсутності ресурсної рівноваги асиметрична відповідь стає єдиною запорукою контролю подій на театрі бойових дій та збереження незалежності. Досвід військового будівництва 1917–1921 рр. є практичним посібником з виживання за умов чисельної переваги агресора.

Наукова проблема. Ключовою проблемою є визначення ефективної моделі протидії ворогу в умовах обмеженого ресурсу та правової кризи державного апарату. Трагедія Визвольних змагань інтерпретується як наслідок неспроможності тодішнього Центру синхронізувати регулярні військові інновації з потенціалом народної ініціативи. Розрив між державним будівництвом та низовою енергією став вирішальним фатальним чинником.

Наукова новизна. Новизна полягає в запровадженні концепції «стратегічного трикутника» (П. Болбочан — С. Петлюра — Н. Махно), що дозволяє по-новому інтерпретувати роль технологічного чинника в українській мілітарній історії. Вперше:

– тактичне новаторство П. Болбочана (маневрена війна панцерників) аналізується як історичний прообраз сучасних високомобільних механізованих з'єднань, що базуються на швидкості та фаховій вертикалі управління;

- авіапарк та мобільні групи Н. Махна розглядаються як прототип сучасної аеророзвідки та волонтерського виробництва БПЛА;
- доводиться, що авіатори Гуляйполя були попередниками операторів дронів, використовуючи техніку як засіб зв'язку та розвідки в ізоляції;
- обґрунтовано модель синергії «регулярного кулака» (Болбочан) та «мобільної ініціативи» (Махно) як єдиної умови перемоги в асиметричному конфлікті.
- С.Петлюра виконував функцію стратегічної ланки управління. Його завдання полягало в тому, щоб бути координатором взаємодії різних військово-політичних сил. На жаль він, на нашу думку, не впорався з цим завданням.

Історіографія, джерела та методи. Джерельну базу становлять архівні документи, періодика 1917–1921 рр., мемуаристика та сучасні звіти про мережецентричні війни. Історіографія роботи: дослідження еміграційного, радянського та сучасного періодів (М. Капустянський, О. Вишнівський. Я. Тинченко, С. Литвин, М. Ковальчук та ін.). На засадах порівняльно-історичного методу та системного аналізу здійснено зіставлення принципів використання озброєння минулого (панцерники, тачанки, авіація) із сучасними цифровими системами ведення війни.

Хід та результати дослідження. Військова інноваційність періоду розкривається через органічне поєднання двох підходів:

1. Стратегія П. Болбочана. Активно застосовувані полководцем панцерники стали символом технічної досконалості Армії УНР. Кримська операція довела, що швидкість пересування та концентрація вогню на залізничних вузлах здатні дезорієнтувати ворога та забезпечити блискавичний результат. Це була стратегія професіоналів, заснована на чіткій логістиці.

2. Модель Н. Махна. Альтернативний «гнучкий» хай-тек. Його тачанки стали першим масовим втіленням концепції високомобільних вогневих груп. Спроби створити авіабазу в ізоляції корелюються з нинішнім «гаражним» виробництвом дронів, що заповнює лакуни державного замовлення.

Порівняльний аналіз доводить, що запорукою перемоги є синергія цих векторів. Трагедія минулого — в їх паралельному існуванні

або ворожнечі через політичну недалекоглядність Центру. Сучасна війна демонструє виправлення цієї помилки через об'єднання важкої західної зброї з низовими інноваціями.

Висновки.

1. Технологічна інноваційність 1917–1921 рр. була випереджаючою, проте нівелювалася відсутністю правового фундаменту.
2. Головний урок — перетворення війська на гнучкий інтелектуальний організм, де державний ресурс підсилюється низовою винахідливістю.
3. Лише подолання правової кризи та відповідальність еліт дозволить уникнути повторення історичної трагедії.

Інформаційна війна та диджитал-спротив України: правові та технологічні аспекти

Яременко Ірина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

iryna5963@gmail.com

Актуальність теми зумовлена тим, що повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року стало першою в історії масштабною мережево-центричною війною з масовим цивільним залученням через цифрові платформи, де цифровий простір перетворився на повноцінний театр бойових дій. Наукова проблема полягає у необхідності правового та функціонального аналізу трансформації цивільних цифрових платформ у засоби національної оборони. Новизна дослідження полягає у комплексному вивченні досвіду Міністерства цифрової трансформації України (Мінцифри) щодо адаптації сервісів «Дії» для воєнних потреб та легітимізації волонтерського кіберспротиву. Спочатку створена для надання послуг, вона перетворилася на інструмент прямої взаємодії між громадянином і армією. Запровадження сервісу «eВорог» створило прецедент масового залучення цивільного населення до розвідувальної діяльності, що потребувало чіткої правової верифікації даних для запобігання дезінформації. Крім того, «Дія» стала каналом фінансової підтримки ЗСУ та соціальної стабілізації через програму «eПідтримка».

У ході дослідження встановлено, що правовий фундамент цифрового спротиву базується на необхідності захисту інформаційного суверенітету. Ще до початку активних бойових дій Україна стикалася з масованими кібератаками на державні реєстри, що вимагало негайної адаптації законодавства до умов воєнного стану. Мінцифри виступило координатором між приватним сектором та державою, забезпечивши стійкість через міграцію даних у хмарні сховища за межі країни, що унеможливило фізичне знищення серверів. Особливе місце в архітектурі спротиву посіла екосистема «Дія».

Особливу увагу приділено екосистемі «Дія», яка з сервісного інструменту перетворилася на елемент гібридної війни. Запровадження чат-боту «єВорог» створило прецедент масового залучення мільйонів цивільних осіб до розвідувальної діяльності. З правової точки зору, це поставило питання про розмежування комбатантів та некомбатантів, оскільки передача координат ворожої техніки через державний додаток фактично є участю у воєнних діях. Дослідження підтверджує, що ефективна система верифікації користувачів через «Дія.Підпис» дозволила мінімізувати ризики ворожих дезінформаційних вкидів, що зазвичай є критичною проблемою для відкритих каналів зв'язку. Окрім військового аспекту, «Дія» забезпечила економічний спротив через сервіси «єПідтримка» та «єВідновлення», що дозволило державі миттєво реагувати на гуманітарні виклики у прифронтових зонах.

Дослідницька частина роботи також охоплює феномен ІТ-армії України — найбільшого у світі добровільного об'єднання кіберфахівців. Аналіз їхньої діяльності показує, що такий формат диджитал-спротиву дозволив здійснювати масовані атаки на російську критичну інфраструктуру, банківський сектор та пропагандистські ресурси без прямого залучення кадрових військових структур. Це викликає дискусії у міжнародному гуманітарному праві: як кваліфікувати дії «хактивістів» і де проходить межа між цифровим активізмом та військовим злочином. Попри ці юридичні колізії, результати роботи українських кібервійськ довели свою стратегічну ефективність у дезорганізації ворожої логістики.

Інформаційна складова війни виявилася не менш значущою за кібернетичну. Використання соціальних мереж та співпраця з глобаль-

ними технологічними гігантами, такими як SpaceX (Starlink) та Microsoft, стали основою для успішної цифрової дипломатії. Мінцифри фактично очолило рух за «технологічні санкції», домагаючись виходу провідних ІТ-компаній з ринку РФ, що суттєво підірвало військово-промисловий потенціал агресора. Важливим аспектом спротиву стала також боротьба з ІПСО, де додаток «Дія» виступив як фільтр, що забезпечував громадян верифікованою інформацією через інтегровані стріми «Єдиних новин».

Таким чином, дослідження підтверджують, що українська модель диджитал-спротиву є унікальною та асиметричною відповіддю на традиційну військову перевагу. Вона демонструє, що в сучасних умовах державний суверенітет прямо залежить від здатності захистити національний кіберпростір та ефективно інтегрувати цифрові технології в систему цивільної оборони. Поєднання зусиль державних органів, приватного сектору та мільйонів громадян навколо платформи «Дія» та ініціатив Мінцифри сформувало нову парадигму національної стійкості, де кожен гаджет стає потенційним елементом оборонної системи. Отримані результати можуть бути використані для реформування міжнародного права у сфері кіберконфліктів та оновлення оборонних стратегій країн-членів НАТО, що базуватимуться на «українському досвіді» тотальної цифрової оборони.

РОЗДІЛ III
ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

**Жінка в німецькому суспільстві XV століття:
соціальні передумови полювання на відьом**

Даценко Дарія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

datsikdasha@gmail.com

Наукова проблема. Дослідження спрямоване на розкриття взаємозв'язку між складним суспільним становищем жінок у німецькому суспільстві XV століття та формуванням ідеологічної основи для їх маргіналізації й подальших переслідувань та судів над відьмами.

Актуальність. Розгляд суспільної ролі жінки в Німеччині є актуальним, адже надає можливість простежити взаємозв'язок між соціально-економічною ситуацією в країні, та її вплив на становище жінок загалом. Окрім того, це дозволяє зрозуміти як середовище формує сприйняття найбільш вразливих верств. Це дослідження є актуальним до сьогодні, адже переконання про гріховність жінок досі існують, а в країнах Африки відбуваються переслідування та судові процеси над відьмами.

Наукова новизна. Дослідження дало змогу комплексно проаналізувати соціокультурні та економічні передумови маргіналізації жінок, що стало одним із основних передумов феномену полювання на відьом у німецькому суспільстві XV ст.

Історіографія та джерела. Джерельну базу дослідження становлять пам'ятки німецького права, зокрема міські статuti Гамбурга (1270), Страсбурга (1464) та кодекси Любека, що регулювали майнові та опікунські права жінок. Важливими є тексти релігійного характеру: Біблія, теологічні тексти, зокрема Фоми Аквінського, біблійні канони, що визначали моральний ідеал жінки та «Молот відьом», як посібник для мисливців за відьмами.

Історіографія дослідження базується на працях провідних фахівців з гендерної історії Німеччини. Зокрема, роботи Кордули Нолті, німецької медієвістки, яка пише про соціальну та культурну історію гендеру. Взято до уваги праці Ліндал Ропер, історикині, що висвітлювала психологію та сексуальність у контексті чаклунства, Агнет фон Шпехт, котра у своїй компілятивній праці окреслила становище жінок у Баварії. Крім того,

робота спирається на концепції Мері Е. Візнер щодо взаємодії гендеру, церкви та держави в Німеччині Раннього модерну.

Методологія. Методологічну основу роботи становить поєднання принципів об'єктивності та історизму. Історико-генетичний метод дозволив простежити уявлення про жінку від біблійної Єви та її гріховності до формування уявлення про ідеал жінки та образу відьми. Компаративний метод надав можливість порівняти соціокультурні уявлення різних груп населення щодо жіночої освіченості, порядності та переслідування «безчесних» верств.

Хід дослідження та результати. При аналізі біблійних текстів було виявлено, що образ гріховної Єви ліг в основу уявлення про жінку, як про слабшу від чоловіка. Було розглянуто систему освіти, доступну не всім верствам населення та з'ясовано, що за неї відповідали монастирі та церкви, це відбувалося на хвилі гуманістичних ідей, але вища освіта часто вважалася ознакою сумнівної порядності жінки. Зіставлення різних соціальних статусів дозволило виявити ключову роль інституту чоловічого опікунства, де правовий статус жінки залежав від патронату батька або чоловіка, що впливало на її майнову автономію: якщо міщанки зберігали певну фінансову незалежність, то в селах чоловіки отримували повне право на розпорядження посагом. Було розглянуто питання гідності, яке було найбільшою цінністю тогочасної жінки і відносно до цього також був поділ на благочестивих, жінок із сексуальними проступками та повій. З'ясовано, що хоч проституція і виправдовувалася деякими церковними мислителями, здебільшого залучених в цю сферу вважали згодом більш схильними до контактів із дияволом.

Висновки. На основі проведеного дослідження було встановлено, що становище жінки залежало від станового походження, церковних догм та майнової залежності. Ми з'ясували, що маргіналізація жінок та обмеження їх суб'єктності та прав стали зручними факторами в подальшому звинуваченні у чаклунстві та контактах із дияволом. Що також сприяло ставленню патріархального устрою над вразливими верствами населення.

Жіночий рух у Тернополі кін. XIX – поч. XX ст.**Демидяк Діана***Тернопільський національний педагогічний університет**імені Володимира Гнатюка**dianka11dianka11@gmail.com*

Проблематика участі жінок у суспільному житті є однією з актуальних тем сучасних історичних досліджень. Тернопіль відіграв важливу роль у формуванні перших жіночих організацій Галичини. Діяльність тернопільської жіночої інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. демонструє не лише прагнення жінок до самореалізації та освіти, але й їхню активну участь у громадському житті міста, благодійності, а згодом і у політичному житті регіону.

Наукова проблема полягає у необхідності комплексного аналізу становлення та еволюції жіночого руху в Тернополі.

Актуальність теми обумовлена тим, що дослідження жіночого руху у Західній Україні, зокрема у Тернополі, дозволяє глибше зрозуміти процеси емансипації кін. XIX – поч. XX ст.

Новизна полягає у деталізації діяльності саме тернопільських осередків, а також у простеженні генеалогічних та інтелектуальних зв'язків між діячками Тернопільщини (родини Барвінських, Бачинських, Блажкевич).

Джерельну базу дослідження становлять мемуари О. Барвінського, тогочасна періодика та жіночі альманахи. У процесі роботи застосовано методи аналізу та синтезу, історико-генетичний, проблемно-хронологічний.

Огляд історіографії. Жіночий рух на Галичині доволі добре досліджений в українській історіографії. Цінним є дослідження М. Богачевської-Хом'як та З. Нагачевської, які відображають жіночий рух на Галичині у загальному. Важливими є роботи з історії Руського товариства педагогічного та «Союзу українок», що висвітлюють участь жінок у просвітницькій, благодійній та політичній діяльності; Крім того, надзвичайно цінними є праці про окремих діячок жіночого руху, наприклад, статті О. Німилевич, О. Дрогобицької та Я. Комарницького.

Питання жіночої емансипації було актуальним для тернопільської інтелігенції. У 1884 р. на вечорі «Руської бесіди» О. Барвінський виступив

із доповіддю про жіноцтво. У роботі О. Барвінський аналізує шлях емансипації української жінки та його передумови. У 1895 р. на зборах Руського товариства педагогічного у Тернополі було підняте питання співучасті жінок у його діяльності. На конференції РТП М. Солтис виступила з ідеєю заснування в Тернополі «руського дівочого інституту». Опікувались інститутом згромадження Сестер-служебниць і члени РТП. Важливу роль у жіночому товаристві Тернополя відіграла Є. Барвінська. Вона заснувала в Тернополі жіноче товариство «Сестринство». Його діяльність зосереджувалась на церковному житті та підтримці бідних, організувала жіночий хор. Окрім власних дітей, Євгенія виховала доньку О. Барвінського від першого шлюбу із С. Шумпетер, Ольгу. Ольга займалась харитативною діяльністю щодо дітей, була співзасновницею «Маріїнської дружини пань».

В Тернополі протягом кінця XIX – початку XX ст. функціонували жіночі організації. Жіночий гурток при філії Руського товариства педагогічного у Тернополі був заснований у 1889 р. і був першим осередком на Галичині. У 1910 р. була організована філія «Жіночої громади». Загалом жіночі організації зосереджувались у двох сферах освіти та благодійності. Жіночий гурток в Тернополі при РТП активно виступав за включення жінок в освітні процеси краю та функціонування «руських захоронок» для дітей. У період Першої світової війни жіночі організації були орієнтовані на благодійну діяльність. З часом жіночі організації більше включаються у політичне життя регіону. «Союз українок» став наступником «Жіночої громади».

У висновку можна сказати, що жіночий рух у Тернополі та Галичині кінця XIX – початку XX ст. розвивався динамічно й комплексно, охоплюючи культурну, освітню, благодійну та політичну сфери. Діяльність видатних діячок демонструє, що жіночі організації поступово переходили від благодійності та культури до політичної активності, і формували новий образ «нової жінки»

**Стратегії соціальної мімікрії під час слідства:
мікроісторичний аналіз справи харківського чекіста,
засудженого за гомосексуальні стосунки (1963–1964 рр.)**

Козицький Олександр

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

oleksandr.kozytskyi@ukma.edu.ua

Обраний приклад кримінальної справи є показовим для написання мікроісторичного дослідження з історії сексуальності та радянського повсякдення 1960-х років ХХ ст. у Харкові та УРСР в цілому. Окрім цього доповідь презентує складність аналізу кримінального наративу, який поєднує у собі оповідь слідчого та підозрюваного. Відповідно до цього і окреслюється новизна представленого дослідження: аналіз кримінального джерела як поліфонічного наративу, конструювання мікроісторичного дослідження про історію ненормативних сексуальних практик у радянському суспільстві.

На прикладі головного фігуранта справи можна побачити протиставлення «правильного» і «маргінального» образів радянського чоловіка. У «правильному» радянському вимірі він був офіцером КГБ, намагався виглядати хорошим чоловіком і батьком, а в маргінальному вимірі «позазнаходження», як називає дослідник Алексей Юрчак, ставав азартним гравцем, втікачем та учасником гомосексуальних субкультурних мереж. Його шлюб та наявність дітей слугували своєрідним гетеронормативним прикриттям, який легітимізував його соціальний статус і дозволяв уникати підозр.

Наукова проблематика цієї доповіді полягає у окресленні механізмів соціальної мімікрії та конструювання ідентичності чекіста під час слідства. Дослідження демонструє, як маргіналізований індивід використовував офіційний ідеологічний дискурс та професійні чекістські навички для власного захисту. Окреслена тема також підкреслює антропологічний вимір проблематики: розрив між нормативним фасадом радянської людини та реальними практиками «позазнаходження», а також інструменталізацію політичної гомофобії.

Попри значну увагу до історії радянських спецслужб, аспект внутрішнього повсякдення структури є мало дослідженим. Історіографія

дослідження представлена широким спектром праць. Щодо історії сексуальності в СРСР, то це передусім дослідження канадського історика Дена Хілі, дослідника Рустама Александера та литовської історикині Раси Навіцкайте. Якщо звертатись до проблемами конструювання радянської суб'єктності, то це дослідження антрополога Алексея Юрчака. Щодо методологічної нюансованості аналізу, то це залучення розвідок британського медієвіста Джон Х'ю Арнольда про роботу із «інквізиційним» джерелом. Залучення такого широкого спектра історіографії дозволило розглянути справу не як ізольований кримінальний епізод, а як переплетення наративів. Джерельна база представлена неопублікованими архівними матеріалами. У фокусі цієї доповіді буде аналіз кримінального провадження з 6 томів про харківського кбїста (1963–1964 рр.) з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ). Загалом джерельну базу складають: протоколи офіційних допитів головного фігуранта та свідків, матеріали очних ставок, вилучене особисте листування та службова документація.

Методи дослідження: мікроісторичний підхід, наративний та інтерпретаційний аналіз джерел.

Висновками тез доповіді є те, що кримінальна справа постає не просто інструментом фіксації злочину, а простором інтерпретації мікроісторії. Опинившись під загрозою засудження за дезертирство, шахрайство та гомосексуальні контакти, колишній офіцер КГБ системно застосовував стратегію соціальної мімікрії. Він професійно використовував чекістські практики не для державних цілей, а задля отримання особистої вигоди. Фігурант намагався перехопити дискурсивну ініціативу, позиціонуючи себе не як втікача, а як пильного борця з «антирадянськими елементами» — вірянами. Він вдало маніпулював ідеологічними маркерами, вписуючи свої дії у контекст боротьби з «релігійним підпіллям» та «моральним розкладом». Це свідчить, що він чудово орієнтувався в ідеологічному середовищі. Переконаував слідство, що він не втікач, а пильний чекіст, який викриває ворожі елементи.

Російсько-українська війна як каталізатор гендерних трансформацій у Збройних Силах України (2022–2024 рр.)

Пілат Світлана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

svetlanapilat7@gmail.com

Збройні Сили України поступово стають більш відкритими для участі жінок у виконанні завдань з оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Після повномасштабного вторгнення Росії на територію України, значно зросла кількість жінок, які стали на захист Батьківщини, долучившись до лав ЗСУ. За даними офіційного щорічного звіту «Summary of National Reports to the NATO Committee on Gender Perspectives» частка військовослужбовиць в арміях країн-членів НАТО коливається від 0,3 % до 20 %. У США цей показник становить 17 %, у Сполученому Королівстві — 11 %, у Польщі — 7 %, у Данії — 8 %, у Естонії — 10 %. У лавах ЗСУ — 9 % жінок». Україна має вагомий показник по кількості жінок у Збройних Силах навіть серед країн-членів НАТО. Статистика свідчить про те, що роль жінки в українській армії помітно зросла.

У наукових дослідженнях важливо акцентувати на з'ясуванні того, яким чином повномасштабна війна 2022–2024 рр. прискорила не лише кількісне зростання жінок у ЗСУ, а й якісні зміни в інституційних практиках, доступі до посад, механізмах соціального та правового захисту. Також варто зазначити, що попри значну увагу медіа до жіночого досвіду на фронті, у науковому полі досі бракує цілісного аналізу, який поєднував би статистику участі жінок у ЗСУ з оцінкою нормативно-організаційних і культурних зрушень саме у період 2022–2024 рр., коли зміни набули системного характеру.

Актуальність теми зумовлена тим, що воєнні виклики акцентували на цілій низці проблемних аспектів гендерної політики в секторі безпеки. Таких як кадровий дефіцит, розширення бойових і технічних спеціальностей, необхідність уніфікації стандартів служби, забезпечення рівного доступу до кар'єрного просування. Аналізується період 2022–2024 рр. як такий, коли гендерні трансформації у ЗСУ стали не побічним ефектом реформ, а прямим наслідком воєнної мобілізації

суспільства і адаптації інституції до довготривалої війни, що проявилось у вимірюваних кадрових зрушеннях та інституційному перегляді підходів до служби жінок.

Станом на жовтень, згідно з даними Military Media Center 2023 року, у ЗСУ було 62 000 жінок, з них 43 479 військовослужбовиць; станом на січень 2024 року загальна кількість жінок у ЗСУ становила понад 62 000, з них 45 587 військовослужбовиць; станом на вересень 2024 року повідомлялося про 68 000 жінок у ЗСУ, з них понад 48 000 військовослужбовиць, близько 5 000 перебували у зоні бойових дій. Для порівняння, у 2020 році за словами радниці Головнокомандувача ЗСУ з гендерних питань Вікторії Арнаутової у війську проходили службу 31 758 військовослужбовиць, що становило 15,6 % від загальної чисельності особового складу. З них 4 810 осіб мали офіцерські звання (8,9 %), 25 780 належали до рядового, сержантського та старшинського складу, ще 1 162 — курсантки. Такі цифри дозволяють фіксувати не лише зростання, а й розширення присутності жінок на бойових посадах. Зокрема, між жовтнем 2023 та вереснем 2024 загальна кількість жінок зросла орієнтовно на 9,6 %, а кількість військовослужбовиць приблизно на 10,4 %.

Отже, аналізуючи статистичні дані за період 2022–2024 рр. щодо чисельності жінок у ЗСУ, зокрема на бойових посадах, можна зробити висновки, що повномасштабна російсько-українська війна виступила ключовим фактором гендерних трансформацій у Збройних Силах України. Реалії війни нормалізували участь жінок у захисті країни. Кількісне зростання військовослужбовиць поєдналося з якісними зрушеннями у доступі до зон бойових дій та у забезпеченні військових посад для жінок. Подальша перспектива полягає у виробленні інституційних рішень, які закріплять ці зміни як довгострокову норму через стандарти рівних можливостей та ефективний соціально-правовий захист в умовах тривалої війни.

Гендерні образи в сучасних медіа: трансформація ролей жінок і чоловіків у інформаційному просторі (2014–2024)

Стрілець Карина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

karinastrilets161005@gmail.com

У сучасному суспільстві медіа відіграють важливу роль у формуванні уявлень про соціальні ролі жінок та чоловіків. Попри активні процеси демократизації та поширення ідей рівності, у медійному просторі досі зберігаються гендерні стереотипи, які впливають на суспільну думку. Наукова проблема цього дослідження полягає у суперечності між проголошеною гендерною рівністю та реальними прикладами. В інформаційному просторі жінки часто сприймаються через призму емоційності, зовнішності та сімейної ролі, тоді як чоловіки частіше виступають як експерти, керівники, ведучі лідери думок. Особливої уваги потребує аналіз змін, що відбулися у медіапросторі України в умовах війни та суспільних трансформацій.

Актуальність теми зумовлена тим, що інформаційний простір сьогодні безпосередньо впливає на формування громадської думки, соціальних норм і моделей поведінки. В умовах війни роль медіа посилюється, адже вони не лише інформують, а й формують образи героїзму, патріотизму та громадянської відповідальності. Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні гендерного підходу з аналізом сучасного медійного контенту новин, соціальних мереж та військової тематики, що дозволяє простежити зміни гендерних ролей у конкретному періоді.

Історичні проблеми свідчать, що гендерні аспекти медіа найчастіше досліджувалися у межах соціології та комунікаційних студій, де аналізувалися питання сексизму, стереотипів та нерівного представництва. В українському науковому просторі увага приділялася переважно гендерній мові, рекламі та журналістським стандартам, тоді як історичний вимір змін гендерних образів у медіа, особливо під впливом війни, залишається недостатньо дослідженим. Саме це визначає наукову перспективу роботи.

Джерельну базу аналізу становлять дані українських сучасних гендерних досліджень, зведення новин, статистичні матеріали щодо

представленості жінок і чоловіків у медіа як експертів та героїв новин, а також аналітичні звіти громадських організацій. Поєднання таких матеріалів дає можливість комплексно дослідити проблему.

Методологічну основу складають: контент-аналіз текстів, дискурс та гендерний підхід, це дозволяє виявити основні та приховані ідеї та моделі підходу. Порівняльний аналіз застосовується для зіставлення різних періодів та типів медіа і соціальних платформ, що дає змогу простежити динаміку змін.

Результатом дослідження є: після 2014 року в медійному просторі відбулися суттєві трансформації гендерних образів. Зросла видимість жінок у професійних та публічних ролях, зокрема військових, волонтерок, політикинь і експерток. Війна сприяла формуванню нового образу жінки як активної учасниці суспільних процесів, що частково руйнує традиційні стереотипи. Водночас зберігається тенденція до гендерної асиметрії, коли чоловіки частіше представлені як авторитетні коментатори або керівники, а жінки — як героїні окремих емоційних історій. Соціальні мережі демонструють швидші зміни порівняно з традиційними медіа, оскільки дозволяють репрезентувати жіночі моделі ідентичності та особистий досвід.

Таким чином, дослідження підтверджує, що медіа є не лише відображенням усталених понять, а й інструментом формування гендерних норм у суспільстві. Війна стала каталізатором переосмислення ролей жінок і чоловіків, підвищивши видимість жінок у публічному просторі, однак проблема гендерного дисбалансу у представленні експертності та влади залишається актуальною. Подальші дослідження у сфері гендеру та медіа мають важливе значення для розвитку професійних стандартів журналістики та формування більш рівноправного суспільства.

**Еволюція жіночого образу в модній гравюрі початку ХХ століття:
адаптація архетипу «Гібсон Герл» у журналі «Парижські моди»
(на матеріалах фондів ХДНБ ім. В.Г. Короленка)**

Тихонова Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

olena.tykhonova@student.karazin.ua

Постановка наукової проблеми: На початку ХХ століття модна ілюстрація перестала бути суто технічним зображенням крою і перетворилася на художній маніфест. Аналіз сторінок журналу «Парижські моди» за 1908 рік виявляє пряме запозичення графічної манери американського ілюстратора Чарльза Дани Гібсона. У роботі досліджується, чому європейський (і адаптований для Східної Європи) журнал використовував саме цей американський візуальний код і що означала поява ілюстрацій, стилізованих під «Гібсон Герл», для формування самосвідомості жінок.

Новизна та актуальність: Новизна полягає у фокусуванні на художній формі модної гравюри як носії ідеології. Доводиться, що ілюстратори журналу свідомо імітували штрих, композицію та міміку героїнь Гібсона, щоб продавати не просто сукню, а певний психотип. Вперше розглядається парадокс: як через «Парижські моди» трансливався американський ідеал краси, витісняючи традиційну французьку «ляльковість». Актуальність зумовлена необхідністю розуміння механізмів масової культури, де візуальний стиль стає маркером соціальних змін.

Історіографія: Ступінь наукової розробленості проблеми визначають праці із західної історії візуальної культури. Зокрема, феномен «New Woman» та його візуалізацію проаналізовано у роботі Лінн Д. Гордон «Gender and Higher Education in the Progressive Era» (1990), де авторка розглядає зв'язок образу «Гібсон Герл» з ідеями жіночої освіти та спорту. Вплив графічного стилю на тілесні практики досліджувала М. Банта у фундаментальній монографії «Imaging American Women: Idea and Ideals in Cultural History» (1987).

Джерела: Основу джерельної бази склали комплекти номерів журналу «Парижські моди» (1908 р.) та альбоми оригінальних малюнків Ч. Д. Гібсона (зокрема, «The Gibson Book»).

Методи дослідження: Використано формально-стилістичний аналіз для виявлення подібності графічних технік (штрихування, контраст, побудова фігури) та іконологічний метод для інтерпретації змісту образу (що означає погляд, жест, постава).

Висновки:

Аналіз графічної стилістики журналу «Парижські моди» дозволяє стверджувати, що ілюстрації не просто зображували модний одяг, а були буквально виконані в художній манері «Гібсон Герл», що мало глибоке символічне значення.

По-перше, стилістична мімікрія як знак якості. Художники журналу відмовилися від статичної, пласкої прорисовки, характерної для XIX століття, на користь динамічної чорно-білої графіки. Ілюстрації на сторінках копіюють фірмові прийоми Гібсона: віртуозну гру ліній для передачі об'єму зачіски «помпадур», характерний «зневажливий» нахил повік та гордовитий вираз обличчя. Це означало, що читачкам пропонували рольову модель «аристократки духу», незалежно від їхнього реального статусу.

По-друге, трансляція фізичної переваги. «Дівчина Гібсона» на ілюстраціях завжди зображена високою та статною. Художники зумисне видовжували пропорції тіла (принцип 7-8 голів у зрості змінювався на 9-10), створюючи ефект домінування над простором. Це візуально закріплювало ідею «Нової жінки» — фізично розвиненої, здорової, готової до активного життя (теніс, велосипед, прогулянки), на противагу хворобливій блідості вікторіанської епохи.

По-третє, психологічний аспект графіки. В стилістиці Гібсона жінка ніколи не шукає схвалення глядача. На журнальних ілюстраціях моделі часто зображені у напівоберта, зайняті своїми думками або читанням. Те, що журнал масового вжитку почав друкувати жінок з таким «характерним» виразом обличчя, свідчить про зміну запиту аудиторії: жінка хотіла бачити себе не об'єктом бажання, а суб'єктом із власним внутрішнім світом.

Таким чином, наявність ілюстрацій у стилі Гібсона на сторінках «Парижських мод» свідчить про те, що мода 1908 року стала каналом поширення феміністичних ідей «м'якої сили». Журнал через візуальний

код навчав жінок не лише як одягатися, а і як «бути» — впевненою, сучасною та трохи іронічною щодо оточуючого світу.

***Роль культурно-освітньої діяльності Союзу Українок Канади
у формуванні діаспорної спільноти (1926–1950-ті рр.)***

Черткова Ірина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

iryna.chertkova@student.karazin.ua

В умовах масової української еміграції до Канади наприкінці XIX – у першій половині XX ст. постала нагальна потреба збереження національної ідентичності в новому поліетнічному середовищі. Проблема полягає у вивченні механізмів самоорганізації української громади через діяльність жіночих об'єднань, зокрема Союзу Українок Канади (СУК), не лише як допоміжної структури, а як самостійного соціокультурного актора. Дослідження потребує з'ясування того, яким чином культурно-освітня діяльність організації сприяла формуванню цілісної діаспорної спільноти у 1926–1950-х рр.

У сучасних умовах переосмислення ролі української діаспори в глобальному просторі та в контексті триваючої російської агресії, історичний досвід організованого жіночого руху набуває особливої актуальності. Наукова новизна роботи полягає у розгляді Союзу Українок Канади як самостійного об'єкта дослідження та аналізі його діяльності крізь призму культурної й гендерної історії, з акцентом на формування транснаціонального соціального капіталу українців у Канаді.

Питання української еміграції до Канади ґрунтовно досліджували М. Марунчак, Л. Білецький, М. Боровик, Ю. Стечишин, В. Кайє. Соціально-політичну інтеграцію українців у канадське суспільство аналізували В. Макар, І. Тесля, П. Юзик, П. Мельницький, О. Мартинович. Гендерний вимір та історію жіночого руху висвітлено у працях М. Богачевської-Хомяк, Ф. Свиріпи, Н. Когуської, Х. Шолоти, І. Руснак та інших дослідників. Проте, попри значну наукову базу, бракує цілісного аналізу культурно-освітньої діяльності Союзу Українок Канади в міжвоєнний і повоєнний періоди як чинника формування діаспорної спільноти.

Джерельну базу становлять діловодна документація організації (річні звіти 1933–1935 рр., організаційно-розпорядчі документи такі як Статут Союзу Українок Канади 1949 р.), програмні та звітні видання («День Матері», публікації Н. Когуської та С. Русової), матеріали періодики («Український Голос»), календарі та багатотомні літописи українського життя в Канаді. Залучено також мемуарні джерела та епістолярій українських емігрантів, що дозволяють реконструювати соціокультурний контекст діяльності організації. Методологія базується на принципах культурної та гендерної історії з використанням ретроспективного, генетичного та статистичного методів.

Було визначено, що заснування Союзу Українок Канади у 1926 р. стало важливим етапом інституалізації українського жіночого руху на канадських теренах. Організація сформувала розгалужену мережу відділів у провінціях із високою концентрацією українського населення (Манітоба, Саскачеван, Альберта, Онтаріо, Британська Колумбія) та зосередила свою діяльність на освіті, культурному вихованні, благодійності й підтримці національних традицій. У міжвоєнний період Союз Українок Канади виступав осередком формування свідомої, освіченої та соціально активної жінки-українки, здатної поєднувати інтеграцію в канадське суспільство із збереженням національної ідентичності.

У повоєнний період діяльність організації набула нового імпульсу у зв'язку з прибуттям третьої хвилі еміграції. СУК сприяв інтеграції переміщених осіб, розвитку культурно-освітніх курсів та консолідації громади навколо спільних національних цінностей. Таким чином, культурно-освітня діяльність Союзу Українок Канади стала важливим механізмом збереження мови, традицій і колективної пам'яті українців у Канаді.

Союз Українок Канади виявився стратегічним чинником формування діаспорної спільноти, а не лише жіночим товариством, забезпечуючи безперервність національної культурної матриці в умовах еміграції. Дослідження цього наративу дозволяє глибше зрозуміти процеси трансформації ідентичності українців у глобальному середовищі та роль жіночої агентності у збереженні національної спільноти.

РОЗДІЛ ІV
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА СПЕЦІАЛЬНІ
ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Досвід реконструкції родоводу академіка Любові Малої**Волинський Владислав**

Компанія “Family Tree”

volynskiy22vladyslav@gmail.com

Наукова проблема дослідження полягає у необхідності вивчення генеалогії визначних діячів української науки, чиє походження тривалий час залишалось поза увагою дослідників. Постать академіка Любові Малої, видатної вченої-кардіолога, знакової людини для м. Харків, зазвичай розглядається в контексті її професійних здобутків, тоді як її коріння, пов'язане із селянським середовищем Півдня України, практично не висвітлене.

Актуальність теми зумовлена потребою у створенні біографічних портретів інтелектуальної еліти України через інструментарій генеалогії.

Наукова новизна роботи полягає у введенні до наукового обігу архівних документів, що дозволяють відновити родовід Л. Малої по лінії батька до середини XIX ст, ідентифікувати три покоління її прямих предків, дізнатися дівочі прізвища матері та бабусі, проаналізувати станове походження родини Малих.

Джерельна база дослідження — метричні книги Миколаївської церкви с. Копані Бердянського повіту Таврійської губернії (нині Оріхівського району Запорізької області), що зберігаються у Державному архіві Запорізької області (ДАЗО, ф. 5593). У роботі використано історико-генетичний метод, що дозволив послідовно простежити походження, тяглість поколінь, а також комплекс методів та підходів історичної генеалогії, які застосовувалися для ідентифікації прямих предків та верифікації родинних зв'язків.

У ході дослідження підтверджено, що Любов Трохимівна Мала народилася 13 січня 1919 р. в селі Копані. На основі метричного запису документально встановлено імена її батьків: копанського громадянина Трохима Євдокимовича Малога та його дружини Катерини Григорівни. Хрещеними батьками Любові були жителі с. Копані Яків Максимович Чесняк і Марія Лазарівна Бородай. Обряд хрещення провів парафіяльний священик Митрофан Ладухін. Спостерігаємо трансформацію соціального статусу в документах 1918–1919 рр: замість

станового означення «селянин», характерного для XIX – поч. XX ст., у метричних книгах з'являється термін «громадянин», що відображає тогочасні суспільно-політичні зміни.

Шляхом аналізу метричних книг з'ясовано, що батьки Любові Малої одружилися 16 лютого 1918 р. Отже, вона була першою дитиною подружжя. На основі метричного запису про вінчання, встановлено дівоче прізвище матері Любові — Бойко. На момент одруження Трохиму Малому було 22 роки, а Катерині Бойко — 23. Документально підтверджено факт народження батька майбутньої вченої, Трохима, датований 22 липня 1895 р. (по старому стилю). Як свідчить метричний запис, зроблений у церкві с. Копані, його батьками, а відповідно дідом та бабусею Любові Малої, були державний селянин Євдоким Степанович Малий та Васса Григорівна (у дівоцтві — Вітер). На основі метричних книг, нами встановлено, що вінчання Євдокима і Васси відбулося 17 січня 1893 р. Запис говорить про сталість соціальних контактів усередині громади, адже свідками (поручителями) при одруженні виступали представники місцевих родів Мась, Верещака, Вітер, Яровий.

Дослідження архівних документів дозволило поглибити родовід до середини XIX ст. Попри відсутність серед збережених документів прямого запису про народження Євдокима Малого, виявлено запис про народження імовірного його старшого брата Пилипа (1866 р. н.). Завдяки цьому встановлено імена прапрадідів Любові Малої — державного селянина Степана Васильовича Малого та його дружини Марії Іванівни. Оскільки Пилип народився у 1866 р., то його батькам на цей час уже мало бути більше 18 років, що дозволяє приблизно встановити дати народження Степана і Марії.

Таким чином, проведене дослідження дозволило вперше здійснити наукову верифікацію та реконструкцію лінії роду академіка Л. Малої по батькові до середини XIX ст. У ході генеалогічної розвідки ідентифіковано чотири покоління прямих предків (Василь Малий — Степан Малий — Євдоким Малий — Трохим Малий) і документально підтверджено належність родини до стану державних (казенних) селян. Результати роботи можуть бути використані для подальших генеалогічних студій, зокрема, для дослідження родоводу сімей Бойко та Вітер.

Методика і практика опису печаток**Голій Роман**

*Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
romanholij84@gmail.com*

Печатки зберігаються у численних музейних, бібліотечних, архівних установах та приватних колекціях. У деяких інституціях навіть виділяють окремий пам'яткоохоронний фонд сфрагістики. Проте виокремлення такого фонду не завжди є доцільним, особливо якщо печатки зберігаються разом із архівними документами як невіддільна їхня частина. Але для фахового опису сфрагістичних пам'яток потрібно володіти відповідним вузькоспеціалізованим термінологічним апаратом, який використовують навіть на етапі первинного опрацювання будь-якої колекції печаток.

Одним із найскладніших способів опису сфрагістичної колекції є її каталогізування, тобто підготовка каталогу печаток. У міжнародних сфрагістичних словниках подано повну схему опису печаток, що складається з кількох частин, кожна з яких охоплює властиві їй рубрики (загалом 18 позицій). За цією схемою запропоновано насамперед зазначати: 1) *власника печатки*; 2) *датування печатки*. Опис толоки чи відбитка рекомендовано робити за такими рубриками: 3) *форма*; 4) *розміри*; 5) *легенда (тобто напис на печатці)*; 6) *опис зображення*. Для відбитків виділено окремі позиції: 7) *матеріал*; 8) *колір*; 9) *спосіб опечатування*; 10) *стан збереження*; 11) *контрсигілум* (додаткова печатка на звороті основної печатки). Крім того, для опису опечатаного документа передбачено рубрики: 12) *дата документа*; 13) *тип і суть документа*; 14) *сигіляційне формулювання (вказівка в документі про опечатування)*; 15) *інвентарний номер документа*. Також запропоновано робити окремі рубрики для покликань на інформацію щодо копіювання й опублікування печатки: 16) *відлив*; 17) *фотографія*; 18) *публікації печатки*.

Водночас у загаданих сфрагістичних словниках подано й дещо коротший варіант опису: 1) *власник печатки*, 2) *матеріал*, 3) *форма*, 4) *розміри*, 5) *колір*, 6) *зображення*, 7) *тип*, 8) *легенда*, 9) *спосіб кріплення*, 10) *стан збереження*. Опис також може бути доповнений

такими рубриками: 11) *бібліографія* та 12) *фото* або *рисунок печатки*. Показово, що у коротшому варіанті опису вказано на рубрику *тип*, якої немає у схемі повного опису.

На практиці у вузькоспеціальній сфрагістичній літературі є різні підходи до методики опису печаток. Український геральдист і сфрагіст А. Гречило, аналізуючи сучасні каталоги печаток, опубліковані в Україні, Литві, Польщі та Білорусі, зауважив значну неоднорідність поданої у них інформації. Тому вчений виділив такі обов'язкові норми каталогізування: *прорис* чи *фото печатки*, *короткий опис зображення*, *зміст легенди*, *форма* і *розмір печатки*, *матеріал виготовлення*, *хронологічні межі використання печатки на документах*, *місце зберігання та публікації*.

На нашу думку, під час опрацювання відбитків без документа опис можна здійснювати за такими рубриками: *фото* чи *прорис печатки*, *власник печатки*; *час функціонування*; *форма*; *розмір*; *зображення*; *тип печатки*; *напис (легенда)*; *межі поля легенди*; *різьба*; *матеріал відбитка*; *колір відбитка*; *місце зберігання*; *примітки* (якщо потрібно зазначити особливості стану збереження). Коли відбиток є на документі, то в описі печатки варто додати рубрику *документ*, *рік (дата)*. Якщо ж описуємо толоку печатки, то опис може містити також рубрики *позначки на толоці*, *матеріал толоки* та *розміри толоки*. Особливо уважно під час каталогізування потрібно заповнювати рубрику *час функціонування*, адже ця категорію треба уточнювати після виявлення однакових відбитків на різних документах.

Варто зазначити, що названі поняття є основними сфрагістичними категоріями. Для певних каталогових видань ця схема може бути звужена (наприклад, якщо неможливо визначити *розмір* чи *колір відбитків*, зокрема на оцифрованих документах) або розширена (щоб точніше розкрити конкретний аспект дослідження). Тому методика опису печаток у різних каталогах може відрізнятися залежно від теми дослідження, датування пам'яток чи інших особливостей сфрагістичних джерел.

Фортуна в карбуванні Марка Аврелія: образ та місія**Давлатов Данііл***Львівський національний університет імені І. Франка**tulaanima@gmail.com*

Фортуна у римській традиції карбування висвітлювалась як засіб благословення божественної «вдачі» імператорів та інструмент легітимізації влади. На емісіях імператорських карбувань династії Антонінів богиню зображали з кермом та рогом достатку, що є демонстрацією символів процвітання та управління. Специфіка у монетних карбуваннях Марка Аврелія де фігурує Фортуна, полягає в особистості «філософа на троні» та особливому ставленні стоїчної філософії до явищ «випадковості», «вдачі», «долі». У стоїчній ідеї відсутнє явище випадковості у традиційному сприйнятті, натомість є принцип божественної закономірності — логос.

Класифікацію монет з Фортуною започаткували Х. Маттінгли та Е. Сіденгем у своєму багатотомнику “Roman Imperial Coinage” (RIC); завдяки такій систематизації ми можемо розглядати та описувати монети відповідної доби. “The Emperor and His Virtues” стаття Е. Воллес-Гедріла, висвітлює чесноти імператорів у нумізматичному контексті, де і фігурувала Фортуна, яка репрезентувала одну з чеснот імператора. У філософському аспекті, проблему «випадку» в філософії Марка Аврелія розглядав філософ П'єр Адо в праці “The Inner Citadel: The Meditations of Marcus Aurelius”. Основним джерелом для реконструкції образу Фортуни слугує нумізматичний матеріал, з цифрового каталогу “Wildwinds”, а також «Роздуми» Марка Аврелія задля спостереження філософського аспекту проблематики. Попри наявність праць, висвітлення Фортуни в нумізматичному та філософському аспекті є недостатніми, щоб побудувати цілісну картину.

Іконографія Фортуни на монетах Антонінів базується на системі сталих символів. Основними атрибутами на монетах було корабельне кермо, що символізувало як владу Богині над долею, так і владу імператора над державою. Ріг достатку символізував процвітання країни при владі імператора. На деяких монетах фігурує також і колесо, що символізує першочергово колесо долі, а також і повернення з подорожі. Подекуди

на монетних емісіях Антоніна Пія, де фігурував молодий Марк Аврелій, з ним була зображена і фортуна на реверсах, яка піднімала нижню частину сукні, що є характерним для богині надії Спес. Ці карбування представляли молодого Цезаря як символ сприятливого майбутнього держави, з благословенням Фортуни. На іконографії монет богиня має два положення: стояче та сидяче. Сидяча фігура уособлює стабільність і спокій, що було важливим для держави в критичні періоди чуми Антонінів та Маркоманських війн. Стояча ж інтерпретується як очікування повернення імператора. У поєднанні з легендою фортуна зображають як "FORT RED" — «Фортуна, що Повертає», що є також свідченням про бажання повернення імператора та дотримання зв'язку з Римом і народом.

Варто наголосити, що є вірогідність існування філософського підтексту використання Фортуни у монетах. На думку П. Адо, філософія Марка Аврелія виділяє дві ключові дисципліни діяльності: «Бажання» та «Імпульсу». Дисципліна бажання фігурує як образ взаємодії людини з волею «Загальної природи» (Логосу), що впорядковує події в долі людини. Дисципліна ж імпульсу регламентує природу дій людини, де кожна дія виконується за волею розуму (внутрішньої природи) людини. У сьомій книзі роздумів імператор писав: «І як загальна природа веде тебе з допомогою речей, які трапляються з тобою, так і твоя власна природа веде тебе через власні вчинки, які ти мусиш зробити». Наведений фрагмент надає нам можливість зрозуміти, що і Фортуна як персоніфікація долі має свою дуальність на монетах.

Отже, Фортуна у карбуваннях Марка Аврелія є засобом легітимізації та стабілізації влади в державі у вимірі нумізматики, слугуючи ідеологічною опорою для держави і у кризові, й у стабільні періоди. У філософському контексті в нумізматичному матеріалі використовується зображення богині не як звичайної провідниці успіху чи везіння у випадках, а як виконавиці долі, передбаченої Логосом. Вона виступає гарантом як державного порядку, так і гармонії в особистісних питаннях окремої людини.

«Лихо з розуму» у дослідженні життєпису С. Караванського**Зайцев Максим**

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

zaitsev.maksym@stud.onu.edu.ua

Центральне питання цього дослідження полягає в аналізі роботи В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму» крізь призму висвітлення постаті С. Й. Караванського. Наукова новизна полягає у розкритті можливостей ширшого застосування названої праці як історичного джерела.

Вивчення українського дисидентського руху, як і будь якого гуманістичного, вимагає спеціальної уваги до окремих постатей, що обумовлено засадничою антропоцентричністю історичної науки. Дисиденти як спільнота людей є розмаїто-дисперсним об'єднанням, що дає підстави застосовувати до їх дослідження біографічні та просопографічні підходи. Вельми цікавим, а навіть особливим представником дисидентського руху постає одеський мовознавець, літератор і багаторічний в'язень советських таборів — Святослав Караванський. Не меншу роль йому відводив і В. М. Чорновіл у свої славнозвісній праці 1967 року видання: «Лихо з розуму (портрети двадцяти “злочинців”)».

Історіографія проблеми включає статті і монографії, в яких у межах стислих оглядів указаної праці як джерела переважно констатуються біографічні відомості з життя С. Караванського, необґрунтованість вироків його та інших представників ув'язненої інтелігенції (наприклад, у розвідках О. Бажана, Ю. Зайцева та ін.), а також особливості дисидентської діяльності В. Чорновола (наприклад, у працях В. Деревінського та ін.). Під цікавим кутом «Лихо з розуму» досліджується у дисертації філологині І. Каширіної, де висвітлюється мистецько-перекладацька діяльність С. Караванського та специфіка його професійного покликання. Джерельну базу, крім самого «Лиха з розуму», склали документи допитів й ув'язнення С. Караванського, його емігрантські праці, а також спогади інших ув'язнених дисидентів про нього.

Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході (у першу чергу на перетині історії, літературознавства та психології), із чого випливає використання таких методів, як: критичний (полягає

у верифікації біографічних даних та їх оцінці); історико-порівняльний (дав змогу з'ясувати відмінності життєписів С. Караванського та інших «злочинців»); ідіографічний (використовувався заради висвітлення особливостей основного джерела); проблемно-тематичний аналіз (дав змогу виявити основну мету і задачі основного джерела як літературного твору) та ін.

У ході дослідження було вивчено літературу й джерела, пов'язані з біографією С. Караванського, ретельно розглянуто й проаналізовано працю В. Чорновола «Лихо з розуму» та співставлено уміщену в них джерельну інформацію. Додатково була розглянута література, що уможливила розуміння умов часу видання роботи «Лихо з розуму» та життєпису її автора. Це все у комплексі дало можливість дослідити висвітлення найрізноманітніших сфер життя й діяльності С. Караванського у досліджуваній збірці.

У підсумку було виявлено, що саме у цій збірці було вперше опубліковано біографію С. Караванського (з невеликими хибами). Для подальших досліджень з даної тематики має велике значення наявність у передмові особистої оцінки В. Чорноволом постаті С. Караванського, яку автор чітко виокремлює серед інших ув'язнених. Важливим також видається те, що збірка містить окремий розділ, спеціально присвячений біографії та доробку С. Караванського (показово, що даний розділ є найбільшим з-поміж всіх інших). Бібліографічний матеріал дає яскраве уявлення про активність С. Караванського у його «вільну п'ятирічку» і висвітлює його громадсько-політичні, мистецько-наукові погляди та професійне визнання. Уміщені епістолярні тексти висвітлюють також сімейні стосунки, таборів знайомства і побут, а також особливості формування й заґартування його ідентичностей.

**Топографічний опис Поділля 1806 р. як джерело для реконструкції
етноконфесійної структури регіону****Нитник Євгеній***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара**evgenijnytnik@gmail.com*

Під топографічними описами прийнято розуміти джерела, які, крім характеристик населених пунктів, містять ще й багатоманітну соціально-економічну інформацію та етнографічні відомості.

У сучасній українській історіографії аналіз змісту топографічних описів належить до актуальних та суспільно-зумовлених аспектів історичної науки. Перш за все, варто звернути увагу на праці Алли Боднар, яка опрацьовувала вплив етносоціальних змін на освітній процес в Подільській губернії. Також необхідно згадати публікацію Сергія Калуцького, котрий трактував заявлене у назві джерело в контексті соціально-адміністративних перетворень на Поділлі. Валерій Дячок та Анна Гедьо у власних публікаціях аналізували повідомлення про представників вірменської та грецької меншин на сторінках топографічних описів.

Об'єктом вивчення в цій роботі є інформаційні можливості «Топографічного опису Подільської губернії...1806 року» щодо етноконфесійної характеристики регіону. Для досягнення мети залучались загальнонаукові принципи та методи пізнання (логічний, системний підхід, методи аналізу та синтезу), а також спеціально-історичні методи, зокрема історико-хронологічний, історико-порівняльний. Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати джерело для характеристики етнічної й конфесійної ситуації в окремому історико-географічному регіоні України станом на початок XIX ст. Економіко-географічні описи другої половини XVIII – початку XIX ст. цілком можуть виступати основоположними писемними джерелами для повноцінної реконструкції соціально-побутових умов життя на українських просторах. Потрібно підкреслити, що важливими компонентами соціальної самоідентифікації населення слугують релігійна та національна приналежність. Саме цим, перш за все, зумовлене особливе значення «Географічного, гідрографічного та економічного опису Подільської губернії» (1806 р.) як джерела й водночас об'єкта дослідження.

Зокрема це стосується представлення інформації про національні меншини Подільської губернії на той час. Згідно з джерелом, провідною суспільною верствою губернії були селяни-українці. Серед «іноземців» більшість складала євреї. На території історичного Поділля, зокрема в Могилеві та Кам'янці, також мешкала невелика частка греків та вірмен. На берегах Дністра досить компактно розселились волохи та молдавани. Зміст опису дозволяє констатувати, що поляки на той час поступились єврейській діаспорі, посівши третю позицію в кількісному відношенні. Відповідно до «Опису Подільської губернії...» здійснювати міжнародні торговельні операції мали право євреї, вірмени, греки та «великороси». Менш успішними у торговій справі в губернії були німці та італійці.

Поліетнічність населення губернії створювала підґрунтя для релігійної толерантності у губернії. Переважна більшість українців, за даними джерела, були греко-католиками. Цікаво, що в археографічному виданні опису стверджується, що не лише поляки, а й вірмени та деякі інші етноси, які мешкали на Поділлі, сповідували римо-католицизм. Але в самому джерелі щодо вірмен не подається жодних фактичних підтверджень щодо цього. Напевно, такому релігійному багатоманіттю, крім власне фронтирного розташування Подільської губернії, сприяли й особливості традицій релігійної віротерпимості в регіоні.

Отже, загалом зміст «Опису Подільської губернії 1806 р.» дозволяє зафіксувати співвідношення між основними етносоціальними та релігійними конфесіями в регіоні на початку XIX ст. Етнічний плюралізм у регіоні склався внаслідок тривалих тісних контактів різних народів. Описово-статистичні джерела мають важливе значення для реконструкції міжетнічної взаємодії та релігійних аспектів мешканців Поділля. Їх інформація може бути залучена для вивчення проблем європейського мультикультуралізму, окремих напрямів нової соціальної історії (історії повсякдення, історії ментальностей тощо).

**Матеріали ДАІФО та ГДА СБУ в ІФО як цінні джерела
про родину отця Михайла Ганушевського**

Рибак Богдан

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

bobgatulo@gmail.com

Досліджуючи будь-яку постать, в першу чергу ми звертаємось до джерельної бази. В першу чергу — це архіви як національного, так і регіонального значення. При вивченні біографій, архівна справа може дати вичерпну інформацію про персоналію. Так само вона може бути і джерелом про склад родини. У випадку з вивченням діяльності посла сейму Другої Речі Посполитої, члена УНДО о. Михайла Ганушевського (1880–1962), доволі цінними є архівні справи про його родину у фондах Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) та Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Івано-Франківській області (ГДА СБУ в ІФО).

Віднайдені автором дослідження документи першочергово висвітлюють підпільну діяльність його двох синів — Теофіла (1908–1941) та о. Богдана (1912–2001) Ганушевських. Обидва брати Ганушевські були активними учасниками ОУН. В документах, які вдалось опрацювати в 2024–2025 рр., вдалось знайти окремі дані, які раніше не потрапляли в поле зору дослідників. Особливо важливим є те, що кожна із архівних справ є хорошим доповненням для дослідження родини Ганушевських. Що в першу чергу вдалось дізнатись?

По-перше, у справі № 1037 із фонду № 69 «Станіславське повітове управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства» щодо спостереження за членом ОУН Богданом Михайловичем Ганушевським є багато інформації про поденні звіти поліції щодо життєдіяльності діяча. У справі є окремі деталі щодо сімейного побуту, способу домашнього дозвілля та відпочинку, описується зміна стану фізичного здоров'я спершу гімназиста, а згодом і семінариста у Львові Богдана Ганушевського, його щоденні маршрути з дому на навчання тощо.

Важливими деталями у справі є дата першого арешту Б. Ганушевського в селі Нижнів поблизу м. Тлумач — липень 1933 р. Вказана причина

арешту, особи, які були спільно затримані, та дата відпущення з під варті (11 липня 1933). Справа фіксує багато випадків співпраці Богдана Ганушевського з Фронтом Національної Єдності (Ф.Н.Є.) в Станіславові та довколишніх селах, участь у масових заходах товариств «Сокіл» та «Просвіта» в Угорниках та Микитинцях. Загалом, хронологічно таємні спостереження Станіславівської воеводської поліції та її постерунку (відділку) в селі Угорники за діяльністю Богдана Ганушевського починаються з 1931 р. Вони завершуються 44-м повідомленням (донесенням) за 24 квітня 1939 р. Зібрані поліцією відомості фактично є ледь не єдиним докладним архівним джерелом для відтворення життєпису о. Богдана Ганушевського і його родини в 1930-х рр.

По-друге, беручи до уваги справу № 10586-П з фондів ГДА СБУ в ІФО супроти Теофіла Михайловича Ганушевського та інших арештованих членів ОУН, можна дізнатись наступне. Першочергово — це склад його родини на момент арешту 28 жовтня 1940 р. в с. Угорники поблизу сучасного м. Івано-Франківськ. По-друге, це основне місце роботи, освіта, місце і звання служби в польській армії, місце перебування батька — о. Михайла Ганушевського. Окрім протоколів допитів фігурантів справи, які були членами Станіславського обласного проводу ОУН-р за 1940–1941 рр., є уточнювальні дані щодо оточення Теофіла Ганушевського в 1930-х роках. З врахування того, що справа містить багато радянських штампів та фальсифікацій, її аналіз слід здійснювати ретельно і вміти читати такі документами за принципом «між рядками».

Отже, слід констатувати, що джерела із фондів ДАІФО та ГДА СБУ в ІФО на Богдана і Теофіла Ганушевських представляють собою документи репресивного характеру. Перша з проаналізованих справ стосується польського часу, інша — радянського. Описані документи як з точки зору історії родини, так і окремо взятих діячів є цінними джерелами для вивчення діяльності ОУН на Прикарпатті в період з 1930 по 1941 рр. Більш детальний аналіз обох справ буде здійснено в рамках подальшого дослідження.

**Проблема візуальної верифікації іконографії
до видань О. Рігельмана та робіт Є. Глоговського:
деконструкція анахронізмів XIX ст.**

Скорнякова Наталя

Київський політехнічний інститут імені ім. Ігоря Сікорського

barbett@ukr.net

У сучасному науковому дискурсі спостерігається стійка тенденція до некритичного використання візуальних реконструкцій XIX ст. як першоджерел до історії матеріальної культури Гетьманщини XVIII ст. Зокрема, йдеться про графічні інтерпретації праці Опанаса Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание», що містяться у виданнях О. Рігельмана, акварелях Є. Глоговського та серіях робіт анонімних ілюстраторів 1820–1840-х років.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолати джерелознавчу інерцію в українській історіографії, де візуальні інтерпретації XIX ст. (зокрема ілюстрації до праці О. Рігельмана) досі помилково сприймаються як автентичні свідчення XVIII ст. Попри наявні розвідки (наприклад, С. Шаменкова), що окреслили проблему хронологічних викривлень у малюнках в праці О. Рігельмана, питання комплексної верифікації всього масиву іконографії — включно з доробком Є. Глоговського — залишається відкритим.

Наукова новизна роботи полягає у вперше проведеному компаративному аналізі: в один порівняльний ряд виставлено візуальні репрезентації того самого типу костюма у виконанні різних авторів. Акцент зроблено саме на жіночому строї, бо динаміка змін жіночого силуету в першій половині XIX ст. (трансформація лінії талії, форми рукава, об'єму спідниці) є найвиразнішим маркером «модернізації» реалій ранньомодерної доби в роботах художників. Окрему увагу приділено сучасному етапу репродукції цих анахронізмів.

У дослідженні застосовано комплексний підхід, що базується на поєднанні загальноісторичних і спеціальних мистецтвознавчих методів: метод візуальної аналогії та ретроспекції, критико-джерелознавчий, порівняльно-типологічний, а також іконографічний аналіз.

Було проаналізовано генезис візуальних викривлень при копіюванні оригінальних малюнків О. Шафонського (1780-ті рр.). Виявлено поступову стилістичну деградацію першоджерела під впливом панівної моди часів створення копій.

В результаті доведено, що кожен наступний ілюстратор, копіюючи попередні зразки, підсвідомо адаптував їх до сучасного йому естетичного ідеалу. Це створило накопичувальний ефект анахронізмів, де малюнки до праці О. Рігельмана (найпопулярніші у сучасних виданнях) є найменш достовірними стосовно вбрання 1780-х років.

Встановлено, що сучасні митці, не вдаючись до джерелознавчого аналізу, створюють нові візуальні образи (т. зв. «вторинні реконструкції»), беручи за основу вже викривлені малюнки О. Рігельмана та Є. Глоговського. Це призводить до формування стійкого, але абсолютно хибного візуального канону жіночого вбрання доби Гетьманщини, де силуетні риси моди середини ХІХ ст. остаточно закріплюються як «автентичні» для ХVІІІ ст. Така практика не лише викривлює історичну ретроспективу, а й нівелює наукові зусилля з реконструкції автентичних форм жіночого строю ранньомодерної доби.

***Ранньомодерні графіті Східної Європи як історичне джерело:
стан досліджень***

Тищенко Артем

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
artemtysenko837@gmail.com*

В умовах нестачі писемних джерел ранньомодерного періоду у Східній Європі особливого значення набувають інші види джерел, зокрема епіграфічні пам'ятки. З цього погляду визначення стану дослідження епіграфічних джерел регіону та характеристика їхнього дослідницького потенціалу видаються науково актуальними. До цього часу не було проведено окремої розвідки, яка б ставила перед собою подібну мету.

Питання історіографії досліджень ранньомодерних графіті та ступеня їхнього вивчення в окремих храмах висвітлювали В. Корнієнко,

С. Подлевський, Т. Бобровський, І. Калечіц та інші дослідники. Головною вадою попередніх розвідок є відсутність узагальненого огляду історіографії досліджень ранньомодерних графіті та комплексної оцінки ступеня їхнього вивчення у Східній Європі. Джерельну базу нашої розвідки становлять праці істориків країн Східної Європи XVIII–XXI ст., а також ранньомодерні графіті цього регіону.

Інтерес до давніх написів у Російській імперії почав формуватися ще у XVIII ст. Одним із перших графіті описав А. Милорадович. У своїй доповідній записці від 1783 р. він згадує про напис зі Спасо-Преображенського собору в Чернігові. У XIX ст. епіграфічні пам'ятки починають привертати більшу увагу дослідників. Вважається, що поштовхом до появи наукових досліджень кириличних написів стало відкриття Тмутараканського каменя та публікація повідомлення про нього О. М. Оленіним у 1806 р. Саме тоді для аналізу епіграфічних пам'яток уперше було застосовано палеографічний метод — порівняння написання літер із графікою інших писемних джерел. У другій половині XIX – на початку XX ст. з'являються перші праці, що заклали основи кириличної епіграфіки. Серед дослідників, які залучали епіграфічні матеріали до мовознавчих і палеографічних студій, варто відзначити І. Срезневського, І. Сахарова, І. Шляпкіна та В. Щепкіна.

Важливе місце серед епіграфічних пам'яток Східної Європи займають графіті Софії Київської — один із найбільших корпусів автентичних написів середньовіччя та раннього модерного часу. Вони охоплюють період від початку XI до початку XVIII ст. Системне вивчення цих написів розпочалося у 1920–1930-х рр., коли під час розчищення фресок від олійних поновлень XIX ст. було виявлено значну кількість давніх написів. Планомірне дослідження софійських графіті розгорнулося після Другої світової війни. Його початком стала стаття Б. Рибаківа, яку він опублікував в 1947 р. Із 1957 р. С. Висоцький протягом понад двадцяти років здійснював систематичне вивчення епіграфічних пам'яток Софії Київської, а також інших архітектурних пам'яток середньовічного Києва — Золотих воріт, Успенського собору Києво-Печерської лаври, Михайлівської церкви Видубицького монастиря, церкви Спаса на Берестові та Кирилівської церкви. У результаті

до наукового обігу було введено понад чотириста написів і малюнків XI–XVII ст., опублікованих у трьох монографіях (1966, 1976, 1985). Під час цих досліджень у Софійському соборі також було виявлено двадцять чотири вірменомовні написи, які дослідив і опублікував Г. Григорян.

Подальший розвиток східноєвропейської епіграфіки пов'язаний із публікацією корпусів написів Києва та Новгороду Великого. Графіті Софії Київської систематично публікувалися у працях С. Висоцького, тоді як написам Софійського собору Новгороду Великого присвячене дослідження А. Мединцевої (1978). Окремі публікації графіті з різних регіонів Давньої Русі поєднували видання корпусів написів із дослідженням обставин їх створення. Прикладом є монографія Т. Рождественської «Древнерусские надписи на стенах храмов: новые источники XI–XV вв.» (1992). Вагомий внесок у дослідження новгородської епіграфіки також зробили А. Гіппус і С. Мехеев. Новий етап у вивченні графіті Софії Київської пов'язаний із дослідженнями В. Корнієнка. Створений ним корпус налічує понад 7500 графіті XI–XVII ст., значна частина яких опублікована з детальним текстологічним і палеографічним аналізом. Крім того, дослідник опублікував корпуси графіті Кирилівської церкви, церкви Спаса на Берестові та храмів давнього Галича.

Провідною білоруською дослідницею епіграфічних пам'яток є І. Калечіц, авторка праць «Епіграфіка Беларусі X–XIV ст.» (2011) та «Корпус граффити Полоцкой Спасо-Преображенской церкви», присвячених системному вивченню графіті на території Білорусі.

Отже, дослідження епіграфічних пам'яток Східної Європи має тривалу традицію, що сформувалася від перших описів XVIII ст. до сучасних систематичних публікацій корпусів написів. Попри значний поступ у вивченні графіті окремих пам'яток, стан їхнього дослідження залишається нерівномірним, а узагальнюючі роботи, присвячені ранньомодерним графіті регіону в цілому, поки що відсутні. Це визначає актуальність подальшого комплексного дослідження цих епіграфічних джерел.

***Історія Харківського національного університету
радіоелектроніки у документах
Центрального державного науково-технічного архіву України:
до проблеми збереження інституційної пам'яті***

Шаповалова Анастасія

Центральний державний науково-технічний архів України

anastasija.schapowalowa@gmail.com

Історія технічної освіти України потребує комплексного переосмислення на основі архівних джерел, які дозволяють репрезентувати не лише адміністративну інституціоналізацію закладів вищої освіти, а й людський вимір їхнього розвитку. Окреслена проблематика стає більш рельєфною в умовах воєнного стану, коли питання збереження документальної спадщини постає як важлива складова національної безпеки. У зазначеному контексті актуалізується наукова проблема, що полягає у виявленні, системному аналізі та введенні до наукового обігу архівних документів з історії Харківського національного університету радіоелектроніки (далі — ХНУРЕ), які зберігаються у фондах Центрального державного науково-технічного архіву України (далі — ЦДНТА України).

Незважаючи на наявність ювілейних і довідкових видань, процес становлення та розвитку цього закладу вищої освіти досі не став предметом окремого спеціального дослідження, орієнтованого на комплексне опрацювання матеріалів з фондів ЦДНТА України. Водночас особові справи науково-педагогічних працівників і співробітників університету, які становлять об'єкт даного дослідження, не розглядалися як цілісний джерельний комплекс, що дозволяє реконструювати організаційні засади функціонування ХНУРЕ та простежити персональний вимір його інституційного розвитку.

Актуальність роботи зумовлена кількома чинниками. По-перше, у 2023–2024 рр. ХНУРЕ передав до ЦДНТА України значний масив особових справ, що хронологічно охоплюють період до початку 1940-х рр., евакуацію під час німецько-радянської війни та повоєнне відновлення. По-друге, російська збройна агресія проти України створює реальні загрози втрати культурної спадщини, що посилює значення державного

архівного зберігання. По-третє, переосмислення історії технічної освіти Харкова сприяє глибшому розумінню формування наукових шкіл у галузі електроніки, телемеханіки та обчислювальної техніки.

Новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу інформації документів фонду Р-264 ЦДНТА України та їх комплексному аналізі як цілісного джерельного масиву до історії університету.

Історіографічну основу нашої наукової розвідки становлять довідкові та ювілейні видання, зокрема колективна монографія «90 років Харківському національному університету радіоелектроніки: випускники університету 1930–2020» (2020), бібліографічний покажчик «Видатні науковці», а також низка видань з історії Харківського інституту гірничого машинобудування, автоматики та обчислювальної техніки. Роботи І. П. Аврамової, Л. М. Чижевської та інших дослідників висвітлюють роль персоналій у збереженні та популяризації наукової спадщини закладу освіти. Водночас ці праці мають переважно довідковий характер і не ставлять за мету проведення комплексного джерелознавчого аналізу архівної ретроінформації, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Джерельну базу роботи становлять справи з особового складу науково-педагогічних і співробітників ХНУРЕ, що зберігаються у фонді Р-264 ЦДНТА України. Вибір саме цих документів обґрунтований їхньою унікальністю та особливим значенням: вони репрезентують інформацію про діяльність виданих осіб, які зробили вагомий внесок не тільки у розвиток університету, а й у формування технічної освіти України в цілому.

Зокрема, справа Остащенко-Кудрявцева Бориса Павловича (1877–1956) охоплює матеріали за період 1944–1956 рр. і відображає науковий шлях видатного астронома та картографа, родоначальника геодезичної школи в Україні. Документи особової справи Лейбфрейда Олександра Юрійовича (1911–2003) висвітлюють його діяльність як архітектора, педагога та краєзнавця й демонструють доробок майстра у формування міського простору Харкова. Документи з особової справи Свиридова Валентина Вікторовича (1937–1994) дозволяють простежити його науковий та трудовий шлях від студента до аспіранта, ученого та ректора

ХНУРЕ (1973), а також репрезентує управлінські й наукові аспекти трансформації закладу освіти.

Колекція справ з особового складу ХНУРЕ містить автобіографії, характеристики, дані про педагогічну та наукову діяльність представників університету, що надає можливість здійснення комплексної репрезентації історії закладу освіти у контексті еволюції його науково-педагогічного потенціалу.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, історизму та системності, що застосовуються у поєднанні із загальнонауковими і спеціально-історичними методами (історико-генетичний, історико-порівняльний) та просопографічним підходом.

Під час вивчення процесу інституційного становлення ХНУРЕ було встановлено, що розвиток закладу освіти, який розпочався у 1930-х рр. на базі будівельних факультетів низки харківських інститутів, супроводжувався численними структурними змінами відповідно до потреб індустріалізації. Період німецько-радянської війни став випробуванням для закладу освіти: під час евакуації до Караганди (1941–1943 рр.) було забезпечено збереження кадрового потенціалу та безперервність освітнього процесу. Після повернення до Харкова відбулося швидке відновлення діяльності закладу освіти, що створило підґрунтя для подальшої спеціалізації у сфері радіоелектроніки. Архівні матеріали засвідчують визначальну роль людського чинника — науково-педагогічних кадрів і управлінського персоналу — у забезпеченні інституційної тяглості та сталості розвитку установи.

Таким чином, архівні матеріали з фондів ЦДНТА України є цінним і малодослідженим джерелом для репрезентації історії ХНУРЕ. Особові справи представників університету дозволяють поєднати інституційну та біографічну історію, розкрити процеси формування наукових шкіл і простежити механізми збереження кадрового потенціалу в умовах воєнних дій. Передача документів на державне зберігання до ЦДНТА України у 2023–2024 рр. стала важливим кроком у збереженні культурної спадщини та формуванні національної пам'яті. Подальше введення до наукового обігу та системний аналіз архівної ретроспективної інформації створюють підґрунтя для реконструкції цілісної картини

розвитку технічної освіти Харкова у ХХ столітті, а також для більш глибокого осмислення місця й ролі ХНУРЕ в контексті науково-технологічного розвитку України.

***The Role of Cartographic Sources in the Reconstruction
of the Historical Geography of Karabakh***

Hashimova Aynur

Baku State University

aynur.hashimova@arti.edu.az

The reconstruction of the historical geography of Karabakh remains one of the most difficult problems in the historiography of the South Caucasus. The territorial boundaries and administrative status of the region repeatedly changed from the eighteenth to the twentieth century, while different political regimes created different representations of Karabakh in maps and official documents. The problem addressed in this study is that cartographic materials are often used only as illustrations confirming already existing interpretations. Historians rarely analyze maps as independent historical sources capable of revealing changes in territorial boundaries, administrative divisions, and perceptions of space.

The novelty of the study lies in the systematic comparison of maps from different periods in order to reconstruct the changing historical geography of Karabakh. Particular attention is paid to the political and symbolic character of maps. The source base includes eighteenth-century European and Eastern maps, maps of the Russian Empire, and Soviet cartographic materials. They are examined together with written descriptions, statistical data, and administrative documents in order to determine how the territorial image of Karabakh changed over time.

The earliest European and Eastern maps usually represented Karabakh in rather broad and flexible terms. Eighteenth-century maps often identified Karabakh as part of the Safavid or later Persian political space and did not establish clear internal borders. At the same time, many Western European maps of the late eighteenth century marked the Karabakh Khanate as a separate territorial unit. These maps usually emphasized important cities,

caravan routes, and mountain areas, while the borders themselves remained approximate.

A new stage began after the incorporation of Karabakh into the Russian Empire in the early nineteenth century. Following the Treaty of Gulistan in 1813 and the abolition of the Karabakh Khanate in 1822, Russian authorities began to create more detailed maps of the region. Their purpose was not only geographical description but also administrative control. Russian military-topographical maps of the nineteenth century gradually replaced the old territorial image of Karabakh with a system of districts, provinces, and uyezds. In these maps, Karabakh appeared first as part of the Shusha Uyezd and later as part of the Elisabethpol Governorate.

The cartographic materials of the second half of the nineteenth century are especially important because they allow one to trace the gradual transformation of the administrative structure of the region. Maps published after the reforms of the 1860s and 1870s increasingly emphasized new borders between uyezds and guberniyas. At the same time, they also reflected changes in settlement patterns, roads, and demographic composition. However, these maps were not politically neutral. Russian imperial cartography frequently presented the new administrative divisions as natural and historically justified, although they were in fact the result of imperial policy.

An even greater transformation occurred during the Soviet period. After the establishment of Soviet power in the South Caucasus, maps began to reflect the new political organization of the region. The creation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast in 1923 introduced a new territorial model that differed significantly from earlier historical boundaries. Soviet maps paid particular attention to the distinction between the autonomous oblast and the surrounding territories of Azerbaijan. As a result, a new spatial image of Karabakh was formed, based not on the historical borders of the former khanate but on Soviet administrative decisions.

The comparison of Soviet maps from the 1920s, 1930s, and later decades demonstrates that the territorial representation of Karabakh continued to change. Administrative borders, place names, and demographic indications were repeatedly revised. Soviet cartography therefore reflected not only geographical realities but also the ideological aims of the Soviet state.

In many cases, maps presented temporary political decisions as permanent and historically unquestionable.

Thus, the historical geography of Karabakh can be reconstructed only through a critical comparison of maps from different periods. Cartographic materials should be regarded not merely as visual supplements to written sources but as an independent analytical instrument. Their systematic study makes it possible to trace the evolution of territorial boundaries and administrative divisions and also to understand how different states and political regimes shaped the spatial image of Karabakh.

РОЗДІЛ V
ІСТОРИОГРАФІЯ

**Історія ранньомодерної Європи на сторінках
«Записок історичного факультету»**

Бойко Сусанна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

boiko.s@stud.onu.edu.ua

Академічні традиції університету є багаторівневим явищем. Досліджуючи традиції вивчення та викладання ранньомодерної історії Європи в Одеському університеті, що наразі не отримали системного висвітлення в історіографії, ми вирішили звернутися до розгляду періодичних видань університету. Тому «Записки історичного факультету» стали об'єктом представленого дослідження. Номери часопису відображають майже три десятиліття наукових пошуків, що є доброю площиною для виявлення «актуального» й «неактуального» аспектів в історіографічному дискурсі ранньомодерних студій. Таким чином, нашою метою було визначити, що собою являють наукові розробки з історії початку Нового часу на сторінках 33 випусків журналу «Записки історичного факультету».

Працюючи з номерами, які виходили друком з 1995 до 2022 рр., ми виокремили 25 статей, що присвячені історії ранньомодерної Європи. Більшість з цих публікацій належать О. Б. Дьоміну (7 публікацій, з яких одна в співавторстві), І. В. Немченко (5 публікацій), М. М. Кулачинському (5 публікацій). Д. О. Шумейко опублікував дві статті у 2000 та 2001 роках, обидві присвячені доробку П. М. Біциллі. Інші автори зустрічаються в «Записках історичного факультету» одноразово: О. А. Довгополова, К. О. Андрієва (у співавторстві з О. Б. Дьоміном), П. Н. Тоцький, І. Д. Черних, О. С. Івченко, К. Н. Апетрей, О. Кіктенко. Всього 11 дослідників.

Представлене дослідження було проведено, переважно, на основі застосування таких методів: 1) історико-порівняльного, що став в нагоді при зіставленні статей з історії англійської політичної думки (в рамках публікацій І. В. Немченко, М. М. Кулачинського, О. С. Івченко); 2) історико-типологічного, завдяки якому отримані дані було узагальнено та систематизовано; 3) історико-інституційного, що дозволив визначити «ядро» авторів й тяглість наукової традиції (наприклад, в випадку розробок І. В. Немченко та О. С. Івченко).

Наведений раніше перелік прізвищ цілком логічно пов'язаний із особливостями наукового доробку, представленого на сторінках журналу. Ядро розробок — англознавство (19 статей), що не дивно, адже трійка дослідників, чії праці публікувалися найбільше, спеціалізуються на історії Англії. Якщо І. В. Немченко та М. М. Кулачинський більше тяжіють до дослідження історії англійської політичної думки, то О. Б. Дьомін звертається до позицій Англії в площині міжнародних відносин. Випуски часопису добре демонструють, що відсутність публікацій цих авторів фактично призвела до зникнення з ранньомодерної проблематики на сторінках видання в період з 2006 до 2016 рр. Проте пізніше ми бачимо появу нових вимірів — іспанського (О. Кіктенко), османського (К. Н. Апетрей), історіографічну оптику (І. В. Немченко, М. М. Кулачинський).

Англійська політична думка (10 публікацій), дипломатична історія Англії (7 публікацій), історіографічна традиція (доробок П. М. Біцилли у двох публікаціях та Р. Ю. Віппера й М. М. Ковалевського по одній публікації відповідно), османський простір (2 публікації), Конкіста (1 публікація) — основні теми ранньомодерного дискурсу, що були висвітлені на сторінках «Записок історичного факультету» з 1995 по 2022 рр. Вважаємо, що ранньомодерна історія Європи представлена на сторінках журналу досить обмежено. Статті О. Кіктенка («Постать Ернана Кортеса в «Історії Індії» Де Лас Касаса», 2020 р.) та К. Н. Апетрея («За межами османської історії: карамусали та раннє модерне Середземномор'я», 2022 р.) суттєво доповнили наявну раніше картину ранньомодерних студій в площині обраного періодичного видання. Тож, залишається розраховувати на продовження й розширення таких досліджень.

**Трансформація тематичного вектору збірника
«Питання німецької історії» наприкінці 1980-х – у середині 1990-х рр.
як індикатор зміни напрямку досліджень
дніпровських істориків-германістів**

Гальченко Богдан

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
notadius555@gmail.com*

Постановка проблеми. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у світі відбуваються геополітичні зміни — завершується Холодна війна, в результаті чого розпадаються СРСР та блок держав Варшавського договору, руйнується Берлінський мур, після чого Німеччина об'єднується в єдину державу. Всі ці події не минули і тодішніх дніпровських істориків-германістів. Розпочався процес перегляду вектору їхніх наукових досліджень. Події у світі співпали зі зміною керівництва на кафедрі загальної історії ДДУ. У 1989 р. завідувач кафедри професор А. С. Зав'ялов, під керівництвом якого була сформована школа дніпровських істориків-германістів, залишив свою посаду і на його місце був обраний С. М. Плохій, який перебував на цій посаді до 1992 р. Не дивлячись на короткий термін перебування С. М. Плохія в якості завідувача кафедри, це справило сильний вплив на подальший напрямок досліджень з історичної германістики, внаслідок чого вивчення соціально-економічної та політичної історії Німеччини змінилося аналізом німецьких колоній на території Російської імперії, СРСР та України. Такий різкий історіографічний поворот на зламі останніх десятиліть ХХ ст. не міг не вплинути на тематику профільного збірника дніпровських істориків-германістів «Питання німецької історії». У даному випадку аналізується те, як зміни дослідницького напрямку у дніпровському осередку історичної германістики відобразились на змісті збірника.

Наукова новизна проблематики полягає в тому, що історія історичної науки у ДНУ імені Олеся Гончара — це вузькоспеціалізована тема, з якої на даний момент існує мало наукових праць. В цих працях історія науки університету або його підрозділів присутня у більш узагальненому вигляді. Дослідник ставить собі за мету розглянути більш

детально історію наукової діяльності дніпровських істориків-германістів, яка до певної міри відбилася у збірнику кафедри загальної історії ДДУ «Питання німецької історії».

Історіографія дослідження представлена статтями А. Г. Венгера, Є. М. Венгер, Є. В. Стадник, С. І. Світленка, В. В. Іваненка, в яких представлені біографічні відомості, розглядається діяльність окремих вчених-германістів кафедри. Також було долучено праці з історії університету. Варто окремо згадати працю з історії історичного факультету ДНУ 1918–2018 рр. під редакцією С. І. Світленка.

Джерела дослідження — випуски збірника «Питання німецької історії» за період 1989–1995 рр. — час трансформацій у дніпровському осередку з вивчення історичної германістики.

Методологія дослідження представлена як загальнонауковими методами аналізу, синтезу, класифікації та систематизації, так і спеціально-історичними методами (історико-порівняльний, історико-генетичний та проблемно-хронологічний). Також були задіяні елементи контент-аналізу для визначення змін кількісного та якісного характеру у проблематиці статей та інституційний підхід для розгляду впливу кадрових та структурних трансформацій кафедри на еволюцію вектору досліджень.

У **ході дослідження** було розглянуто праці з історії ДНУ, статті, присвячені науковому життю на кафедрі. Було проаналізовано статті про окремих істориків-германістів кафедри, було складено уявлення як про діяльність окремих вчених, так і про загальний стан справ на кафедрі, фактори, які впливали на вивчення історичної германістики. У ході аналізу джерел було розглянуто статті збірника «Питання німецької історії» за період 1989–1995 рр., сформовано уявлення про основні тематичні блоки статей у збірнику, виявлено кількість статей з тієї чи іншої проблематики, проаналізовано зміст даних статей, здійснено порівняльний аналіз статей у збірнику за різні роки. У підсумку було оцінено вплив наукових трансформацій, які відбувалися в середовищі дніпровських істориків-германістів на зміст збірника.

Висновки. Наприкінці 1980-х – у середині 1990-х рр. відбулися зміни у напрямку наукових досліджень дніпровських істориків-германістів.

Це прямо відобразилося на змісті збірника «Питання німецької історії». Якщо у випусках за 1989 р. основною темою наукових досліджень був партійна історія НДР (про це писали А. С. Зав'ялов та більшість його учнів), історіографія НДР, присвячена політиці кайзерівської Німеччини початку ХХ ст. (С. Й. Бобилєва), аналіз наукової публіцистики істориків НДР з тієї чи іншої проблематики (О. Р. Давлетов, М. Д. Мартинов), то вже у випуску 1990 р. простежується поява нової тематики — вивчення історії німецьких колоній у Катеринославі початку ХХ ст. (О. І. Безносів), партійна історія Веймарської Німеччини (О. Р. Давлетов), хоча поруч із цим все ще існують теми, присвячені історії НДР (А. С. Зав'ялов) та «лівим історикам» у ФРН (М. Д. Мартинов). Випуск 1991 р., який вийшов друком у 1992 р., характеризувався продовженням зміни тематики — від дослідження історії соціального страхування у Німеччині (С. Й. Бобилєва) до історії однієї з нацистських організацій Веймарської Німеччини (О. Р. Давлетов). Окремо варто згадати статтю авторства А. С. Зав'ялова та С. Н. Гільц, яка вийшла у тому ж випуску збірника і була присвячена німецьким поселенням Придніпров'я середини 20-х рр. ХХ ст. — вона символізувала собою початок тематичного переходу до вивчення німецьких колоній на території України. Вже пізніше, після перерви у декілька років, яка була пов'язана з поглибленням економічної кризи в Україні на початку 1990-х рр. та відсутністю можливості випуску збірників щороку, у 1995 р. було випущено одразу два збірника. Перший мав вийти ще у 1992 р. Він містить у собі дослідження 1990–1991 рр., які були присвячені історії німців на території України в період з кінця ХVIII ст. до 50-х рр. ХХ ст. Авторами статей розглядалися джерела з вивчення німецьких колоній Півдня України (Н. Н. Підгорна), причини міграції німців до України (С. Й. Бобилєва), релігійні особливості німецьких колоній (С. М. Плохій, Л. С. Тутік), історія голоду 1921–1923 рр. на території німецьких та менонітських колоній Півдня України (О. І. Безносів), історія менонітської еміграції 20-х рр. ХХ ст. (Н. В. Осташева), участь німецьких військовополонених у відновленні Дніпропетровщини у повоєнні роки (К. А. Марков). Цікаво, що А. С. Зав'ялов та С. Н. Гільц знову у співавторстві підготували нову статтю, присвячену джерелам з історії німців України у перші роки радянської влади. Другий випуск

продовжує логіку досліджень з історії німецьких та менонітських колоній на території України. Аналізуючи тематику статей збірника, можна виокремити, наприклад, наступні: аналіз правових аспектів німецької колонізації українського Півдня (М. А. Ісмаїлов), вплив німецьких колоністів на соціально-економічний розвиток Півдня України (С. Й. Бобилева), тема, де розглядається національна самобутність німецьких колоній Півдня України (А. С. Зав'ялов, С. Н. Гільц), аналіз зарубіжної історіографії, яка присвячена «українському періоду» історії менонітів (Н. В. Осташева). Все це вказує на те, що змістове наповнення збірника «Питання німецької історії» є ключовим індикатором трансформацій у вивченні німецьких студій дніпровськими істориками наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

Квір-студії в українській історичній науці: історіографічний огляд

Горзов Катерина

Львівський національний університет імені Івана Франка

KATERYNA.HORZOV@lnu.edu.ua

Жоден історичний наратив — від світової історії до локальних спільнот — не може вважатися завершеним без урахування квірної проблематики. Водночас упродовж тривалого часу українська історіографія ігнорувала питання сексуальності та «інакшості», що зумовлювалося релігійними нормами та практиками радянської цензури. У сучасному контексті європейської інтеграції України, публічної адвокації прав ЛГБТК+ та зростання доступності квірної літератури брак історичних досліджень у цій сфері стає дедалі помітнішим. Це зумовлює необхідність історіографічного огляду рецепції квір-студій в українській історичній науці.

У межах цієї роботи термін «квір» використовується як аналітичний анахронізм для позначення осіб із гомосексуальним досвідом у минулому. Квір-студії — це міждисциплінарний підхід, зосереджений на дослідженні сексуальності та ідентичності, який в історичному вимірі спрямований на деконструкцію гетеронормативних уявлень через аналіз досвіду квір-людей у різних часових і просторових контекстах. Як методологія,

квір-студії функціонують поряд із феміністичними та деколоніальними підходами, вже інтегрованими в українську історіографію.

Перші спроби академічного осмислення ненормативних практик простежуються в модерну добу. Протягом XIX століття етнографи Федір Вовк, Зенон Кузеля, Володимир Гнатюк, Володимир Ястребов, Марко Грушевський, почали досліджувати «сороміцькі» позашлюбні практики, фактично формуючи дискурс сексуальності в умовах її суспільної табуованості. Паралельно українські літератори пішли далі за межі фіксації сексуальності як соціального феномену: у художніх текстах модерністської доби почали з'являтися гомоеротичні мотиви. Аналізуючи українську модерністську літературу, Соломія Павличко виявляє такі мотиви в новелі «Меланхолійний вальс» Ольги Кобилянської та романі «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського. Таке зацікавлення тематикою сексуальності звісно формувалось під впливом західних тенденцій, проте вони запрошували респондентів до саморефлексії та формування власних сексуальних норм.

Квір-питання в сучасному розумінні почало проникати в українське середовище у 1990-х – 2000-х рр. Спочатку тема сексуальності та гендеру почала проникати через переклади праць Мішеля Фуко («Історія сексуальності» 1997) та Джудіт Батлер «Гендерний клопіт: Фемінізм та підриг тожсамості» (2003). Важливо також ще раз відзначити особу Соломії Павличко, адже вона вперше відкрито артикулює гомосексуальну тематику на академічному рівні в Україні, що стало важливою передумовою подальших досліджень.

Слідом за Павличко, почали з'являться й розробки квір-історії. Перші узагальнюючі наративи квір-історії України були запропоновані у виданнях «*Блакитна книга*» (2001) та «*Райдужна книга*» (2018) центру Наш Світ. Вони окреслюють безперервність гомосексуальних практик від Київської Русі до сучасності, зосереджуючись на криміналізації содомії, радянських репресіях і житті квір-людей у незалежній Україні. Водночас автори самокритично визнають обмеженість джерельної бази та значну залежність від російських досліджень.

Найбільш фаховими на сьогодні є проекти, присвячені «живій історії», зокрема дослідження «Архіву української лесбійської історії 1990–

2000-х років». У ньому Антоніна Медведчук пропонує екскурс історії стосунків між жінками до XXI століття, тоді як Катерина Фарбар аналізує інтерв'ю про досвід лесбійської юності 1990 – 2000-х років, що дозволяє їй частково подолати джерельні обмеження попередніх підходів

Таким чином, можна зробити висновок, що квір-студії в українській історичній науці перебувають на етапі формування та інституційного становлення. Основною проблемою, з якою стикаються дослідники цього напрямку, залишається обмеженість джерельної бази, що зумовлює звернення до більш перспективних методологічних підходів, зокрема до практик усної («живої») історії. Водночас, на нашу думку, недостатньо осмисленим залишається модерний період, як етап трансформації сексуальних норм і уявлень.

**Участь українських учених
у Міжнародних конгресах історичних наук (1900–1995 рр.)**

Доценко Марія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
m-i-dotsenko161@ukr.net*

Міжнародні конгреси історичних наук (МКІН) являють собою наймасштабнішу форму професійної комунікації істориків. Українські вчені беруть участь у МКІН з 1900 р., проте вплив даних заходів на розвиток української історичної науки досі лишається неосмисленим. Відсутність в українській історіографії праць, спрямованих на аналіз ролі МКІН у процесі інтеграції українських істориків до світового наукового співтовариства, визначає актуальність даного дослідження.

Зародження практики участі українських вчених у МКІН припадає на поч. XX ст., тобто, на період формування цієї форми професійної комунікації істориків. Відповідно до тогочасних принципів організації форумів, переважна більшість українських дослідників брала участь у роботі перших МКІН (1900–1913 рр.) як представники наукових інституцій Російської імперії. Втім, незважаючи на обмежену суб'єктність, починаючи з II МКІН у Римі (1903 р.), українські науковці виступали на конгресах з доповідями під час засідань «хронологічних» секцій

та сесій, присвяченим різним проблемним полям тогочасної світової історичної науки (історія права, історія літератури, археологія тощо). Активна участь українських вчених у перших МКІН дозволяє зауважити про релевантність їхніх досліджень стану розвитку тогочасної світової історичної науки та їхній помітний внесок у формування тематичного репертуару міжнародного наукового співтовариства істориків.

Міжвоєнний період в історії МКІН ознаменувався зростанням ролі українських учених у роботі форумів. Запрошення М. Грушевського до співкерівництва секційними засіданнями під час VI МКІН в Осло (1928 р.) і участь О. Лотоцького у роботі оргкомітету VII МКІН у Варшаві (1933 р.) започаткували практику залучення українських учених до формування організаційного репертуару міжнародного академічного співтовариства істориків. Важливим здобутком даного періоду стала інтеграція до конгресового простору українських істориків з країн Центрально-Східної Європи, які вперше представили на таких заходах українознавчі інституції (НТШ, УВУ тощо) і які, в умовах вкрай нечисленної участі науковців з УРСР у 1920–1930-ті рр., були фактично єдиними представниками української історичної науки на міжнародній арені. Орієнтація їхніх доповідей на осмислення історії західноукраїнських земель крізь оптику таких напрямків досліджень як економічна, соціальна та релігійна історія, історія права, науки та мистецтва, може бути розцінена як спроба трансляції дисциплінарного репертуару світового співтовариства істориків на національний рівень.

Всупереч початку «холодної війни», у 1950–1980-ті рр. МКІН стали майданчиком для пошуку шляхів забезпечення конструктивної комунікації між вченими, які опинилися по різні боки «залізної завіси». Принаймні, починаючи з XII МКІН у Відні (1965 р.) ці зустрічі науковців стають майданчиками для встановлення неформальних зв'язків між ученими з УРСР (В. Голубоцький, К. Дубина), США (І. Лисяк-Рудницький, Я. Пеленський), Канади (Р. Сербин, О. Войценко) та Західної Європи (П. Феденко, Б. Осадчук) і каналом передачі до УРСР українознавчого «тамвидаву». Визнання доцільності консолідації зусиль для дослідження українознавчої проблематики зумовило появу у 1960-х рр. ідеї заснування комітету українських істориків, членство у якому дозволило б українським вченим

брати участь у роботі МКІН окремо від делегацій країн їхнього проживання. Реалізація такої ініціативи стала можливою лише після проголошення незалежності України й ознаменувалася утворенням у 1995 р. Українського національного комітету істориків.

Таким чином, МКІН мали важливе значення для інтеграції українських істориків до міжнародної академічної спільноти. Участь у конгресах дозволила українським вченим долучитися до формування організаційного і тематичного репертуарів світового наукового співтовариства істориків, сприяла формуванню комунікаційних практик для продуктивної взаємодії між українськими вченими з різних країн і механізмів трансляції здобутків світової історичної науки на національний рівень.

***Проблема загального страйку в Лімеріку 1919 (Limerick Soviet)
в ірландській історіографії***

Єфременко Ілля

Незалежний дослідник

yefremenkoill@gmail.com

Загальний страйк в Лімеріку 1919, котрий також іменують «Лімерікським Советом» (використання подібного калькування, на думку автора тез, є достовірним перекладом терміну «Limerick Soviet») — є важливим проявом одночасно декількох феноменів доби Війни за незалежність Ірландії — діяльності профспілкового руху Ірландії та лівих активістів.

Попри ключову роль Ірландської Республіканської Армії (далі — ІРА) у боротьбі за незалежність Ірландії від Британської Імперії, є досить примітивним погляд на проблему громадянської війни як протиборство виключно ІРА та місцевих рухів із загальноімперськими силами Сполученого Королівства. Паралельно з проектом Ірландської Республіки Імона де Валери, були і конкуруючі проекти, котрі, хоч і були менше представлені на загальноірландському просторі, але в окремих регіонах вони займали ключову, часто домінуючу позицію, створюючи унікальні утворення.

Місто Лімерік, на початок ХХ сторіччя, виступило форпостом і осередком робітничого руху Ірландії, формуючи власну ідентичність,

пов'язану як із діяльністю місцевих рухів, так і загальних ірландських профспілкових організацій. «Лімерікський Совет» був загальним страйком робітників міста, управління містом перейшло до профспілкових лідерів, котрі займалися організацією і координацією діяльності страйкарів на період страйку. Події квітня 1919 року були широко розголошені у ірландських та світових засобах масової інформації, утім історія цього утворення була завершена в тому ж місяці з оголошенням страйкового комітету про припинення загальної забастовки, у зв'язку з пом'ягшенням умов військового положення для робітників.

Проблема «Лімерського Совету» слабко представлена в українській історіографії ірландських визвольних змагань — причина до цього пов'язана як з концентрацією українських дослідників на ІРА, так і активному її порівнянні з подіями Української революції 1917–1921, що призводить до зменшеного фокусу на альтернативних проєктах державності Ірландії та подіях даного періоду. Історіографічний огляд ірландської історіографії дозволить, з одного боку, продемонструвати ірландський погляд на проблему «Лімерікського Совету», з іншого — ввести ірландський досвід та підходи до даної проблеми в сферу української історичної науки.

Новизна історіографічного огляду ірландських праць з проблеми «Лімерікського Совету» полягає саме у тому, що таким чином відбувається ознайомлення українських науковців із результатами досліджень ірландськими істориками однієї з важливих історичних подій.

В ході дослідницької роботи було проведено огляд сучасного стану ірландської історіографії, виділено ключові фундаментальні праці з проблеми Лімерікського совету з подальшим аналізом даних праць.

До поворотних праць з проблеми можливо віднести праці Д. Кеммі, Л. Кехіла, Д. Хоуга. Саме ці роботи сформували дослідницьку базу та стали певними віхами у вивченні теми.

В результаті дослідження було виявлено певні зміни у поглядах на Лімерікський страйку 1919 р.: від сприйняття його як окремої події до розуміння значення контексту. Зосередженість на події Л. Кехілом та Д. Кеммі спричинила досить специфічні твердження — як, наприклад, початок страйку пов'язали з смертю Роберта Бірна, основну увагу

сконцентрували на впливі ІРА. Натомість праця Д. Хоуга стала поворотною, оскільки автор змінив ракурс дослідження «Лімерікського Совета», він звернув увагу на розвиток профспілкового руху в Лімеріку, почав розглядати проблему «Лімерікського Совета» з оптики профспілок та робітників міста.

Образи Англії V–VI ст. у радянських підручниках з історії середніх віків для вищої школи кінця 1930-х – початку 1950 рр.

Крисенко Кирило

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
krysenkokurylo@gmail.com*

Радянська навчальна література з *Historii Medii Aevi* рідко стає предметом досліджень вчених, однак саме цей тип історіографічних джерел дозволяє відтворити етапи становлення та еволюції медієвістики у СРСР, зрозуміти природу змін у викладі матеріалу. З-поміж країн, які окремо розглядалися у підручниках, характерно виділялася Англія. Віддаленість від континенту, а також менш тривалий вплив *Imperii Romani* заклали основу специфічного історичного розвитку, який не вписувався у пануючу тоді сталінську концепцію революції рабів. Інше трактування витоків середньовіччя зумовлювало відмінність Англії від материкової Європи.

Мета дослідження: проаналізувати образи Англії V–VI ст. на сторінках навчальних видань кінця 1930-х – початку 1950-х рр.

Джерела: уніфіковані підручники з історії Середніх віків кінця 1930-х – початку 1950-х рр., за якими відбувалося навчання студентів.

Історіографія теми представлена працями таких дослідників підручників з історії: М. Мартинова, В. Якуніна, О. Зякуна, С. Баханової, О. Жосана, А. Венгера, Ю. Зайця, С. Д'ячкова. Вивчення наявної історіографії дозволяє констатувати, що проблема формування образів Англії V–VI ст. у радянській навчальній літературі не була досліджена науковцями, тому ця праця є спробою заповнити виявлену історіографічну лаку.

Перший загальносоюзний підручник з історії Середніх віків з'явився у 1938 р. Його авторами стали провідні на той час радянські медієвісти:

О. Удальцов (проф. МДУ), Є. Космінський (проф. МДУ) та О. Вайнштейн (проф. ЛДУ).

Варто звернути увагу на те, що історію ранньосередньовічної Англії ці науковці розглядали у зв'язку із подіями, які відбувалися на континентальній Європі. Витоки англійського середньовіччя вбачали у «кельтському відродженні» та англо-саксонському завоюванні після виходу римських військ з Британії, який збігся у часі з навалом скотів із Шотландії та «материкових германців». Серед германців виокремлювали саксів, англів, ютів і фрізів. Історики описали процес проникнення германців на терени Британії від «піратських набігів» до поступового оселення на цих землях. Автори навели приклад боротьби кельтів і германців у вигляді легенди про кельтського *ducis bellorum* Артура, яка потім, за твердженням медієвістів, лягла в основу роману про англійського короля Артура. Спираючись на легенду про «короля» Вортігерна, упорядники підручника висвітлили війну між кельтами, а також найм «королем» германців, які згодом стали для нього загрозою. У відповідь на спробу Вортігерна позбутися германців ті вчинили повстання із захопленням земель.

Науковці зазначили, що у ході англо-саксонського завоювання частина кельтів була знищена, вцілілі ж — навіренні в рабство. Вони також підкреслили, що кельти чинили жорсткий і героїчний спротив поневолювачам варварам (більшість з яких була германцями). Вчені окреслили пріоритет загарбників у спустошенні територій із найбільш розвиненою римською культурою (стверджували її повне знищення). Таким чином, акцентувалася увага на відірваності нової епохи від попередньої. Відмінність процесу «варваризації» англійських земель, на відміну від континентальної Європи, історики пояснили слабкою романізацією кельтів і нерозвиненою у них системою рабовласництва. Через це кельти сприймали германців не як визволителів, а як завойовників. Тому «англійські германці» не героїзувалися — на відміну від «материкових германців», з яких медієвісти створили образ провідних помічників революції рабів.

Друга редакція вище розглянутого підручника з'явилася у 1941 р. Внаслідок початку німецько-радянської війни перед науковцями постало

завдання перегляду всієї історичної літератури. Авторський склад підручника залишився без змін, натомість значно було відкориговано сам текст.

Цікаво, що з розділу про Англію зник сюжет про «короля» Вортігерна. Це можна пояснити потребою витіснення германців із «першого плану» в історії Англії, а також метою показати германців не як найманців із бажанням збагатитися, а як загарбників, з якими не можна було укласти союз чи домовитися. Наступна зміна торкнулася протистояння між кельтами, які чинили жорсткий спротив германцям. У цьому місці зникла оцінка боротьби кельтів як героїчної — війни за свою незалежність. Інша частина тексту про Англію V–VI ст. у підручнику залишилася без змін, однак ці, на перший погляд, незначні зміни мали повністю змінити уявлення студентів про причини англо-саксонського завоювання.

Ґрунтовні нововведення в образі ранньосередньовічної Англії відбулися на початку 50-х рр. Тоді було оновлено авторський склад — головними редакторами підручника 1952 р. стали Є. Космінський (проф. МДУ) та С. Сказкін (проф. МДУ).

Інформацію про англійські терени V–VI ст. вчені виклали у розділі, що стосувався створення варварських держав на території Римської імперії. Усі події, які відбувалися після заснування *regna barbarorum*, упорядники виокремили в інший параграф, на відміну від підручників попередніх років. Історики наголошували, що серед усіх племен англів та саксів були найчисельніші, тому увага науковців акцентувалася саме на них. У підрозділі про Англію немає жодного слова про кельтські легенди, які подані у попередніх виданнях, окрім цього, вперше зазначено, що кельти постали проти римських рабовласників і виборили собі свободу. Тут спостерігається повернення тез про боротьбу кельтів проти германців саме за власну незалежність. Варто звернути увагу на долю кельтів під час англо-саксонського завоювання. У підручниках за 1938 та 1941 рр. кельти нищилися і поневолювалися у рабство, але в підручнику 1952 р., як стверджують автори, більша частина злилася із переможцями. Окремий абзац було присвячено концепції англійських та американських науковців, чого не було у жодному з минулих видань.

Радянські медієвісти заперечували теорію особливої «англосаксонської раси», вони вважали, що «Ця теорія нічим не відрізняється від расистських нісенітниць німецьких фашистів».

Таким чином, у ході дослідження виділено три образи Англії V–VI ст. Перший — у підручнику 1938 р. Тут вперше з'явився уніфікований образ Англії як території, яку населяли слабо романізовані кельти. Ранньосередньовічна Англія за марксистсько-сталінським вченням являла собою унікальне явище. По-перше, вона була мало романізована, що унеможливлювало революцію рабів, яка у цей *tempus* вирувала на континентальній Європі. По-друге, кельти не сприймали германців як рятівників чи помічників, тому протистояли германській навалі. Виклад інформації мав формувати у студентів уявлення про те, що, незважаючи на війну з германцями, кельти фактично самі допустили своє винищення і захоплення ними англійської території.

Другий — у підручнику 1941 р. Німецько-радянська війна спричинила процес змін в інтерпретаціях. Через ототожнення «англійських германців» з «материковими германцями» зміни дещо торкнулися й викладу *historiae Angliae*. Зникнення легенди про короля Вортігерна мало зменшити вплив германців в історичних подіях, а також показати згуртованих кельтів, які ведуть війну із агресорами, єдиною метою яких було захоплення англійських земель.

Третій — у підручнику 1952 р. Англію зобразили як терен, який римляни покидали внаслідок революції рабів і варварської навали на імперію. Кельти, отримавши нагоду здобути свободу, позбулися *romanorum dominorum*. Опір кельтів варварам-германцям, яких у материковій Європі раби і колони зустрічали як помічників, не призвів до часткового знищення і поневолення, а навпаки, завершився асиміляцією (частково добровільною) з переможцями. Доповнював образ критичний аналіз радянськими вченими поглядів сучасних їм англійських та американських медієвістів. Така позиція радянських істориків віддзеркалювала епоху Холодної війни.

**Історія Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря
та особливості її висвітлення у радянській історіографії**

Кузьменко Лідія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lidia.kuzmenko@student.karazin.ua

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир є виразною не лише архітектурною, але й духовною домінантою Полтави з сер. XVII ст. і донині. Певні особливості має радянський період в історії обителі, адже в рамках антирелігійних кампаній церкви та монастирі не були реально захищені, навіть незважаючи на визнання їх пам'ятками архітектури.

Дане дослідження є спробою поєднати історичні відомості про полтавську обитель, виявити специфіку інтерпретації її історії у радянський час та пояснити причини цих особливостей. Робота набуває актуальності через необхідність аналізу того, як поєднувалося перепрофілювання та занепад монастирських споруд із їхнім описом в історичних нарисах і путівниках. Це дає змогу простежити подвійні стандарти радянської системи у ставленні до культурної спадщини.

Тема Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря є важливою для спільноти місцевих краєзнавців, чії роботи становлять значну частину історіографічної бази нашого дослідження. Неможливо оминати увагою напрацювання з історії обителі В. Н. Жук, Л. М. Булави, В. В. Вечерського, В. Ф. Халимона, Г. П. Грибан, В. М. Ханка, В. В. Сахна, С. М. Капко та ін. Радянську історіографію історії монастиря було досліджено на роботах В. Г. Заболотного, І. О. Ігнаткіна, Л. С. Вайнгорта, П. О. Білецького, К. В. Гладиша та В. Ф. Волоскова.

Джерельну базу складають письмові та візуальні джерела. Останні допомагають дослідити період XIX ст.: малюнок Т. Г. Шевченка, гравюри Т. С. Стадлера. Також було використано фото монастирських споруд XX ст., які ілюструють до- та післявоєнний стан ансамблю. Письмові джерела висвітлюють період Другої світової та німецької окупації — це довідки та списки учасників німецького розвідувального органу «Оріон». Крім того, було опрацьовано нормативно-правові акти, що розкривають ставлення радянської влади до релігії, а також до пам'яток архітектури та містобудування.

Методологію дослідження складають загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Серед загальних використано методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, класифікації. Зі спеціальних історичних методів застосовано хронологічний, історико-порівняльний та історико-генетичний.

У ході дослідження було здійснене порівняння робіт сучасної та радянської історіографії, а також використаної науковцями джерельної бази. Результатом дослідження стало окреслення небажаних та навпаки важливих тематичних аспектів для радянських істориків. У період з кінця 1950-х – 1980-х рр. дослідження історії Хрестовоздвиженського монастиря здійснювалося в рамках мистецьких та краєзнавчих розвідок, а також результати публікувалися у путівниках для широкого загалу.

Цікавим є питання про російський вплив на будівництво і розвиток обителі. Незважаючи на заснування монастиря раніше за союзні договори з Московією, про монастир йшлося у контексті згадок про стабілізацію ситуації в регіоні завдяки «возз'єднанню», що посприяло розвитку української культури.

Водночас у всіх досліджених роботах спостерігаємо акцент на знакових, у межах радянського історичного дискурсу, подіях та діячах: війні 1648–1654 рр., повстанні М. Пушкаря, страті В. Л. Кочубея через «зрадника» Мазепу, Полтавській битві тощо. Натомість проблемні чи небажані з погляду радянської історіографії теми часто замовчувалося, як, наприклад, внесок Мазепи у відбудову Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. Навіть радянська історія обителі у роботах того часу представлена досить слабко. Хоча згідно законодавства, ансамбль був пам'яткою архітектури УРСР, якій гарантувалася державна охорона, що не було реалізовано на практиці.

Отже, антирелігійні настрої в СРСР закономірно призвели до ідеологічної заангажованості краєзнавства та пам'яткознавства, що простежуємо і в рамках вивчення історії досліджень окремих пам'яток.

**Образ Чехії XIII–XVII ст. у радянських підручниках вищої школи
кінця 1930-х – початку 1950-х рр.**

Тітов Олександр

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

sascha.titov2006@gmail.com

Становлення радянської влади супроводжувалося радикальною перебудовою гуманітарної освіти, що безпосередньо позначилося на викладанні історії. У 1920-х рр. класичні історичні дисципліни фактично були витіснені з системи як середньої, так і вищої освіти. Історичні факультети були ліквідовані чи реорганізовані, а замість систематичного вивчення минулого в навчальний процес запроваджувалися курси на кшталт «Суспільствознавства» чи «Історії класової боротьби» покликані не стільки реконструювати історичність, скільки ілюструвати марксистське бачення закономірностей розвитку суспільства.

В 1934 р. історичні факультети було відновлено, однак їхня діяльність визначалася формуванням нової генерації істориків-марксистів. Паралельно з інституційними змінами розгорталися репресивні кампанії проти дореволюційних «буржуазних» науковців. Найбільших втрат зазнали ряди дослідників славістичних студій.

В історіографії питання розвитку радянської медієвістики та славістики важливе місце посідають праці Є. Аксенової, Ф. Ашніна, І. Бучанова, А. Венгера, М. Достая, Ф. Митряєва, М. Робінсона.

До кінця 1930-х рр. історія середньовічної Чехії, як і інших західнослов'янських земель, або зовсім не розглядалася, або з'являлася фрагментарно — у контексті ранньосередньовічних варварських племен в одному ряді з кельтами та германцями. Ситуація докорінно змінилася після появи у 1938 р. «Короткого курсу історії ВКП(б)» Сталіна, який фактично закріпив формаційну теорію як єдину допустиму методологічну основу історичних досліджень. Історія відтепер мала розглядатися «знизу» — від імені виробників матеріальних благ, через призму класової боротьби та революцій пригнічених класів.

Першим повноцінним підручником з історії Середньовіччя стала «История средних веков» (1938–1939), підготовлена О. Удальцовим, Є. Космінським та О. Вайнштейном. Саме на її сторінках уперше було

системно викладено історію Чехії, яка постала західнослов'янською державою (на рівні з Польщею) у контексті створення Священної Римської імперії. Її до- та гуситська історія викладена повноцінно. Конфлікти між німцями та чехами розглядалися лише як такі, що відбувалися на побутовому рівні. Натомість післягуситська Чехія представлена фрагментарно, у контексті загальноєвропейських війн.

У воєнні роки випуск нових підручників фактично призупинився, а після її закінчення підхід до викладу історії німецьких та слов'янських держав був кардинально переглянутий. Так німці почали трактуватися виключно як загарбники, а слов'яни — як жертви.

У 1946 р. був виданий підручник для ВПШ О. Удальцова та С. Сказкіна. Тут виклад чітко підпорядковується формаційній логіці, посилюється акцент на соціальному та національному тиску, німецький чинник набуває різко негативного забарвлення, а гуситський рух прирівнюється до соціалістичної революції. Радикальні таборити набувають рис ледве не прихильників комуністичних ідеалів, а в поміркованих чашниках простежується алюзія на меркантильних капіталістів.

Дещо далі у репрезентації німецько-слов'янської боротьби пішов український історик Г. Левін, який у курсі лекцій «Боротьба західних слов'ян з агресією германців у середні віки» (1947) назвав її «тисячолітньою». З кардинально іншого боку Чехію показав у своєму підручнику для педагогів В. Семенов (1949) — як активного учасника політичного життя в Священній Римській імперії. Особливу увагу він приділив гуситству, трактуючи його як ранню форму європейської Реформації.

Найбільш детально Чехія описана в підручнику Є. Космінського та С. Сказкіна (1952), зокрема були виділені в окремі розділи її культура та технічний розвиток. Вперше тут присутня наступна риторика: «німці уповільнили їх культурний розвиток».

Таким чином, можна зробити висновок про те, що в підручниках радянські медієвісти зазначеного часу відтворювали схожі інтерпретації чеської історії, акцентуючи увагу на кількох основних сюжетах, а оцінки були зумовлені впливом німецько-радянської війни.

Громадянська війна в Іспанії 1936–1939 рр.: історіографічний аналіз**Черниш Станіслав***Криворізький державний педагогічний університет**staschernysh373@gmail.com*

Дослідження Громадянської війни в Іспанії представлено широким спектром підходів до проблеми — від надання ідеологізованих оцінок до комплексного аналізу соціальних, політичних, військових і міжнародних чинників, що визначили перебіг та результат конфлікту.

Метою статті є виокремлення історіографічних течій в процесі дослідження Громадянської війни в Іспанії 1936–1939 рр., а також розгляд еволюції наукових інтерпретацій цієї події.

Аналіз наукових праць надає можливість виокремити кілька ключових дослідників та концептуальних напрямів в історіографії окресленої проблеми: соціально-революційний, ревізійністський, біографічний, геополітичний, військовий.

Х. Касанова, яку можна назвати представницею соціально-революційного напрямку, розглядає Громадянську війну з анархістської позиції. Вона трактує конфлікт як результат глибокої соціальної кризи та еволюції руху анархістів, які прагнули радикальної перебудови суспільства та ліквідації держави. Дж. Меттьюз, хоча також репрезентує соціально-революційний напрям, він аналізує досвід мобілізованих вояків, моральний стан і пропаганду, зменшує ідеологічну спрощеність конфлікту та підкреслює соціальний вимір конфлікту, наприклад, таким чином: «Проте, багато іспанців не прагнуло воювати один проти одного, служивши неохоче та змінюючи сторони конфлікту».

Х. Лалагуна представляє ревізійністський напрям, в межах якого війна трактується як кульмінація кризи та суспільного розколу іспанського суспільства, автор наголошує на неминучості цього явища таким чином: «Іспанія була розділеною країною, приреченою вирішувати свої розбіжності війною». Дж. Гаусон також тяжіє до ревізійністської школи істориків. Він переосмислює міф про вирішальну роль політики невтручання Великобританії та наголошує на складності зовнішніх поставок зброї. Серед причин поразки Республіки називає не лише зовнішні чинники, а й внутрішню дезорганізацію. Щось подібне можна

зустріти в працях Г. Саутворта. Зазначимо, що ревізійністська школа спрямована на деконструкцію міфів франкістів та аналіз механізмів створення нарративу «змови», який надав легітимності повстанню 1936 р. Франкізм розглядається як специфічний авторитарний режим з елементами фашизму (Е. Морадіельйо). Підкреслюється криза модернізації, провал реформ уряду Азаныї та формування анти-республіканської коаліції. Війна в цьому варіанті постає як конфлікт альтернативних моделей суспільних та державних моделей (Д. Кінн).

П. Вілар (структурно-соціальний напрям) наголошує на військовому заколоті як першопричині війни, акцентує увагу на масштабі іноземної інтервенції держав ОСІ, розглядає поразку як наслідок політики «невтручання» західних демократій та підкреслює авторитарний характер майбутнього режиму.

С. Пейн та Х. Паласіос — це біографічний напрям, вони акцентують увагу на ролі Ф. Франко як організатора перемоги, хоча цю інтерпретацію можна вважати частково ревізійністською через те, що вони визнають допомогу Німеччини та Італії, але наголошують на внутрішній консолідації націоналістів.

Р. Віллі запропонував геополітичну інтерпретацію, розглядає війну крізь призму геополітики та акцентує увагу на ролі А. Гітлера. Він трактує події в Іспанії як зсув в європейському балансі сил та генеральну репетицію Другої світової. Так само геополітичний напрям представляє Е. Карр —, який аналізує поразку республіканців як наслідок внутрішньої кризи та тиску Комінтерну, що підпорядкував «єдиний фронт» інтересам СРСР.

Ч. Есдейл репрезентує військовий напрям, виступає за очищення військової історії від ідеологічних нашарувань.

Отже, сучасна історіографія проблеми представлена різноманітними підходами, які лише в комплексі дозволяють всебічно схарактеризувати цю історичну подію.

РОЗДІЛ VI

**ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ
ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО ПОЧАТКУ XX СТ.**

**Вбрання як засіб соціальної та політичної ідентифікації
під час Французької революції 1789–1799 рр.**

Гончар Марія

Харківський приватний ліцей «Перша Українська Школа»

honcharma@gmail.com

Французька революція 1789 року стала першим в історії випадком, коли зовнішній вигляд перетворився з елемента соціального розшарування на критично важливий ідеологічний маркер і, по суті, на політичну уніформу. У цей період одяг, зачіски та аксесуари були не просто модою, а кодовою системою, яка дозволяла ідентифікувати прихильників Республіки, контрреволюціонерів, та поміркованих. Французькі та британські дослідники, як-от Альбер Собуль («Understanding the French Revolution», 1989), Франсуа Мінье, Ейлін Рібейро («Fashion in the French Revolution», 1988) та Енн Гігонне («Liberty Equality Fashion», 2024)», заклали основу для вивчення зв'язку моди та суспільних змін. Однак аспекти, пов'язані з аналізом вбрання, як системи політичних знаків та засобу ідентифікації, залишаються недостатньо вивченими. Саме тому тема нашого наукового дослідження є актуальною.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше в рамках даного дослідження вбрання розглядається не просто як відображення подій, а як самостійний об'єкт політичної семіотики, що активно використовувався як засіб соціального контролю, пропаганди та ідентифікації в добу Революції. Джерельною базою дослідження є широке коло літературних матеріалів, інтернет джерел, електронних архівів та бібліотек, журнальних видань. Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивізму та історизму, а також семіотичний підхід, що дозволяє розглядати елементи одягу як знакові системи. З методів дослідження використовувались історичний і логічний, метод системного підходу, історико-системний аналіз.

У ході наукового дослідження ми з'ясували що справжнім архітектором революційного дрес-коду став «санкюлот». Ми доводимо, що назва «без кюлотів» (санкюлот) — це і є їхній політичний маніфест. Червоний фрігійський ковпак — прямий символ звільнення раба з епохи античності — став масовим і обов'язковим. А національна триколірна

кокарда, закріплена законом, перетворилася на офіційний паспорт полярності. Також основними елементами цього образу звісно ж була куртка карманьйола яку революціонери запозичили у італійських робітників, звичайна груба сорочка, довгі грубо скроєні робочі штани та дерев'яні черевики сабо. Саме цей образ і стане символом справжнього революціонера.

На відміну від якобінців, жирондисти часто уникали крайніх символів, таких як Фригійський ковпак, вважаючи його надто плебейським або асоційованим із «натовпом». Вони підтримували елегантні, охайні зачіски та стримані краватки, що підкреслювало їхню освіченість та відмінність від радикальних санкюлотів. Вони часто зверталися до англійської моди. Наприклад носили краватку зі стоком, «редінгот» або жилет лорда Спенсера. Вони, безумовно, носили триколірну кокарду (це було законодавчо обов'язково), але їхній загальний вигляд підкреслював прихильність ідеалам Республіки, заснованої на порядку та законі, а не на хаосі та народному гніві. Таким чином, їхній «образ» був знаком поміркованого революціонера.

Роялісти, Фельяни та інші контрреволюційні групи використовували одяг як засіб невербального протесту проти Якобінської диктатури, часто ризикуючи життям. На ранніх етапах Французької революції (1789–1791) вони могли носити аксесуари білого кольору (колір династії Бурбонів) або великі, складні перуки, що були ознакою старого монархічного порядку, свідомо ігноруючи нові, спрощені форми. Наприклад представники нової молоді — «Інкураябль» (неймовірні) та «Мервейєз» (чудові) — протестували проти радикалізму та пуританства революції. Представники цієї контркультури намагалися максимально відділити себе від прихильників революції. Вони намагалися вразити, а інколи й шокувати спільноту своїм вбранням. Саме тому їх образи були досить гротескними та шокуючими. Наприклад жінки часто носили тонкі шовкові хітони та зачіски античного зразку, а чоловіки шокували публіку різнокольоровими фраками, величезними краватками та довгим взуттям. Вбрання перетворювалося в символ політичного протесту.

Отже, вбрання у Французькій революції набуло статусу політичної мови. Його трансформація була не випадковою зміною стилів, а свідо-

ним актом ідеологічного протистояння. Мода перестала бути суто естетичним явищем, набувши функції соціального контролю та політичної ідентифікації.

***Школа нанга як модель культурної інтерпретації:
між уявною традицією та художньою автономією***

Гріщенко Владислав

Музей історії міста Києва

museumofkyivhistory@gmail.com

У наукових дослідженнях, присвячених школі нанга, її доволі часто трактують як вторинне явище або як стилістичне наслідування традицій південної школи китайського літераторського живопису. Такий підхід не повною мірою враховує специфіку культурного середовища Японії періоду Едо (XVI–XIX ст.) та опосередкований характер запозичень та інтелектуальну роль художника-літератора. Науковою проблемою дослідження є переосмислення нанга не як стилю, а як художньо культурної моделі, що функціонувала в умовах обмеженого доступу до першоджерел пов'язаних з політикою сакоку і формувала власну автономну традицію.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до транснаціональної історії мистецтва та механізмів культурного «перекладу» художніх ідей у Східній Азії. Новизна роботи полягає в трактуванні школи нанга як результату свідомої реконструкції уявної китайської традиції, сформованої через друковані альбоми, теоретичні тексти та вибірккові зразки, а не безпосередню спадкоємність. Такий підхід дозволяє розглядати нанга як приклад творчої інтерпретації, а не наслідування, що розширює розуміння процесів художньої адаптації в Японії періоду Едо.

В англійській та японській історіографії школа нанга традиційно аналізується у зв'язку з китайською південною школою та постатями Іке но Тайґа й Йоса Бусона. Українська та ширша східноєвропейська наукова традиція лише частково торкається цієї теми, здебільшого в узагальнюючих працях із мистецтва Східної Азії. Водночас у новіших

дослідженнях акцент переноситься з формальних характеристик на соціокультурний і інтелектуальний контекст існування нанга, що створює підґрунтя для подальших інтерпретацій.

Автор вивчив англomовні наукові публікації з історії японського мистецтва, енциклопедичні ресурси, українські узагальнюючі дослідження східноазійського живопису, а також провів візуальний аналіз творів японської графіки XVIII–XIX століть і матеріали фондovих колекцій з Музею історії міста Києва. У роботі застосовано методи історико-мистецтвознавчого аналізу, порівняльний метод, а також елементи культурологічного та рецептивного підходів, що дозволяють простежити механізми трансформації художніх ідей.

У ході дослідження встановлено, що школа нанга функціонувала як альтернативний художній простір поза офіційними школами, де визначальними були не технічна досконалість чи канон, а інтелектуальна позиція автора. Аналіз показав, що звернення до китайської традиції мало радше символічний і концептуальний характер, слугуючи засобом культурної ідентифікації та самовираження японських літераторів. Таким чином, нанга виступає формою художньої рефлексії над ідеєю «китайськості», адаптованої до локального контексту.

Таким чином, школа нанга є важливим прикладом того, як у межах японського мистецтва періоду Едо формувалася автономна модель літераторського живопису, заснована на інтелектуальному виборі, а не прямій традиції. Її аналіз у сучасному науковому дискурсі дозволяє глибше зрозуміти процеси культурної трансляції, роль уявної традиції в мистецтві та місце художника як мислителя. Подальше вивчення нанга, зокрема в музейному й міжкультурному контекстах, є перспективним напрямом для розвитку українського сходознавчого та мистецтвознавчого дослідження.

**Князь Володимир Великий в образотворчому мистецтві
(кінець XVIII – початок XX ст.)**

Кальник Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

olha.kalnyk@student.karazin.ua

Постать князя Володимира Великого посідає важливе місце в історичній та культурній пам'яті Східної Європи, виступаючи символом християнізації Русі, державності та історичної спадкоємності. Водночас візуальні репрезентації князя кінця XVIII – початку XX ст. досліджені фрагментарно, що зумовлює наукову проблему роботи — з'ясування особливостей формування й трансформації його художнього образу в контексті культурних і політичних процесів модерної доби. Актуальність теми пов'язана зі зростанням уваги до політики пам'яті та інтерпретації спадщини Русі у сучасному суспільстві. Образ князя використовувався як у межах імперських концепцій історичної спадкоємності, так і в національних історичних проєктах, тому аналіз механізмів його візуалізації дозволяє глибше зрозуміти витоки сучасних ідеологічних дискусій.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі репрезентацій князя Володимира Великого в різних видах образотворчого мистецтва означеного періоду — живописі, скульптурі, графіці та іконописі з урахуванням культурно-історичних і політичних чинників їх формування. Ми спробували систематизувати художні моделі образу князя та залучили малодосліджені джерела, зокрема листування митців, виставкові матеріали й локальні пам'ятки, що дозволяє ширше реконструювати процес створення та інтерпретації цих образів. Історіографія проблеми охоплює кілька напрямів: класичні історичні дослідження XIX ст., зосереджені на політичній ролі князя; праці XX ст., присвячені канонізації та церковній традиції; мистецтвознавчі студії, що аналізують окремі пам'ятки. Водночас комплексного дослідження взаємодії різних видів мистецтва в означений період бракує.

Джерельна база нашого дослідження має міждисциплінарний характер і охоплює як візуальні пам'ятки — твори живопису, іконопису, графіки та скульптури, — так і текстові матеріали: листування митців, офіційні документи, виставкові каталоги та публіцистику. Їх поєднання

дозволяє простежити не лише художні особливості образу князя, але й культурно-ідеологічний контекст його формування. Методологічна основа дослідження поєднує історичні, мистецтвознавчі, культурологічні та релігієзнавчі підходи. Іконографічний і мистецтвознавчий аналізи застосовано для вивчення символіки та стилістичних особливостей зображень, історико-культурний і компаративний методи — для визначення їх зв'язку з соціальними та політичними процесами епохи. Важливим теоретичним орієнтиром є концепції культурної пам'яті та «мість пам'яті» П'єра Нора, що дозволяють розглядати образ князя як елемент колективної пам'яті та інструмент конструювання ідентичності.

У ході дослідження встановлено, що наприкінці XVIII ст. формується академічний історичний тип образу Володимира, у якому поєднуються риси монарха і просвітителя. У XIX ст. відбувається синтез історичного живопису та неовізантійської сакральної традиції, особливо виразний у храмових розписах і монументальній скульптурі. На початку XX ст. образ князя набуває значення символу історичної тяглості, водночас зберігаючи імперські конотації. У мистецтві співіснували щонайменше дві моделі репрезентації — імперська та національно-романтична, що змінювалися залежно від політичного контексту.

Отже, образ князя Володимира Великого в мистецтві кінця XVIII – початку XX ст. постає не лише художнім явищем, а важливим механізмом конструювання історичної пам'яті. Його трансформації відображають зміну культурних і політичних контекстів, у яких він функціонував як символ державності, християнства та історичної спадкоємності, що зберігає актуальність для сучасних досліджень політики пам'яті.

***Повсякденне життя гімназиста поч. XX ст.
за спогадами сучасників***

Кокотіхін Дмитро

Маріупольський державний університет

kokotikhin@gmail.com

Дослідження повсякденного життя є одним із провідних напрямів сучасної історичної науки, оскільки дозволяє реконструювати історичну

реальність не лише через політичні події, а й через досвід окремої людини. Особливий інтерес становить повсякденність учнів чоловічих гімназій початку XX ст., адже саме ця освітня інституція формувала світогляд майбутньої інтелігенції Російської імперії.

Попри значну кількість праць з історії освіти, щоденний досвід гімназистів залишається недостатньо дослідженим. Наукова проблема полягає у реконструкції повсякденного життя гімназиста через призму особистих спогадів сучасників-випускників, що дозволяє поєднати інституційну історію освіти з мікроісторичним підходом.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до історії повсякденності, історичної антропології та процесів формування ідентичності молоді в умовах імперської освітньої системи.

Наукова новизна роботи полягає у порівняльному аналізі мемуарних джерел осіб, котрі мали різний соціальний досвід (наприклад, спогадів випускників лубенської чоловічої гімназії Сергія Тимофєєва та Павла Крата), що дозволяє відтворити повсякденність гімназиста як соціокультурне явище.

Окремі аспекти повсякденності закладу гімназійної освіти висвітлено у праці Н. Сеферовського, присвяченій історії Лубенської гімназії. Регіональний контекст розглянуто у праці Б. Ванцака, який містить матеріали з історії Лубенщини та освітнього середовища регіону. Водночас зазначені дослідження мають переважно інституційний характер і майже не торкаються повсякденного досвіду учнів.

Основу джерельної бази становлять мемуари: Павла Крата «Крізь павутиння змосковщення. До життєписів Павла і Михайла Кратів» та Сергія Тимофєєва «Воспоминания провинциального хирурга».

В ході дослідження було використано історико-порівняльний метод, мікроісторичний підхід та метод історичної антропології.

Спогади С. Тимофєєва детально відтворюють регламентованість шкільного життя. Навчальний день підпорядковувався строгому розкладу: «В 9 часов начинался урок, длившийся 55 минут... После каждого часа делалась перемена в 5 минут». Атмосфера самих уроків була напруженою: «Приходя в класс, все замирали в ожидании вызова».

У спогадах П. Крата дисциплінарний аспект доповнюється соціокультурним виміром: перехід до гімназії означав входження

у новий порядок життя, що різко відрізнявся від селянського дитинства. Переїзд до міста він сприймає як перелом: «...із села переселилися ми жити до міста». Гімназія виступала саме цим простором соціального переходу.

С. Тимофєєв наголошує на визначальній ролі особистості вчителя у формуванні атмосфери навчання. Частина педагогів діяла авторитарно, інші ж викликали повагу своєю людяністю: Він згадував : «Он (учитель) говорил монотонно и скучно, но был добродушным человеком»

У Крата педагогічний вплив розглядається як інструмент імперської культурної політики, що формувала світогляд учнів через зміст навчання та мовну практику. Навчання велось російською мовою, що суперечило домашньому українськомовному середовищу. Водночас саме порівняння різних мовних і культурних практик стимулювала його самовизначенню як українця, а не «малороса».

Повсякденність гімназиста не обмежувалася уроками. Тимофєєв згадує побутові деталі, що відображали соціальні відмінності між учнями: «Большинство учеников завтракали из корзинки... брали булочки по одной копейке». Обидва автори підкреслюють значення учнівського колективу як простору соціального досвіду. Водночас вони відзначають психологічний тиск гімназійного середовища: постійний контроль і культурне роздвоєння між традиційним селом і містом.

Порівняльний аналіз спогадів цих двох дозволяє реконструювати повсякденність гімназиста початку ХХ ст. як складний соціокультурний феномен. Гімназія виступала не лише освітньою інституцією, а складним соціокультурним простором, у якому відбувалося формування особистості, інтеграція до імперської системи та водночас зародження критичного й національного мислення.

**Софія Русова як діячка українського освітнього руху
кінця XIX — початку XX століття**

Печковська Віра

ВСП «Технологічний фаховий коледж

Дніпровського державного аграрно-економічного університету»

ostropolskaya@i.ua

У другій половині XIX — на початку XX століття український освітній рух розвивався в умовах відсутності державності, обмежень на використання української мови та системного тиску з боку імперської влади. У цих обставинах особливої уваги набувала діяльність окремих громадських діячів, які поєднували педагогічну працю з активною просвітницькою та організаційною діяльністю. Однією з таких постатей була Софія Русова — педагогиня, громадська діячка та ідеолог української національної школи.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними процесами реформування української системи освіти та зростанням інтересу до історичного досвіду формування національно орієнтованої школи. Особливо важливим є переосмислення ролі жінок у розвитку освіти та культури, адже їхній внесок тривалий час залишався недостатньо висвітленим у наукових працях.

Метою дослідження є з'ясування ролі Софії Русової в українському освітньому русі кінця XIX – початку XX століття та визначення значення її педагогічних ідей для розвитку національної освіти. *Наукова новизна* роботи полягає в акценті на особі Софії Русової не лише як теоретикіні педагогіки, а як активній діячці освітнього руху, яка поєднувала ідеї з практичною діяльністю.

Проблематика діяльності Софії Русової розглядалася в працях українських істориків та педагогів, присвячених історії національної освіти, жіночого руху та громадського життя України. У дослідженнях підкреслюється її внесок у розвиток дошкільного виховання, ідеї навчання рідною мовою та формування національної свідомості через освіту.

Джерельну базу роботи становлять педагогічні праці Софії Русової, її публіцистичні тексти, спогади сучасників, а також узагальнюючі наукові дослідження з історії української освіти кінця XIX – початку XX століття.

У ході дослідження встановлено, що Софія Русова розглядала освіту як ключовий чинник національного відродження. Вона відстоювала необхідність навчання українською мовою, розвитку дошкільного виховання, формування в учнів національної гідності та громадянської відповідальності. Її діяльність охоплювала участь у створенні освітніх програм, організацію просвітницької роботи та активну громадську позицію.

Важливим результатом діяльності Софії Русової стало формування засад української національної школи, орієнтованої на виховання особистості, здатної усвідомлювати власну культурну та національну ідентичність. Її педагогічні ідеї значною мірою випереджали свій час і зберігають актуальність у сучасних умовах.

Отже, Софія Русова посідає чільне місце в історії українського освітнього руху кінця XIX – початку XX століття. Її діяльність стала важливим етапом у формуванні національної освітньої традиції та заклала підґрунтя для подальшого розвитку української школи. Педагогічна спадщина Русової не втратила актуальності й сьогодні та може слугувати важливим орієнтиром у процесі розвитку сучасної української освіти.

РОЗДІЛ VII
ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ
XX–XXI СТОЛІТТЯ

**Культурний опір як форма національної самоідентифікації
в Україні (XX–XXI ст.)****Алексєєва Марія***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**masha.danilina290899@gmail.com*

Актуальність питання національної самоідентифікації українців посилилось в контексті російсько-української війни. Поряд із військовими діями, з боку росії здійснюється тривалий культурний та інформаційний тиск з метою заперечення української суб'єктності, незалежності та державності. За цих обставин культура перестає грати роль нейтрального фону соціальних процесів і все частіше сприймається як акт опору. Слід звернути увагу на те, що культурний опір в Україні виникає не виключно як реакція на нещодавні події, а має глибоке історичне коріння та проявляється щоразу, коли виникає спроба витіснити українську мову, пам'ять чи символічний простір. Тому аналіз сучасних культурних практик без урахування досвіду XX століття був би недостатнім.

У вітчизняних дослідженнях культурний опір аналізується як безперервний процес, що поєднує різні історичні етапи: від репресивної політики радянського періоду до культурних ініціатив воєнного часу. Такий підхід дозволяє уникнути спрощеного тлумачення культури як допоміжного явища війни та розглядає її як один з ключових компонентів національної стійкості. Водночас не варто претендувати на вичерпність, а зосереджуватись переважно на репрезентативних прикладах, що демонструють безперервність культурного опору в українському історичному досвіді.

Культурний опір охоплює практики, за допомогою яких можливо зберегти мову, традиції, історичну пам'ять та символічні коди, незважаючи на нав'язані ворожі наративи. Прикладом такого опору стало покоління «Розстріляного Відродження». Письменники, театральні діячі, художники та науковці того періоду (зокрема, Микола Хвильовий, Лесь Курбас, Михайло Бойчук, Матвій Яворський та інші) не лише створювали сучасний український культурний простір, а й активно інтегрували його в європейський інтелектуальний контекст. Фізична ліквідація сталінським режимом цих культурних еліт була спробою зруйнувати той самий фундамент, на якому тримається національна ідентичність.

У XXI столітті культурний опір продовжує розвиватися, набуваючи цифрових, мережових та візуальних форм, особливо близьких молодому поколінню. Саме цей попередній досвід заклав основу для культурного фронту під час Євромайдану 2013–2014 років, коли мистецтво стало активною формою протесту, публічного відстоювання національної ідентичності. Після 2014 року та особливо після повномасштабного російського вторгнення у 2022 році культурний фронт став невід'ємною частиною як національного опору, так і міжнародного представництва України.

Паралельно розвиваються літературні та цифрові форми культурного спротиву: блоги, поетичні збірки, документальні тексти, фільми, серіали, що фіксують досвід війни та повсякденного опору. Ці практики не лише зберігають історичну пам'ять, а й фактично стають моральним і культурним фронтом, який підтримує як українське суспільство, так і міжнародну спільноту.

Таким чином, культурний спротив в Україні постає як довготривала й адаптивна традиція, що змінювала свої форми відповідно до викликів кожної епохи: «Розстріляне Відродження» та радянський андерґраунд XX століття, період незалежності з 1991 року, Євромайдан та культурний фронт війни 2022–2026 років. Напрацьовані практики свідчать, що українська культура не лише переживала репресії та кризи, а й активно формувала національну самоідентифікацію, зберігала історичну пам'ять, сприяла міжнародному визнанню України та зміцненню суспільної згуртованості.

***Непрочитані сторінки українського бандурництва:
творча постать Василя Ємця***

Бабак Ігор

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
igorbaback@gmail.com*

Історія українського бандурного мистецтва налічує вже сотні років. За цей час світові стала відома величезна кількість видатних музикантів. Їхня популярність та індивідуальний стиль із кожним поколінням лише

міцнішали й розвивалися. До нас дійшло чимало імен визначних бандуристів: О. Вересай, родом із Полтавської губернії, С. Пасюга зі східної частини Слобожанщини, О. Сластін з Таврійської губернії, І. Кучугура-Кучеренко з Харківської губернії та багато інших.

Наукова новизна роботи полягає в зверненні уваги на постать Василя Костьовича Ємця, ім'я якого тривалий час залишалося маловідомим через радянський терор та подальше замовчування. Також, підкреслюється недостатня дослідженість його творчої спадщини в українській історіографії, попри велику кількість праць і публікацій у пресі Європи та Північної Америки. Варто зазначити, що ім'я В. Ємця рідко трапляється в сучасних наукових дослідженнях.

Актуальність дослідження зумовлена сучасною тенденцією повернення пам'яті про забуті імена видатних діячів, які прославляли Україну як на її теренах, так і за її межами, необхідністю подолання «білих плям» в історії української культури, а також важливістю осмислення ролі українського мистецтва у світовому культурному просторі.

Під час дослідження даної теми, для повного розуміння значення та періодичності виступів бандуриста, використовувалися матеріали з газет та журналів. Праці В. Ємця дозволили проаналізувати його творчі погляди та спогади з життя.

Бандурист народився в с. Шарівці Богодухівського повіту Харківської губернії у грудні 1890 р. Говорячи про його родину, варто згадати батька, який також любив музику й навіть мав фонограф — річ, що на той час у сільському середовищі була майже фантастичною. Про матір відомо, що вона мала гарний голос та доволі часто співала.

Вже змалку В. Ємець мав покликання до музичного мистецтва. Про це свідчить і М. Калинівський в праці «Ювілейна пам'ятка з нагоди двадцяти-п'ятилітньої праці Василя Ємця для української музичної мистецтва». Також, відомо, що в дитячі роки він власноруч зробив примітивну «скрипку» зі шматка звичайної дошки з цвяхами, на які начепив грубі нитки, і часто «щось награвав». Особливе ж місце в житті хлопця посіла музика сліпих бандуристів.

Систематично вивчати бандуру В. Ємець починає у 1908 р. в знаного бандуриста І. І. Кучугури-Кучеренка. Згодом у своїх працях він надзвичайно тепло й шанобливо відгукуватиметься про свого вчителя.

Пізніше стає відомо, що 6 грудня 1911 р. В. Ємець виступив у м. Охтирка, і саме після цього концерту повноцінно розпочалася його музична кар'єра. Після закінчення гімназії він вступив до Харківського університету на фізико-математичний факультет.

Згодом бандурист був змушений змінити університет через участь у підготовці демонстрації проти «заборони вшанування пам'яті Т. Шевченка». У період Української революції В. Ємець вступив до лав Української Армії, а вже через рік у Києві організував першу кобзарську капелу «Хор кобзарів».

У 1920 р. музикант емігрував до Берліна, де видав працю «Кобза та кобзарі».

У 1937 р. В. Ємець емігрував до Канади, після чого концертував у всіх великих містах Канади та США. У 1940-х рр. певний час проживав у Голлівуді. Його виступи звучали як на радіо, так і на телебаченні та мали велику кількість шанувальників. Надалі бандурист ще деякий час активно подорожував і давав концерти, а згодом, уже в похилому віці, працював над завершенням видання своїх спогадів. Помер В. Ємець 4 січня 1982 р. у м. Лос-Анджелес.

За своє життя В. Ємець прославив українську пісню на весь світ і став справжнім віртуозом, про якого активно писали в пресі, рекламували його виступи та постійно запрошували на концерти. Протягом життя він залишив значну кількість праць. Таких митців в історії українського бандурства небагато, тому Україна має пишатися ним і відновлювати пам'ять про нього та інших, не менш важливих діячів.

***Політична іконографія радянського атомограду в УРСР
на прикладі панно «Світанок» у місті Прип'ять***

Коваль Ілля

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

IlliaKoval2612@knu.ua

Із початком повномасштабного вторгнення рф на територію України ідея деколонізації публічного простору була закріплена на законодавчому рівні у 2023 році. В розріз цього постає питання

ролі радянської спадщини монументально-декоративного оздоблення міст з огляду на їх ідеологізований зміст. В розріз цього дослідження політичної іконографії радянського монументалізму у міському просторі вітчизняних атомградів є актуальними.

Наукова новизна полягає в тому, що мозаїчні панно найкращого атомограду початку 1980-х років міста Прип'ять ще не були повноцінним об'єктом цілеспрямованих наукових досліджень.

Джерельна база є фондові матеріали Національного музею «Чорнобиль»: фотографія мозаїчного панно «Світанок», інтерв'ю І. Литвиненка газеті «Вечірній Київ» випуск за січень 1991 року.

Історіографія дослідження монументально-декоративно оздоблення міста Прип'ять не може вважатися повною й акцентованою, оскільки мозаїки поліського атомограду лише фігурують у загальних дослідження монументального мистецтва України радянської доби: Скляренко Г. «Монументально-декоративне мистецтво України другої половини ХХ ст.» та Нікіфоров Є., Герман Л., Балашова О. «Decommunized: Ukrainian Soviet Mosaics».

Основою методологічного апарату даного дослідження є політична іконографія, яка була розроблена Мартіном Варнке і принцип якої викладено в праці «Політична іконографія» (1992). Суттєва відмінність від іконографії Абі Варбурга полягає у предметі дослідження, яким виступає семантична та політична сила образів зображення.

Прип'ять було засноване у 1970 році як місто-супутник Чорнобильської АЕС. Головним художником поліського атомограду став Іван Литвиненко. Перед митцем стояло завдання наповнити простір міста ідеологічно правильним художньо-семіотичним оформленням. Цитуючи самого І. Литвиненка: «Настінні художні композиції на колишній вулиці Леніна повинні були розкрити образ людини в її прагненні до створення кращого соціального ладу умов життя, постійного самовдосконалення». Протягом 1974–1982 рр. художником було створено ансамбль із трьох мозаїчних панно («До світла», «Світанок» та «Творення») на головній вулиці міста, а також панно «Енергія» на фасаді кінотеатру «Прометей» та панно «Музика» на будівлі музичної школи.

В цьому дослідженні нас цікавить мозаїчне панно «Світанок» (1979), оскільки на його прикладі найбільш яскраво продемонстровані радянські

політичні наративи. На панно ми можемо побачити червоного коня, який везе людину, червону п'ятиконечну зірку в центрі композиції, а по праву сторону від неї чоловіків та жінок. Сюжет одразу не складається, якщо не брати до уваги трактування символів, тому варто перейти до іконографічного опису. П'ятиконечна зірка — це символ комунізму; кінь, який мчить вперед — це символ прогресу. Загальна канва сюжету композиції ймовірно пов'язана з прогресом. Для іконографічної інтерпретації знадобиться розуміння історичного контексту часу створення мозаїчного панно. У 1977 році вийшла «брежнєвська» Конституція СРСР візуальне цитування положень, якої ми можемо побачити в «Світанку». В преамбулі конституції йдеться, про «керівну роль Комуністичної партії — авангарду всього народу», втіленням чого є вершник на коні прогресу, за яким йдуть люди по праву сторону панно. В тій же преамбулі фіксується стан «розвинутого соціалістичного суспільства, як закономірного етапу на шляху до комунізму», відповідно комуністична зірка постає у ролі ранкової зорі нового етапу розвитку радянського суспільства. Підтвердженням достовірності цього трактування є коментар самого І. Литвиненка: «Друга композиція — “Світанок” — також має символічну назву, вона знаменує собою початок нової епохи».

Таким чином завдяки використанню політичної іконографії вдалося трактувати, що мозаїчне панно «Світанок» передає ідеологічний наратив містянам Прип'яті, що комуністична партія як авангард прогресу веде до нової етапу розвитку суспільства, розвинутого соціалізму, світанок якого видніється.

Ніна Руденко — піаністка, педагогиня і музикознавиця

Колоней Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kudelko_sm@ukr.net

Робота присвячена відомій піаністці, Заслуженій артистці України, досвідченому музиканту, гідній представниці Харківської фортепіанної школи.

Учениця славетної Регіни Горовиць, вона продовжує піаністичні традиції, які зароджувалися на початку XX століття та зберігаються

і понині. Мистецький досвід збагачувався завдяки спілкуванню з багатьма діячами мистецтв: Марією та Наталією Єщенко, Ноемі Гольдінгер, Марією Ітігіною, Михайлом Хазановським, Тетяною Веркіною, Суреном Кочаряном, Гаррі Абаджяном та іншими колегами.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб скласти образ яскравої, справжньої людини, творчої та високодуховної. Для цього завданням є зберігати по крихтах різні факти, афіші, рецензії, листи, фото, відгуки, вивчати їх, аналізувати, узагальнювати.

Таким чином, об'єктом в даному контексті виступає професійна діяльність Н. І. Руденко, предметом — унікальність особистості у часопросторі, крізь призму професіоналізму.

В архіві ХНПУ імені І. П. Котляревського можна ознайомитися з особистою справою та автобіографією Н. І. Руденко. Її біографічні дані, короткий перелік життєвих подій містяться у декількох енциклопедичних виданнях, таких, як Мала енциклопедія у 2 т., яка вийшла в світ з нагоди 100-річчя університету; Також відомості про творчий шлях та певна кількість фотоматеріалів надані у виданні «Имена эпохи нашей» (Одеса, 2012, с. 126–127). Можна доєднати сюди відомості про Н. І. Руденко з книги професора О. М. Снегірьова «Піаністи України XX ст.» (Київ, 2001). Є відомості ще у деяких енциклопедіях, але в них містяться тільки біографічні дані. Багато цікавих документів міститься у Колекції особистих документів Н. І. Руденко: відеозаписи виступів, записи уроків з Регіною Горовиць (сестра всесвітньо відомого піаніста Володимира Горовиця), афіші концертів сольних, збірних та класу, характеристики, відгуки, дипломи, подяки за роботу в журі та підготовку лауреатів на конкурсах, сертифікати за виступи з доповідями на конференціях, тощо.

Лекторську роботу представляють афіші занять «Фахова школа онлайн» на платформі інтернету (2022–2024 рр.).

Ніна Іванівна Руденко народилась в музичній родині. Мати — піаністка, батько був інженером, добре співав. Отримавши ґрунтовну музичну освіту в Харкові (у школі десятирічці — нині Харківський державний музичний лицей та консерваторії — тоді інститут мистецтв — нині Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського), Ніна

Іванівна на все життя пов'язала себе з цим чудовим містом та цими навчальними закладами. Вона активно проявляла себе у виконавській та педагогічній діяльності, виступаючи з концертними програмами та виховуючи студентів високого професійного рівня.

Згодом більш помітною стала дослідницька робота, почали з'являтися наукові статті, книги, збільшувався інтерес до історії виконавського мистецтва, методики навчання, лекторської роботи а разом з тим поширювався горизонт наукової обізнаності у музикознавстві, психології, ораторському мистецтві. З одного боку то було природне втілення здобутого досвіду, з іншого — неймовірна жага до знань, до всього нового ще невідомого, — що ставало рушійною силою в опануванні нової інформації. Схильність до самовдосконалення спонукала Н. І. Руденко глибоко поринати в саму сутність предмету, наповнювати його науковим сенсом, і тоді різні галузі творчої діяльності об'єднувалися науковим підходом та глибоким вивченням особливостей, без знання яких неможливо набувати дослідницького досвіду.

Ніна Іванівна — така людина, яка проживши у XX ст. майже половину свого свідомого життя, а сьогодні, перетнувши поріг XXI ст., вміючи аналізувати, узагальнювати, намагається передати свої надбання, свій досвід наступним поколінням.

Непохитна єдність складових творчого процесу: виконавство, педагогіка, яскраво виявляються в особі Ніни Іванівни Руденко у загальному часопросторі. Аналіз музики, який складає основну цінність монографій, вказує не тільки досконалий професіоналізм, натхненну педагогіку, але й на те, що найважливіше, взяти на себе роль все органічно з'єднати та головне — передати іншим поколінням музикантів усього світу. Адже, 165 вихованців мисткині розповсюджують в Україні та інших країнах світу від США до Китаю безцінний досвід свого педагога.

**Культурна пам'ять як чинник консолідації
українського суспільства в історичній ретроспективі**

Кухарець Руслана

Київський національний університету імені Тараса Шевченка

kuharecryslana2007@gmail.com

В історії світової культури питання збереження національної ідентичності та культурної пам'яті набуває особливої ваги в періоди суспільних трансформацій та криз. Для України в умовах сучасної війни актуальність дослідження механізмів трансляції культурних смислів через покоління є критично важливою для збереження державності.

Аналізуючи історико-культурні процеси та сучасні законодавчі ініціативи у сфері охорони спадщини, науковці виокремлюють ключові тенденції розвитку сучасної культури: акцент на цифровізацію (диджиталізацію) фондів; розвиток «живої історії»; залучення молоді до волонтерських культурних проєктів; міжнародна співпраця у сфері повернення культурних цінностей. На думку фахівців, «сучасний культурний простір має бути не лише архівом минулого, а й живим механізмом формування майбутніх еліт».

Враховуючи результати культурологічних досліджень, можемо виокремити можливі механізми актуалізації історії культури в Україні, що реалізуються сьогодні:

Цифрова трансформація архівів: Створення віртуальних музеїв та 3D-моделей пам'яток архітектури, що перебувають під загрозою знищення.

Інтеграція в освітній процес: Впровадження інтерактивних методів вивчення історії мистецтв, що дозволяє студентам глибше розуміти ціннісний код нації.

Культурна дипломатія: Просування українського культурного продукту на міжнародних майданчиках як інструменту «м'якої сили».

Розвиток інклюзивного середовища: Забезпечення рівного доступу до культурних надбань для всіх верств населення, незалежно від соціального статусу чи місця перебування.

Важливим чинником розвитку історико-культурного знання є подолання колоніальних наративів та переосмислення ролі видатних

діячів українського Відродження. Починаючи з відновлення незалежності і дотепер, спостерігається постійне зростання інтересу до локальної історії та генеалогії.

Таким чином, механізми збереження та популяризації історії культури, ґрунтуючись на принципах наукової об'єктивності та патріотизму, забезпечують стабільне духовне майбутнє українського суспільства як невід'ємної частини європейської цивілізації.

Відображення жінки у піснях УПА: минуле і сьогодення

Миненок Анастасія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

nastyamynenok@knu.ua

Актуальність теми. Українська повстанська армія, як бойова управа, яка боролась за незалежну Україну повстала у розпалі Другої Світової війни. Саме пісні ставали тією силою, яка відроджувала душу повстанців. У своїх піснях вони описували своє життя, тому саме образ жінки у деяких піснях повстає основним і продовжує залишатися актуальним і зараз під час війни, коли жінка взяла до рук зброю і стала до лав збройних сил. Пісні УПА досліджувались широко істориками, проте образ жінки в них є мало вивченим.

Мета — дослідити роль та образ жінки у піснях УПА, з'ясувати ідейне наповнення, порівнюючи з сучасними піснями.

Джерельна база: збірка пісень УПА.

Виклад основного матеріалу. Пісні УПА є надзвичайно цінним джерелом для вивчення глибини душі вояків. Мотив, який вони в них закладали відображає те, що коїлось у тих, хто сидів у лісах і боровся за Україну. Саме образ матері, коханої та жінки-воїна повстає у цих піснях, як доказ того, що повстанці йшли на війну, залишаючи найдорожче, що в них є.

Образ матері, яка жде свого сина відображений у пісні «Збирався козак». Рядки, які передають те, який біль відчували матері, коли відпускали своїх синів:

«Матуся за сином ридала всі ночі,
ридала цілісінькі дні».

Мати, яка породила сина виступала для нього і тим, за що він бореться. Тут доречно порівняти образ матері, як України. Образ матері-України характерний для повстанських пісень, тому що вони віддавали за неї своє життя.

Зокрема у пісні «Там на краю ліса». Тут показано не лише плач матері за сином, а сказано за що син поклав свою долю. У рядках: «Не плач стара мати, син героєм впав, він за Україну, життя своє дав». Для порівняння пісня написана у 2025 році Іваном Лабачем «Я мушу мамо»:

«Я мушу, мамо, залишитись,
І боронити рідний край».

Як бачимо, роки йдуть, а образ матері, яка чекає сина, що пішов захищати рідну землю зберігається.

Для прикладу лемківська пісня «Плине кача», яка відродилася у гурті «Пікардійська Терція» є актуальною і досі:

«Як би ж мені, синку, не жаль?
Ти ж на моїм серцю лежав».

Образ матері у піснях УПА трансформувалася у сучасність і показує, що ми продовжуємо ідею УПА — виборювати незалежність України.

Образ коханої зображено у пісні «Як повстанець в похід вибирався». У пісні розповідається, як кохана проводжала повстанця і дізналася, що він помер.

В її рядках відображений смуток усіх жінок:
«Для кого ж я тепер зосталася?

Для кого ж я на світі живу,
Я без нього, як квітка, зів'яну,
Я за милим в могилу піду».

Дівчина залишалася одна, коли помирав повстанець, проте вона проводжала його до останнього, навіть вже вбитого у пісні «У повстанці, коханого проводжало дівча».

Рядки, які відображають долі дівчат, чоловіки яких воюють і зараз:
«Вчора вістку одержала, що коханий поляг,
Я рішила коханого продовжати шлях».

Для порівняння з сьогоднішнім пісня гурту «Океан Ельзи» «Квіти у мінному полі»:

«По дорозі й до вокзалу
Тебе дівчина чекала
І в обіймах рятувала сірий день».

Порівнюючи, можна дійти висновку, що дівчина завжди чекає до останнього свого коханого.

Образ жінки-воїна відображений у пісні «Посиплеться листя з берези»:

«Ми будемо ворога бити:
ти будеш патрони носити;
як вражая куля підкосить,
ти мусиш мене замінити».

Жінка трансформується з образу тієї, що плаче та страждає і переходить у бойовий дух, що спостерігається і сьогодні, коли жінки йдуть на війну.

Для порівняння пісня Олени Білоконь «Жінка-воїн»:

«Їде жінка-воїн землю захищати,

Їй би посміхатись, мріяти, кохати...».

Таким чином, образ жінки-воїна в сучасних умовах набуває значення берегині дітей, яка йде боротися за свободу України.

Отже, жінка у піснях УПА та в сучасних мотивах продовжує відігравати важливу роль і доводити, що жіноча сила залишається опорою та підтримкою для чоловіків, які воюють. Трансформація від жінки матері до жінки-воїна відображає те, що жінки разом з чоловіками йдуть боронити рідну землю.

***Механізми ідеологічної деформації рецепції творчого спадку
Раїси Троянker у радянському науковому дискурсі»***

Насібова Зейнаб

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

zeinab.nasibova@gmail.com

Анотація. Досліджуються системні методи деформації рецепції творчого доробку та біографії Раїси Троянker у радянському науковому дискурсі.

Наукова проблема. Радянський дискурс ідеологічно деформував доробок Раїси Троянker, нівелюючи її суб'єктність та національний вибір. Аналіз цих імперських механізмів конструювання образу письменниці є критично важливим для деколонізації історії української літератури.

Актуальність полягає у потребі переосмислення постаті Раїси Троянker у контексті деколонізаційних процесів в Україні. Ревізія радянських нарративів дозволяє викрити методи імперського впливу на формування національної ідентичності митця.

Джерельну базу дослідження становить творчий доробок Раїси Троянker (поетична збірка), що дозволяє реконструювати спадок авторки та простежити ідейну еволюцію її творчості в контексті політичних трансформацій доби.

Історіографією проблеми виступають праці дослідників, котрі зверталися до питання постаті Раїси Троянker в радянському науковому дискурсі: Й. Петровський-Штерн, В. Поліщук.

Мета дослідження полягає у виявленні конкретних механізмів ідеологічної деформації, що застосовувалися в радянському науковому дискурсі щодо рецепції постаті та творчості Раїси Троянker.

Хід та результати дослідження.

Одним із засадничих інструментів радянського тоталітарного режиму була стратегія ідеологічної деформації інтелектуальних і мистецьких здобутків представників національних культур. Шляхом системної фальсифікації та редукції біографічних і творчих даних про діячів культури, радянська владна вертикаль конструювала штучні образи, що мали відповідати нормативним межах радянського метанаративу.

У цьому контексті постать Раїси Троянker стає репрезентативною. В період свого становлення вона стикалася з подвійним тиском щодо власної ідентичності та творчості. Ці суперечності окреслює дослідник Йоханан Петровський-Штерн, розглядаючи авторку як першу єврейську письменницю, «що створила українські літературні образи штетла і його традиційних мешканців», та як жінку «з імперської периферії та консервативного автохтонного середовища, яка починає осмислювати себе і свою жіночу тілесність, прагнучи досягти самоемансипації».

Наратив, який змальовував її виключно як «еротичну» поетку, ґрунтувався на селективному підході до ранньої творчості, ігноруючи

пізній доробок. Зокрема, Володимир Поліщук наголошує, що поезія Троянker насправді охоплювала гострі соціальні теми: конфлікт «батьків і дітей», юдейські етнокультурні мотиви, дихотомію «міста і села», та, звісно, інтимну лірику.

Саме концепт емансипації став наскрізним у творчості Троянker. Перебуваючи в опозиції до патріархальних юдейських традицій, Троянker описує право жінки на самовизначення та професійну реалізацію. Письменниця не обмежувалася лише одноманітністю, натомість була переконана, що жінка може бути всебічною особистістю з найрізноманітнішими формами самовираження.

Висновки. Отже, Радянський науковий дискурс ідеологічно деформував образ Раїси Троянker, нівелюючи складність її постаті. Така редуція призвела до маргіналізації авторки та її вилучення з літературного канону 1920-х років. Деколонізація пам'яті потребує деконструкції цих міфів для повернення письменниці статусу повноцінного суб'єкта українського модернізму.

***Постать Григорія Сергійовича Гавриленка
в історії Сумського державного педагогічного інституту***

Семешин Едуард

Незалежний дослідник

edvardhannover@gmail.com

Актуальність. Історія закладів вищої педагогічної освіти в Україні тісно пов'язана з діяльністю конкретних осіб, які відігравали важливу роль у формуванні кадрового потенціалу, організації навчального процесу та становленні науково-освітнього середовища. Дослідження персоналій дозволяє не лише поглибити знання про розвиток окремих інституцій, а й відтворити ширший контекст освітньої політики та суспільно-політичних трансформацій відповідної доби. Особливий інтерес становить постать Григорія Сергійовича Гавриленка, діяльність якого була пов'язана з історією Сумського державного педагогічного інституту. Попри його внесок у функціонування та розвиток закладу, постать Г. Гавриленка досі не стала предметом спеціального наукового дослідження, що зумовлює актуальність обраної теми.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній уперше здійснено цілісне дослідження постаті Г. Гавриленка в контексті історії Сумського державного педагогічного інституту. До наукового обігу введено маловідомі архівні матеріали, зокрема документи особової справи Г. Гавриленка та матеріали з фондів Державного архіву Сумської області, що дозволило уточнити основні етапи його професійної та громадської діяльності.

Об'єктом дослідження є процес становлення та функціонування Сумського державного педагогічного інституту в 1930-х рр. у контексті розвитку системи вищої педагогічної освіти в Українській РСР.

Предметом дослідження є професійна, адміністративна та педагогічна діяльність Григорія Сергійовича Гавриленка, а також його роль і місце в історії Сумського державного педагогічного інституту.

Метою статті є реконструкція та аналіз діяльності Григорія Сергійовича Гавриленка в історії Сумського державного педагогічного інституту, а також визначення його ролі у становленні та розвитку цього закладу в контексті освітніх і суспільно-політичних процесів відповідного періоду.

Основну джерельну базу дослідження становить особова справа Г. С. Гавриленка, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Ф. 166, Оп. 12, Спр. 1361), а також документи Державного архіву Сумської області (ф. Р-2817).

Григорій Сергійович Гавриленко народився 9 січня 1902 р. у м. Лубни. Вищу освіту здобував в Уманському сільськогосподарському інституті, який закінчив у 1923 р. Упродовж 7 квітня – 6 жовтня 1924 р. працював у Куп'янському сільськогосподарському технікумі, а з 10 жовтня 1924 р. до 6 вересня 1930 р. — у Сумському зоотехнікумі, звідки звільнився за власним бажанням. Із 30 жовтня 1930 р. Г. С. Гавриленко працював у Сумському інституті соціального виховання. На той час він мав сім'ю — дружину та двох доньок. У 1933 р. закінчив Всесоюзний агропедагогічний інститут у м. Москві. Після реорганізації Сумського інституту соціального виховання в Сумський педагогічний інститут наказом директора СумДПІ № 383 від 16 вересня 1933 р. Г. С. Гавриленка було призначено заступником директора з адміністративно-господарської частини

(з урахуванням на посаді з 13 вересня 1933 р.). У періоди відсутності директорів закладу він тимчасово виконував їхні обов'язки. Окрім адміністративної діяльності, Г. С. Гавриленко працював у інституті на посаді доцента з сільськогосподарського виробництва.

Наказом № 71 директора інституту від 30 квітня 1934 р. Г. Гавриленка було відзначено почесною грамотою. Відповідно до наказу № 199 від 21 жовтня 1938 р. йому було доручено керівництво кафедрою ботаніки з оплатою праці у розмірі 70 крб. на місяць, що становило 20 % його лекторського окладу. Наказом № 223 від 26 листопада 1938 р. Г. Гавриленка було звільнено від виконання обов'язків завідувача кафедри згідно з власною заявою. У другій половині 1930-х рр. Г. Гавриленко обирався депутатом міської ради та входив до складу секції народної освіти. В липні 1940 р. відзначений грамотою за успішну роботу. З початком німецько-радянської війни у 1941 р. Г. Гавриленка разом з інститутом було евакуйовано до м. Чкалова, де в тому ж році його призвали до лав Червоної армії. У липні 1942 р. він вибув із госпіталю у зв'язку з хворобою. Подальша доля не встановлена.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що постать Г. С. Гавриленка посідала помітне місце в історії Сумського державного педагогічного інституту на етапі його становлення. Його професійна діяльність поєднувала адміністративно-управлінські та навчально-викладацькі функції. Обіймаючи посаду заступника директора з адміністративно-господарської частини, Г. Гавриленко відіграв важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування інституту, організації матеріально-технічної бази та підтриманні навчального процесу в умовах структурних реорганізацій початку 1930-х рр. Загалом аналіз біографії та професійного шляху Г. Гавриленка дозволяє розширити уявлення про кадровий склад Сумського державного педагогічного інституту, механізми його функціонування та роль окремих особистостей у розвитку регіональних закладів вищої освіти. Подальші дослідження цієї проблематики, зокрема із залученням ширшого кола архівних джерел, можуть сприяти глибшому осмисленню інституційної історії педагогічної освіти в Україні.

**Залізниця як чинник розвитку фізичної культури та спорту:
поява та поширення командних-ігрових видів спорту
у Конотопському залізничному вузлі**

Сидоренко Володимир

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vladimirsidorenko263@gmail.com

Актуальність теми та наукова проблема. Фізична культура є фундаментальним підґрунтям формування здоров'я суспільства, а масовий спорт, яскравим проявом якого є командно-ігрові види, становить основу політики здорового способу життя. У цьому контексті вивчення минулого досвіду розбудови спортивної інфраструктури допомагає у пошуку стратегічних рішень для сучасних проблем.

Наукова проблема полягає у недостатньому розкритті впливу великих індустріальних об'єктів (зокрема, залізничних вузлів) на процеси інституалізації та популяризації спорту в провінційних містах у першій половині ХХ ст.

Наукова новизна. У дослідженні вперше комплексно проаналізовано роль Конотопського залізничного вузла та його підприємств як головного драйвера зародження, поширення та переходу до масовості командно-ігрових видів спорту (футболу, волейболу, баскетболу, хокею) у Конотопі.

Історіографія. Історія спорту є об'єктом уваги багатьох дослідників: загальносвітові тенденції висвітлювали В. Кукушкін та С. Бабарика, загальноукраїнські — В. Платонов, М. Булатова, С. Бубка. Історію спорту на регіональному рівні досліджували Ю. Грот, М. Олійник (Харківщина), А. Кудренко, В. Сапожніков (Сумщина). Безпосередньо історію Конотопа та місцевого спорту розглядали Ш. Акічев та В. Сидоренко (праці «Конотоп — особистості, метри секунди», «Крізь призму спортивного ґарту»). Проте в існуючій літературі розвиток командних ігор крізь призму впливу залізниці висвітлювався лише фрагментарно.

Джерельною базою слугують місцеві періодичні видання, матеріали музейних експозицій, спогади сучасників та тогочасна нормативно-правова база. **Методологія** ґрунтується на загальнонаукових принципах об'єктивності й історизму, а також на застосуванні історико-генетичного, історико-типологічного та історико-порівняльного методів.

Аналіз джерел свідчить, що саме залізничні установи стояли біля витоків міського спорту. Перші організовані спортивні кроки у Конотопі пов'язані з технічним залізничним училищем, де у 1913 р. було створено футбольну команду та придбано перший м'яч за кошти адміністрації.

Справжній розквіт спортивного руху розпочався у 1920-х роках. У 1922 р. при міському клубі залізничників ім. Луначарського було засновано Робітничий спортивний клуб залізничників (РСКЗ), який став одним із найбільших у губернії. При ньому діяли секції з баскетболу, футболу, ручного та хокею з м'ячем. Важливим фактором став кадровий потенціал: після навчання у Харкові М. Кривошеев став інструктором з фізкультури Конотопського паровозоагоноремонтного заводу (КПВРЗ) та РСКЗ, особисто організувавши низку секцій.

Залізниця стала головним спонсором розбудови спортивної інфраструктури. У 1928–1932 рр. було збудовано новий Клуб залізничників із найбільшим у краї спортивним залом, що значно розширило можливості команд. У 1932 р. введено в дію перший у місті стадіон — «Локомотив». Відповідно до державних постанов 1930-х рр., на підприємствах створювалися спортивні товариства. Так, при КПВРЗ виникло потужне товариство «Локомотив», керівниками якого на громадських засадах були працівники виробництва.

Спортсмени-залізничники домінували у місцевих змаганнях, при цьому характерною їхньою рисою був універсалізм — одні й ті ж особи часто представляли клуб у кількох видах спорту.

Отже, Конотопський залізничний вузол та його підприємства виступили головним чинником зародження та популяризації командно-ігрових видів спорту в Конотопі в першій половині ХХ ст. Фінансування спортивної інфраструктури, залучення кваліфікованих інструкторів та створення товариства «Локомотив» забезпечили перехід місцевого спорту від імпровізованих аматорських ігор до організованого масового руху. Досвід залізничників став тим локомотивом, який вивів фізичну культуру міста на новий якісний рівень.

***Bulgarian Stage Folklore in the Soviet Cultural Space:
the Touring Practice of the State Ensemble Pirin***

Eliseeva Ekaterina

Bulgarian Academy of Sciences, Institute of Art Studies

katrin_kr@ukr.net

The study is devoted to a comprehensive analysis of the process of institutionalization of Bulgarian musical and dance folklore through the case study of the State Ensemble of Folk Song and Dance Art «Pirin», with a special emphasis on its touring practice in the USSR in the second half of the 20th century. The focus is on studying how folklore, adapted for the stage, is transformed from a local tradition into a systematized cultural form capable of engaging a wide audience within the specific political and cultural environment of the Soviet space. The central problem of the study is to clarify the mechanisms through which stage folklore performs the role of a social and cultural mediator: it not only demonstrates the musical and choreographic skill of the performers, but also combines local ethnic traditions, historical narratives and national ideals with the expectations and perception of the Soviet audience, which was shaped by specific notions of cultural “exoticism” and inter-socialist cultural cooperation. Particular attention is paid to how the ensemble’s touring activities served as a tool for cultural communication, contributed to the formation of the national identity of Bulgarians in the USSR and beyond, and ensured the interaction of various social and cultural groups within the Soviet cultural space. The study also analyzes the transformation of folklore material under the influence of stage formats, touring programs and repertoire policy of the ensemble, which allows us to assess the role of institutionalization in the preservation, popularization and strategic presentation of Bulgarian cultural heritage in the international arena of the socialist bloc.

The relevance of the work is due to the growing interest in the phenomenon of «stage folklore» as a phenomenon that transforms ritual and local practices into new forms of cultural communication and presentation and the need for a deeper understanding of the mechanisms of institutionalization of folklore and its role in the formation of national identity, as well as in ensuring dialogue between local traditions and the global cultural context.

The methodological framework of the study combines ethnomusicological and historical-archival approaches with culturological interpretation, using historical-ethnographic and socio-cultural methods to analyze the ensemble's touring activities, compare archival materials and study the process and consequences of the institutionalization of folklore. The study is based on archival sources of the State Archives — Blagoevgrad, including documents of the Pirin Ensemble, tour programs, press reviews, as well as publications by leading Bulgarian and foreign ethnomusicologists. The use of an interdisciplinary approach allows not only to trace the chronology of touring activities, but also to assess the influence of social, political and cultural factors.

The novelty of the study lies in the integration of archival analysis with a culturological and social perspective, conceptualizing stage folklore as an active agent of cultural communication and social integration. Special attention is paid to how the ensemble's tours served as a tool for cultural diplomacy, supporting national identity, and integrating local communities into the broader narrative of Bulgarian culture.

The results of the study show that the touring activities of the Pirin Ensemble were not limited to demonstrating a high level of stage and performing skills, but performed a complex function of socio-cultural mediation. Analysis of archival materials — tour diaries, concert programs, official correspondence, letters of appreciations and audience reviews — shows that the ensemble's concerts were important events in the cultural life of the Bulgarian diaspora and labor migrant communities, contributing to the actualization of national memory and maintaining a symbolic connection with the «homeland».

The study found that stage folklore performed by the Pirin Ensemble functioned as a tool of cultural identification, through which the Bulgarian musical and dance tradition was represented as a modern, orderly and socially significant cultural form. The ensemble's tours contributed to the formation of ideas about folklore not only as an element of the past, but as a living cultural practice capable of meeting the ideological, aesthetic and social expectations of the Soviet cultural space. It was of particular importance for Bulgarian working groups and diaspora communities, for whom the ensemble's concert activities served as a form of symbolic consolidation and collective self-affirmation.

The study shows that the touring practice of the ensemble «Pyryn» contributed to the strengthening of international cultural contacts within the socialist bloc and performed the function of cultural diplomacy. At the same time, it ensured the circulation of folklore images and stylistic models, which were broadcast in a standardized stage format, but retained markers of the regional specificity of the Pirin region of Bulgaria. The application of the concept of “stage folklore as a social and cultural mediator” allows to reassess the significance of the touring activities of professional ensembles as a factor in the formation of a transnational cultural space and as an important element of the national and regional cultural history of the second half of the 20th century.

The conclusions emphasize that stage folklore is not only an aesthetic phenomenon, but also a powerful socio-cultural mechanism that preserves traditions, shapes cultural memory, and ensures intercultural communication. This perspective provide a foundation for further research into the institutionalization of folklore and its role in cultural policy.

***Theatre during the full-scale war:
the experience of Ukrainian theatre practitioners***

Zemliana Yevheniia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

zemlyanya.yevheniya@gmail.com

The full-scale russian-Ukrainian war has significantly transformed the theatre sphere, confronting it with physical danger, the displacement of artists, and changes in ways of communicating with audiences. In these conditions, the experience of Ukrainian theatre practitioners becomes an important source for understanding contemporary cultural processes.

The relevance of this research lies in the fact that during wartime, theatre goes beyond artistic representation and becomes a space for reflecting on collective trauma and civic resistance. At the same time, there is still a lack of systematic academic studies devoted to the activities of Ukrainian artists during the full-scale war. The novelty of this research lies in introducing and interpreting a set of interviews with theatre practitioners

and in conceptualizing their experience as part of the transformation of theatre in wartime.

The source base consists of published interviews with playwright Andriy Bondarenko, director Alex Borovenskiy, and actor Oleh Stalchuk of the Ivan Franko National Academic Drama Theatre. Although these interviews were edited before publication, they preserve the personal perspectives and interpretations of wartime experience. The methodological basis of the research is oral history, using qualitative narrative analysis and thematic interpretation.

The interview with playwright Andriy Bondarenko, published on *The Theatre Times* in May 2022, reflects his creative experience during the first months of the invasion. He emphasizes that writing became a way of inner resistance and coping with crisis. According to him, theatre during wartime performs not only an aesthetic but also a therapeutic and social function, giving people a sense of solidarity and shared experience. He also notes the growing international visibility of Ukrainian artists, who are now increasingly heard independently rather than «through a russian lens». His testimony shows changes in the creative process, audience expectations, and the social demand for art.

The interview with director Alex Borovenskiy, founder of ProEnglish Theatre in Kyiv, presents the experience of an independent theatre during the war. On the first day of the invasion, the theatre space turned into a shelter, combining the functions of a stage and a bomb shelter. At the same time, creative work continued. Productions addressing war and traumatic experience aimed to make difficult conversations more human and accessible. The creation of the Ukrainian Fringe Festival in Kyiv during the war also demonstrates a desire to maintain international cultural dialogue. This interview highlights the combination of survival and creativity, as well as the rethinking of theatre's mission.

The testimony of actor Oleh Stalchuk reflects the experience of an institutional theatre. Despite air raid alarms and organizational difficulties, audiences continue to attend performances. He stresses that even in difficult times, theatre remains necessary for people. Theatre becomes a space of shared energy between actors and spectators, a place of unity and moral expression.

Summarising, the analysis of these interviews shows that during the war theatre not only continues to function but also expands its roles: it becomes a means of personal coping, a social center, and a form of moral resistance. Oral history makes it possible to capture emotional states, professional changes, and personal interpretations, demonstrating that contemporary Ukrainian theatre performs much broader functions than purely artistic ones.

РОЗДІЛ VIII
ІСТОРІЯ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

**Війна Судного дня та трансформація безпекової доктрини
Ізраїлю у контексті зовнішньополітичної стратегії США
«мир через силу»**

Дегтярьов Вадим

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

aleksdegyariov19@gmail.com

Дослідження Війни Судного дня 1973 р. як чинника трансформації регіональних і міжнародних відносин зумовлене необхідністю переосмислення концепції «превентивної оборони» Ізраїлю, що виявила свою обмеженість в умовах біполярного протистояння.

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні механізмів впливу Війни Судного дня на ревізію безпекової доктрини Ізраїлю, визначенні військових, дипломатичних і системних міжнародних чинників, що зумовили трансформацію стратегії національної безпеки в умовах Холодної війни. Глобальний вимір конфлікту та світова енергетична криза аналізуються крізь призму зовнішньополітичної стратегії США «мир через силу», що забезпечила переформатування системи регіональної безпеки на Близькому Сході.

В ізраїльській історіографії (Аві Шлаїм, Бенні Морріс, Міхаель Бар-Зохар) Двадцятиденна війна трактується як переломний фактор, що змусив керівництво Ізраїлю переглянути безпекову стратегію та співвідношення військової сили й політичних компромісів. Американські дослідники (Вільям Б. Квандт, Мелвін П. Леффлер) акцентують увагу на міжнародному вимірі конфлікту, в якому зусилля США були спрямовані на недопущення прямої конфронтації наддержав та стабілізацію регіону за допомогою «човникової дипломатії».

Джерельну базу дослідження складають офіційні документи, мемуари ізраїльських та американських політичних і військових діячів.

Автором використано історико-генетичний, проблемно-хронологічний, компаративний методи.

У ході дослідження проаналізовано передумови Четвертої арабо-ізраїльської війни, особливості військових дій і міжнародні наслідки конфлікту, що дозволило встановити причинно-наслідковий зв'язок із подальшою трансформацією архітектури безпеки Держави Ізраїль.

До 1973 р. безпекова доктрина Ізраїлю ґрунтувалася на досвіді попередніх арабо-ізраїльських конфліктів, зокрема Шестиденної війни 1967 р. Чільне місце у ній займала концепція превентивного удару, яка мала на меті компенсувати ресурсну та демографічну обмеженість країни. Важливу роль відігравала впевненість у ефективності розвідки та здатності політичного керівництва своєчасно реагувати на потенційні загрози. Єгипет та Сирія розглядалися як супротивники, не готові до повномасштабного військового зіткнення без суттєвої зовнішньої підтримки.

Початок війни оголив прорахунки ізраїльської сторони. Наступ єгипетських і сирійських військ, насамперед дії 3-ї єгипетської армії, став доказом стратегічного прорахунку, що поставив під сумнів ефективність безпекової доктрини. Недооцінка можливостей супротивника, помилки розвідки, затримка процесу мобілізації резервів ускладнили становище Єрусалима вже у перші дні конфлікту. Початковий етап війни продемонстрував обмеженість і недовіру концепції превентивної оборони в умовах нової ситуації в регіоні. Спираючись на військову перевагу, Ізраїль був змушений діяти у парадигмі стратегічного реагування, що раніше вважалося ризикованим і неприйнятним.

Двадцятиденна війна мала глобальні дипломатичні наслідки. Активне втручання США у врегулювання конфлікту, використання нафтового ембарго арабськими країнами перетворили регіональну війну на один із факторів геополітики Холодної війни. Зростання світових цін на нафту стимулювало посилення тиску на Єрусалим та Каїр і сприяло пошуку політичних рішень. Для Ізраїлю це стало необхідністю переосмислення співвідношення військової сили та дипломатії у «перезавантаженні» національної безпеки.

Війна Судного дня обґрунтувала необхідність інтеграції мілітарної потужності з дипломатичними інструментами, що дозволило змінити баланс між силовим стримуванням і політичним компромісом. Глобальний вимір війни підтвердив ефективність американської стратегії «мир через силу», де «човникова дипломатія» та підтримка США стали вирішальними чинниками стабілізації регіону й укладання Кемп-Девідських угод.

Місія М. Літвінова до Європи (грудень 1918 – січень 1919 рр.)**Зацепіло Валентин***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**fejenoordrotterdam@knu.ua*

Повстання Чехословацького корпусу та бойові дії Червоної армії проти чехословацьких підрозділів в травні–липні 1918 р. змусили держави Антанти та США вжити заходи із порятунку своїх союзників. В результаті США приєдналися до інтервенції держав Антанти в Росію, а американські дипломати і представники покинули території під владою Раднаркому. Однак радянська дипломатія на чолі із Г. Чичеріним не полишила спроби вступити в перемовини з США та їхніми союзниками. Радянські дипломати спрямовували до американських дипломатичних установ прямі запити, ноти або намагалися встановити контакти у нейтральних країнах.

Історіографія проблем зовнішньої політики США доби В. Вільсона, зокрема щодо Росії, характеризується методологічною та концептуальною різноманітністю. У 1920–1930-х рр. панівними були офіційний та ревізіоністський напрями, з кін. 1940-х — школи політичного реалізму та ідеалізму, у 1970-х — ліберальна та радикальна течії, що вплинули на збірки джерел. Джерельну базу дослідження складають офіційні документи, дипломатичне листування і джерела особистого походження. Серед них — томи дипломатичного листування «Зовнішня політика Сполучених Штатів» та багатотомна збірка «Папери президента Вудро Вільсона».

Задля встановлення контактів із переможцями у війні, в грудні 1918 р. до Стокгольму прибув заступник комісара закордонних справ М. Літвінов. Він дав інтерв'ю кореспонденту «Лондон Дейлі Ньюз» А. Ренсаму, в якому заявляв, що більшовики готові до миру, компромісу з приводу боргів та до економічних поступок союзникам. 18 грудня М. Літвінов був уповноважений на переговори В. Леніним.

24 грудня 1918 р. президент В. Вільсон отримав звернення від М. Літвінова, в якому він апелював до поглядів самого В. Вільсона, висуваючи тезу, що Росія готова вступити в перемовини на засадах, які пропонувалися президентом США воюючим сторонам. Зокрема,

при застосуванні «принципів, проголошених як можлива основа вирішення європейських питань, за Ваших загальноновизнаних зусиль та намірів, зробити врегулювання, що відповідає вимогам справедливості та людяності». Стверджувалося, що існує тільки два види російської політики для союзних країн. По-перше, це відкрита або замаскована інтервенція, а по-друге — взаємопорозуміння із радянським урядом. Радянський дипломат закликав допомогти Росії у «поверненні її джерел постачання та надані технічної поради для експлуатації природних копалин найбільш ефективним способом на користь усіх країн».

На час отримання звернення М. Літвінова, В. Вільсон перебував у Лондоні. Під час зустрічі із Ллойд Джорджем та лордом Бальфуrom 30 грудня 1918 р. американський президент висловив думку щодо необхідності зробити запит про конкретні мирні пропозиції. В. Вільсон був налаштований проти продовження американської присутності в Архангельську та Сибіру і збройного втручання в справи Росії. Головне занепокоєння викликала в нього японська присутність у Східному Сибіру і політика Японії, яка намагалася привласнити російські території, на думку В. Вільсона.

Порадившись із полковником Е. Хаузом 1 січня 1919 р., президент В. Вільсон вирішив спрямувати для зустрічі з М. Літвіновим у Стокгольмі неофіційного американського представника. Довірена особа Е. Хауза, археолог В. Баклер провів три зустрічі із М. Літвіновим 14–16 січня. Радянський представник цікавився, чи бажають Сполучені Штати і їхні союзники миру з більшовицькою Росією. У випадку позитивної відповіді, Раднарком був готовий піти на компроміс з усіх питань, включно із російським зовнішнім боргом, захистом іноземних підприємств, наданням концесій іноземним країнам. Детальніше, на думку М. Літвінова, ці питання могли розробити експертні ради. Натомість Радянська Росія потребувала іноземної промислової продукції та фінансової допомоги.

Однак під час зустрічі американського і радянського представників не обійшлося і без відверто сумнівних тверджень та обіцянок з боку М. Літвінова. Він обіцяв припинення більшовицької пропаганди за кордоном, яка була «виключно методом захисту». При цьому, незважаючи на Брест–Литовський мир, на його думку, Німеччина

насправді воювала проти Радянської Росії. Як спроба відповісти на закиди щодо червоного терору та впровадження колгоспів, визнавалися помилки радянської влади у внутрішній політиці, але вони пояснювалися труднощами у Росії та ефективністю системи.

Передбачалося, що радянська влада амністує політичних противників всередині Росії. Білі уряди, на думку більшовицького представника, не мали опори, крім військ інтервентів, і швидко впали б без підтримки. Стосовно права на самовизначення Україні, Фінляндії і Польщі, стверджувалося відсутність імперіалістичних намірів у Радянської Росії, яка лише підтримувала робітничий клас в цих країнах на противагу підтримки капіталістів союзниками. Надалі обговорення змісту перемовин В. Баклера і М. Літвінова відбулося на Паризькій мирній конференції.

Таким чином, взимку 1918 р. більшовицька Росія активізувала спроби розпочати переговори про припинення інтервенції союзних держав. Це було зумовлено завершенням Великої війни і увінчалось неофіційними переговорами радянського уповноваженого М. Літвінова з американським представником В. Баклером. Проте США не пішли на прямі переговори із більшовиками і перенесли обговорення радянських пропозицій на Паризьку мирну конференцію.

***Між освітою та культурою:
феномен Grand Tour у європейській історії***

Которинська Наталія

Павлів Святослав

Львівський національний університет імені Івана Франка

kotorinskanatala@gmail.com

svyatoslav83580633@gmail.com

Студенти університетів від часів середньовіччя були дуже мобільними, а розвиток міжкультурного діалогу мав свої передумови в такому явищі як Гранд-тур. Історіографію теми представляють праці Дж. Блека, М. Лейбетзедера та Е. Чейні, а джерелами інформації послуговували подорожні щоденники, листи (зокрема лорда Честерфілда)

та посібники з *Ars Apodemica*. В українській історіографії приділено занадто мало уваги такому загальноєвропейському явищу, як освітні маршрути. Актуальність цієї теми полягає в потребі переосмислення освітніх практик ранньомодерної Європи крізь призму міжкультурної комунікації. Гранд-тур — освітня подорож в культурі XVIII – початку XIX ст. — відігравав фундаментальну роль у становленні європейських еліт, проте сучасна історична наука часто нехтує його педагогічним аспектом. У межах *Grand Tour* навчання поєднувалося зі соціалізацією та пізнанням інших культур. Саме цей зв'язок між сферами розвитку поки вивчений недостатньо. Гранд-Тур був не просто подорожжю, а продуманою освітньою моделлю підготовки майбутніх державних посадовців і тамтешньої еліти. Його учасниками ставали юнаки (інколи жінки) близько 16-22 рр. після завершення базової університетської освіти. Переважно участь у такому брали аристократи з Великої Британії, Франції, німецьких князівств й інших країн Західної Європи. Подорож зазвичай тривала від одного до трьох років. Метою туру було формування політичної компетентності, уміння орієнтуватися в європейських системах управління та інтегрування у вищі соціальні кола. Учасник, в залежності від майбутньої професії, мав відвідувати університетські лекції, розбиратися в роботі судів й адміністративних органів, аналізувати економіку та військову справу. Таким чином намагалися сформувати критичне політичне мислення в молоді, проте, можемо зараз прослідкувати, що очікування часто не виправдовувало надій — молодь замість протидії системі, посідала в ній своє місце. Історія Гранд-туру почалась у середньовіччі, коли студенти зі знатних родин практикували *peregrination academica*. Маршрути подорожей залежали від спеціалізації та фінансових можливостей учасників. Без сумнівів, перше місце займала Італія. Також відбувалися подорожі до Франції, Нідерландів, Німеччини, Швейцарії. Обов'язковим елементом було ведення щоденника. Учень мав фіксувати усе важливе, а ці записи перевіряв тьютор чи батько (тобто подорож перебувала під постійним контролем).

Ключовою фігурою був тьютор (гувернер). Зазвичай це людина з університетською освітою (історик, богослов, юрист). Він складав

маршрут подорожі, визначав університети та інституції, які варто відвідати та обирав людей для знайомств. Гувернер також контролював витрати й стежив за доброчесністю учня. Юнак відвідував салони, дипломатичні прийоми, двори монархів. Там він вчився етикету й мистецтву світської розмови. Через ці контакти формувалися зв'язки, які мали допомагати в майбутньому. Обов'язковою для вивчення була французька — мова міжнародного спілкування. Освітній зміст туру включав політичну теорію, міжнародне право, камеральні науки, військову справу, антикознавство, мистецтво й архітектуру. Після повернення додому подорож виконувала соціальну функцію. Вона була елементом визнання чи соціального просування. Розмова з іншими юнаками про таку подорож мала тоді важливу функцію: визнати цей набутий досвід і цю спільну культуру. Як і сьогодні, коли головним доказом перебування деінде є селфі, одним із елементів Гранд-Туру було замовлення портрету у відомого майстра.

Гранд-тур виступав інструментом стратегічного виховання, що поєднував теорію з практикою. Саме ця модель сприяла виробленню здатності діяти в багатокультурному політичному просторі та можливості підтримувати наднаціональні зв'язки.

***Грецько-українські відносини в роки російсько-української війни
(2014–2025 рр.)***

Кресан Валерія

*Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
valeriakresan2007@gmail.com*

Завдання дослідити наукову проблему грецько-українських відносин в період російсько-української війни 2014–2025 років. Проаналізувати етапи та напрями розвитку договірно–правової бази міждержавного співробітництва. Зв'язок набуває ваги в контексті трансформації європейської системи безпеки та протидії російській агресії. У цей період Україна здійснює боротьбу за збереження державного суверенітету, територіальної цілісності та міжнародного. Огляд наукової літератури засвідчує, що окремі грані теми стали предметом досліджень вчених,

але роль і місце грецько-українських відносин в часи війни залишились поза увагою науковців. Спробою розгляду визначеної теми є дана робота, яка не претендує на повне і вичерпне дослідження. Джерельну базу складають офіційні документи, міжнародні угоди, наукові публікації сучасних українських та зарубіжних дослідників.

У ході роботи був виявлений основний фактор, що грецько-українські відносини — це приклад того, як держава з традиційно обережною, проросійськи орієнтованою позицією поступово перетворюється на активного союзника України під впливом війни та гуманітарного чинника. Проглядається тенденція трансформації від нейтрального спостерігача до політично мотивованого партнера. Російсько-українська війна стала каталізатором реформатування грецької зовнішньої політики, перетворивши відносини з переважно економічно-гуманітарних на стратегічно-політичні. Порівнявши два етапи взаємодії, де перший період 2014–2022 роки — який можна охарактеризувати як «модель обережного партнерства», другий 2022–2025 роки — «модель активної солідарності». Перша ґрунтувалася на поєднанні формальної підтримки територіальної цілісності України з прагненням Греції зберігати стабільні відносини з Російською Федерацією. Друга модель показує зміну після Повномасштабного вторгнення, що стало каталізатором кардинальної переоцінки власних зовнішньополітичних пріоритетів.

По-перше, встановлено, що російсько-українська війна стала визначальним чинником переосмислення Грецією власної зовнішньополітичної стратегії щодо України. По-друге, у розвитку двосторонніх відносин чітко простежується поділ на два якісно відмінні етапи. Період 2014–2022 років характеризувався домінуванням прагматичного підходу, обмеженою політичною залученістю Греції та переважанню економічних і культурних форм співпраці. Натомість етап 2022–2025 років позначений переходом до моделі активної солідарності, посиленням політичного діалогу, участю Греції в санкційній політиці ЄС та розширенням практичної допомоги Україні. Попри обмеження, запроваджені в межах санкційної політики, значна частина танкерного флоту, що контролюється грецькими судовласниками, продовжує брати участь у перевезенні російської нафти, використовуючи легальні лазівки, зокрема механізм

«цінової стелі» або перевалку вантажів у відкритому морі. Це свідчить про пріоритет економічної вигоди над солідарністю, а також про обмежену ефективність санкцій як інструменту примусу. Більше того, впливові групи в Греції неодноразово виступали проти жорсткішого регулювання морських перевезень, що фактично підриває єдність санкційного фронту і демонструє структурну залежність глобального енергетичного ринку від приватних транспортних мереж. У цьому контексті судноплавний сектор постає не лише як економічний актор, але і як політично значущий чинник, здатний опосередковано впливати на тривалість та інтенсивність війни. По-третє, досвід трансформації позиції Греції щодо України може розглядатися як практична модель «м'якої дипломатії», яку Україна здатна застосовувати у відносинах з іншими державами. Аналіз грецького кейсу показує, що поєднання гуманітарного чинника, інформаційної роботи, міжкультурних зв'язків та послідовної дипломатії здатне поступово змінювати зовнішньополітичні орієнтири навіть тих країн, які спочатку займали нейтральну або обережну позицію.

***Фашистська окупація Албанії як чинник
трансформації державності та криміналізації суспільства***

Ноготков Артур

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

arutyrnogotkov@gmail.com

У 1939 р. Королівство Албанія стало однією з перших європейських держав, окупованих фашистською Італією. Події цього періоду суттєво вплинули на міжнародне становище Балкан та соціально-політичну еволюцію албанського суспільства. Італійська окупація призвела до радикальної трансформації державності, зруйнування традиційних інститутів влади та формування структур із криміналізованими практиками, що згодом проявилися у феномені албанської мафії.

Після приходу Муссоліні Італія прагнула розширити вплив на Балканах, розглядаючи Албанію як плацдарм для регіональної експансії. З 1920-х років Рим втручався у внутрішні справи країни, фінансуючи уряд Ахмета Зогу та фактично перетворюючи Албанію

на економічного васала. У квітні 1939 р., після відмови Зогу від пропозицій про персональну унію з Італією, фашистські війська здійснили військову інтервенцію. Через декілька днів країна опинилася під «захистом» італійської корони.

Період окупації (1939–1943) характеризувався спробою запровадження фашистської моделі управління. В Албанії створювалися органи влади, формально національні, але фактично підпорядковані Риму. Ліквідовано незалежні політичні інституції, обмежено місцеве самоврядування, запроваджено цензуру й контроль. Поліція безпеки співпрацювала з клановими структурами для підтримки лояльності населення.

Італія інтегрувала Албанію до своєї економіки: експлуатувала ресурси, контролювала торгівлю, будувала інфраструктуру для окупанта. Місцеві еліти кооптувалися через економічні преференції, що формувало покоління чиновників і підприємців, які поєднували державну службу з приватним збагаченням, використовуючи кланові зв'язки. Це заклало основу для клієнтелізму та тіньових практик у політичній культурі.

Після капітуляції Італії у вересні 1943 р. владу перейняла німецька окупаційна адміністрація, що опиралася на націоналістичні організації, зокрема «Балі Комбентар». Зі зростанням хаосу зросла роль неформальних збройних угруповань, які фінансувалися контрабандою, вимаганням та чорним ринком, ставши попередниками поствоєнних кримінальних мереж.

Окупаційна політика Італії та Німеччини зруйнувала державні структури, створивши соціальне середовище, де виживання залежало від клану, здатності до насильства та доступу до нелегальних економічних каналів. Після приходу комуністів на чолі з Енвером Ходжею колишні військові та бізнесові структури перейшли в тінь, а внутрішня економіка функціонувала на засадах неформального обміну, контрабанди та корупції.

Традиційний кодекс «беса», що забезпечував замкнутість кланів, під час війни підтримував дисципліну в підпільних структурах і згодом став моральним виправданням мафіозних угруповання. Окупація трансформувала патронатне суспільство в систему неформальних владних зв'язків, що переросла в організовану злочинність.

З міжнародної перспективи окупація демонструє типову для фашистських режимів практику — використання політичної залежності та соціальної дезінтеграції для контролю територій. Муссоліні розглядав Албанію як лабораторію фашистського управління, що поєднувало державний апарат, економіку та насильство.

Після Другої світової війни ізоляціоністська політика режиму Ходжі лише закріпила наслідки окупаційної доби. Хоч офіційно влада централізована, суспільство залишалося кланово-фрагментованим. Контроль через доноси та дефіцит ресурсів створював передумови «чорної економіки», що після падіння комунізму переросла в потужні злочинні мережі, включно з наркотрафіком, торгівлею людьми та фінансовими операціями.

Тому зазначимо, що фашистська окупація Албанії була не лише епізодом війни, а й формуванням моделі, де поєдналися авторитаризм, клановість і криміналізація. Війна та окупаційна політика не знищили традиційну структуру, а трансформували її від родинної солідарності до мафіозного патронажу, демонструючи, як зовнішнє втручання та насильницька модернізація можуть змінювати державність і породжувати стійкі тіньові практики.

Радянська реакція на військові навчання Able Archer 1983 року

Павлик Анна

Феськівський ліцей Золочівської селищної ради

anne.pavlyk@gmail.com

Початок 1980-х років характеризується нарощуванням військових потенціалів, розв'язанням політичних риторик та загостренням міжнародних відносин. За такого контексту НАТО проводить тренування Able Archer — щорічні командно-штабні навчання, які передбачали відпрацьовування процедур командування та управління в різних умовах бойових дій.

Незважаючи на регулярність подібних навчань, саме Able Archer 83 суттєво відрізнялися від попередніх маневрів, чим зумовили активне зростання недовіри між Заходом і СРСР та неабияку реакцію Радянського

Союзу: підвищення рівня боєготовності радянських військ, посилення діяльності розвідки та параноїдна реакція керівництва.

Актуальність роботи полягає в тому, що військові навчання та стратегічна комунікація залишаються важливими інструментами взаємодії між державами, водночас створюючи ризик хибних інтерпретацій та ненавмисної ескалації. Звернення до історичного досвіду Холодної війни є необхідним для глибшого розуміння сучасних загроз стратегічній стабільності.

Попри існування праць, що аналізують окремі складові напруженості періоду (радянська «воєнна тривога», операція РЯН, діяльність розвідувальних структур, вплив безпекової дилеми тощо), наразі в науковій літературі відсутнє комплексне дослідження, яке б розкривало феномен військових навчань Able Archer 83 як кризового епізоду другої Холодної війни у взаємозв'язку військово-стратегічних, розвідувальних та психологічних чинників, тож мета роботи — аналіз навчань НАТО 1983 року та механізмів сприйняття й реагування з боку радянського керівництва.

Джерельна база дослідження включає розсекречені документи органів державної влади і військово-політичних інституцій США, НАТО та СРСР (FRUS, звіт PFIAB тощо). Використано матеріали радянської та західної преси («Правда», 1983 рік); мемуари та свідчення безпосередніх учасників (О. Гордієвського, С. Тарасенко, Д. Устінова та ін.).

У роботі застосовано комплекс методів: проблемно-хронологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний методи на контент-аналіз. Методологічну основу ж становлять положення структурного реалізму К. Волтца та концепції безпекової дилеми, сформульованої Дж. Герцом і розвиненої у працях Р. Джервіса.

Внутрішня політична ситуація в Радянському Союзі впливала на сприйняття міжнародної ситуації його керівництвом. Останні роки правління Леоніда Брежнєва характеризувалися стагнацією політичної системи та погіршенням стану здоров'я керівника держави. Зовнішня політика ж, в цей період, поєднувала прагнення зберігати стратегічний баланс із Заходом із водночас зростаючою недовірою до дій НАТО та США.

В 1981 році СРСР ініціювали операцію «РЯН». Оцінки КДБ значною мірою впливали на бачення, в якому дії НАТО трактувалися як потенційна підготовка до ядерного удару. У результаті формувалося своєрідне коло підозр, коли будь-які незвичні сигнали розглядалися як підтвердження загрози.

Своєрідною демонстрацією військових можливостей Радянського Союзу та союзників стали військові навчання Щит-82, організовані державами Варшавського договору у 1982 році (в ході програми операції «РЯН»). Маневри стали одними з найбільших у період пізньої Холодної війни та передбачали відпрацювання широкомасштабних бойових дій, включно з використанням стратегічних сил. Вони мали продемонструвати готовність соціалістичного блоку до великого конфлікту з НАТО.

Після смерті Брежнєва у листопаді 1982 року до влади приходять Юрій Андропов, колишній голова КДБ. Його прихід випадає на період активного погіршення радянсько-американських відносин та загального загострення Холодної війни. В свою чергу Андропов, який мав досвід роботи в спецслужбах, значною мірою покладався саме на оцінки розвідки та їх інтерпретації, що сприяло посиленню підозр щодо можливих намірів Заходу.

Важливим тлом загострення ситуації стало збиття пасажирського літака Korean Air Lines Flight 007 радянськими силами ППО у вересні 1983 року. Літак, рейсом із Нью-Йорку до Сеулу, ймовірно, через неправильно налаштований автопілот, відхилився від назначеного курсу і влетів у закритий повітряний простір СРСР. Спочатку літак пролетів над півостровом Камчатка і над Охотським морем, а потім залетів у повітряний простір острова Сахалін, внаслідок чого до нього вирушив радянський винищувач Су-15, який збив Боїнг після наказу. Літак упав до протоки Лаперуза. Радянське командування розцінило це як можливу розвідувальну операцію США. Інцидент спричинив різке загострення відносин між Сходом і Заходом та посилив атмосферу недовіри.

З часом, активізується розвідувальна діяльність у межах операції «РЯН», спрямована на виявлення ознак підготовки удару. Починаючи з 1 листопада 1983 року, до спостереження було долучено не лише радянські структури, а й розвідувальні групи держав Варшавського

договору, зокрема НДР, Чехословаччини та Польщі. Це дозволило СРСР зосередити максимальну кількість технічних і кадрових ресурсів на відстеженні перебігу навчань та дій військово-політичного керівництва країн НАТО.

У радянських аналітичних матеріалах перебіг навчань Able Archer 83 почав трактуватися як підготовка до реального удару. Особливу увагу звертали на нетипові, на думку радянської розвідки, елементи навчань. Підвищений рівень секретності, використання нових кодів зв'язку, а також участь високого рівня командування держав НАТО. У межах логіки операції «РЯН» подібні сигнали розглядалися як справжня загроза. У результаті інформація дедалі частіше інтерпретувалася у найкатастрофічнішому для СРСР контексті.

За свідченнями радянського дипломата Сергія Тарасенко, протягом цього періоду радянське керівництво отримувало тривожні розвідувальні оцінки. Перший заступник міністра закордонних справ Георгій Корнієнко продемонстрував йому цілком таємний документ КДБ, у якому стверджувалося, що США підготувалися до можливого першого удару по центрах управління СРСР. Подібні оцінки підсилювали переконання керівництва в реальності загрози.

Результатом цих оцінок стала наступна реакція радянського військово-політичного керівництва. 2 листопада начальник Генерального штабу СРСР Микола Огарков перемістився до командного бункера поблизу Москви та наказав підвищити бойову готовність окремих підрозділів. Військові заходи включали приведення у готовність сил авіації передового базування, розосередження ракет середньої дальності та активізацію морських стратегічних сил.

У Москві такі оцінки створювали атмосферу напруженого очікування. Радянське керівництво припускало, що військові навчання можуть слугувати прикриттям для підготовки раптового удару по командних центрах та стратегічних силах СРСР. Умови обмеженої інформації та взаємної недовіри призводили до того, що навіть непрямі ознаки трактувалися як підтвердження найгіршого сценарію. Так розвідувальні повідомлення почали безпосередньо впливати на рішення військово-політичного керівництва.

Поєднання внутрішньополітичних змін у керівництві СРСР, заострення радянсько-американської напруги створило атмосферу глибокої недовіри й очікування можливого конфлікту. За таких умов будь-які дії НАТО могли сприйматися радянським керівництвом як потенційна підготовка до реального удару.

За результатами дослідження було зроблено висновок, що у радянській реакції на військові навчання Able Archer 1983 року значну роль відіграє людський фактор та керівництво. Після смерті Брежнєва радянське керівництво складалося переважно з політиків похилого віку, що відносно знижувало швидкість і точність ухвалення рішень. Склад уряду не завжди міг своєчасно відреагувати на новостворені виклики та різкі зміни міжнародної ситуації. Також це посилювало складність оцінки дій інших держав і потенційних загроз. Геронтократія пригальмувала оперативність в управлінні військами та розвідкою. Навіть невеликі сигнали сприймалися як значущі загрози, а рутинні дії могли набувати більшого значення. Це зробило порядок стримування особливо чутливим до похибок.

Після Дейтона:

Боснійський досвід постконфліктного врегулювання

Река Іванна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ivanna.reka@gmail.com

Дейтонська угода 1995 року зупинила війну на Балканах і досі згадується як модель успіху. Проте через 30 років Боснія демонструє те, що дослідники називають ugly rease: 50 % населення емігрувало, корупція залишається одною з найвищих в Європі. Це ставить питання — за яких умов постконфліктне врегулювання призводить до ерозії державності.

Історіографічну основу складають звіти OSW (2024), International Crisis Group (2023–2024) та праці Gerald Knaus, Elizabeth Cousens, Florian Bieber. Джерельну базу складають текст Дейтонської угоди, рішення Офісу Високого представника (1997–2025) та звіти Transparency International.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі боснійського постконфліктного врегулювання через чотири аспекти — хронологію, територіальне врегулювання, гарантії безпеки, імплементацію та із застосуванням методу кейс-стаді.

Перш за все, Дейтонська угода створила два ентитети та принцип етнічних вето. Вибори через дев'ять місяців (вересень 1996) повернули до влади воєнних лідерів, закріпивши воєнні поділи в основі інститутів. Конституція без внутрішньої легітимачії породила кризу довіри — спроба реформи 2006 року провалилася, як і всі подальші. Така модель швидко трансформувалась в інструмент блокування реформ: 88 % громадян вважають зміну конституції необхідною (2022). Наслідком стали також корупція (114 місце зі 180, Transparency International 2024) та еміграція 50 % населення.

Сили IFOR (60,000) забезпечили нестійкий мир, а Боннські повноваження 1997 року дали Високому представнику інструменти створення інститутів. Після 2001 року IFOR змінився на EUFOR (склад — близько 1000 задіяного персоналу) з обмеженим мандатом, так як ЄС розраховував на проведення реформ, хоча це припущення виявилось хибним, так як реформа 2006 року провалилася. В цілому, місія ЄС EUFOR Althea мала обмежений мандат і рідко використовувала навіть такі повноваження. А залежність мандату від РБ ООН дозволяло РФ блокувати розширення місії, позбавляючи міжнародну присутність практичної сили.

Тому боснійський досвід демонструє що система вето, відступ міжнародної присутності та передчасні вибори трансформували припинення війни в державну дисфункцію, що є актуальним уроком для будь-якого постконфліктного врегулювання.

***Історична пам'ять як фактор сучасних міжнародних відносин:
польсько-українські та російсько-європейські «війни пам'яті»***

Серко Олександр

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

oleksandersirko20@gmail.com

Актуальність дослідження обумовлена тим, що історична пам'ять перетворилася на один із ключових інструментів сучасної міжнародної політики. Нерозв'язані «війни пам'яті» безпосередньо впливають на перебіг дипломатичних переговорів, євроінтеграційні процеси та легітимізацію збройних конфліктів. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі та типологізації моделей використання історичної пам'яті у зовнішній політиці держав, а також у визначенні їх ролі у формуванні сучасних міжнародних відносинах.

Наукова новизна роботи полягає у порівняльному аналізі трьох моделей політики пам'яті — польсько-української, російської та європейської — в єдиному аналітичному контексті. На відміну від наявних досліджень, що розглядають ці кейси ізольовано, дана робота виявляє системну відмінність між пам'яттю як інструментом примирення та пам'яттю як зброєю зовнішньої агресії, що дозволяє запропонувати нову типологію «воєн пам'яті» у міжнародних відносинах.

Теоретичну основу дослідження становлять концепція «місце пам'яті» П. Нора, типологія меморіального законодавства С. Леду, а також праці Г. Касьянова з питань історичної політики на пострадянському просторі. Джерельну базу складають офіційні документи — зокрема, звернення В. Путіна до Ради Федерації РФ від 01.03.2014, резолюції Європейського парламенту 1987, 2008 та 2019 рр. — а також матеріали наукової та аналітичної преси. Застосовано порівняльно-історичний метод, метод дискурс-аналізу та системний підхід.

Дослідження виявило три якісно відмінні моделі. Перша — польсько-українська — демонструє, як незакрита травма Волинської трагедії 1943–1944 рр. перетворилася на постійне джерело міждержавної напруженості, що безпосередньо впливає на євроінтеграційний курс України: польська сторона наполягає на визнанні подій геноцидом, тоді як Україна уникає однозначних формулювань через внутрішню неоднорідність

пам'яті про ОУН та УПА. Друга — російська — є прикладом свідомого конструювання нарративу в державних інституціях: «приватизація» перемоги у Другій світовій війні, інструменталізація доктрини «руського мира» та злиття історичної науки з апаратом спецслужб (на чолі Російського історичного товариства з 2012 р. стоїть директор Служби зовнішньої розвідки) слугують ідеологічним обґрунтуванням збройної агресії. Третя — європейська — намагається перетворити трагічне минуле на основу спільної ідентичності через меморіальне законодавство, однак і вона не позбавлена суперечностей: Резолюція Європарламенту 2019 р. щодо прирівнювання нацистських і радянських злочинів викликала гостру дискусію серед істориків та урядів держав-членів ЄС.

Таким чином, встановлено, що звернення до історичної пам'яті є невід'ємною рисою будь-якої політичної системи, проте ключова відмінність між моделями визначається метою: примирення і визнання жертв — чи маніпуляція суспільною свідомістю та виправдання агресії.

«Війни пам'яті» в сучасних міжнародних відносинах є не лише культурним феноменом, а реальним чинником, що визначає характер дипломатичного діалогу, безпекову архітектуру Європи та перспективи євроінтеграції України.

The Evolution of International Sanctions:

A Comparative Analysis of the Cases of Iraq, South Africa and Iran

Gardus Maksym

European Humanities University

20220621@student.ehu.lt

In the modern system of international relations, economic sanctions have become one of the key instruments of coercion without the use of military force. At the same time, their effectiveness remains the subject of scientific debate: some researchers record partial successes of sanctions regimes, while others emphasise their limited impact and side effects. The research problem is to identify the structural factors that determine the different effectiveness of sanctions in different historical and political contexts.

Several approaches to assessing the effectiveness of sanctions have emerged in the academic literature. The classical empirical school, represented by G. Hufbauer and co-authors, proposes a quantitative measurement of effectiveness based on databases of sanctions cases and records a moderate level of success (Hufbauer et al., 2007). Instead, R. Pape criticises this approach, arguing that most cases do not prove a causal link between sanctions and the achievement of political goals (Pape, 1997). Recent studies focus on the role of the type of political regime, the level of economic integration and the breadth of the international coalition as key variables (Giumelli, 2011; Farrell & Newman, 2019). Thus, there is no single theoretical model in the literature, and the differences are due to different criteria for measuring effectiveness and interpretation of the political consequences of sanctions.

The methodological basis of the study is the historical and comparative approach, which allows analysing sanctions regimes not in isolation, but in the context of their historical development and institutional conditions. The comparison is based on three empirical cases: sanctions against Iraq (1990–2003), South Africa (1980s) and Iran (2006–2023). The choice of these cases is based on their time distance and differences in structural characteristics, which makes it possible to trace the evolution of sanctions as an instrument of international influence.

The analytical model is based on the identification of key variables: the type of political regime of the target state (authoritarian, theocratic, racially institutionalised regime); the level of economic integration of the country into the global financial and trade system; the breadth of the international coalition supporting the sanctions regime; and the nature of the goal set — change of political regime or change of specific state policy. This operationalisation allows us to move from a descriptive presentation of historical facts to an explanation of the variability of the results of sanctions in different international political contexts.

Comparative analysis shows that the effectiveness of sanctions depends on a combination of structural variables. In the case of Iraq, the sanctions regime was characterised by an extremely broad international coalition and a high level of institutional legitimation. At the same time, the country's economic integration was limited, and the political regime remained rigidly authoritarian.

Under these conditions, the sanctions contributed to the partial achievement of their goals — meeting the international community's disarmament requirements — but did not lead to an internal political transformation. The high humanitarian losses demonstrated the imbalance between the scale of pressure and its political outcome.

In the case of South Africa, the key factors were its high economic dependence on foreign markets and the gradual formation of international isolation. Although the coalition was not formally universal, the sanctions pressure was combined with internal socio-political changes. Unlike Iraq, South Africa's economic integration made sanctions more sensitive to the business elite and public finances. Combined with domestic resistance, this created the preconditions for a political transformation, which demonstrates the importance of the structural vulnerability of the target state's economy.

The Iranian case shows a different configuration of variables. The sanctions were cyclical in nature and were accompanied by the evolution of tools — from trade restrictions to complex financial and secondary sanctions aimed at restricting access to the global banking system. Despite the significant economic impact, the political regime remained stable. At the same time, the sanctions facilitated the negotiation process on the nuclear programme, indicating their ability to influence certain political decisions without changing the power structure. Thus, the comparison shows that the breadth of the coalition is important, but the level of economic integration and the nature of the goal are the determining factors.

The scientific novelty of the study lies in the interpretation of sanctions not only as an instrument of economic coercion, but also as a historically changing mechanism of influence in the structure of the international order. The comparative analysis demonstrates that in the twenty-first century there has been a significant transformation of the sanctions toolkit: from predominantly trade embargoes to complex financial and network restrictions aimed at limiting access to global payment, banking and technological systems. This evolution changes the very nature of pressure — it becomes not only material, but also institutional.

The results obtained show that the effectiveness of sanctions is determined not so much by the scale of economic losses as by the structural position

of the target state in the global economy and the level of its dependence on international financial networks. Thus, sanctions should be viewed as an instrument of structural transformation of the international order, not just a mechanism of short-term coercion.

***Türkiye–Azerbaijan: Historical Foundations and Modern Model
of Strategic Partnership***

Gurbanova Kamala

Baku State University

kamala-qurbanova@mail.ru

The development of Turkish–Azerbaijani relations in the late twentieth and early twenty-first centuries represents one of the most stable and dynamic examples of interstate cooperation in the post-Soviet space. The problem addressed in this study is that existing scholarship usually examines separate aspects of these relations, such as energy projects, military cooperation, or foreign policy coordination, without sufficiently explaining how they were formed based on historical continuity and gradually evolved into a complex strategic partnership. For this reason, the article seeks to determine which factors transformed Turkish–Azerbaijani cooperation from ethnocultural solidarity into a regional political alliance.

The novelty of the study lies in the fact that it analyses Turkish–Azerbaijani relations simultaneously at the historical, political, economic, and military levels. Particular attention is paid to the interaction between symbolic ideas and practical cooperation. The formula “one nation, two states”, first actively promoted by Heydar Aliyev in the 1990s, is therefore examined not simply as a political slogan but as a principle that influenced interstate decision-making. The historiographical basis of the study includes works on Turkish foreign policy, Azerbaijani diplomacy, and regional geopolitics. However, most scholars consider these issues separately. The source base consists of interstate agreements, official statements by the leaders of both countries, materials of international organisations, and documents concerning energy and transport projects.

The first stage in the formation of the Turkish–Azerbaijani partnership began after the restoration of Azerbaijan's independence in 1991. Turkey

became the first state to recognise the independence of Azerbaijan on 9 November 1991. During the 1990s, Ankara consistently supported Baku in the international arena, particularly in connection with the Karabakh conflict. At the same time, cooperation remained limited because of Azerbaijan's internal instability and the difficult economic situation in both countries.

A qualitatively new stage began after Heydar Aliyev came to power. The signing of the "Contract of the Century" in 1994 and the subsequent development of export routes created the material basis of bilateral cooperation. The construction of the Baku–Tbilisi–Ceyhan oil pipeline, opened in 2006, and the Baku–Tbilisi–Erzurum gas pipeline, launched in 2007, transformed Azerbaijan and Turkey into key participants in regional energy security. These projects not only strengthened the economies of both states but also reduced their dependence on traditional transport routes controlled by other regional powers.

In the 2010s, the partnership acquired a broader strategic character. The TANAP gas pipeline, inaugurated in 2018, became one of the most important elements of the Southern Gas Corridor and significantly increased the role of both countries in supplying energy to Europe. At the same time, transport cooperation intensified. The Baku–Tbilisi–Kars railway, opened in 2017, linked the South Caucasus with Turkey and further with European markets. As a result, Turkish–Azerbaijani cooperation increasingly went beyond bilateral relations and became an important factor in regional integration.

Military cooperation occupied a special place in this process. The Agreement on Strategic Partnership and Mutual Support, signed in 2010, established a legal basis for military interaction. Joint military exercises, cooperation in the field of defence industry, and the training of Azerbaijani officers in Turkey considerably strengthened the armed forces of Azerbaijan. The highest level of this cooperation was demonstrated during the Second Karabakh War in 2020, when Turkey provided active political and diplomatic support to Azerbaijan. The signing of the Shusha Declaration in June 2021 marked the final transformation of the partnership into an alliance.

Thus, Turkish–Azerbaijani relations developed from cultural and linguistic proximity into a stable strategic model based on common political interests, economic complementarity, and military cooperation. Their significance

extends beyond bilateral interaction, since this partnership has become one of the main factors shaping the balance of power and new integration processes in the South Caucasus and the Turkic world.

***German-Ottoman Rivalry in the South Caucasus
and the Azerbaijan People's Republic in 1918***

Qasimov Rashad

*Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan
rqasimov1981@gmail.com*

The collapse of the Russian Empire and the end of the First World War transformed the South Caucasus into an arena of rivalry between several external powers. Among them, the German Empire and the Ottoman Empire occupied a special place. Although both states formally belonged to the same military alliance, their interests in the South Caucasus increasingly diverged in 1918. The problem addressed in this study is that existing scholarship usually analyses either Ottoman support for Azerbaijan or German economic interests separately, without sufficiently explaining how the contradictions between Berlin and Istanbul influenced the formation and foreign policy of the Azerbaijan People's Republic.

The novelty of the study lies in examining German–Ottoman rivalry through the prism of Azerbaijani statehood. Particular attention is paid to the manner in which the leaders of the Azerbaijan People's Republic attempted to use the disagreements between the two allied empires to preserve their political autonomy. The source base consists of diplomatic correspondence between Germany and the Ottoman Empire, the Treaty of Batum, memoirs of political leaders, Azerbaijani periodicals, and documents of the Azerbaijan People's Republic.

The first signs of disagreement between Germany and the Ottoman Empire appeared immediately after the proclamation of the Azerbaijan People's Republic on 28 May 1918. The Ottoman government regarded Azerbaijan as part of a broader political project aimed at strengthening its influence in the Turkic-Muslim world. For this reason, Istanbul sought to establish direct military and political control over the region. Germany, by contrast, was primarily

interested in the economic potential of Azerbaijan, especially the oil resources of Baku and the railway routes connecting the South Caucasus with the Black Sea and the Near East.

The Treaty of Batum, signed on 4 June 1918 between the Ottoman Empire and the Azerbaijan People's Republic, significantly strengthened Ottoman influence. According to the treaty, the Ottoman side received the right to provide military assistance to Azerbaijan. Soon afterwards, the Caucasus Islamic Army under the command of Nuri Pasha entered Azerbaijan. Its main objective was the liberation of Baku, which at that time remained under the control of the Baku Soviet and later the Centrocaspian Dictatorship.

The advance of the Caucasus Islamic Army caused concern in Berlin. German diplomats feared that the establishment of complete Ottoman control over Azerbaijan would weaken Germany's own position in the South Caucasus. In June and July 1918, German representatives repeatedly demanded that the Ottoman government limit the activities of Nuri Pasha and refrain from occupying Baku. Berlin hoped to preserve access to Azerbaijani oil through diplomatic means and therefore attempted to negotiate with the Soviet Russia. The supplementary German–Russian agreement of 27 August 1918 even envisaged the transfer of part of Baku's oil production to Germany in exchange for German recognition of Soviet control over the city.

These plans directly contradicted Ottoman policy. Enver Pasha and Nuri Pasha insisted that Baku had to be taken by Ottoman and Azerbaijani forces. On 15 September 1918, after several weeks of fighting, the Caucasus Islamic Army and Azerbaijani military units entered Baku. The liberation of the city created favourable conditions for the transfer of the Azerbaijani government from Ganja to Baku and considerably strengthened the political position of the republic. At the same time, however, it increased Azerbaijan's dependence on Ottoman military support.

The leaders of the Azerbaijan People's Republic attempted to manoeuvre between the two powers. While relying on the Ottoman Empire because of immediate military necessity and cultural proximity, they simultaneously sought to establish contacts with Germany. Azerbaijani diplomats hoped that Berlin could become a counterweight to excessive Ottoman influence and could support the international recognition of the republic. For this

reason, the foreign policy of Azerbaijan in 1918 was characterised by constant balancing between different centres of power.

Thus, German–Ottoman rivalry became one of the most important external factors influencing the first months of Azerbaijani independence. The contradictions between the two allied empires created certain opportunities for diplomatic manoeuvring, yet they also demonstrated the vulnerability of small states during periods of imperial collapse. The experience of the Azerbaijan People's Republic in 1918 shows that its foreign policy was shaped not only by its own national interests, but also by the broader geopolitical struggle unfolding in the South Caucasus.

РОЗДІЛ ІХ
ІСТОРІЯ
РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

**Роль РПЦ у поширенні ідеології «руського мира»:
історичні передумови та сучасні неоколоніальні практики**

Букрій Марія

Oslo Metropolitan University

rusynka14@gmail.com

Дослідження колоніалізму часто оминають Росію, тоді як вона, прикриваючись ідеєю «особливого шляху» та ідеологією «руського мира», просуває моральний релятивізм, що дозволив церковним ієрархам виправдати повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Одними з відносно небагатьох учених, що займаються цим питанням, є Кирило Говорун, Пол Колстьо, Ніколас Денисенко та Антуан Аржаковський.

Російський імперіалізм та ідеологія рашизму тісно пов'язані, але не тотожні: остання є ідеологією сучасної московської диктатури, що виросла з імперської традиції, у формуванні якої важливу роль відіграла церква, виправдовуючи колоніальну експансію — зокрема християнізацію народів Сибіру разом із їх підкоренням, — і сьогодні вона широко представлена в структурах РПЦ та підпорядкованих їй церковних структурах, зокрема Білоруському екзархаті й УПЦ (МП).

У зв'язку з безпрецедентним втручанням Москви в справи Александрійського патріархату (а саме відкриттям парафій на його канонічній території як очевидною помстою за визнання автокефалії ПЦУ), та із глобальною пропагандистською діяльністю серед вірян, Вселенський патріарх Варфоломій у 2022 р. засудив РПЦ за впадання в ересь етнофілетизму — підміну християнських цінностей ідеологією російського домінування.

Метою цього дослідження є аналіз взаємин РПЦ з російською державою крізь призму колоніальної теорії та постколоніальної теології із застосуванням міждисциплінарного підходу на перетині історії, теології й політики, зосереджуючись на історичній ролі церкви в розширенні російського імперіалізму та її сучасній діяльності в пострадянських країнах, західному світі й Африці на основі аналізу джерел, наукової літератури та інтерв'ю з колишніми членами РПЦ, передусім в Україні.

Аналіз джерел та наукової літератури дає підстави виявити чітку відповідність діяльності РПЦ ключовим ознакам, описаним в рамках

колоніальної теорії та постколоніальної теології. Це твердження справедливе як щодо історичного використання Москвою християнства в своїх цілях, так і щодо сучасної ідеологізації.

По-перше, навернення в російське православ'я малих народів Сибіру часто було поєднане із їхньою фактичною русифікацією, із нищенням етнічних ідентичностей, надання населенню русифікованих імен та прізвищ, відведення їхнім мовам маргінального побутового статусу. Церковнослов'янська мова московського ізводу, чужа для неслов'ян, була та є офіційною мовою богослужінь, створюючи умови, за яких християнізовані народи піддаються одночасній русифікації.

По-друге, через діяльність РПЦ Росії відводилася і відводиться месіанська роль у «спасінні душ», і під цим соусом легко подати вигідні державі ідеї «священної війни» або «хрестового походу проти бездушного Заходу»; результатом подібних проповідей РПЦ, поряд із діяльністю російських культурних центрів в Африці, є залучення щонайменше 1436 громадян з 36 африканських країн до лав ЗС РФ (дані 2025 р.).

По-третє, разом із проповідями християнства РПЦ відводить значну роль специфічно російським святим, що не мають стосунку до країн проповідей, і слугують утвердженням імперіалістичних ідей. Такими святими є зокрема Александр Невський, цар-мученик Ніколай II та його сім'я, протоієрей Іван Кронштадський, старець Зосима (Сокур) та ін. Останній доклав багато зусиль для поширення єретичних з точки зору канонічного православ'я ідей «Слов'янської Трійці», що стали основою «руського міра». Згідно з цими ідеями, суб'єктність та окремішність українців і білорусів заперечується, якщо вона не спрямована на «воз'єднання» з «російськими братами».

Отже, глобальна діяльність РПЦ у поширенні ідеології «руського міра» має виражені ознаки колоніалізму: асиміляція, нав'язання підкореного статусу, використання пастви у цілях загарбницьких воєн, та ігнорування локальних контекстів на користь «спеціального пакету» російських святих, що покликані бути універсальними свідками російського імперіалізму на підміну універсальних ідей християнського вчення.

**Бердичів і Вільнюс як марійні центри Речі Посполитої:
порівняльний аналіз**

Єклема Михайло

Одеський ліцей №85 Одеської міської ради

mihaleklema41@gmail.com

Марійні святині посідали визначне місце у духовному та культурному просторі Речі Посполитої, формуючи розгалужену мережу сакральних центрів, пов'язаних із монастирями, міськими осередками та паломницькими маршрутами. Культ Богородиці був важливим чинником конфесійної самоідентифікації, релігійної практики та символічної репрезентації як локальних спільнот, так і ширших регіонів. У цьому контексті особливий інтерес становлять Бердичів і Вільнюс — два марійні центри, що виникли й розвивалися у різних просторових, інституційних та конфесійних умовах, але належали до спільного сакрального поля Речі Посполитої. Метою цього дослідження є порівняльний аналіз цих осередків як двох моделей функціонування марійного культу — монастирсько-паломницької та місько-символічної.

Бердичів сформувався як марійний центр навколо кармелітського монастиря та чудотворної ікони Богородиці, що стала об'єктом надрегіонального вшанування. Вирішальну роль у розвитку святині відіграли магнатські фундації та діяльність чернечого ордену, які забезпечили інституційне оформлення культу, розвиток інфраструктури та організацію паломництва. Марійна святиня виступала не лише духовним, але й просторово-організуючим чинником: монастир визначав символічний статус міста, притягував прочан і сприяв економічній активізації регіону. Таким чином, бердичівський випадок репрезентує модель монастирського марійного центру з виразною паломницькою функцією.

Вільнюс, натомість, демонструє інший тип марійного осередку — інтегрованого в багатоконфесійний і столичний міський простір. Особливе значення тут мала Остробрамська ікона Богородиці, культ якої розвивався у взаємодії латинської та східної традицій. Марійна побожність у Вільнюсі була включена у символічну структуру міста та його публічний простір, поєднуючись із процесіями, братствами та міськими формами релігійної репрезентації. На відміну від Бердичіва, де монастир

був центром тяжіння, у Вільнюсі марійний культ був розосереджений між кількома сакральними осередками та конфесійними середовищами, що відображало складну релігійну структуру столиці Великого князівства Литовського.

Порівняльний аналіз Бердичева і Вільнюса дозволяє виокремити кілька ключових параметрів типології марійних центрів. Передусім це інституційна основа культу: у Бердичеві — монастирський орден як головний носій, у Вільнюсі — множинність міських і монастирських осередків. Другим параметром є просторовий вимір: локалізований сакральний комплекс протиставляється розширеному міському сакральному ландшафту. Третім — конфесійна структура: відносна однорідність латинського середовища у Бердичеві та багатоконфесійна взаємодія у Вільнюсі. Четвертим — характер релігійної практики: організоване паломництво на противагу інтегрованої міській побожності.

Водночас обидва центри були включені до ширшої мережі марійних святинь Речі Посполитої та підтримували духовні й символічні зв'язки з загальноєвропейською католицькою традицією. Їхній розвиток відбувався у контексті поширення марійської побожності, підтримуваної церковними структурами, чернечими орденами та світськими фундаторами. Обидва осередки виконували функцію не лише місця молитви, але й простору формування колективної релігійної пам'яті.

Таким чином, порівняння Бердичева і Вільнюса демонструє різноманітність форм існування марійних центрів у межах Речі Посполитої та підтверджує доцільність застосування порівняльного й сакрально-географічного підходів у їх дослідженні. Така оптика дозволяє відійти від описової моделі та перейти до типологічного аналізу, що відкриває можливості для подальшого вивчення мережевих зв'язків між святинями, монастирями та міськими середовищами.

**Роль Інокентія Балтського у формуванні інокентіївського
релігійного руху початку ХХ ст.**

Лащенко Вікторія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

viktoriia.lashchenko@student.karazin.ua

У наукових дослідженнях з історії релігійних рухів початку ХХ ст. постать Інокентія Балтського залишається суперечливою та недостатньо осмисленою. У наявній літературі його діяльність здебільшого розглядається крізь призму історії релігійних меншин, психіатричних оцінок або викривальних публікацій, тоді як власне біографічний чинник формування інокентіївського руху часто зводиться до побіжних характеристик. У зв'язку з цим науковою проблемою нашого дослідження є з'ясування ролі особистої біографії Інокентія Балтського у становленні та поширенні інокентіївського релігійного руху на теренах Поділля, Бессарабії та суміжних регіонів Російської імперії.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу до історії неофіційної релігійності, харизматичних лідерів та маргінальних релігійних практик у період суспільних криз і трансформацій початку ХХ ст. Біографія Інокентія Балтського дозволяє простежити механізми виникнення масового релігійного фанатизму, поєднання традиційного православного культу з народним містицизмом і елементами особистісного культу. Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі життєвого шляху Інокентія як цілісного процесу, що безпосередньо вплинув на формування його релігійної доктрини, проповідницьких практик і моделі взаємодії з послідовниками.

Історіографія проблеми представлена переважно публіцистичними, церковно-адміністративними та критичними працями, у яких Інокентій постає або як небезпечний сектант, або як психічно хворий релігійний фанатик. Водночас агіографічні матеріали, створені його послідовниками, формують ідеалізований образ «святого» та чудотворця, наповнений легендарними й фантастичними елементами. Сучасні наукові підходи до сих пір практично не застосовувалися для вивчення його біографії.

Джерельну базу дослідження становлять житійні тексти, спогади сучасників, матеріали церковних комісій, медичні висновки, а також

описи діяльності Інокентія в монастирях Балти, Кам'янця-Подільського, Муром та Соловків.

У ході нашого дослідження простежено основні етапи життєвого шляху Інокентія Балтського — від ранніх років і вступу до монастиря до формування навколо нього масового релігійного руху з виразними сектантськими рисами. Бідне селянське походження, складні умови дитинства стали важливим тлом для формування його світогляду. Період перебування Івана Левізора (мирське ім'я Інокентія Балтського) в різних монастирях Російської імперії сприяв набуттю ним значного організаційного досвіду та налагодженню контактів у церковному середовищі.

Саме перебування в Балтському монастирі створило для Інокентія сприятливі умови для реалізації його амбіцій як харизматичного лідера. Він зумів скористатися культом місцевошанованого містика Феодосія Левицького, переклавши його житіє молдавською мовою та залучивши до монастиря численні групи паломників з Бессарабії. Володіння молдавською мовою, ораторські здібності та приваблива зовнішність значно посилили його вплив на простолюду. «Чудеса» зцілення та обряди екзорцизму, які спочатку здійснювалися від імені Феодосія Левицького, з часом почали приписуватися безпосередньо самому Інокентію, що свідчить про поступову трансформацію його образу від посередника до самопроголошеного лідера.

Розгортання друкованої агітації, організація інокентіївських громад у Подільській та Бессарабській губерніях, а також активна діяльність найближчого оточення, сприяли швидкому поширенню руху. Подальші репресивні заходи з боку церковної влади не послабили, а навпаки посилили авторитет Інокентія серед послідовників, сформувавши образ «мученика за віру». У подальшому це призвело до радикалізації вчення, появи апокаліптичних мотивів, самопроголошення Інокентія божественною постаттю та остаточного відокремлення інокентіївців від православної церкви.

Можна зробити висновок, що біографія Інокентія Балтського була визначальним чинником виникнення інокентіївського руху. Його особисті риси, життєвий досвід і специфічні форми релігійної діяльності сприяли

радикалізації культу та відокремленню послідовників від офіційного православ'я. Дослідження біографії Інокентія дозволяє глибше зрозуміти природу харизматичного лідерства та механізми поширення релігійних рухів у кризових умовах початку ХХ ст.

**Гендерний аспект
у діяльності нового релігійного руху «АллатРа»
Легенький Руслан**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ruslanlyohenkyi@ukr.net*

У сучасних дослідженнях дедалі частіше актуалізується питання гендерних ролей у різних соціальних, релігійних та суспільно-політичних групах. Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні гендерних аспектів ідеології та діяльності руху «АллатРа». В якості джерел були використані відеоматеріали каналу AllatRa TV, спогади колишніх учасників руху, офіційний сайт організації, а також праці Олени Блаватської з теософії, які вплинули на світоглядні засади руху.

Наукова новизна роботи зумовлена тим, що релігійний рух «АллатРа» до цього часу нечасто потрапляв до поля зору дослідників, а кількість наукових праць, присвячених йому, залишається обмеженою. Здебільшого наявні дослідження мають описовий характер і зосереджуються переважно на загальній ідеології та діяльності організації. Це створює необхідність подальшого вивчення окремих аспектів руху, зокрема гендерного питання, що й визначає новизну цього дослідження.

Відеоматеріали «АллатРа» підкреслюють, що на духовному рівні між чоловіками та жінками декларується відсутність відмінностей. У цьому простежується перетин із теософськими поглядами Олени Блаватської, зокрема з її уявленнями про еволюцію рас, серед яких згадується раса безстатевих духовних істот. В одній зі своїх публікацій Блаватська також висловлює думку про те, що поділ статей є хибним рішенням. Аналогічну позицію транслює й лідер руху Ігор Данилов, стверджуючи у своїх виступах, що поділ статей був «вигаданий Сатану».

Водночас у вченні «АллатРа» наголошується на особливій ролі жінки. На відміну від чоловіка, жінка, відповідно до цього нарративу, вважається духовно ближчою до Бога за своїм шляхом розвитку. Їй може відводитися спеціальна функція, зокрема роль «служительки Богу». Жінка також постає як носійка сили Аллат, що передбачає необхідність відмови від сімейного життя у разі обрання шляху геліарства. Такий підхід, з одного боку, символічно підносить жінку, а з іншого — накладає жорсткі обмеження, пов'язані з наперед визначеністю її ролі.

На практиці школа геліарства дуже частіше стає об'єктом критики через наявність сексуальних практик. Причому оргії подекуди стають результатом примусу. Практика сексуальної експлуатації сама по собі не є унікальною: вона існувала в таких групах як, наприклад, Ашрам Шамбала. Але на відмінну від неї у АллатРі діє принцип «кнута-пряника», коли жінка пройшовши оргію може отримувати 500\$. Разом із тим, на попередньому етапі діяльності руху серед колишніх учасників є згадки про те, що у 2011 році школа геліарства не передбачала сексуальної експлуатації.

Наратив щодо особливої ролі жінки у досліджуваному русі підкріплюється посиланнями на історичні приклади. Зокрема, згадується Мар'янівська група часів тамплієрів, що ніби складалася з жінок-геліарів, або «воїнів світла». У цьому контексті жінка постає не лише як наближена до Бога постать, а й наділяється функцією боротьби з різними глобальними явищами, зокрема природними катаклізмами. Водночас у риториці руху присутня критика патріархату, за якого чоловік посідає домінуюче становище, а жінці відводиться пасивна роль у сімейних відносинах. Це формує уявлення про своєрідний містичний матриархат.

Показовим є те, що у відеоматеріалах, присвячених публічним виступам Ігоря Данилова, його найчастіше оточують жінки, які виконують адміністративні та організаційні функції. Це може свідчити про переважання жіночої аудиторії в русі та, ймовірно, про домінування жінок в управлінській структурі «АллатРа», включно з координацією діяльності та участю як провідних спікерок. Таким чином, у межах руху пропонуються різні форми участі, не обов'язково пов'язані з геліарством.

Загалом аналіз показує, що «АллатРа» формує специфічний гендерний наратив, запозичуючи ідеї теософії Олени Блаватської

та поєднуючи їх з елементами символічного піднесення жінки й критикою традиційного патріархату. У результаті рух пропагує модель містичного матриархату, водночас пропонуючи різноманітні варіативні стратегії залучення.

Рейхskonкордат 1933 року в контексті зовнішньої політики Святого Престолу та Третього Рейху

Лендел Михайло

Ужгородський національний університет

lendel.mykhailo@student.uzhnu.edu.ua

Рейхskonкордат 1933 року став дипломатичною трагедією: прагнення Ватикану захиститися від більшовизму лише легітимізувало нацизм і розв'язало руки для репресій. Замість безпеки угода спровокувала духовну війну, проголошену згодом в енцикліці «Mit brennender Sorge».

Актуальність теми полягає у доведенні, на прикладі Рейхskonкордату 1933 року, марності будь-яких правових та дипломатичних домовленостей із тоталітарними режимами.

Новизна роботи полягає у трактуванні Рейхskonкордату не як інструменту правового захисту Церкви, а як успішної тактичної перемоги нацистів для ліквідації політичного католицизму.

Щодо **джерел та літератури**, то в процесі написання роботи, було використано офіційний текст Конкордату та енцикліки «Mit brennender Sorge». Щодо висвітлення даної теми у історіографії, то можна сказати, що саме в українському просторі тема висвітлена не широко. Якщо ж мовити за праці закордонних дослідників, то тут ситуація краща, але виникають питання щодо юридичної природи даного договору, а також практичних принципів його реалізації.

Методологія дослідження Рейхskonкордату 1933 року ґрунтується на принципах історизму та системності, комплексно поєднуючи спеціально-історичні (зокрема, компаративний для зіставлення дипломатії Ватикану з іншими авторитарними режимами) та формально-юридичні методи аналізу.

Виклад основного матеріалу. Прийшовши до влади, Гітлер ініціював угоду з Ватиканом, прагматично використовуючи християнську

риторику для нейтралізації Партії центру. Рим підтримав це зближення, вбачаючи в нацистах (як і раніше в італійських фашистах) потужний бар'єр проти поширення більшовизму.

20 липня 1933 року Франц фон Папен та Еудженіо Пачеллі підписали Рейхсконкордат, але нацисти миттєво перейшли до конфронтації. Вже 25 липня вони ухвалили закон про стерилізацію, що обурило Церкву, а згодом розпочали масові репресії проти духовенства за сфабрикованими звинуваченнями в аморальності та валютних махінаціях.

Угода стала дипломатичним тріумфом Гітлера, легітимізувавши його режим в очах світу та католиків у кризовий момент, тоді як для Ватикану вона обернулася стратегічною поразкою.

Рейхсконкордат із 34 статей зберіг чинність попередніх угод з німецькими землями, але суттєво обмежив права кліру. Духовенству заборонялося обіймати державні посади, а єпископи були зобов'язані перед вступом на службу скласти присягу вірності Рейху та його президенту.

Ключова 32-га стаття заборонила духовенству участь у політиці, що дозволило Гітлеру ліквідувати впливові католицькі партії. Попри скепсис єпископату, кардинал Адольф Бертрам висловив обережну надію, що режим дотримуватиметься угод, дозволяючи Церкві співпрацювати у вихованні послуху владі.

Нацисти скористалися слабкістю Конкордату, щоб у 1934 році заборонити католицьку пресу. Системний тиск також знищив релігійну освіту та переріс у відкритий терор через сфабриковані суди, який режим призупиняв лише тактично — наприклад, заради іміджу під час Олімпіади 1936 року.

У 1933–1936 роках Пій XI надіслав Берліну 34 ноти протесту, однак публічно проігнорував Нюрнберзькі закони. Оскільки дипломатичний тиск залишався маловідомим і неефективним, на вимогу єпископів Папа наважився на відкрито засудити режим. Результатом стала енцикліка «Mit brennender Sorge» (1937), підготовлена кардиналом Фаульхабером.

Енцикліка починається не з теології, а з прямого звинувачення Гітлера у тому, що він не дотримується умов Рейхсконкордату

1933 року: «З величезною стурбованістю і зростаючим здивуванням ми спостерігаємо за стражданнями Католицької Церкви в Німеччині [...]. На жаль, підсумком минулих років стали інтриги, посягана підозра, розбрат, неспокій, глибока скорбота і тривога за майбутнє [...]. Уроки минулих років виявили відповідальність тих, хто з самого початку мав на меті не виконання угоди, а боротьбу, що вела до знищення».

Пій XI гостро засудив расові закони, обожнювання держави та атеїзацію молоді, закликавши юнацтво до опору пропаганді. Після проголошення енцикліки у Вербну неділю Гітлер відповів конфіскацією накладів, арештами друкарів та посиленням терору. Це остаточно засвідчило крах Рейхсконкордату і початок відкритої духовної війни режиму проти Церкви.

Висновки. Рейхсконкордат 1933 року виявився не інструментом захисту Церкви, а дипломатичною пасткою, яка дозволила Гітлеру легітимізувати режим.

Діти в нових релігійних рухах: на прикладі Ашрам Шамбали

Малік Єлизавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yelyzaveta.malik@student.karazin.ua

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років у Східній Європі починають активно поширюватися нові релігійні рухи, що стало наслідком глибокої соціальної, ідеологічної та ціннісної трансформації суспільства.

Одним із найменш досліджених аспектів діяльності таких рухів залишається роль і місце дітей у цих об'єднаннях. У наукових і публіцистичних дослідженнях нових релігійних рухів діти часто розглядаються лише побіжно. Водночас саме дитина є найбільш вразливою групою до маніпулятивних практик, психологічного насильства та ідеологічного контролю. З огляду на те, що в сучасній історіографії зростає популярність вивчення історії дитинства, то аналіз ролі дітей у нових релігійних рухах є актуальною темою, що поєднує релігієзнавство, психологію та соціологію.

Показовим у цьому контексті є новий релігійний рух «Ашрам Шамбала» під керівництвом Костянтина Руднева, де антисімейна доктрина

парадоксально поєднується з активним залученням дітей через дитячі табори, перетворюючи їх на інструмент маніпуляції та експлуатації.

Метою цього дослідження є з'ясувати роль дітей у структурі нового релігійного руху «Ашрам Шамбала» під керівництвом Костянтина Руднева, а також простежити трансформацію ставлення до дитинства в межах руху.

В історіографії дана проблематика до сих пір не розглядалася. Джерельна база нашого дослідження представлена інтерв'ю з колишніми адептками «Ашраму Шамбали». Також важливим джерелом виступає головна праця Руднева — «Шлях Дурня». Звісно, ми використовували також значні відеоматеріали руху.

Проведений нами аналіз дозволяє умовно виокремити два етапи у трансформації ставлення до дітей у межах руху. Перший етап пов'язаний із періодом перебування Руднева на волі. У цей час простежується різко негативне ставлення до дітей — вони сприймалися як перешкода духовному «зростанню» адептів.

Другий етап розпочинається після ув'язнення Руднева (2010 рік). У цей період відбувається переосмислення ролі дітей у структурі руху: як сам лідер, так і його прибічники починають усвідомлювати, що саме діти є найбільш вразливою та піддатливою до впливу групою. Відповідно, дітей почанають розглядати як основу для виховання майбутніх адептів руху.

У праці «Шлях Дурня», яка є ідеологічною основою руху, Руднев вселяв ненависть адептам саме до ідеї сім'ї. Створення родини, народження і виховання дітей, на його думку, є лише наслідком впливу гормонів, які нібито відволікають людину від досягнення «духовного просвітлення». Для Руднева діти з народження приречені на жахливе існування, адже вони не мають змоги самим вирішувати свою долю і тому живуть за «мамчиними програмами». Подібна риторика може свідчити про можливу проєкцію особистих установок самого лідера.

Проте не дивлячись на ці програмні установи, на території України, Росії та Казахстану ще з часу перебування Руднева на волі діяли дитячі ашрами. За свідченнями колишньої адептки Наталі Кокшарової, один із таких осередків діяв у селі Вінниківці Вінницької області.

Усі неповнолітні були привезені матерями, що на той момент уже стали «жрицями» Руднева.

Дитячі ашрами розташовувалися на значній відстані від «вчителя» і фактично існували автономно. Режим життя дітей мало відрізнявся від режиму дорослих: вони виконували фізичну працю, практикували йогу, голодували і брали участь у різноманітних «духовних практиках». Окрім того, неповнолітні залучалися до так званих тантричних практик, під якими в межах «Ашраму Шамбали» розумілися сексуальні дії. Важливо наголосити, що діти не відвідували загальноосвітні школи чи інші державні установи, оскільки освіта трактувалася як інструмент «зомбування» особистості. Відтак можна стверджувати, що дитячі ашрами виконували функцію ізоляції та утримання дітей послідовниць руху, водночас формуючи нове покоління адептів.

Варто зазначити, що у нових релігійних рухів практика створення закритих комун із залученням дітей не є унікальною. Наприклад, у русі «Діти Бога» також практикувалася ізоляція неповнолітніх, відмова від формальної освіти та сексуалізовані «духовні» практики. У цьому контексті досвід «Ашраму Шамбали» вписується в ширший феномен використання дитинства як ресурсу групового відтворення.

Особливе місце в структурі руху посідали неповнолітні дівчата від 15 до 17 років, яких Руднев вже не сприймав як дітей. Вони проживали в центральному ашрамі разом з Рудневим і приховувалися від інших садхаків до досягнення 16-річного віку. Більша частина неповнолітніх сама вступала до культу, іншу частину приводили батьки, які й самі були адептами. Відомо також про численні випадки сексуальних контактів між Рудневим та неповнолітніми, що згодом стали предметом кримінального переслідування.

Після ув'язнення Руднев продовжив керувати рухом через свою офіційну дружину Шанті (Тетяна Сазонова) та жрицю Артеміду. Саме в цей період простежується трансформація ставлення до дітей. За свідченнями колишніх учасників, Рудневу потрібне було нове покоління адептів, яке б чекало його повернення і було віддане ідеям культу. Саме діти, як найбільш вразлива група ідеально підходила для цього.

Новим інструментом вербування та підготовки майбутніх юних «жриць» руху в цей час стали дитячі табори, які діяли на території Росії, України та Казахстану. Одним з таких таборів був «Світ маленького генія», осередки якого діяли у Криму та на території Казахстану. Він був розрахований на дітей, а також їх матерів. Формально програма табору позиціонувалася як освітньо-розвивальна та передбачала фізичні, творчі й психологічні заняття. Проте, за свідченнями очевидців, паралельно здійснювалося поступове впровадження елементів доктрини руху. З матерями дітей також проводилися спеціальні тренінги.

Отже, діяльність руху «Ашрам Шамбала» засвідчує, що діти в структурі нових релігійних рухів можуть виступати об'єктами цілеспрямованого впливу. Незважаючи на антисімейну ідеологію, у практиці руху активно використовувалися дитячі ашрами та табори, через які формувалося нове покоління адептів. Еволюція ставлення Костянтина Руднева до дітей — від заперечення їхньої цінності до усвідомлення їх як ресурсу для майбутнього руху — демонструє прагматичний характер цієї трансформації. Таким чином, досвід «Ашраму Шамбали» підтверджує необхідність розглядати дітей як окремих і ключовий об'єкт дослідження у вивченні нових релігійних рухів.

***Образ Київської Русі в сучасному українському неоязичництві
(на прикладі Об'єднання Рідновірів України)***

Мартинів Євгеній

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yevhenii.martynov@student.karazin.ua*

Актуальність теми визначається зростанням ролі релігійних нарративів у процесах осмислення історичного минулого в сучасній Україні. В українському неоязичництві образ Київської Русі використовується як сакралізований символ, через який рідновіри конструюють власну культурну та релігійну ідентичність. Цей образ потребує спеціального релігієзнавчого аналізу, що має важливе значення для розуміння сучасних ідентичнісних тенденцій.

Метою даного дослідження є виявлення способів функціонування образу Київської Русі в сучасному українському неоязичництві. Також

ми спробуємо визначити, які соціальні та ідеологічні функції виконує цей образ, зокрема, в Об'єднанні Рідновірів України.

Історіографія питання представлена дослідженнями низки науковців, зокрема Оксани Смержевської, в роботах якої аналізується організаційна структура та ідейні засади рідновірів. Олена Окоркова присвятила чимало досліджень темі ідентичності українських рідновірів. Дослідження Анатолія Колодного формують загальнотеоретичну основу вивчення нових релігійних рухів в Україні, розглядаючи рідновірство як складову сучасного релігійного процесу та об'єкт релігієзнавчого аналізу. В той же час, образ Київської Русі в українському неоязичництві до сих пір практично не досліджувався. Джерелами нашого дослідження виступають твори голови Об'єднання Рідновірів України Галини Лозко, журнал організації — «Сварог», а також публікації з офіційного сайту організації. В якості теоретичної рамки залучено концепцію «винайдених традицій» Е. Гобсбаума. Використовуючи такий підхід ми можемо підкреслити яку роль відіграє образ Київської Русі у «винайдених традиціях» українських неоязичників. В дослідженні також використано дискурсивний та семантичний аналіз текстів Об'єднання Рідновірів України для виявлення ключових нарративів і символів пов'язаних з образом Київської Русі.

Результати дослідження дозволяють констатувати, що лише період язичництва Київської Русі сприймається сучасними неоязичниками як ключова точка ідентичності та джерело культурного і релігійного самовизначення. Особливо значущою постаттю в цьому контексті постає князь Святослав, який у рідновірському дискурсі інтерпретується як ідеальний правитель-воїн і носій автохтонної духовної традиції, «справжній руський лицар, відданий слов'янській землі та її рідним традиціям». Київська Русь постає як могутня «Великодержавна Русь-Україна» з Києвом як «Князем всім князям і народам слав'янського розселення», тобто як сакралізований центр політичної та духовної єдності.

У працях Галини Лозко та матеріалах організації простежується вибіркоче звернення до академічної історіографії. Позитивно згадуються окремі дослідники, зокрема Михайло Брайчевський та Сергій Соловійов

як дослідники слов'янської давнини. Однак переважно використовуються узагальнені посилання на «істориків» і «дослідників» без конкретизації.

Період християнства на теренах Київської Русі в рідновірському дискурсі значно менше підлягає ідеалізації та не відіграє важливої ролі у формуванні сучасної рідновірської ідентичності. При цьому наше дослідження показало, що не всі князі після християнізації Русі сприймаються рідновірами як вороги або зрадники «рідної віри». Окремі представники князівської династії, як брат Ярослава Мудрого Судислав або Ігор Ярославович, інтерпретуються як носії прихованої або збереженої традиційної духовності, які, незважаючи на офіційне утвердження християнства, підтримували зв'язки з волхвами або залишалися прихильниками давніх вірувань. У рідновірському дискурсі такі постаті розглядаються як приклади внутрішнього спротиву християнізації та символічного збереження автохтонної релігійної традиції. Це свідчить про неоднозначність осмислення історичного процесу в середовищі рідновірів. Така інтерпретація історії відповідає логіці «винайдених традицій», оскільки вона обирає й (ре)конструює лише ті елементи минулого, які посилюють відчуття культурної та релігійної ідентичності, одночасно маргіналізуючи періоди та явища, що цьому не сприяють.

Практика носіння вериг у Києво-Печерському патерику

Мироненко Ксенія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kseniia.vasylenko@student.karazin.ua

На Русі практика носіння вериг була досить розповсюдженим явищем у XI–XV ст. Проте це питання в науковому середовищі залишається малодослідженим. Дана робота є спробою проаналізувати образ вериг у Києво-Печерському патерику і уточнити функції та смислові значення даної практики. Актуальність дослідження зумовлена потребою систематичного знання про вериги для подальших досліджень аскетичних практик у більш широкому контексті.

Джерельна база дослідження представлена, перш за все, Києво-Печерським патериком. Він є одним з ключових джерел для вивчення

духовної культури Київської Русі та, зокрема, чернечої аскетичної. Також важливим джерелом є Біблія та візантійська агіографічна література, де можна знайти багато цікавих паралелей, які перегукуються з історією церкви, деякими чудесами, знаменнями та іншим.

Новизна нашого дослідження полягає у застосуванні методологічного підходу Мірчі Еліаде для осмислення феномена вериг у православній традиції. Його ключова ідея — розділення світу на сакральне і профанне — дозволяє зрозуміти, як звичайний предмет (ланцюг, залізо) може перетворитися на сакральний символ через релігійну практику.

У ході дослідження було проаналізовано образ вериг в Києво-Печерському патерику, досліджено значення, роль, мету використання та символізм цієї практики. Це дозволило знайти певні закономірності, мотиви, схожості та відмінності у використанні, і таким чином, сформуванню певну загальну картину побутування цієї аскетичної практики.

Дослідження показало, що вериги у Києво-Печерському Патерику постають як символ добровільного подвигу, покаяння та духовної боротьби, що поєднує тілесну аскезу із глибоким сакральним змістом. Вони представлені як складова чернечого образу, що включає в себе також інші види аскези, зокрема, піст та молитву. В основному, ці практика застосовувалась для боротьби з плотськими бажаннями.

До відмінного у практиках використання вериг серед різних святих можна віднести розстановку акцентів. Одні, як наприклад Феодосій Печерський, сприймали вериги як засіб для досягнення особистої святості і внутрішнього спокою через носіння вериг, тоді як інші, наприклад Іоанн Затворник, використовували вериги як символ духовної дисципліни та зразок для монастирської громади. Загалом, у текстах Патерика представлена картина, в якій святі спільно прагнули до духовного вдосконалення, однак їхній підхід до цього був різним — одні більше орієнтувалися на індивідуальний аспект, а інші — на колективний монастирський. Вериги, в результаті, постають не просто як матеріальний предмет (ланцюг, залізо), а набувають сакрального змісту через релігійну практику.

РОЗДІЛ X
ІСТОРИЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

**До використання терміну «babewynes»
на позначення середньовічних маргіналій**

Гузєря Соф'я

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

huzeria.sofia@stud.onu.edu.ua

У праці «Image on the edge» (1992) Майкл Каміль вперше пропонує застосовувати варіації терміну «babewynes» на позначення монструозних істот на маргінесах середньовічного мистецтва. Аргументація Каміля спирається на історичність терміна. На підтвердження він посилається на документ 1344 року з Авіньйона, де, на думку автора, найдоречнішим прочитанням опису різьблення було б «мавпячі витівки» (англ. «monkey business», беззмістовні пустощі), а також приклад уживання слова в поемі «The House of Fame» (1383–1384) Джеффри Чосера.

За шість років потому Майкл Каміль активно застосовуватиме термін «babewynes» при аналізі Латтрелльського псалтиру для опису створінь, що оточують священні тексти, й намагаються, на його думку, віддзеркалити зміст написаного, поставити під питання його авторитет, однак не підривати його повністю — саме так Каміль формулює ідею авторської свободи, творчості й рефлексії на «ігровому майданчику» профанізованих маргінес середньовічного мистецтва.

У сучасній історіографії зазначений термін широко згадується в умовних «синонімічних рядах» термінології, що застосовувалася в історичному процесі на позначення цих візуальних курйозів. Зазвичай автори наукових праць не занурюються у питання про пізнавальний потенціал цього терміну й його переваги та недоліки перед іншими варіаціями назв маргіналій й обмежуються історіографічним дискурсом, що є значним упущенням. Майкл Каміль намагався не просто віднайти відповідний термін у джерелах XIV століття, — набагато більше його турбувала символічна роль мавп як уособлення мімесису й потенціал універсальності терміну «babewynes». Він пропонує приклад Ісидор Севільського, що виводив «simius» (мавпу) від «similitudo» (наслідування), підкреслюючи, що мавпа прагне бездумно відтворювати все побачене. У свою чергу, бабуїн, як носій й демонстрація «мавпування», себто наслідування без творчої причинності, пропонується як алегорія

до усього спектру визначеного Камілем «маргінального» («on the edge») й глибоко глузлигового середньовічного мистецтва.

На противагу цьому, Інгрід Луннан Нодсет у статті «Reframing the margins: marginalised sculpture on Gothic cathedrals» (2013), не відкидаючи значного внеску Майкла Каміля у дослідження середньовічного мистецтва, підіймає питання про обмеженість погляду на маргіналії як виключно маргінальне явище, певну периферійну антитезу до центрального змісту композиції.

Вона проблематизує саму можливість чіткого поділу готичної архітектури на «центр» і «периферію», з якого Майкл Каміль виводив свою концепцію маргінального. На її думку, межі собору є значно менш визначеними, ніж передбачає така бінарна модель. Фактично вся зовнішня оболонка будівлі — склепіння, вежі, шпилі, карнизи, контрфорси, фронтони, балюстради й портали — функціонує як сукупність «країв», що огортають сакральний простір нефу і хору. У цьому ракурсі маргінальність перестає бути локалізованою і радше розчиняється в цілісній просторовій логіці собору.

Інгрід Луннан Нодсет також критично переосмислює тезу про особливу «свободу» митця на периферії образної програми. Висока художня узгодженість великих готичних скульптурних ансамблів робить малоімовірною гіпотезу про їхнє походження з несанкціонованих експериментів окремих майстрів. Значно переконливішою видається модель централізованого планування, в межах якої зовнішні скульптурні програми координувалися і майстром-каменярем, і духовенством. Аналогічне припущення висуває Елізабет Мур Хант кажучи у «Illuminating the borders of Northern French and Flemish manuscripts» (2006) про високу ймовірність наявності певних «редакторів» (сама Хант пропонує для опису цієї посади французький термін «libraires»).

Однак, саме тут постає складність — незважаючи на наявність попередньо усталеної програми та поточного контролю й редагування відомі випадки знищення неприйнятних на думку глядача зображень. Тут виникає конфлікт бачення автора й споглядача цих химерних зображень.

Джоана Агнес, що у статті «Babuinare: apes in 14th century portuguese marginalia» пропонує показовий приклад — термін, на її думку, вперше

згадується у XIII столітті, коли болонський юрист Одофредо описує історію, нібито розказану від першої особи, про озлобленого батька, який відправив свого сина з Болоньї до Паризького університету з річним забезпеченням у розмірі 100 лір, але пізніше дізнався, що син витратив усі ці на прикрашання та розписування шкільних підручників: «fecit libros suos babuinare de literis aureis».

Тут (ще гостріше, ніж у прикладах Каміля) ми бачимо характер виникнення терміну — реакцію на творчу безглуздість. Провівши значну роботу авторка не знаходить прикладів використання цього терміну самим митцями. Ми маємо справу з, безумовно, історичним терміном, проте таким, що демонструє лише один бік інтенції митців — майже карнавальню скептичну рефлексію.

Сучасне ж прочитання середньовічних маргіналій потребує ширшої інтерпретаційної рамки, ніж редукція їх до периферійної гри чи текстуальної сатири. Йдеться про багатофункціональний візуальний простір, у якому маргінальні образи можуть відбивати досвід митця, зануреного в народну культуру, репрезентувати дискурс інакшості, а також брати участь у формуванні спільного мнемотичного поля.

***Соціальна категорія бондів: внутрішня стратифікація
та майнова диференціація
вільного населення ранньосередньовічної Скандинавії***

Данилова Олександра

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
daniilovaaleksandra5@gmail.com*

Протягом раннього середньовіччя у скандинавському середовищі тривав процес формування стратифікованого суспільства. Центральне місце у соціальній структурі посіла категорія бондів — вільних землеробів-общинників, які упродовж тривалого часу залишалися найчисельнішою групою населення. Саме вони чинили визначальний вплив на суспільно-політичні та економічні трансформації в регіоні. Попри значну кількість досліджень, присвячених загальній ієрархії тогочасного соціуму загалом, питання внутрішнього розшарування вільного населення Скандинавії

та механізмів його майнової диференціації все ще потребують детального вивчення.

Наукова новизна полягає у спробі комплексного аналізу особливостей стратифікації вільного населення крізь призму поєднання економічних показників та соціальних привілеїв, зафіксованих у давньоскандинавському праві. Метою дослідження є реконструкція внутрішньої структури категорії бондів та виявлення ключових факторів, що зумовлювали їхню майнову нерівність.

Джерельна база дослідження охоплює насамперед писемні джерела, серед яких ключову роль відіграють ранні нормативно-правові акти («Закони Гулатінґу», «Закони Фростатінґу» та ін.), а також наративні пам'ятки — сагові свідчення й літературна пам'ятка ранньосередньовічної Скандинавії — «Пісня про Ріґа», що входить до складу «Старшої Едди».

Історіографія питання представлена роботами дослідників-медієвістів Н. Прайса, Ж. Сімпсон, Дж. Сігурдссона, А. М. Стрінґольма, Б. Режі, Дж. Байок, Ст. Брінка та ін. Однак у працях названих дослідників увага більшою мірою приділялася вивченню питання соціальної структури скандинавського населення й окресленню правового та майнового становища кожної верстви, тоді як специфіка внутрішнього поділу різних категорій населення, у тому числі бондів, залишалася менш висвітленою.

У ході дослідження, використовуючи загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, а також спеціально-історичні (історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний) методи, встановлено, що попри формальну рівність усіх вільних господарів, на практиці ключову роль відіграло «право сильного», де багатство та розгалужені родові зв'язки визначали реальний вплив особи. Найвищу сходинку посідали «могутні бонди» — заможні власники великих спадкових земель, які мали значну політичну вагу на народних зборах і могли утримувати власні збройні формування чи організовувати морські експедиції. Середній прошарок складався з вільних людей із помірним статком, чіє благополуччя, згідно з давнім законодавством, вимірювалося кількістю худоби та наявністю залежної робочої сили — рабів.

Найнижчу ланку займали збіднілі бонди та «хусмани», які, втративши земельні наділи, змушені були найматися до заможних сусідів або шукати прибутку, займаючись ремеслом чи наймаючись на торгові судна. Аналіз правових пам'яток засвідчує поступове юридичне закріплення переваг за «могутніми бондами», що фактично руйнувало ідею загальної рівності всього вільного населення. Матеріальна нерівність зумовлювала також функціонування «соціальних ліфтів»: успішний похід або вигідна торгівля могли підняти статус родини, тоді як борги призводили до боргової кабали. На відміну від інших європейських регіонів, де феодална система швидко витіснила вільне селянство, у Скандинавії бонди тривалий час зберігали високий рівень свободи.

Бонди, таким чином, склали основу скандинавського суспільства у період раннього середньовіччя, забезпечуючи його економічну стабільність та військовий потенціал. Водночас, досліджена категорія не була однорідною. Внутрішня стратифікація, зумовлена нормами звичаєвого права, обсягом рухомого майна та наявністю додаткової робочої сили, спричинила виокремлення в межах суспільної верстви вільного населення трьох основних прошарків.

***Конструювання образу «іншого»: релігійна ідентичність
як функціональний еквівалент раси
в протоколоніальній практиці хрестоносців
Коржавіна Єкатерина***

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
korzavinaekaterina5q@gmail.com*

У більшості дослідженнях, присвячених хрестовим походам, релігія розглядається як мотиваційний чинник або елемент конфесійної політики. Однак недостатньо концептуалізованим залишається питання ідеологічних механізмів домінування франків в регіоні, серед яких релігійна ідентичність відігравала ключову роль, як основа середньовічного конструювання образу «іншого», а також інструмент ієрархізації та виключення в хрестоносних державах.

У зв'язку із цим постає наукова проблема — якою мірою релігійна ідентичність у хрестоносних державах виконувала функції аналогічні

расовим критеріям у колоніальних суспільствах Нового часу і чи дозволяє це інтерпретувати франкські утворення як форму протоколоніального суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю перегляду та розвитку класичних наративів, а також потребою вписати хрестоносний досвід у ширший контекст історії європейського експансіонізму. Наукова новизна роботи полягає у інтерпретації релігійної ідентичності як функціонального еквівалента расових категорій та застосуванні структурно-функціонального порівняльного підходу.

Історіографія дослідження представлена працями медієвістів Дж. Проуера, К. Таєрмана, Р. Бартлета, Р. Мора та роботами з постколоніальних студій Е. Саїда. Джерельну базу роботи становлять наративні джерела латинського та арабського походження — праця Фультхерія Шартрського «Єрусалимська історія», робота Вільгельма Тірського «Історія діянь в заморських землях», праця Усама ібн Мункіза «Книга повчань», а також юридичні трактати Єрусалимські асизи.

Методологія дослідження спирається на підхід Р. Мора «суспільство переслідування», доповнений концепцією культурної експансії латинського Заходу Р. Бартлета та елементами постколоніальної теорії репрезентації «іншого» Е. Саїда, адаптованими до середньовічного контексту. Серед методів роботи були залучені загальнонаукові методи, спеціальноісторичні (історико-порівняльний), дискурсивний аналіз та структурно-функціональний підхід.

Дослідження було здійснено у кілька взаємопов'язаних етапів. Спершу було проведено аналіз латинських і мусульманських джерел, який показав конструювання образу «іншого» на основі не католицької релігійної ідентичності (дemonізація мусульман — «невірні» / знецінення східних християн — «неповноцінні християни»). В контексті релігійної дихотомії «свій-чужий» було виявлено обґрунтування права на владу («істинна віра»), легітимізацію завоювання та панування («бо так захотів Бог»), соціокультурне дистанціювання та привілейоване самосприйняття франків.

На другому етапі наративні свідчення було зіставлено із нормативними та інституційними практиками латинян, внаслідок чого виявлено

інституціоналізацію релігійної відмінності та її закріплення в соціальній структурі. Соціальна стратифікація латинських держав ґрунтувалася виключно на релігійній приналежності, створюючи чітку ієрархію з панівним становищем франків католицької віри та підлеглим статусом місцевого населення інших віросповідань. Відповідно саме релігійна ідентичність визначила обмежений правовий статус, низьке соціальне положення, мінімізований доступ до землеволодіння та політичної влади, культурні та релігійні обмеження корінного населення. Впроваджені з часом механізми взаємодії та інтеграції (обмежена автономія, соціальна мобільність та правовий захист) не заперечували ієрархічну структуру суспільства, а навпаки — підтверджували її керованість та протоколоніальну логіку.

На третьому етапі ідеологічні та інституційні механізми в хрестоносних державах було зіставлено із практиками колоніальних суспільств Нового часу, внаслідок чого виявлено спільні риси в яких простежується структурно-функціональна подібність релігійної ідентичності та расових критеріїв. Ці дві категорії виступали основними критеріями конструювання образу «іншого» та ідеологічними інструментами легітимізації домінування, забезпечуючи механізми ієрархізації та виключення. Відповідно в обох випадках категорії виконували регулятивну функцію, визначаючи межі доступу до влади, ресурсів та прав.

Отже, релігійна ідентичність виконувала функції аналогічні расовим критеріями у колоніальних суспільствах Нового часу, зокрема слугувала механізмом домінування, ієрархізації та виключення, що дозволяє виокремити функціональну еквівалентність між цими категоріями. Таким чином з ідеологічної перспективи держави хрестоносців доцільно розглядати як протоколоніальне явище, яке зумовлено середньовічним контекстом, однак структурно пов'язане з пізнішими формами європейської експансії.

**Особливості взаємодії руського перекладача флорилегію
псевдо-Максима Сповідника із грецьким оригіналом**

Куліджанов Вахтанг

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

vakhtangkulidzhanov123@gmail.com

Наукова проблема. На сьогоднішній день дослідники сходяться на тому, що «Бджола» була перекладана безпосередньо з грецької. Відповідно, порівнюючи руський переклад та оригінал, ми можемо зрозуміти, у який саме спосіб перекладач взаємодіяв із текстом. Тому **метою** дослідження є з'ясування ступеня творчої свободи перекладача: він був лише пасивним ретранслятором, або ж, навпаки, свідомо редагував перекладені цитати?

Актуальність дослідження зумовлена важливістю вдосконалення наших знань про культурні зв'язки і взаємодії руської та античної спадщин. Схожі процеси (хоча і зі своєю специфікою) мали місце й у середньовічній Європі, і у обох випадках такі взаємодії мали помітний вплив і на подальшу культурну історію.

Історіографія, джерела та методи дослідження. На особливостях перекладу «Бджоли» зупиняє свою увагу К. Максимович (2002) у своїй статті, присвяченій рецепції античних та візантійських політичних ідей у «Бджолі». Схожої теми торкається і Д. Буланін (1991) у своїй монографії, присвяченій античним впливам у руській літературі; у вступі він детально описує характер взаємодії перекладача із оригіналом, вказуючи на складні процеси трансформації змісту під час перекладу.

Джерелом для дослідження є видання слов'янського перекладу «Бджоли» В. Семенова (1893) разом із дібраними цитатами грецького оригіналу (адже для «Бджоли» він втрачений), а також критичне видання Сибілли Ім (2001). **Методом дослідження** є порівняльний аналіз.

Хід та результати дослідження. У ході дослідження було виявлено декілька типів взаємодії перекладача із грецьким оригіналом.

У випадках, коли античні реалії були незрозумілими, перекладач вдавався до простої транслітерації. Так, «кінічному філософу» (κινικῷ) та «собача їжа» (κυνικόν) у анекдоті про Діогена були передані як «коуньському» та «коуньское».

Також слов'янський текст часто демонструє значне збільшення обсягу цитат. Найпоказовіший приклад — цитата Геракліта, де до короткої репліки філософа додано цілу історію про його вчителя філософії та емоційну реакцію оточуючих.

Іноді перекладач вдавався і до семантичних редактур, в результаті яких нейтральні або еллінські за сенсом цитати набували християнського забарвлення. Так, у вислів Феофраста додано засудження «марнослава», «красоти вбрань» та «коней» (атрибутів аристократії); у вислові Епікура грецьке «φύσει» перетворено у «преблаженне ество небесне»; цитату Плутарха про Аїд доповнено своєрідним дисклеймером: «священні книги заповідають вам»; а Сократів роздум про журбу доповнюється образом «пустелі» як місця боротьби зі спокусами, що є типовим для християнського дискурсу, але чужим для античності.

Є у «Бджолі» і фрагменти без грецьких відповідників. Наприклад, розлогий пасаж про «злу дружину». Цей текст має прямі паралелі з «Молінням» Даниїла Заточеника, що вказує на активне залучення слов'янського літературного контексту до нашого перекладу.

При всьому цьому, перекладач виявляє у своїй взаємодії із оригіналом дивну непослідовність. Він майже дослівно передає «еретичні» теорії про сферичність (σφαιροειδής) космосу або його загибель від вогню та води. У цитаті Демокріта він вже шукає компромісу, додаючи до «ідольських» прикрас ідеального міста ще й прикраси «церковні». Але у випадку із цитатою Езопа перекладач чомусь свідомо цензурує згадку про знімання юнаком одягу, замінюючи її метафорою про «ефіопа» для підкреслення його внутрішньої порочності.

Висновки. Таким чином, взаємодію перекладача із грецьким текстом «Бджоли» має скоріше творчий, але точно не механічний характер. Вона коливалася від технічних помилок (через нерозуміння античного контексту) до глибокої ідеологічної редактури (семантичної «християнізації»). Тому перекладач тут виступав і як цензор, і як інтерпретатор, адаптуючи (хоча і не завжди послідовно) «зовнішню» мудрість еллінів до морально-етичних потреб православного руського читача.

**Іконоборче повстання 1566 року в Нідерландах як чинник
дестабілізації та завершення регентства Маргарити Пармської
Левковець Валерія**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

levkovets17@gmail.com

Дослідження Вісімдесятирічної війни (1568–1648) залишається актуальним для аналізу трансформації релігійного опору в політичну боротьбу. Вивчення іконоборчого повстання зумовлене зміною перспективи з релігійного акту на всеохопний політичний виклик та необхідністю переосмислення інституту регентства в умовах інституційної кризи.

Наукова проблема полягає у дослідженні іконоборчого повстання (Beeldenstorm) 1566 р. як фатального рубежу, що унеможливив політику компромісу Маргарити Пармської (штатгальтерки Нідерландів у 1559–1567 рр.) та призвів до переходу Габсбургів до репресивної моделі управління.

Наукова новизна роботи полягає у переосмисленні кризи інституту ре-гентства крізь призму релігійної поляризації суспільства. Автор доводить, що відставка Маргарити Пармської була спричинена не стільки неспроможністю вгамувати «іконоборчу лють», скільки остаточною втратою довіри з боку місцевої аристократії та Філіпа II. Досліджено парадокс: військова перемога під Валансьеном стала політичною поразкою регентки, виявивши втрату контролю знаті над провінціями.

Історіографія проблеми відзначається багатовекторністю. Фундамент складають праці П. Блока, П. Гейла (географічний чинник) та Дж. Мотлі (інквізиція як каталізатор). Дж. Паркер розглядає Beeldenstorm як «Рубікон» іспанського імперіалізму. Дискурс підсилюється концепціями А. Пірена (національний протест) та Дж. Ізраеля (ідеологічний злам через кальвінізм). У сучасній українській науці соціокультурне тло подій через аналіз гравюр Ф. Хогенберга реконструює С. Демчук.

Джерельна база включає листи Філіпа II (зокрема «із Сеговійського лісу»), де монарх відкидає будь-які поступки. Листування Вільгельма Оранського від 4 вересня 1566 р. ілюструє підрив влади намісниці через самовільні дії знаті. Памфлет Ф. ван Марнікса (1567) розкриває

стратегію виправдання іконоборства як «Божого провидіння». Праця Я. ван Везенбеке (1569) доводить, що повстання було спровоковано ігноруванням вимог щодо скликання Генеральних штатів. «Прохання консисторій» 1567 р. документують фінальну делегітимізацію іспанської влади та віроломство Брюссельського двору.

Методологічно дослідження спирається на принципи науковості та історизму. Залучено історико-критичний, компаративний та системний методи. Важливим підходом є розгляд писемних пам'яток як активних елементів соціокультурного дискурсу.

В ході дослідження встановлено, що до 1566 р. Нідерланди перебували у стані напруги через спроби централізації та посилення інквізиції. Маргарита Пармська намагалася балансувати між волею Філіпа II та вимогами «Компромісу дворян», проте іконоборство стало наслідком блокування легітимних шляхів діалогу. Руйнування вівтарів було сприйнято владою як акт насильницької непокори, що несла загрозу державній системі. Епізод облоги Валансьєна (1566–1567 рр.) досліджено як момент найвищої адміністративної активності регентки. Проте силовий успіх не повернув їй авторитету, а лише підготував ґрунт для експедиції герцога Альби. Мадрид розцінив події як пряме порушення політичного порядку, а вимушені поступки кальвіністам — як непростиму слабкість намісниці.

Висновки свідчать, що повстання 1566 р. зруйнувало легітимність регентства, ознаменувало кінець «бургундського стилю» управління та закріпило перехід до військового протистояння, що зумовило майбутній поділ Нідерландів.

Зміна образу Армінія у творах Ульріха фон Гуттена

Новіков Влад

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vlad.novikov@student.karazin.ua

Творчість німецького гуманіста Ульріха фон Гуттена є багатогранною. Однак особливу роль, на наш погляд, у його роботах зіграв образ германського полководця Армінія, хоча у сучасній історіографії змін

образу останнього не приділяється достатньої уваги, у зв'язку з чим і зумовлена актуальність нашої теми. Велика кількість дослідників біографії Гуттена виділяють тільки символічну, національну складову образу, який сформувався в 1519–1520 рр.

Виходячи з цього, об'єктом роботи є зміна образу Армінія у творах Ульріха фон Гуттена приблизно з 1515 до 1520 рр.

Джерельна база нашого дослідження достатньо репрезентативна, серед джерел слід виділити: елегії Гуттена до імператора Максиміліана I, промови проти Ульріха Вюртемберзького, діалог «Арміній», лист до Фрідріха Саксонського. Серед використаної літератури можна вказати таких авторів як: Д. Штраус, Х. Хольборн, О. Флаке, Р. Кюнемунд, А. Беккер, В. М. Володарський.

Згадки про Армінія з'являються у працях Гуттена в 1515 р., коли власне в Німеччині видають «Анналі» Тацита. Сам образ не був настільки радикальним, а лише говорив про перемогу над римлянами, про свободу, називаючи Армінія «німецьким Брутом». З однієї сторони, стає зрозумілим, що історичний приклад Армінія має сенс, оскільки Гуттен його розширює до самого імператора Максиміліана I, присвячуючи йому свої елегії. З іншої, Арміній не виділяється прямо сильно, тому що одночасно тут є ще й приклад Аріовіста, і ці образи з'являються разом до 1519 або 1520 рр., а образ останнього зникає зовсім. У третій промові проти Ульріха Вюртемберзького Арміній постає як борець проти «царської влади» та тиранії.

Слід зазначити, що в окремому діалозі «Арміній», образ полководця подається більш об'ємним.

Це свідчить про те, що саме Арміній у розумінні Гуттена має велику цінність. І тим самим він все більш радикалізує свій дискурс війни проти інституту папства. Ця еволюція образу Армінія контрастує і з історичним контекстом в якому перебуває Гуттен. У 1519 р. відбувається Лейпцизький диспут, в якому Мартін Лютер порушує проблему божественної влади папи Римського. Раніше почалася справа, пов'язана з Рейхліном, яка тривала до 1520-х рр. Гуттен у 1519 р. розуміє цінність Реформації і приєднується до М. Лютера. У цьому ж році Гуттен пише діалог, хоча саме його видання не було.

На образ Армінія впливала Реформація. Це є очевидним, що дискурс Реформації зміг радикалізувати цей образ, але водночас він протирічить цьому дискурсу. Наприклад, Гуттен все більше зациклюється на таких словах як: «свобода», «євангельська свобода», «християнська свобода», «громадянська свобода», «наша свобода» у 1519–1523 рр. Але водночас одноставного розуміння поняття свободи у Гуттена не існує.

Ця свобода, якщо її характеризувати, мала історичну, патріотичну, національну, лицарську та особисту рису. Гуттен зміг надати їй, через образ Армінія, таких форм, котрий міг втілити лише лицарський стан, серед якого Гуттен поширював свій вплив. І навіть, можна сказати, що тільки цій табір намагався втілити настільки кардинальні та рішучі ідеї. Це образ, суть якого полягає у тому, аби почати військові дії, консолідувавши усі верстви (як це намагався зробити Гуттен безуспішно) проти Папської області. Він був небезпечним та занадто ідеалістичним. Гуттеніві не вдалося підняти верстви населення через цю політичну риторику, викидаючи на задній план соціально-економічні проблеми.

Отже, образ Армінія у Гуттена проходить шлях від гуманістичного символу боротьби з тиранією до радикального національного героя. Реформація та ідеї М. Лютера стали приводом до радикалізації образу. Однак через цей образ Гуттен намагався передати складний і малозрозумілий комплекс понять свободи. Наостанок сам образ виявся ідеалізованим та орієнтованим лише на лицарський стан.

***Богомільське вчення як чинник формування
боснійської ідентичності***

Сосульський Володимир

Тернопільський національний педагогічний університет

ім. Володимира Гнатюка

volodimirso@gmail.com

У середньовічних Балканах релігійні рухи відігравали важливу роль у формуванні соціальних і політичних ідентичностей. Одним із таких явищ було богомільство — християнське вчення, що поширилося у X–XIII ст. на теренах Болгарії, Сербії та Боснії. Наукова проблема полягає

у визначенні впливу богомільського вчення на процес формування боснійської ідентичності.

Актуальність теми зумовлена сучасними дискусіями навколо походження боснійської національності, зокрема у зв'язку з поєднанням слов'янської приналежності, османської спадщини та конфесійної різноманітності регіону. Наукова новизна дослідження полягає у розгляді богомільства не лише з релігійної точки зору, але й як вагомого соціокультурного чинника, що сприяв формуванню еретицької традиції в Боснії, відмінної як від католицизму, так і від православ'я, що сприяло виокремленню боснійської ідентичності з-поміж інших південнослов'янських етносів. Методологічно дослідження спирається на порівняльний, аналітичний та синтезуючий підхід.

Історіографія проблеми охоплює праці західноєвропейських та південнослов'янських дослідників. Проблема богомільства має неоднозначну історіографічну традицію. У середині ХХ ст. дослідження Д. Оболенського та Д. Ангелова вписали богомільство у ширший візантійсько-слов'янський контекст та наголосили на його регіональних трансформаціях і соціальних витоках. Болгарська історіографія, зокрема праці К. Гечева, акцентувала саме на соціальній проблематиці даного питання, виводячи характер богомільського руху як форму реакції на феодално-церковну систему. Натомість сучасні західні дослідники, насамперед Дж. Файн та Н. Малкольм, відходять від прямого ототожнення богомільства з боснійством.

Таким чином, історіографія схиляється до багатовимірного трактування богомільства як чинника, що вплинув на формування особливого політичного простору Боснії, проте, не зводячи його до єдиного джерела походження цієї ідентичності, визнаючи за богомільством вагому частку в одному із початкових етапів процесу боснійського етногенезу.

У ході дослідження з'ясовано, що богомільські ідеї, як й інші еретицькі рухи Європи, мали за свою мету політичний протест супроти феодално-церковної знаті. Виходячи з цього, сприятливий фундамент для укріплення еретицького вчення відіграла хорватсько-угорська унія 1102 р., що підштовхнуло до сепарації боснійських жуп. Аби протистояти угорському королю, наділеного підтримкою Риму, а відтак і католицькою

церквою, боснійці протиставили себе у форматі звільнення від церковної інституції переходом у секту, віддалену від канонічного християнства. Більшість населення, особливо знать, долучились до нової віри, чим поглибили остаточну диференціацію земель. З утвердженням нової моралі, боснійці дистанціювались від старих порядків: церкви, влади і західного світу в цілому. Богомільство, як феномен, адаптований до боснійської політичної кон'юнктури, стало останньою лептою в каталізації утворення Боснійського королівства, що потерпало від війн з колишніми зверхниками. Коли ж тюркська експансія розширилась на Балкани, боснійці прийняли нову владу й адаптувались до умов, утвердивши в собі іслам сунітського толку.

Даний феномен варто розглядати крізь призму богомільського вчення, яке утвердило підґрунтя для виокремлення боснійської ідентичності та їхнього історичного поступу. Традиція релігійної «інакшості» створила передумови для специфічного етногенезу, відмінного від усієї південнослов'янської групи. Особливості даного релігійного розвитку регіону відбилися в османському періоді.

Підсумовуючи, богомільське вчення не може розглядатися як єдиний прямий чинник формування боснійської ідентичності, проте воно відіграло важливу роль у становленні локальної релігійної традиції, яка сприяла формуванню окремішності та культурної самобутності Боснії у балканському просторі.

***Не імператор, а представник Теотівакана в області майя:
нове бачення ролі Хац'оом-Куйя у світлі текстів
на стелі 31 з Тікаля та стелі 51 з Ель-Перу***

Стюфляєв Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

stuflyaev@gmail.com

Значний прогрес у дешифруванні ієрогліфів, якого вдалося досягти за останні сорок років, дозволив вивчати минуле майя класичної доби (III–X ст. н. е.) за їхніми власними писемними пам'ятками. Зокрема численні тексти на монументах і кераміці збагатили наше уявлення

про відносини майя з іншими корінними народами Мезоамерики. Вони показують, що упродовж IV–VI ст. майяські царі підпорядковувалися верховній владі Теотівакана — великого міста, розташованого в Центральній Мексиці. Як свідчать написи, 17 січня 378 р. до Тікаля прибуло військо, очолюване чужинцем Сіхйах-К'ахк'ом. Завойовники скинули з престолу попереднього правителя Тікаля, замінивши його своїм ставленцем. Після цієї події в багатьох містах регіону Петен сталася зміна влади і трон здобули лояльні до Теотівакана царі.

Майже щороку з'являється дедалі більше даних, які вказують на обопільний характер контактів майя з Центральною Мексикою. Водночас дедалі актуальнішою стає потреба перевірити і переосмислити накопичений матеріал. Оскільки писемність Теотівакана поки не дешифровано, вчені покладають на царські написи майя великі надії. Але чи коректно тлумачаться свідчення, зафіксовані в таких джерелах?

У цій доповіді ми спробуємо поставити під сумнів ідентифікацію неодноразово згадуваного в написах майя персонажа на ім'я Хац'оом-Куй як правителя Теотівакана. Хац'оом-Куй — це могутній чужинець, що постійно з'являється на монументах, датованих першою половиною V ст. Під час війни 378 р. він явно діяв як спільник Сіхйах-К'ахк'а, хоча характер зв'язку між ними залишається предметом дискусії.

У 2000 р. Девід Стюарт опублікував дослідження, в якому обґрунтував думку, що Хац'оом-Куйя слід вважати правителем Теотівакана. Сіхйах-К'ахк', згідно з цією гіпотезою, зазвичай постає воєначальником або родичем мексиканського імператора, виконавцем його наказів. Підкріплена авторитетом провідного фахівця з писемності майя, така інтерпретація джерел швидко здобула широку підтримку.

Від того, наскільки коректно ми розуміємо статус завойовників, залежить наше уявлення про форму правління у найбільшому місті Мезоамерики. Дослідження матеріальної культури Теотівакана привело дослідників до діаметрально протилежних висновків щодо його державного устрою. На пам'ятках тамтешнього мистецтва відсутні явні зображення верховних владарів — перевага надавалася демонстрації колективних процесів. Ба більше, попри інтенсивні розкопки, археологи дотепер не виявили у мексиканському місті жодного царського поховання.

Усі ці факти спонукали Лінду Мансанілью, Девіда Карбальйо та багатьох інших вчених до висновку, що найвища влада в Теотівакані належала не одному монарху, а групі осіб. Написи майя важливі для цієї дискусії, адже в них Хац'оом-Куйя названо «четвертим за рахунком владарем», представником цілої династії. Якщо він був правителем Теотівакана, то провідна роль у місті належала спадковим царям. Але чи існують достатні підстави наділяти його таким високим статусом?

Пропонована доповідь є частиною ширшого дослідження, в якому ми критично розглянули основні положення традиційної концепції і запропонували власне тлумачення джерел. Згідно з нашими висновками, написи майя не дають підстав вважати Хац'оом-Куйя правителем Теотівакана. Так само немає причин стверджувати, буцімто на межі IV–V ст. він перебував у долині Мехіко і за подіями в Петені спостерігав здалеку. Ієрархію взаємин Сіхйах-К'ахк'а з Хац'оом-Куйєм, на наш погляд, слід переглянути. Головною дійовою особою під час війни 378 р. в джерелах виступає Сіхйах-К'ахк'. Хац'оом-Куй, згідно з написом на Маркадорі, також брав активну участь у тій кампанії і прибув до Тікаля на наступний день після Сіхйах-К'ахк'а як один з його «супутників». Це означає, що він, найімовірніше, очолював один із допоміжних загонів у складі війська завойовників.

Становище змінилося на початку V ст., коли невдовзі після 406 р. помер Сіхйах-К'ахк'. Епіграфістів давно інтригує питання: кому цей чужинець передав владу над царями майя? На нашу думку, спадкоємцем Сіхйах-К'ахк'а в ролі мексиканського намісника став Хац'оом-Куй. До такого висновку спонукають тексти на стелі 51 з Ель-Перу і стелі 31 з Тікаля. На обох монументах описуються здійснені 12 грудня 435 р. календарні церемонії, у зв'язку з якими згадано Хац'оом-Куйя. На стелі 31 із Тікаля сказано, що під час ритуалу місцевого правителя Сіхйах-Чан-К'авііля II «супроводжували» корона цариці Іш-Унен-Бахлам та Хац'оом-Куй. Тлумачення цього повідомлення ставить дослідників перед проблемою. Цариця Іш-Унен-Бахлам панувала в Тікалі близько 317 р. і вшановувалася там як предок. Найімовірніше, Сіхйах-Чан-К'авііль II узяв її корону на свято як сімейну реліквію. Значно важче визначити сенс згадки про Хац'оом-Куйя. Його імені передую

недешифрований ієрогліф T1036. Саймон Мартін і Ніколай Грюбе, а також Крістофер Хелмке припускали, що цей знак так само позначав якусь річ, яка належала Хац'оом-Куйю, можливо, ще один головний убір. Ми, проте, вважаємо, що недешифрований ієрогліф був одним із титулів Хац'оом-Куйя. У такому разі цей чужинець особисто відвідав церемонію в Тікалі і станом на 435 р. мав перебувати не в далекому Теотівакані, а десь у Петені.

Стела 51 з Ель-Перу підтверджує ці міркування. Центральними подіями в тексті на її лицевому боці є коронація місцевого правителя у 432 р. й завершення календарного циклу в 435 р. Відповідний фрагмент містить згадку про Хац'оом-Куйя, який щось «бачив», проте вписати його діяльність у ширший контекст непросто. Археологи, які знайшли пам'ятку, вважають, що Хац'оом-Куй «бачив» воцаріння правителя Ель-Перу, тобто санкціонував сходження на престол залежного царя майя. Ми не погоджуємося із такою інтерпретацією. Напис починається датою завершення чотирьохсотліття, після чого справді ретроспективно згадується царська коронація, яка відбулася за три роки перед тим. Проте наприкінці оповіді автори тексту повернулися до головної події — ювілейної церемонії. Вжите в написі дієслово *uila*, «бачив», зазвичай натякає на безпосередню присутність спостерігача. Таким чином, Хац'оом-Куй 435 р. перебував у Петені й на власні очі бачив ритуальні дії, влаштовані правителями майя. Він особисто супроводжував Сіх'ях-Чан-К'авііля II під час церемонії у Тікалі, а також встиг побачити аналогічний обряд в Ель-Перу.

Ми не знаємо дати народження Хац'оом-Куйя, але він отримав високий політичний ранг ще у 374 р., тож станом на 430-ті рр. мав бути напрочуд літньою людиною. Майже неймовірно, аби імператор Теотівакана в такому віці зважився на довгу і небезпечну подорож до земель майя. Проблема зникає, якщо Хац'оом-Куй успадкував від Сіх'ях-К'ахк'а становище намісника Теотівакана в Петені. У такому разі його резиденція, напевно, розташовувалася неподалік від Тікаля та Ель-Перу, і він цілком міг навідати васалів з нагоди свята. Наше розуміння джерел дозволяє повернутися до відкинутих багатьма колегами ідей про колективне правління в Теотівакані. Якщо Хац'оом-

Куй не був імператором цього міста, то написи майя не містять жодних доказів проти колективної форми правління у мексиканській столиці.

РОЗДІЛ XI
ІСТОРІЯ
СЛОБОЖАНЩИНИ
ТА ХАРКОВА

**Перепис Харкова 1660 р. як джерело до історії формування
соціального складу населення Слобідської України**

Воротинцева Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

helenahr88@gmail.com

Перепис 1660 р. або розборні книги дворян Ф. Т. Пестрикова й С. С. Ушакова є одним із основних ранніх джерел для реконструкції історії заселення Слобідської України та становлення Харкова як військово-адміністративного і поселенського центру. Актуальність дослідження полягає у необхідності детального дослідження корпусу приказної діловодної документації, яка становить основу джерельної бази для визначення соціального складу, чисельності та організаційних форм населення Харкова на етапі активного заселення регіону, а також у визначенні співвідношення військового і цивільного населення міста на кордоні між Гетьманщиною і Московською державою середини XVII ст.

В історіографії перепис 1660 р. тривалий час залишався поза увагою науковців. Його узагальнені відомості частково використовували у своїх роботах Д. І. Багалій, згодом прями посилання на дані розборних книг наводив В. Ю. Данилевич. Вперше до наукового обігу матеріали перепису ввів В. Д. Юркевич у 1928 р. Серед сучасних дослідників їх залучали до своїх студій В. Л. Маслійчук, С. П. Потапенко та ін.

Перепис представлений трьома розборними книгами Харкова 1660 р., які зведені в одну справу під назвою «Смотренні списки та розборні книги полкових, городових і пахотних черкас різних міст Белгородського полку» та зберігаються серед стовпців Белгородського столу Розрядного приказу Російського державного архіву давніх актів. Документ містить інформацію щодо міщан, козаків і дітей боярських, проживаючих на той час у Харкові та навколишніх слободах. Важливо враховувати неповне охоплення матеріалами перепису соціальної структури міста та його округи: у переписі зафіксовані насамперед служилі люди і податне населення, тому його результати потребують обережної інтерпретації щодо повної кількості населення та структури домогосподарств.

Метою дослідження є аналіз структури населення м. Харків і прилеглих до нього слобід на основі розборних книг 1660 р. та визначення ролі

перепису як джерела до вивчення колонізаційних процесів у Слобідській Україні в середині XVII ст. Сукупне опрацювання всіх трьох книг як єдиного діловодного комплексу приказної документації дає змогу уникнути однобічного бачення раннього Харкова виключно як військового центру Харківського слобідського полку. Порівняння відомостей про службу, повинності та соціальний статус дозволяє побачити детальну картину повсякдення прикордонного міста — від козацької сторожової служби до участі міського населення в обороні та забезпеченні гарнізону.

Систематизація та порівняння записів за соціальними категоріями дозволило виявити повторювані форми опису (стану, служби, рівня та характеру озброєння тощо) та уточнити співвідношення кількості населення міста і навколишніх слобід. Це дало можливість розглядати Харків не лише як фортецю, а як осередок організації міграційних потоків на Слобожанщині в середині XVII ст. Зіставлення трьох частин перепису підтверджує змішаний склад прикордонної адміністрації, де мали співіснувати козацький полковий устрій та московська приказна система.

Перепис 1660 р. демонструє сформовану полкову організацію Харкова на чолі з полковником Остапом Воропаєм, де загальна кількість козаків у шести сотнях разом зі старшиною становила 1057 осіб. Окремо були переписані міщани й «пашенні» селяни у слободах Хорошеве, Люботин, Дергачі, Пересічне, Тишки та Липці чисельністю 774 особи, включаючи 25 «лавочних людей». Третя розборна книга містить перепис дітей боярських у Харкові, Жихорі, Тишках, Липцях та Ольшаній загальною кількістю 121 особа. Документ фіксує залучення частини міщан до оборонної служби, що підкреслює особливий прикордонний характер міського життя. Включення до перепису приміських слобід є свідченням того, що на початок 1660-х рр. навколо Харкова склалася округа, побудована за військово-адміністративним принципом.

Таким чином, Харків у матеріалах перепису 1660 р. постає як місто-фортеця з виразною військовою домінантою, але при цьому зі значною часткою міського і сільського населення, інтегрованого до системи прикордонної служби. Перепис 1660 р. є унікальним джерелом для вивчення особливостей соціальної структури та уточнення масштабів заселення перших років існування Харківського полку.

**Зміна влади у Харкові під час вирішального походу Білої армії
на Південному фронті 1919 р.**

Гришин Олександр

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vbgjhh365@gmail.com

Мета дослідження — розгляд причин, механізмів та наслідків зміни влади у Харкові впродовж 1919 р., а також у визначенні специфіки функціонування владних інституцій в умовах громадянської війни. Актуальність теми зумовлена потребою переосмислити та детально дослідити події громадянської війни на території Харківщини, відійти від поглядів, представлених у радянській історіографії, що тривалий час формувала однобічне бачення процесів 1919 р. У сучасних умовах особливого значення набуває критичний аналіз процесів зміни влади і її реакції на виклики війни.

Наукова новизна полягає у розкритті зміни влади на території Харківщини під час громадянської війни у 1919 р., враховуючи різні точки зору. Методологія дослідження ґрунтується на використанні історико-порівняльного та історико-системного методів.

Історіографія проблеми формувалася під впливом політичних віянь різного часу. Радянські дослідники розглядали встановлення влади Збройних сил Півдня Росії як тимчасову окупацію, приділяючи увагу злочинам Білої армії, більшовицькій боротьбі в підпіллі, та загостренню класової проблеми на тлі панування білих на території Харківщини. Представники емігрантської та білогвардійської сторони, навпаки інтерпретували свій вступ до Харкова як відновлення законної влади та порядку. У період незалежності України з'явилися праці, спрямовані на широкий аналіз подій 1919 р., однак питання функціонування міської адміністрації, взаємодії військової та цивільної влади, а також ставлення населення до зміни режимів потребують подальших досліджень.

Джерельну базу роботи становлять нормативні акти (розпорядження органів місцевої влади, документи військового командування), газети («Новая Россия», «Новости Юга», «Южный край», «Полдень») та спогади учасників подій (Б. О. Штейфон, А. В. Туркул, А. І. Денікін, С. І. Мамонтов, П. В. Макаров, В. А. Антонов-Овсієнко).

Упродовж 1919 р. Харків переходив під контроль різних сторін, що значно вплинуло на соціально-економічні процеси у місті.

25 червня 1919 р. після нетривалих боїв місто було зайняте військами Збройних сил Півдня Росії, після чого відбулася суцільна реорганізація адміністрації та політики міста, що призвело до повернення дореволюційних практик та спроб інтеграції регіону до загальної політичної системи Білого руху. 25 червня була створена Харківська область у складі Збройних сил Півдня Росії, яку очолив генерал В. З. Май-Маєвський. Сам Харків став столицею новоствореної області і важливим адміністративним, військовим, політичним центром у структурі нової адміністрації. Вже в жовтні 1919 р. у Харкові відновила свою діяльність Харківська міська дума, яка була ліквідована більшовиками у 1918 р. У місті була також утворена військова комендатура та активно діяла контррозвідка Збройних сил Півдня Росії. У місті було створене одне з найвпливовіших відділень інформаційно-пропагандистського органу добровольчої армії. У своїй політиці щодо місцевого населення білогвардійці повернули дореволюційні практики у всіх соціальних та культурних сферах, зокрема дореволюційні закони Російської імперії та розпорядження голови земської управи В. В. Акішева. Водночас зберігалася напруженість у відносинах між військовим керівництвом та місцевим самоврядуванням, а також спостерігалися суперечності між задекларованими принципами «єдиної і неподільної Росії» та реальною ситуацією у багатонаціональному регіоні. Так, після встановлення Білого режиму питання викладання української мови у школах стало важливим з погляду ідеології, оскільки новою владою насаджувалися ідеї невіддільності України від Росії. Внаслідок цього українська мова була дозволена лише у приватних школах, а державні були вимушені перейти на російську.

У той же час повернення більшовицької влади 12 грудня 1919 р. внаслідок Харківської операції супроводжувалося відновленням радянської системи керівництва та демонтажу Білого режиму, ліквідацією усіх створених білими організацій. Усі вище описані чинники негативно вплинули на продовольчу ситуацію, економічний стан міста та повсякденне життя містян, посиливши також соціальну напругу.

Таким чином, зміна влади у Харкові в 1919 р. стала наслідком активних бойових дій та соціально-політичних трансформацій. У результаті

дослідження виявлено причини, механізми та наслідки зміни влади у Харкові впродовж 1919 р., а також у визначені специфіки функціонування владних інституцій в умовах громадянської війни.

***Об'єкти історико-архітектурної спадщини міста Куп'янськ
за умов російської військової експансії: історико-культурологічний
вимір утрат та можливості відновлення***

Кузьменко Євгеній

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
ewgenij.cuzmenko2017@gmail.com*

Куп'янськ — одне з найбільших міст Харківщини, яке постало на берегах р. Оскіл у 1650-х рр., та невід'ємна частина Слобідської України.

Багату історію міста, котра налічує понад 370 років, репрезентує низка об'єктів історико-архітектурної спадщини XIX–XX ст., частина з яких має статус пам'яток місцевого значення, зокрема, Свято-Миколаївський кафедральний собор 1852 р., колишні будівлі духовного училища (типографії) 1890-х рр. та актової зали (кінотеатру) початку XX ст.

Невдовзі після вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. Куп'янськ окупували російські війська. Його звільнення відбулося 10 вересня 2022 р. Відтоді ворог щодня цілеспрямовано обстрілює цивільну інфраструктуру міста, пам'ятки, житлові будинки, не полишаючи спроб повернути населений пункт. Восени 2025 р. протистояння за Куп'янськ розгорнулося з новою силою. На нетривалий час окупанти захопили більшу його частину, але вже в грудні 2025 р. Силам оборони України вдалося відкинути ворожі війська назад. Нині бої за місто, яке, майже, повністю зруйновано, продовжуються.

Дії РФ є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевських та Гаазької конвенцій, яке можна кваліфікувати як військовий злочин.

Історико-архітектурна спадщина Куп'янська — основа культурного та туристичного потенціалу Куп'янщини, важлива складова історії

та культури Харківщини й України загалом. Тому ця спадщина потребує належного наукового осмислення крізь призму подій нинішньої російсько-української війни.

На сьогодні відсутнє комплексне вивчення досліджуваного питання, хоча й наявна низка статей, зокрема, О. Покропивної, Ю. Муромцевої, І. Пономаренка, О. Полтавець, у яких розкрито окремі її аспекти.

Мета роботи полягає в розгляді стану історико-архітектурної спадщини міста Куп'янська під час російської військової експансії, враховуючи історико-культурологічний вимір утрат і можливості відновлення.

Від 2022 р. армія РФ завдала значних руйнувань об'єктам культурної спадщини Куп'янська, зокрема, постраждав Свято-Миколаївський кафедральний собор, зведений 1852 р., імовірно, за проектом арх. Ф. Данилова. Храм репрезентує російсько-візантійський стиль та є однією з найдавніших споруд міста, одним із його символів. Наразі відомо про пошкодження покрівлі, куполу, фасадів, інтер'єрів церкви, а також двох службових флігелів на території.

Крім того, знищено комплекс будівель Свято-Покровського собору, а саме, колишні будинки настоятеля (вул. Захисників Куп'янська, 21), гостей (вул. Захисників Куп'янська, 29), служб з трапезною (вул. Захисників Куп'янська, 31) 1822 р., а також священника 1863 р. (вул. Захисників Куп'янська, 19), духовного училища 1890-х рр. (вул. Захисників Куп'янська, 2, ріг пров. Духовного, 2), актові зали початку ХХ ст. (пров. Духовний, 2).

Зруйновано також колишню будівлю аптеки середини ХІХ ст. (у якій проживала родина Валяшків, зокрема, М. Валяшко, учений-фармацевт, один із фундаторів фармацевтичної освіти в Україні) (вул. Проспект Конституції, 4), будівлю повітової земської управи 1873 р. (у котрій працював корифей українського театру М. Кропивницький) (вул. Площа Центральна, 2), і будівлю парафіяльного училища кінця ХІХ ст. та чоловічої гімназії 1907 р. (вул. Проспект Конституції, 1, Захисників Куп'янська, 24). Зазначені споруди репрезентували ключові архітектурні стилі ХІХ – початку ХХ ст.: класицизм, неокласицизм, неоренесанс, модерн та ін. Слід відзначити, що в них, здебільшого, перебували

цивільні об'єкти, Куп'янський краєзнавчий музей, відділ освіти Куп'янської РДА, центральна районна бібліотека, будинки культури, музична школа, міський ліцей № 1 тощо.

Зважаючи на характер руйнувань історичних споруд, найімовірнішим варіантом їхнього потенційного відновлення є відтворення. Але означене питання цілком залежить від завершення війни та повернення населення.

Отже, російські війська впродовж чотирьох років повномасштабного вторгнення практично повністю знищили Куп'янськ, зруйнували або пошкодили всі ключові об'єкти, пам'ятки історико-архітектурної спадщини, котрі були символами міста, репрезентантами історичного минулого.

Це непоправна утрата для культурно-туристичного потенціалу регіону та національного історико-культурного надбання, яка докорінно змінила образ міста. Війна завдала непоправної шкоди культурно-туристичному потенціалу регіону та історико-культурному надбання, докорінно змінила образ міста. Вочевидь, перспективи повоєнного відновлення Куп'янська залежать від багатьох чинників, проте вже зараз ця тема потребує докладного міждисциплінарного дослідження.

Історія дослідження топоніма «Харків»: здобутки і проблеми **Меркулов Віталій**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Vitalii.merkulov@student.karazin.ua

Топонімія як складова частина культурно-історичної спадщини відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності та історичної свідомості. Походження і значення географічних назв завжди привертало увагу дослідників різних галузей знання — істориків, лінгвістів, етнографів, географів та ін. Особливе місце серед українських топонімів займає назва «Харків» — другого за чисельністю населення міста України, одного з важливих освітніх, наукових та культурних центрів країни.

Питання щодо походження назви міста залишається дискусійним до сьогодні. Існує численна кількість гіпотез та версій, кожна з яких

спирається на різні джерела, методологічні підходи та наукові традиції. Деякі з цих версій набули широкого поширення в науково-популярній літературі та історичній пам'яті, інші залишаються предметом академічних дискусій.

Актуальність теми посилюється у контексті сучасних процесів національно-культурного відродження та зростання інтересу до регіональної історії. Харків як місто з багатшаровою історією, розташоване на пограниччі культурних ареалів, потребує особливо ретельного вивчення своєї топонімічної спадщини. Розуміння походження назви міста є важливим елементом формування місцевої ідентичності та історичної пам'яті.

Мета роботи — дослідити історію вивчення топоніма «Харків», проаналізувати основні версії його походження, виявити досягнення та проблемні аспекти в розробці цієї наукової проблеми.

Предмет дослідження — основні гіпотези, концепції та наукові підходи до вивчення походження назви міста Харкова, їхня еволюція та дискусійні аспекти.

Джерельна база дослідження охоплює діапазон від XVII ст. до сучасності та включає джерела, написані українською, а також перекладені зі старослов'янської та староукраїнської книжної мови.

Перші відомі спроби пояснення походження назви «Харків» з'являються в козацьких літописах XVII–XVIII ст. та відображують народну усну традицію. Ці ранні пояснення є важливими джерелами для розуміння народної етимології та історичної пам'яті про заснування міста.

Найбільш поширеною тривалий час була антропонімічна версія, згідно з якою місто отримало назву від імені свого засновника — козака Харитона (Харка, Харька). Ця версія зафіксована в «Літописі Самовидця», де зазначається: «Року 1655 зложено город Харків от козака именем Харко».

У XIX ст. відбулися докорінні зміни парадигми дослідження походження географічних назв, зокрема топоніма «Харків». Дослідники вперше спробували застосувати науковий метод до вивчення походження назви Харкова, що передбачало критичний аналіз існуючих версій, пошук документальних підтверджень та формування обґрунтованих гіпотез.

Одним із найбільш науково обґрунтованих та методологічно виважених напрямів дослідження походження топоніма «Харків» є гідронімічна версія, згідно з якою місто отримало свою назву від однойменної річки, на берегах якої воно виникло. Ця версія почала формуватися наприкінці XIX ст. у працях Д. Багалія та О. Філіпова, набула системного характеру в середині XX ст. завдяки дослідженням радянських топонімістів та гідронімістів, і продовжує розвиватися в сучасних наукових працях. Гідронімічна версія базується на фундаментальних закономірностях топонімічної номінації, згідно з якими назви водних об'єктів зазвичай є більш давніми та стійкими, ніж назви населених пунктів, і часто стають джерелом для найменування поселень, що виникають на їхніх берегах.

Початок системного наукового вивчення топоніма «Харків» припадає на 1920-ті рр., коли в умовах політики українізації активізувалися дослідження української мови, зокрема і топонімії. Одним із перших дослідників, хто звернувся до наукового аналізу назви міста, був О. Синявський у праці «Норми української літературної мови».

Значний внесок у дослідження топонімії Слобожанщини, зокрема і топоніма «Харків», зробив Л. Булаховський. У праці «Питання походження української мови» він розглядав назву міста в контексті загальних процесів формування української топонімічної системи. Він обґрунтовував думку про слов'янське походження топоніма, пов'язуючи його з гідронімом Харків (Харкова), що, на його думку, міг бути похідним від антропоніма або апелятива, пов'язаного з характеристикою водного об'єкта.

Крім того, К. Тищенко у 1960-х рр. опублікував низку статей, присвячених топонімії Харківщини, в яких аналізував різні версії походження назви міста, критично оцінюючи як народні етимології, так і наукові гіпотези попередніх дослідників.

Таким чином, дослідження історії вивчення топоніма «Харків» демонструє складний та багатовимірний характер топонімічної проблематики, яка виходить далеко за межі суто лінгвістичного питання про походження назви. Аналіз історіографії проблеми свідчить про еволюцію наукових підходів від наївних народних етимологій XVII–XVIII ст. до сучасних міждисциплінарних досліджень, які інтегрують

методи лінгвістики, історії, археології, етнографії та інших гуманітарних наук. Ранній період досліджень характеризувався домінуванням антропонімічної версії, пов'язаної з легендарним засновником міста. XIX ст. стало переломним періодом, коли народна легенда була поставлена під сумнів, а дослідники розпочали систематичний пошук документальних джерел та наукової аргументації. У XX ст. сформувалося розуміння складності досліджуваної проблеми та необхідність застосування комплексного міждисциплінарного підходу.

***Генеза українсько-російської диглосії на Слобожанщині:
історичні витоки та постколоніалізм (XVII–XXI ст.)***

Мушин Влада

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

myshinvlada@gmail.com

У центрі дослідження — формування й тривале існування українсько-російської диглосії на Слобожанщині, тобто історично закріпленого розподілу мовних функцій, за якого російська мова домінувала в адміністрації, освіті, міському та професійному середовищі, а українська переважно залишалася мовою побуту й локальної традиції. Актуальність теми зумовлена тим, що мовна ситуація Харківщини, Сумщини та Луганщини має власну історичну логіку й не може бути повністю пояснена загальноукраїнськими схемами.

Формування мовного ландшафту Слобожанщини почалося з переселення українського населення з Лівобережжя та Правобережжя. Саме українські козаки й селяни становили основну масу поселенців, тоді як московитів було небагато. Унаслідок цього склався місцевий середньодніпровський діалект із рисами, близькими до полтавсько-київської основи, але з окремими впливами інших українських говорів. З самого початку регіон був переважно україномовним: за даними XVIII ст., українці становили абсолютну більшість населення слобідських полків. Лише в другій половині XVIII ст. після ліквідації автономії Катериною II та запровадження імперського управління почалося поступове витіснення української мови з офіційної сфери.

Перепис 1897 р. показує, що українська мова ще домінувала в губернії: близько 80,6 % населення вважали її рідною, тоді як російську — приблизно 17,7 %. Водночас уже тоді спостерігалася різка різниця між селом і містом: у сільських повітах українська була майже безумовно переважаючою, а біля великих центрів частка російськомовних зростала. У міжвоєнний період ситуація змінилася ще помітніше: Харків став столицею УРСР, українізація 1920-х рр. дещо підсилила позиції української, але вже наприкінці десятиліття цей курс було згорнуто. Після Голодомору, масових переселень і швидкої індустріалізації до регіону прибувало дедалі більше російськомовного населення, особливо до Харкова, Луганська та промислових центрів Донбасу. Це посилювало русифікацію й закріпило російську як мову управління, виробництва та престижної освіти.

У радянський і пострадянський періоди Слобожанщина зберігала стійку двомовність, але з різним співвідношенням мов у кожній області. За переписом 2001 року, у Харківській області рідною українську назвали 53,8 % населення, російську — 44,3 %; у Сумській — 83,3 % і 15,5 % відповідно; у Луганській — 30,0 % і 68,8 %. У містах різниця була ще більшою: Харків і Луганськ залишалися переважно російськомовними, тоді як Суми, Охтирка й частина районів Сумщини зберігали українську більшість. Отже, регіон демонструє не просто двомовність, а історично сформовану асиметрію, де російська довго мала вищий статус, а українська — обмеженішу сферу вжитку.

Після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 р., мовна ситуація почала змінюватися в бік посилення української. Соціологічні опитування показують зростання частки тих, хто говорить удома українською, і зменшення частки російської в побуті. Це свідчить, що історично закріплена диглосія поступово трансформується, хоча її наслідки ще помітні в міському просторі, освітній традиції та мовних звичках поколінь. Отже, Слобожанщина є окремим соціолінгвістичним регіоном, мовну історію якого слід аналізувати з урахуванням колоніальних, демографічних та урбаністичних чинників. Саме вони пояснюють, чому мовний перехід тут відбувається повільніше, ніж у багатьох інших частинах України.

**Топонімічний ландшафт Харківщини у 2015–2023:
статистичний та семантичний аналіз****Якуба Олександр***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**oleksandr.yakuba@student.karazin.ua*

Процес перейменування топонімів у 2015–2023 рр. став одним із ключових інструментів трансформації символічного простору України та відображенням глибинних соціокультурних змін. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення регіональних механізмів реалізації топонімічної політики, зокрема в умовах прикордонного регіону. Водночас слід зазначити, що суспільні дискусії, конфлікти пам'яті та боротьба за символічний простір були характерними для всієї України, що свідчить про загальнонаціональний, конфліктний характер процесів перейменування. У цьому контексті Харківська область вирізняється не унікальністю самих явищ, а специфікою їх перебігу, інтенсивністю та локальними формами прояву.

Метою дослідження є виявлення особливостей реалізації політики перейменувань у Харківській області в період 2015–2023 рр., зокрема аналіз практик ухвалення рішень, аргументаційних стратегій різних акторів (органів влади, місцевих громад, наукового середовища, громадських організацій, активістів, та ін.), а також визначення підходів до трансформації символічного простору на регіональному рівні.

У дослідженні використано авторську базу даних перейменувань, сформовану на основі рішень органів місцевого самоврядування та виконавчої влади й структуровану у вигляді таблиці в середовищі Microsoft Excel. База даних поділена на два окремі таблиці — для міста Харкова та Харківської області, що дозволяє здійснювати як узагальнений, так і порівняльний аналіз. Станом на момент підготовки дослідження вона містить 320 записів для міста Харкова та 548 записів для Харківської області, наповнення бази даних триває.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти, розпорядження органів державної влади та місцевого самоврядування, матеріали громадських обговорень, публікації ЗМІ, а також сформована автором база даних перейменувань. Теоретичним підґрунтям дослід-

ження стали праці у сфері студій пам'яті, зокрема П. Нора, М. Хальбвас, А. Ассман, а також сучасні дослідження політики пам'яті та перейменувань (А. Киридон, В. Середа, М. Тахтаулова, С. Куделко та ін.).

Після 2015 р. Харків опинився перед необхідністю масштабної трансформації символічного простору. Аналіз перейменувань 2015–2023 рр. засвідчує прагнення значної частини рішень мінімізувати радикальні зміни шляхом збереження звичного топонімічного ландшафту через його формальну трансформацію. Це підтверджується семантичним розподілом нових назв: домінуючу частку становлять локально-регіональні наративи (50,2 %), що включають, зокрема, відновлення історичних назв, увічнення місцевих релігійних об'єктів або постатей, пов'язаних із історією міста (наприклад, перейменування вул. Урицького на вул. Воскресенську чи вул. Райкомівської на вул. Юдіна).

Водночас близько 11,6 % нових назв мають нейтральний характер і позбавлені виразного ідеологічного навантаження (Садова, Грушева, Жасминова тощо), що також свідчить про орієнтацію на уникнення конфліктних смислів. Окрему групу становлять перейменування, що супроводжувалися семантичною трансформацією: у цих випадках старі топоніми отримували нову інтерпретацію (наприклад вул. Калініна отримала новий сенс на честь авіаконструктора Константина Калініна). Однак частка таких змін є незначною і становить лише 2,5 %.

На основі аналізу матеріалів дослідження запропоновано умовне виокремлення моделей реалізації політики перейменувань, зокрема адміністративної (через рішення органів влади за відсутності ініціативи на місцях) та інерційної (мінімізація змін і збереження звичних назв).

Окремим аспектом дослідження є проблема «географічної прив'язки» та опору дерусифікації у 2015–2021 рр. Дискусії навколо назв, пов'язаних із російськими містами та географічними об'єктами, засвідчують їх сприйняття значною частиною населення як нейтральних просторових орієнтирів, позбавлених виразного ідеологічного змісту. Така інтерпретація зумовлювала інерційність у підходах до перейменування та сприяла збереженню відповідних топонімів у міському просторі.

Водночас статистичні дані за 2022–2023 рр. фіксують різкий злам аргументаційних моделей. Після початку повномасштабного вторгнення

Росії домінуючим стає дискурс «очищення» символічного простору від маркерів держави-агресора. Зокрема, у Харкові з 23 перейменувань у цей період 18 були пов'язані з усуненням назв, що відсилали до російських міст або символічного простору (зокрема, Московська, Брянський, Кремлівська).

Таким чином, процес перейменування топонімів у Харківській області у 2015–2023 рр. був складним і багаторівневим явищем, що поєднував адміністративні рішення, локальні ініціативи та суспільні дискусії. Він відображає трансформацію регіонального символічного простору — від інерційних і компромісних практик декомунізації до більш послідовної політики дерусифікації після 2022 р.

РОЗДІЛ XII
ІСТОРІЯ
СТАРОДАВНЬОГО
ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО
СХОДУ

Гендер і образ правителя у політичній культурі**Стародавнього Єгипту****Бондаренко Наталія***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**nataliyabondarenko97@knu.ua*

У Стародавньому Єгипті образ правителя був дуже важливим і будувався як складна система символів. Правитель показувався не просто як людина, а як втілення влади, порядку і божественного походження. Його тіло, гендер, одяг, атрибути та іконографія працювали разом, щоб підкреслити авторитет і легітимність. Тіло царя не сприймалося як індивідуальна фізична особливість, а було символом *heka* «влади» і *maat* «космічного порядку». Воно демонструвало силу, стабільність і здатність контролювати державу. Статуї і рельєфи фараонів завжди ідеалізували тіло. Наприклад, Сенусерт III (XII династія, 1878–1839 рр. до н. е.) зображувався суворим, молодим і сильним, що показує його здатність підтримувати порядок і захищати країну. Ідеалізоване тіло було позачасовим і незмінним, що робило владу правителя природною і непорушною.

Гендер правителя теж гнучко змінювався залежно від ситуації. Він не був лише «чоловічим» або «жіночим», а й поєднував риси обох, якщо це було вигідно для політичної комунікації. Найвідоміший приклад це Хатшепсут (XVIII династія, 1479–1458 рр. до н. е.). Вона була жінкою, але використовувала чоловічі символи царя: носила корону *netes*, штучну бороду і скіпетр (*heka* і *was*). Це допомагало легітимізувати її владу і показати, що вона здатна виконувати чоловічі функції царя, при цьому зберігаючи сакральний порядок. У політичній культурі Єгипту існували дві основні моделі влади. Чоловіча модель асоціювалася з воїном, захисником держави, переможцем хаосу. Наприклад, Тутмос III (XVIII династія, 1479–1425 рр. до н. е.) поставав на рельєфах як сильний воїн, що перемагає ворогів у Леванті. Жіноча модель влади пов'язувалася з материнством, родючістю, захистом і сакральною легітимністю через божественне походження. Цариця Тія (XVIII династія, 1398–1338 рр. до н. е.) слугувала посередницею між богами і фараоном, захищала порядок і стабільність держави. Ці моделі не виключали одна

одну, а могли поєднуватися, створюючи складний образ правителя, який відповідав політичним і соціальним потребам часу.

Іконографія грала ключову роль у створенні образу правителя. Вона була суворо канонізована: існували правила щодо композиції, пропорцій, поз, масштабу і символів. Фараон завжди зображувався більшим за інших людей, з ідеалізованими рисами, у статичних позах. На рельєфах часто показували взаємодію царя з богами (*ntr*), що підкреслювало його божественне походження і зв'язок із сакральною сферою. Наприклад, рельєфи з Карнака показують, як Тутмос III отримує благословення від Амона, що підтверджує його право на владу. Така іконографія виконувала роль політичного послання для суспільства, демонструючи легітимність і силу царя. Одяг і атрибути влади теж мали важливе значення. Корони (*hedjet* — біла, символ Верхнього Єгипту; *deshret* — червона, символ Нижнього Єгипту; *pschent* — подвійна), штучна борода, скіпетр (*was*), батіг (*nekhekh*) показували контроль, божественний статус і право керувати країною. Жести і пози тіла передавали силу, непорушність порядку і стабільність влади. Коли спадкоємність порушувалася або влада була нестабільною, правитель підсилював свій сакральний статус, наголошував на божественному походженні і використовував нові символічні стратегії. Наприклад, Сети I (XIX династія, 1290–1279 рр. до н. е.) після нестабільного періоду відновив традиційну іконографію і ритуали, щоб показати легітимність влади і відновити порядок.

Таким чином, у Стародавньому Єгипті політична культура використовувала тіло, гендер, одяг і символи як потужні інструменти підтримки влади. Вони допомагали закріпити авторитет правителя, підтримувати соціальний порядок і забезпечувати стабільність держави навіть у важкі часи. Гнучкість гендерних і символічних моделей дозволяла правителю адаптувати образ до потреб часу, а система канонізованих іконографічних та атрибутичних елементів робила владу видимою, зрозумілою і незаперечною.

**Особливості організації заморських експедицій адмірала
Чжен Хе (1405–1433 рр.): кораблі та особовий склад
Долик Олександр**

*Львівський національний університет імені Івана Франка
dolyk.s2017@gmail.com*

У 1405–1433 рр. відомий китайський дипломат та флотоводець Чжен Хе (1371–1433 рр.) здійснив сім подорожей Індійським океаном, покликаних методами дипломатії та демонстрації сили розширити геополітичний вплив Мінської імперії. Ці кампанії стали одним із найбільш масштабних морських проєктів доби Середньовіччя. Відомо, що у кожній експедиції брало участь більше двохсот кораблів та майже 30 тис. осіб.

Актуальність дослідження визначається необхідністю глибшого вивчення матеріально-технічних та кадрових засад експедицій Чжен Хе в контексті історії розвитку світового мореплавства. Наукова новизна полягає у систематизації відомостей про розміри і типологію кораблів та структуру особового складу китайського флоту в умовах повної відсутності у сучасній українській історіографії наукових робіт, присвячених цьому питанню.

Джерелами до написання роботи послужили писемні пам'ятки Китаю XV–XVIII ст., серед яких історична хроніка «Історія династії Мін», аннали «Істинні записи династії Мін», художній літературний твір «Оповідь про похід євнуха Сяньбао в Західний Океан», а також географічні трактати «Загальний огляд берегів океану» та «Опис подорожей Зоряного Флоту». Історіографію складають напрацювання цілого ряду зарубіжних дослідників, зокрема Я. Дюйвендака, П. Пелліо, Дж. Міллза, Л. Леватес, Е. Дреєра, К. Вейка, С. Черч, у яких розкрито окремі аспекти порушеної проблеми.

Вважається, що флотилія адмірала Чжен Хе налічувала в середньому близько 250 кораблів різних розмірів. Ядро флоту становили великі джонки, відомі як «кораблі-скарбниці» (*баочуань*; 寶船). Згідно з повідомленнями джерел, їхня довжина складала 117–149 м, а ширина — 48–61 м, однак сучасні дослідження довели недостовірність такого роду свідчень. Натомість реальні параметри цих вітрильників прийнято оцінювати у 60–76 м завдовжки та 16–21 м завширшки. Окрім «кораблів-скарб-

ниць», яких налічувалося близько 40–60 одиниць, до складу флоту входили джонки чотирьох менших типів: «кінні кораблі» (*мачуань*; 馬船), «кораблі-зерновози» (*лянчуань*; 糧船), «вантажні судна» (*цзочуань*; 坐船) та «бойові кораблі» (*чжанчуань*; 戰船). На борту останніх знаходилися військові підрозділи, тоді як решта забезпечувала перевезення провізії, товарів на продаж, а також багатих подарунків для іноземних правителів.

Будівництво суден відбувалося головним чином на Люцзяганській корабельні у м. Нанкін і вимагало залучення робочої сили та ресурсів усієї імперії. На верфі працювали десятки тисяч майстрів, які були розділені на декілька категорій (теслері, ковалі, конопатники тощо), а деревину та інші будівельні матеріали доставляли навіть із віддалених районів Піднебесної. Кораблі будували у великих сухих доках із подальшим затопленням для спуску на воду.

На чолі флоту було поставлено придворного євнуха Чжен Хе — найближчу та найбільш довірену особу імператора Чжу Ді (1402–1424 рр.). Його помічниками були євнухи нижчих рангів, котрі здійснювали формальне командування окремими ескадрами. Серед них уваги заслуговують постаті Ван Цзинхуна (заступника Чжен Хе), а також Чжоу Маня та Хун Бао. Зауважимо, однак, що Чжен Хе, Ван Цзинхун та інші були, насамперед, дипломатами та офіційними представниками китайського імператора, тоді як безпосереднє управління флотом перебувало в руках фахових морських офіцерів.

Загальна чисельність особового складу екіпажу складала орієнтовно 27 тис. осіб. Основну частку становили моряки, яких вербували з місцевого населення прибережних провінцій. Серед них варто виділити елітну категорію штурманів та керманічів (*дуогун*; 舵工). На борту кораблів Чжен Хе знаходилися також досить численні військові підрозділи, підпорядковані ряду молодших (*байху*; 百戶, *сяоці*; 小旗) та старших (*чжіхуїші*; 指揮使, *цяньху*; 千戶) офіцерів. Решта персоналу включала у себе широке коло державних чиновників, а також перекладачів, картографів, лікарів, кухарів, ремісників, корабельних майстрів тощо. Серед них також було чимало слуг та наложниць, для задоволення потреб елітарної частини екіпажу та почесних іноземних послів.

Отже, масштаби організації експедицій Чжен Хе були для свого часу по-справжньому грандіозними. Поза тим, вони засвідчують

не лише економічні та технологічні можливості Мінського Китаю, але й багатогранність та комплексний характер самих подорожей, котрі були одночасно дипломатичними місіями, показовою демонстрацією військової могутності Піднебесної та торгівельними операціями.

***Радіовуглецеве датування пам'яток єгипетського
Давнього царства: чи коректні дати його історичної хронології?***

Пучков Олександр

*Дніпровський національний університет імені О. Гончара
alexandr.puchkov@gmail.com*

До виникнення методу радіовуглецевого датування, який був винайдений У. Ліббі у середині ХХ ст., існуючі реконструкції єгипетської хронології базувалися на текстовій інформації, отриманій переважно з царських списків періоду Нового царства (Туринський, Абідоський, Саккарський царські списки), та даних Манефона. У той час історична хронологія Стародавнього Єгипту, як вважалося, вже досягла такого рівня точності, що її можна було використовувати для перевірки працездатності винайденого методу, що й зробив У. Ліббі, встановивши, що зразок акації з піраміди Джосера досить добре корелює з передбачуваними датами правління цього царя (див. W. Libby «Radiocarbon Dating», с. 593–610).

Протягом наступних кількох десятиліть проводилося уточнення варіацій у часі природних рівнів радіовуглецю в атмосфері — створення так званих калібрувальних кривих, що використовуються для перетворення радіовуглецевих років у календарні роки. В результаті до кінця століття метод значно покращився з точки зору точності та вимог до розміру датованого зразка і перейшов від роздільної здатності в масштабі століття до роздільної здатності в масштабі десяти років (див. R. Taylor «Radiocarbon dating», с. 65–96). Істотне збільшення точності датування дозволило виявити суттєві невідповідності між радіовуглецевим віком деяких єгипетських зразків третього тисячоліття до нашої ери та їх «відомим» віком та викликало підвищений інтерес до дослідження таких аномалій, однією з основних причин

виникнення яких вважався ефект «старої деревини» (див. M. Schiffer «Radiocarbon Dating and the 'Old Wood' Problem: The Case of the Hohokam Chronology», с. 13–30). Що це за ефект і чим він викликаний?

Ідеальним матеріалом для визначення віку по радіовуглецю історично вважалося деревне вугілля, що використовується для приготування розчину кладки. Однак при використанні довгоживучих порід дерев виникає ймовірність того, що зразок деревного вугілля може належати до серцевини дерева, якій було вже багато століть на момент того, як це дерево зрубали. Інша складність полягає у можливому значному проміжку часу між валкою дерева та його застосуванням. Також деревина може мати велику історію повторного використання. Вочевидь, що всі ці перелічені чинники «зістарюють» зразки, іноді дуже суттєво. Справді, деякі спроби датування пам'ятників Давнього царства показали, що стара деревина може бути серйозною проблемою для багатьох монументів цього періоду.

Наприкінці ХХ ст. Американський дослідницький центр у Єгипті провів масштабний збір зразків (більше 450 одиниць) з пам'ятників, що датуються в діапазоні від Ранняго періоду до Середнього царства (див. Bonani et al. «Radiocarbon Dates of Old and Middle Kingdom Monuments in Egypt», с. 1302–1311). Це дослідження, опубліковане в 2001 р., продемонструвало заниження віку більшості будівель Давнього царства у традиційній єгипетській хронології приблизно на два сторіччя. Автори дослідження об'єднали отримані результати на графіку, де зобразили відкалібровані діапазони дат окремо для кожної будови (ibid., Рис. 1). Це дослідження виявило значну одноманітну аномалію для протяжного періоду, проте отримані результати суперечили консенсусу авторитетних хронологів і були віднесені до ефекту «старої деревини». Хоча повторне використання будівельних матеріалів швидше за все дійсно могло мати місце в окремих випадках, припустити, що у всіх пірамідних комплексах, починаючи від царя 3 династії Джосера і закінчуючи царями 8 династії, використовували величезні обсяги вікової деревини, що незрозуміло звідки взялася, — є неприйнятним.

Вирішити цю проблему спробувала група дослідників радіовуглецю з Оксфорду (див. C. Bronk Ramsey et al. «Radiocarbon-Based Chronology

for Dynastic Egypt», с. 1554–1557). Вони використали для датування тільки зразки рослин з коротким терміном життя, щоб вплив ефекту «старої деревини» на результат був мінімізований. Оксфордська група дослідила набір зразків із короткоживучих матеріалів, які були зібрані в європейських музеях, та опублікувала результати дослідження у журналі *Science* у 2010 р. Хоча хронологія, отримана цією командою за допомогою Байєсівського моделювання, на перший погляд узгоджується з традиційною єгипетською хронологією, датування Давнього царства через гостру нестачу зразків цього періода, не є надійним. Для Давнього царства автори використали лише невеликий нерепрезентативний набір даних, де більшість зразків належала похоронному комплексу царя Джосера (7 з 11 зразків допущених до моделювання). Фактично це дослідження не вирішило проблему, але завуалювало її, так як причину розбіжності не було знайдено, проте результат, що підтверджує загальноприйняті текстово-обґрунтовані датування Давнього царства все ж таки було отримано, зокрема завдяки вибірковому набору даних.

З 2010 р. й досі жодних інших масштабних досліджень, присвячених радіовуглецевому датуванню Давнього царства, проведено не було, тому задовільне вирішення проблеми «старої деревини» Давнього царства досі не знайдено. Таким чином, застосування даних радіовуглецевого датування до єгипетської історичної хронології, свідчить на користь того, що з великою вірогідністю пам'ятники Давнього царства є старшими, ніж прийнято вважати.

***Середньовічний корейський кодекс «Нехун» та конструювання
гендерних ролей жінки у ранній Чосон
крізь призму неоконфуціанства***

Харитенко Тетяна

Львівський національний університет імені Івана Франка

Tetiana.Kharytenko@lnu.edu.ua

Перехід від династії Корьо (935–1392) до Чосон (1392–1897) став періодом інституціоналізації неоконфуціанства. Гнучкі форми спад-

кування та шлюбу змінилися кодифікованою патрилінійною моделлю родини. Ключову роль у цьому відіграв збірник «Нехун» (1475), який закріпив нові форми жіночої поведінки.

Джерельною базою дослідження є «Нехун» (кор. *네훈*; «Настанови жінкам») 1475 р., авторства королеви Сохе (1437–1504), та літописи «Записи династії Чосон» укладені за часів правління королів Седжона (1418–1450), Седжо (1455–1468) та Сонджона (1469–1495).

Для контексту та коректного відслідковування змін, що відбулися на Корейському півострові, варто відзначити, що жінки наприкінці Корьоської епохи мали вищий соціальний статус. Діти обох статей рівноправно успадковували родинне майно, а держава не контролювала ці процеси. Однак прагнення втримати землю в межах однієї родини нерідко призводили до інцесту в родині.

Поширеними були укорілокальні шлюби, що вказувало сильнішу позицію жіночої лінії у структурі родини. Володіючи власним земельним наділом, жінки мали право на розлучення та повторний шлюб.

Жінки з королівської родини могли бути регентками і вести власну політику, як, до прикладу королеви Чхончху (997–1009) та Мьондок (1344–1380). Монгольські завоювання посилили статус королев: наприклад, принцеса Кутлуг Кельмиш після шлюбу мала більше влади, фактично зробивши чоловіка своїм підлеглим.

Шлюби в Корьо були здебільшого моногамними. Зафіксовано випадок, коли після монгольської навали чиновник Пак Ю запропонував узаконити багатоженство для підвищення народжуваності, масовий та агресивний спротив жінок змусив владу відхилити новий законопроект.

Із приходом династії Чосон права жінок різко обмежили неоконфуціанськими догмами. Було запроваджено ранжування дружин і «Невебоп» — заборону на перебування у публічному просторі без супроводу та фактичну відмову від освіти.

Цнотливість стала головним інструментом збереження чистоти патріархального роду. Родини доброчесних жінок отримували привілеї та звільнення від податків, що створювало сильний соціальний тиск. Втрата цноти до шлюбу означала ганьбу для родини та часто призводила до самогубства дівчат.

Ця ідеологія досягла крайнощів після японських та манчжурських вторгнень (XVI–XVII ст.), коли вдови почали масово накладати на себе руки після смертей своїх чоловіків. Ідея цнотливості перетворилася на інструмент державної політики. За короля Сонджона посилилася заборона на повторні шлюби для вдів. Із 1477 р. дітям жінок, що вдруге вийшли заміж, заборонялося обіймати державні посади. Родина перетворилася на інструмент контролю над поведінкою жінки, а держава зборила жіноче тіло об'єктом моральної політики.

Для утвердження цих норм королева Сохе у 1475 р. написала «Нехун» — нормативний текст для формування нової жіночої свідомості, орієнтований на виховання суспільної моралі серед усіх верств населення.

Доступність тексту забезпечувалася використання не лише класичної китайської, а й народної корейської писемності «хунмін чжоним», створеної для населення, яке не розуміло китайську.

«Нехун» слугував універсальним посібником правил поведінки, родинних відносин, моралі, етикету та господарювання. Головні правила для жінок зводилися до чотирьох аспектів: дисципліна, правильна мова, охайність та освіта, що обмежувалася знаннями про виховання дітей, шиття та прийому гостей.

Обов'язки заміжньої жінки зводилися до служіння родині чоловіка. Управління домашнім господарством мало чітку жіночу ієрархію та прирівнювалося до керування державою — це була єдина сфера авторитету та подоби влади жінки.

Отже, перехід від Корьо до Чосон означав глибоку перебудову моделі з тотальним обмеженням прав жінок на користь неоконфуціанського патріархату.

«Нехун» став активним механізмом конструювання цієї нової норми, легітимізуючи патрілінійну систему через поєднання правових приписів, моралі та освітнього дискурсу.

Менш ніж за століття жінка перетворилася з відносно автономного суб'єкта родинного життя на підпорядкований елемент ієрархічної патріархальної структури.

The Relations of the Aq Qoyunlu State with European Countries**Mammadov Ilham***Ganja State University**ilhamseyid528@gmail.com*

In the fifteenth century, the Aq Qoyunlu state became one of the leading political powers of Azerbaijan and the Near East and played an increasingly active role in the system of international relations. The consolidation of the state under the rule of Uzun Hasan transformed Aq Qoyunlu from a regional confederation into an influential political force whose interests extended far beyond the borders of Azerbaijan. Under these circumstances, the establishment of diplomatic and economic contacts with European countries became one of the principal directions of foreign policy. The main objective of this strategy was to create a political and military balance against the growing power of the Ottoman Empire, whose expansion threatened both the interests of Aq Qoyunlu and those of several European states.

The scientific problem of the study is to determine the place and significance of Aq Qoyunlu–European relations within the wider context of late medieval international diplomacy. In many earlier works these contacts have been considered only episodically or exclusively through the prism of anti-Ottoman policy. However, such an approach does not fully reveal the broader political and economic aims pursued by the Aq Qoyunlu rulers. The relevance of the research therefore lies in the need to reassess the foreign policy of the Aq Qoyunlu state as an important component of the East–West diplomatic system and as one of the earliest examples of Azerbaijan’s integration into international political processes.

The novelty of the study consists in a comprehensive analysis of the political, diplomatic, and economic dimensions of Aq Qoyunlu–European relations. These contacts are interpreted not as isolated diplomatic episodes, but as a deliberate strategy aimed at strengthening the international position of the state. Particular attention is devoted to the role of diplomatic missions, the exchange of envoys and letters, and the attempt to combine military cooperation with the development of trade relations.

The research is based on comparative historical and analytical methods. The source base includes diplomatic correspondence, travel accounts,

Venetian and Papal documents, as well as narrative historical materials reflecting contacts with Venice, the Papacy, Naples, and other European political centers.

The study demonstrates that Venice occupied a central place in Aq Qoyunlu–European relations, since both sides were interested in creating an anti-Ottoman alliance. Venetian diplomacy regarded Uzun Hasan as a potential ally capable of opening a second front against the Ottomans in the East. Diplomatic missions and negotiations concerning military cooperation, the supply of weapons, and coordinated actions were organized. Nevertheless, geographical distance, difficulties of communication, and Ottoman control over key territories limited the practical implementation of these plans.

Relations with the Papacy also occupied an important place in the foreign policy of Aq Qoyunlu. Papal diplomacy sought to create a broad anti-Ottoman coalition uniting both Christian and non-Christian rulers. In this context, contacts with Uzun Hasan reveal that political pragmatism often prevailed over religious differences.

Economic relations constituted another important dimension of these contacts. European merchants were interested in the trade routes controlled by the Aq Qoyunlu state, especially those connected with the Silk Road and the transit of silk, spices, and other valuable goods. The strengthening of commercial ties increased the political importance of Aq Qoyunlu and contributed to its inclusion in international trade networks.

It is concluded that the Aq Qoyunlu state sought to move beyond a purely regional political framework and to become an active participant in international relations. Its diplomatic activity reflected a pragmatic and flexible foreign policy aimed at maintaining political balance, promoting economic development, and integrating the state into the broader system of late medieval diplomacy.

РОЗДІЛ XIII
ІСТОРІЯ
СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ
ТА СТАРОДАВНЬОГО
РИМУ

**Оборонні заходи боспорських правителів та характер взаємин
з варварською периферією на прикладі європейської частини
Боспору Кіммерійського у друг. пол. I ст. до Н.Х. –
перш. трет. I ст. після Н.Х.**

Кобас Константин Йосиф

Донецький національний університет імені Василя Стуса

kobasiosif@gmail.com

У друг. пол. I ст. до Н.Х. спостерігається загострення ситуації на кордонах Боспорської держави, котре було пов'язане з натиском варварських племен. Подібний стан справ вимагав негайної реакції з боку боспорських правителів, які започатковують ряд заходів спрямованих на зміцнення державного кордону. Зазначений період історії Боспору і відповідна політика боспорських царів неодноразово перебували у полі уваги багатьох дослідників. Цій проблемі приділяли увагу: В. Блаватський, В. Гайдукевич, Ю. Виноградов, В. Горончаровський, С. Буйських, В. Анохін, В. Зубар, К. Колесников, С. Ланцов, Г. Цветаева, В. Толстіков, А. Масленников, С. Саприкін, Н. Завойкіна. Проте до цього часу лишається неясним характер взаємин боспоритів із варварською периферією, який склався на межі ер. Тому новизна пропонованого дослідження полягає в детальному аналізі доступних джерел на предмет оборонних заходів боспорської влади з метою визначення характеру взаємин, та змін які він зазнавав протягом зазначеного періоду.

Внаслідок боротьби проти боспорського царя Фарнака (63–47 рр. до Н.Х.) на Боспорі Кіммерійському в 46 р. до Н.Х. утверджується новий правитель — Асандр (46–17/14? рр. до Н.Х.). Його прихід був небажаний для кримських скіфів, які підтримували Фарнака. Тому вони розпочали активний наступ на кордони ослабленого громадянською війною Боспорського царства. Подібний розвиток подій змусив Асандра вдатися до заходів оборонного характеру. Тож він починає провадити дії, спрямовані на зміцнення західного кордону. Зазначені заходи полягали у відновленні старих фортифікаційних систем оборони (Акмонайський, Узунларський, Тіритакський вали), прозваних Асандровими валами, а також побудові деяких нових (Кутлакська фортеця). Окрім пасивних заходів оборони від скіфів, Асандр вдавався й до активних. Серед них були як пряме

завдання превентивних ударів комбінованими силами боспорської армії та флоту, так і використання для боротьби з ними союзних Боспорові варварських племен. Ці племена несли прикордонну службу, будучи подібними до племен-федератів у Римській імперії. Завдяки подібному комплексу заходів, Асандрові вдалося суттєво стабілізувати ситуацію на кордонах держави, зокрема й на західному кордоні. Подібну політику у подальшому продовжили його наступники. Проте подібний стан справ не завжди залишався стабільним. Так за правління царя Полемона (14–8 рр. до Н.Х.) внаслідок тривалої внутрішньо-політичної боротьби боспорського правителя проти опозиційної знаті, кримські скіфи вчинили ряд нищівних набігів на європейську частину Боспору. Зруйнувавши систему укріплень, вони з легкістю спустошували хору Європейського Боспору, про що свідчать дані археологічних досліджень. Однак після приходу до влади у 8/9 р. після Н.Х. Аспурга (8/9–37 рр. після Н.Х.), який судячи з власного імені, походив із сарматського племені аспургіан, що відігравали не останню роль в політичному житті держави, відбулося покращення ситуації. Новому правителю вдалося доволі швидко відновити зруйновану систему прикордонних укріплень та закласти нові фортеці (Ілурат). А успішні кампанії 11–13 рр., дали змогу Аспургу завдати відчутних поразок кримським скіфам. Внаслідок цих поразок Мала (Кримська) Скіфія потрапляє до сфери контролю боспорського царя, про що нам свідчать епіграфічні джерела й дані нумізматики. Тож за правління Аспурга (8/9–37 рр.) Боспорська держава перебуває на піку своєї економічної та політичної могутності, що стало наслідком аспургової політики у сфері оборони. Також цьому посприяло тісне зближення із Римською імперією, котра розглядала Боспорське царство в якості природнього союзника у боротьбі проти варварської загрози.

Отже натиск кочовиків у друг. пол. I ст. до Н.Х. змусив боспорських правителів вдаватися до низки заходів оборонного характеру. Подібні заходи носили як пасивний, так і активний характер. Формат взаємин із варварськими племенами зазнавав змін, в залежності від ситуації. Але незмінним лишався антиварварський державницький курс боспорських царів, що був основою їхньої зовнішньої політики впродовж всього періоду існування Боспорської держави.

**Образ Марка Емілія Лепіда в античних джерелах:
між політичною реальністю та августвівською пропагандою
Колодій Єлизавета**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yelyzaveta.kolodii@student.karazin.ua*

Постать Марка Емілія Лепіда традиційно залишається в тіні його більш амбітних колег — Октавіана Августа та Марка Антонія. В античній та класичній історіографії за ним закріпився образ нерішучого та позбавленого політичної волі лідера, усунення якого від влади у 36 р. до н. е. виглядало природним фіналом його кар'єри. Водночас критичний аналіз джерел дозволяє розглядати Лепіда як досвідченого політичного діяча, чия поразка могла бути наслідком політичних маніпуляцій Октавіана.

Наукова проблема полягає у визначенні співвідношення між реальною політичною роллю Лепіда та образом, сформованим у межах августвівської традиції.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю критичного переосмислення джерел, створених у період становлення принципату, що дозволяє розглядати боротьбу за владу не лише як військово-політичний процес, а й як інформаційний та ідеологічний феномен.

У сучасній історіографії проблема розглядається переважно в межах досліджень становлення влади Августа. Рональд Сайм інтерпретував утвердження влади Октавіана як результат політичної боротьби та маніпуляцій, що дозволяє переосмислити усунення Лепіда. Джерельну основу дослідження становлять наративні античні джерела I—III ст. н. е., зокрема праці Светонія, Веллея Патеркула, Аппіана та Діона Кассія. Аналіз здійснюється з урахуванням часу їх створення, політичного контексту та можливого впливу августвівської традиції.

Після утворення Другого тріумвірату у 43 р. до н. е. Лепід формально посідав рівне становище з Октавіаном та Антонієм. Він належав до знатного патриціанського роду, обіймав посаду *pontifex maximus* і мав значний адміністративний досвід. Однак уже після битви при Філіппах його реальний політичний вплив поступово звужувався. Події 36 р. до н. е., пов'язані з війною проти Секста Помпея, стали переломним моментом, адже саме тоді Лепід зіткнувся із системним розвалом власної армії, ймовірно спровокованим діяльністю агентів Октавіана.

Відомо, що завдяки приєднанню частини військ Секста Помпея та лояльності сицилійських міст, Лепід здобув стратегічну й кількісну перевагу над Октавіаном. Спираючись на ці ресурси, він висунув вимогу про відновлення своїх повноправних повноважень у тріумвіраті. Светоній пише про те, що Лепід зажадав собі верховну владу, однак, на нашу думку, ця інформація може бути спотворена. Г. Весттінг вважає, що це була «офіційна версія табору Октавіана».

Веллей Патеркул героїзує дії Октавіана, трактуючи претензії Лепіда на рівні з колегами повноваження у тріумвіраті як «нахабні та необґрунтовані». Автор героїзує Октавіана, описуючи його беззбройне входження до табору Лепіда під «градом дротиків» як акт дивовижної мужності. Можна припустити, що Патеркул відверто демонструє упередженість, називаючи Лепіда «найгіршим з людей», чиє військо нібито перейшло на бік «Цезаря» через захоплення його відвагою. Аппіан зазначає, що успіх Октавіана забезпечили таємні агенти, які схилили солдатів Лепіда до зради. За оцінкою Сайма, Октавіан був справжнім майстром у вибудовуванні військово-політичних інтриг. Тож, ймовірно, вчинок Октавіана був не актом військової самовідданості, а спланованим фіналом вже вирішеної операції.

Насамкінець Діон Кассій звертає увагу на подальше приниження Лепіда, зокрема виклики до Риму, демонстративне надання йому слова останнім у Сенаті та обмеження його впливу. Водночас він підкреслює збереження за Лепідом титулу *pontifex maximus*, що свідчить про прагматичність політики Августа та його обережне ставлення до римських традицій.

Отже, політична деградація Марка Емілія Лепіда може розглядатися не лише як наслідок особистих якостей, а й як результат цілеспрямованої політичної стратегії Октавіана. Схожу позицію поділяє Річард Д. Вейгель, який зазначає, що звинувачення Лепіда в нерішучості могли відображати прагнення зберегти кілька можливих варіантів дій, що було типовою поведінкою для політичної культури того часу.

Водночас повне заперечення особистих прорахунків Лепіда було б одностороннім. Однак аналіз античної традиції демонструє формування стійкого негативного образу, який функціонує в контрасті з героїзованою

постаттю Октавіана та відіграє роль у процесі легітимації нового політичного режиму.

***Laus ma gloria як інституційний механізм римської експансії
у III–II ст. до н. е.***

Куліков Владислав

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vladyslav.kulikov@student.karazin.ua*

Причини римської експансії періоду середньої Республіки є важливою проблемою в історіографії античного імперіалізму. Розгляд цієї проблеми розгортається навколо війн III–II ст. до н. е., а саме чи були вони наслідком агресивної політичної культури нобілітету, або ж виникали як реакція на зовнішні виклики та союзницькі зобов'язання. Поняття *laus* і *gloria* займають важливе місце в цій полеміці, оскільки їх часто інтерпретують як рушій військової активності Риму.

Актуальність дослідження зумовлена тривалою історіографічною дискусією про характер римського імперіалізму, тому виникає потреба уточнення понять *laus* і *gloria* як інституційних регуляторів, які забезпечували постійність римської експансії.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді понять *laus* і *gloria* як інституційного механізму відтворення аристократичної конкуренції, який забезпечував регулярність військової активності.

Історіографічна база дослідження ґрунтується на дискусії між прихильниками концепції «агресивного» римського імперіалізму, а саме В. Гарріса та дослідниками, які наголошують на його оборонній або ситуативній природі — А. Шервін-Уайт, Е. Грюен. Важливими є дослідження Дж. Норта, А. Екштейна, Дж. Річа та Е. Ерскіна, які аналізують інституційні та культурні механізми імперіалізму. Дискусійність проблеми підтверджує необхідність переосмислення *laus* і *gloria* як системних чинників римської експансії.

Джерельну основу становлять наративні свідчення Полібія, Тита Лівія та Саллюстія, які дозволяють реконструювати систему цінностей нобілітету та ідеологічне обґрунтування війн.

Методологічні засади нашого дослідження спираються на принципи наукової об'єктивності, що передбачає аналіз фактів, явищ і процесів минулого на основі всебічного опрацювання інформації.

В період середньої Республіки військовий успіх був ключовим елементом політичної спроможності римського нобілітету. Найвищі посади вимагали попередньої військової служби та участі у військових діях. Для кандидата на найвищі магістратури важливим ставав військовий успіх (*gloria*). Військові перемоги були доказом гідності кандидата, основним серед небагатьох методів в політичному просуванні та засобом зміцнення становища свого роду в рамках конкуренції еліти.

Однорічна каденція консула створювала постійну конкуренцію між магістратами, які мали обмежений час для здобуття військових успіхів. Під час відсутності війн політичні можливості магістратів зменшувалися, водночас успішна військова кампанія могла підвищити їхній статус серед співгромадян. В такій системі війна ставала важливим ресурсом політичного змагання нобілітету. *Laus* та *gloria* мали функції суспільного визнання та слугували засобом трансформації військових успіхів в політичний вплив.

Аналіз війн III ст. до н. е. свідчить, що їхня ініціація часто визначалася зовнішньополітичними обставинами. Рим часто втручався у війни через союзницькі зобов'язання, загрозу власній державній безпеці або ж дотримання *ius fetiale*. Досвід оборонних війн III ст. до н. е. сформував у римлян чималу увагу до потенційних загроз, тому прагнення нобілітету *laus* і *gloria* не можна назвати причиною військових конфліктів.

Після початку війни аристократична конкуренція посилювала її перебіг. Командуючі військами прагнули перемоги, яка гарантувала б їм визнання в суспільстві. Війна ставала областю змагання за престиж, що сприяло її активному веденню та повторюваності у політиці Риму.

В підсумку, римський імперіалізм можна розглядати як результат синтезу зовнішньополітичних обставин і внутрішньої системи, яка сприяла конкуренції. Однак *laus* і *gloria* не були універсальними причинами кожного військового конфлікту, але забезпечували механізм постійного відтворення військової активності та експансіонізму. Розподіл причин війн та чинників їхньої підтримки дозволяє більш точно визначити місце

та роль ідеологічно-культурних цінностей, які були закладені в політичну структуру Риму.

**Обожествління річок Північного Причорномор'я
у античний період
Маціборко Євгеній**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
evgenthesun@gmail.com*

Релігійне життя грецьких полісів Північного Причорномор'я є відносно добре відомим, однак, роль та розвиток культів річкових богів, а також їх зв'язок із загальногрецькою практикою залишається малодослідженими. У контексті наростання популярності енвайронментальної історії перспективним є дослідження даного аспекту не лише з точки зору міфології, а й з позиції сприйняття водних об'єктів та взаємовідносин із ними.

Історіографія даного питання зазвичай носить фрагментарний характер і присвячена окремим аспектам або коротко згадує їх у контексті загального розвитку полісів Північного Причорномор'я. Виключенням є праця «River-gods in the Milesian colonies on the coastline of Propontis and Pontus Euxinus: myths, cults and iconographic depictions», однак, вона ігнорує архітектурні та деякі літературні джерела.

Джерела: античні наративні тексти, архітектурні споруди, епіграфічні та нумізматичні матеріали.

Методи: корпусне дослідження та порівняльний аналіз.

Перша згадка обожествління ріки у Північному Причорномор'ї належить Гесіоду, який зазначає що боги Океан та Тефіда, є батьками рік та потоків, серед яких і Дунай. Флавій Філострат, зазначає, що Істр був батьком Актея та Гелороса, які загинули від руки Аякса у Троянській війні, дана сцена зберіглася у Пергамському вівтарі.

Найстарше зображення божественного Істру відоме в серії монет із міста Істрія, середини 4 – початку 3 ст. до н. е., яке відповідає другому загальногрецькому іконографічному типу зображення річкових богів — чоловіка або юнака із рогами та вухами бика.

Значна популяризація ріки та її візуалізації відбувається після того, як імператор Траян здійснює дакійські походи, перевівши

Дунай зі статусу північного кордону до зони інтенсивного розвитку та торгівлі. Образ річкового бога став одним із символів політичних і військових успіхів Риму та особисто імператора, тому він зображався на монетах та монументальній архітектурі часів імператорства Траяна. Слід зазначити, що зображення відповідали іконографічному типу сформованому в елліністичному Єгипті та поширеному в римський період — річковий бог лежить із оголеним торсом та тримає у руках тростину або пшеницю.

Стиль зображення Дунаю, заданий Траяном, у монументальній архітектурі наслідувався Марком Аврелієм, а в монетній справі — до правління Гордіана III.

Свідоцтвами існування культу річкового бога ріки Тірас в місті Тіра є виключно нумізматичні матеріали. Перші монети із його зображенням відносяться до другою половини 4 ст. до н. е. і виконані у формі юнака із рогами. Наступне ідентифіковане зображення річкового бога відноситься вже до першої половини 3 ст. н. е. і знаходиться на реверсі монети із портретом імператриці Юлії Мамеї.

В Ольвійському полісі із писемних джерел відоме існування вівтаря Борисфена вже в кінці 5 ст. до н. е., серія монет, випущена в 4–3 ст. до н. е. із зображенням річкового бога в другому іконографічному типі, зазвичай також ідентифікується як Борисфен. Необхідно згадати про дискусію щодо інтерпретації присвячувального графітто першої половини 4 ст. до н. е., в якому вбачають звернення до Борисфена, Гіпаніса або їх об'єднаної версії, яка уособлює те, що сьогодні вважається Дніпро-Бузьким лиманом. Різке підвищення ролі річкового бога в Ольвії пов'язують із поширенням рибного промислу та його впливом на економіку.

Найнеоднозначнішим є питання існування культу річкового бога в Танаїсі. Головними аргументами на його користь є три епіграфічні матеріали у хронологічному проміжку 2 ст. до н. е. – 3 ст. н. е., які являють собою два реконструйовані написи, що згадують Танаїс в дативі, а також згадку святкування дня Танаїсу. Максим Тирський пише про поклоніння Танаїсу, але серед масагетів.

Точиться дискусія щодо інтерпретації матеріалів як культу річкового бога або міського покровителя, але на основі наявних матеріалів, остаточне вирішення питання не представляється можливим.

Отже, розвиток культів річкових богів Північного Причорномор'я відповідає загальногрецькій практиці і викликаний залежністю населення від рік та їх ресурсів, головною локальною особливістю є зміщена хронологія появи іконографічних типів зображень річкових богів на монетах, які є найпоширенішим джерелом. В римський період образ річкового бога отримує додатковий сенс — символ підкорення місцевості та природи.

Римське право як основа формування сучасних правових систем

Павлюк Ірина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

pavlukira570@gmail.com

Римське право є однією з найвизначніших правових систем античного світу, яка справила вирішальний вплив на становлення та розвиток сучасних правових систем, насамперед країн романо-германської правової сім'ї. Правові ідеї, категорії та конструкції, вироблені юристами Стародавній Рим, стали фундаментом європейської цивілістики та зберігають актуальність донині. Значення римського права полягає не лише в історичному аспекті, а й у його методологічній та концептуальній цінності для сучасної юриспруденції.

Формування римського права відбувалося протягом кількох століть і пройшло складну еволюцію — від звичаєвих норм і Закону XII таблиць до класичного періоду діяльності видатних юристів. Уже в ранній період було закладено принцип формальної визначеності правових норм і рівності громадян перед законом у межах їхнього статусу. У класичний період (I ст. до н.е. – III ст. н. е.) римська юриспруденція досягла найвищого розвитку, виробивши чіткі правові конструкції зобов'язань, договорів, спадкування та речових прав.

Однією з ключових заслуг римського права є формування розвинутої системи приватного права. Інститути права власності,

володіння, сервітутів, застави та зобов'язального права стали зразком для подальшої кодифікації в європейських державах. Римські юристи розробили універсальні юридичні категорії — «особа», «річ», «зобов'язання», «правочин», що зберігаються в сучасній цивілістиці. Саме завдяки логічності та абстрактності правових конструкцій римське право виявилось придатним до рецепції в інших історичних умовах.

Важливим етапом у збереженні та поширенні римської правової спадщини стало кодифікаційне зведення, здійснене за імператора Юстиніан I у VI ст. н. е. — «*Corpus iuris civilis*». Ця кодифікація включала Інституції, Дигести, Кодекс і Новели, що систематизували правові норми та доктрину класичних юристів. У подальшому саме «*Corpus iuris civilis*» став основою рецепції римського права в середньовічній Європі.

Рецепція римського права розпочалася в XI–XII ст. у зв'язку з діяльністю глосаторів Болонського університету. Вивчення текстів Юстиніана сприяло відродженню юридичної науки та формуванню університетської правничої освіти. Надалі римське право було інтегроване в правові системи багатьох європейських держав як субсидіарне або безпосередньо чинне право. Особливо глибокий вплив воно справило на формування Німецького цивільного уложення 1896 р. та Французького цивільного кодексу 1804 р.

У сучасних правових системах римське право проявляється насамперед у структурі цивільного законодавства. Поділ права на публічне і приватне, класифікація речових та зобов'язальних прав, концепція договору як підстави виникнення зобов'язань — усе це має римське походження. Крім того, принципи добросовісності (*bona fides*), справедливості (*aequitas*), свободи договору та непорушності власності залишаються фундаментальними для сучасного цивільного права.

Не менш важливою є методологічна спадщина римської юриспруденції. Римські юристи розробили казуїстичний підхід до аналізу правових ситуацій, використання юридичних фікцій, презумпцій та аналогії. Саме ця техніка правового мислення стала основою формування догматичного методу в континентальній правовій традиції. Римське право продемонструвало можливість поєднання практичної доцільності з високим рівнем теоретичної абстракції.

Отже, римське право виступає не лише історичним явищем, а й універсальною правовою моделлю, що вплинула на формування сучасних правових систем. Його значення полягає у виробленні базових юридичних категорій, принципів та методів правового регулювання. Саме завдяки рецепції римського права було закладено підвалини європейської цивільно-правової традиції, яка й сьогодні визначає зміст і структуру законодавства багатьох держав.

Римсько-готський союз проти Аттіли

Шевченко Костянтин

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kons.sheff@gmail.com

У середині V ст. н. е. Західна Римська імперія опинилася перед серйозною загрозою з боку гунів на чолі з Аттілою. Для протидії цьому виклику римляни були змушені формувати коаліцію з варварськими народами, серед яких особливе місце посідали готи. Даний союз став важливим фактором у підготовці до вирішального протистояння з гунами, що завершилося битвою на Каталаунських полях у 451 р. Проте взаємини між союзниками не були однозначними і супроводжувалися значними політичними та військовими суперечностями. Саме тому проблема функціонування римсько-готського союзу є цікавою з точки зору дослідження механізмів взаємодії пізньої Римської імперії з варварськими федератами в умовах зовнішньої загрози.

Новизна дослідження полягає у спробі розглянути внутрішні суперечності цього союзу, які досі залишаються недостатньо висвітленими в історіографії. Значна частина досліджень традиційно зосереджується на самій битві на Каталаунських полях або на військовій діяльності Аттіли. Водночас питання політичних мотивів готів, їхніх стратегічних інтересів та реальної ролі у формуванні антигунської коаліції часто розглядається фрагментарно.

Союз між Західною Римською імперією та вестготами виник у контексті спільної загрози з боку гунів. Після тривалого періоду конфліктів у IV–V ст. готи поступово інтегрувалися до римської системи

як федерати. У першій половині V ст. вони створили власне королівство в Галлії зі столицею в Тулузі, але водночас формально визнавали зверхність Риму. Коли Аттіла розпочав масштабний похід на західні провінції імперії, римський полководець Флавій Аецій змушений був звернутися до готського короля Теодоріха I з пропозицією спільних дій. Однак формування цього союзу супроводжувалося низкою проблем. По-перше, між римлянами та готами існувала глибока взаємна недовіра, що сформувалася ще під час готських війн IV століття. Для багатьох римських політичних діячів варвари залишалися потенційною загрозою, а готи, у свою чергу, не були впевнені у щирості римських намірів. Вони побоювалися, що після перемоги над гунами імперія може спробувати обмежити їхню автономію. По-друге, сторони мали різні стратегічні інтереси. Для Риму головним завданням було збереження контролю над галльськими провінціями. Для вестготів же важливішим було зміцнення власного королівства та розширення політичного впливу в регіоні. По-третє, проблема лідерства у «коаліції» залишалася відкритою. Формально командування здійснював римський полководець Аецій, однак військова сила готів була настільки значною, що вони фактично виступали рівноправними партнерами. Водночас у джерелах відсутні чіткі свідчення про те, як саме координувалися дії союзних військ і чи існувала єдина стратегія кампанії, особливо враховуючи, що остаточний напад, по тогочасним джерелам, вказували на вирішальну атаку у вигляді помсти за смерть Теодоріха I його синами.

Особливо дискусійним залишається питання про реальні мотиви готів у війні проти Аттіли. Традиційна історіографія розглядає їх як союзників Риму, які прагнули захистити Галлію від гунського вторгнення. Проте деякі дослідники висловлюють припущення, що готи могли діяти насамперед у власних інтересах, використовуючи конфлікт між Римом і гунами для зміцнення своїх позицій у регіоні. Через обмеженість джерел остаточна відповідь на це питання досі залишається відкритою.

Після відносної перемоги на Каталаунських полях союз фактично почав втрачати своє значення. Загибель короля Теодоріха I, після чого на його місце короля став його наступник Торізмунд який правив в південній Галії королівством Тулузьким з 451 по 453, і як раз з часу його

правління і всю другу половину V ст. відносини між Римом і готами знову ускладнилися, що свідчить про тимчасовий характер їхньої співпраці і більш масштабне конкурування за роздроблені та послаблені землі колишньої великої імперії.

Отже, римсько-готський союз у боротьбі проти Аттілі був вимушеним військово-політичним об'єднанням, сформованим перед спільною загрозою гунської експансії. Важливу роль у ньому відігравали вестготи, чия військова сила значно посилила можливості римлян у протистоянні Аттілі. Водночас союз мав суперечливий характер через різні політичні інтереси сторін. Рим прагнув зберегти контроль над своїми провінціями, тоді як готи були зацікавлені у зміцненні власної державності. Це зумовлювало тимчасовість співпраці та обмежений рівень довіри між союзниками.

The office of oikonomos in the structure of the Seleucid administration

Bogunkov Igor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ajiapux@gmail.com

Defining the powers and place of the oikonomos (ὁ οἰκονόμος) in the financial administration of the Seleucid kingdom is not an entirely resolved matter of research. According to the most common view, this royal official was responsible at the level of the hyparchies (subdivisions of the satrapies) for safekeeping the revenues collected by other officials and for spending them on various state needs. However, with regard to other aspects, in contemporary historiography, represented by the works of M. Rostovtzeff, H. Bengtson, M. Corsaro, D. Musti, J. Ma, G. G. Aperghis, L. Capdetrey, there is even less consensus.

This makes it relevant to study the place of the oikonomos in relation to other officials, the territorial and functional boundaries of his competence, and the regional and situational specificities of his powers. The scientific innovation of this work lies in the fact that, in the absence of targeted research on this official in general studies on the Seleucid administration, many incongruities have accumulated, which must be eliminated to the extent

possible. The proposed research employs both general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, and induction) and special historical methods (historical-comparative, historical-systemic).

The source base for the current issue is represented by non-literary written sources, mainly epigraphy. In addition to collateral inscriptions belonging to the states of the predecessors, successors, and contemporaries of the Seleucids ("Persepolis Fortification Texts", the Attalid dossier on the mystai of Apollo, the parchment from Greco-Bactria, etc.), among the Seleucid texts themselves the most significant are the dossier on the sale of land to Laodice I, the decree of Achaeus, and the decree of Apollonia under Salbake. The dossier from Skythopolis is the main source on the administration of post-Ptolemaic Coele-Syria.

Firstly, the documents on the sale of land to Queen Laodice and the decree of Achaeus show that the *oikonomos* could be a private administrator for the estates of landowners. Their lands must have been large enough to be associated with the *hyparchies*, to which the *oikonomos* was usually assigned.

Secondly, contrary to Corsaro's opinion, who considered the *oikonomos'* area of responsibility to be the entire satrapy, in the course of research based on a different reading of Laodice's dossier, it was confirmed that he had *hyparchy* jurisdiction. This dossier also demonstrates that the *oikonomos* supervised the establishment of boundaries and the transfer of royal lands to private ownership — tasks that he entrusted to the *hyparch* as his counterpart in the district under the satrap/*strategos* *vertical*. At the same time, the Skythopolis dossier from Coele-Syria shows that the *oikonomos* was subordinate to the head of the financial administration of the strategy, the *dioiketes*. This makes the interpretation of the Laodice dossier, that the *oikonomos* was appointed by the *dioiketes*, more convincing.

The Skythopolis dossier also shows that the *oikonomos* had certain judicial powers in disputes concerning royal land. The Greco-Bactrian example illustrates that he supervised the transportation of tax revenues that were transferred from his area of responsibility. The *oikonomos* was also responsible for maintaining the cadastre and other financial records. The erection of *stelae* with the text of important decrees was also his prerogative. Based on these

conclusions, it is highly probable that the *oikonomos* can be associated with the Achaemenid apportioner. However, in some cases, the *oikonomos*' sphere of influence was limited by the powers of the *epistates*, the financial official in charge of shrines and *gazophulax*.

Furthermore, according to Bengtson's hypothesis, during the reign of Antiochus III, the *oikonomos* was replaced by another royal official — ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων. His evidence is based on inscriptions from Susa, Eriza, and Antioch on the Pyramus. However, as an analysis of other evidence (e.g., Appian) shows, ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων — is not a title of office, but a characteristic of the sphere of competence. It could refer to both the *dioiketes* and his subordinate *oikonomos*. The appearance of the *oikonomos* in the Attalid inscription on the territory ceded by the Seleucids under the Treaty of Apamea proves once again that this position was not abolished.

Therefore, the present study has brought greater clarity to the functional duties of the *oikonomos*, as well as indicated his place in the hierarchy and administrative-territorial division.

РОЗДІЛ XIV
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

**«В Ялті не буває зими»: погода й клімат Криму
в текстах мандрівників кінця XVIII – початку XX ст.**

Беляков Денис

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
rydermorrison2@gmail.com*

Актуальність теми полягає в дослідженні формування уявлень про клімат Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. через тексти мандрівників, в яких відображено поступове осмислення погодних явищ і закладено підвалини кліматичних уявлень про півострів. Мета дослідження сфокусована на вивченні описів погоди й клімату Криму в текстах мандрівників зазначеного періоду, аналізі їхньої цінності та ролі у формуванні образу Криму як особливого природно-кліматичного простору. Новизна теми полягає у розгляді текстів мандрівників як специфічного корпусу джерел з історії клімату, що поєднують емпіричні спостереження з культурними інтерпретаціями клімату Криму.

Історіографія дослідження клімату Криму в текстах мандрівників не є обширною. Відзначимо передовсім статтю Г. Каушлієва, в якій детально висвітлено перебування І. Муравйова-Апостола на півострові. В іншій статті А. Гедьо та О. Іванюк побіжно згадують, з якою метою відправлялись мандрівники до Криму (зокрема, з природничою).

Дослідження спирається на джерела особового походження (передовсім, мемуари Н. Е. Клемана, І. Муравйова-Апостола, А. Демідова та інших), статистичні джерела (військово-топографічний опис Таврійської губернії), наукові праці того часу (П. Палласа, К. Кесслера, М. Железна).

Хоча метеорологічні описи Криму науковці почали детально вивчати наприкінці XVIII ст., короткі свідчення про погоду та клімат півострова робили ще давньогрецькі та середньовічні вчені. Зокрема, Геродот, Страбон, Овідій, Іоанн Зонара та Кальвізіус згадували про замерзання Боспору й Чорного моря, можливість пересування льодом із возами, а також про багатомісячні зими в цьому регіоні. Проте така інформація контрастує з тією, яку викладали мандрівники кінця XVIII – початку XX ст.

Першопрохідцем в дослідженні метеорології Криму став німецький геолог та етнограф П. С. Паллас. Але варто зауважити, що за чверть

століття до нього австрійський купець і мандрівник Н. Е. Клеман вже звертав увагу на кримські сильні морози, спричинені північними вітрами. Паллас детально описав нестійку й холодну зиму 1793–1794 рр. із хуртовинами, глибоким снігом і запізнілим розвитком рослин. Клімат дедалі частіше осмислювався в зв'язку з господарськими та соціальними процесами. Паллас згадує, що серед кримських татар побутувало переконання, що після приєднання Криму до Російської імперії зими стали суворішими через вирубування лісів і занепад традиційного землекористування.

Упродовж XIX ст. мандрівники дедалі уважніше фіксували локальні кліматичні відмінності, шторми, бурі, зливи, різкі коливання температури моря й повітря Криму. Описані зоологом К. Кесслером, ботаніком М. Железновим та іншими науковцями явища — від нічних злив до різкого охолодження морської води — підкреслювали нестабільність природного середовища. Критичний погляд на образ Криму як «півдня» сформулював прозаїк В. Дедлов, наголошуючи на холодних осінніх температурах і сильних морозах узимку. Письменник П. Засодимський визначив Ялту як місто, що «не знає зими», водночас підкресливши різкі контрасти між узбережжям і гірськими районами.

Таким чином, мандрівники кінця XVIII – початку XX ст. не лише романтизували кримський клімат, а й фіксували його мінливість, локальність і залежність від історичних та природних чинників, формуючи складний і багатовимірний образ Криму. Поєднання наукових спостережень, особистих вражень та історичних уявлень робить мандрівні описи цінним джерелом для вивчення не лише кліматичної історії регіону, а й способів осмислення природного середовища в минулому.

***Мобільність без громади: італійці у Львові
пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу***

Демський Богдан

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
bogdandemskij@gmail.com*

Актуальність дослідження зумовлена потребою по-новому осмислити іноземну присутність у Львові поза традиційною міграційною мо-

деллю, орієнтованою на осілість і формування сталої громади. Італійці з'являлися в містах Центрально-Східної Європи пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу переважно з професійних міркувань, а інтенсивність їхньої присутності зросла у XVI ст. на тлі попиту на фахівців у сфері торгівлі та будівництва.

У межах цього дослідження мобільність розуміється як професійно-зумовлений рух, що не обов'язково завершувався поселенням на постійне місце проживання. Саме такий підхід дав змогу пояснити специфіку італійської присутності у Львові, де, попри їхню нечисельність, джерела засвідчили високу економічну активність.

В історіографії італійців у Речі Посполитій вагомий внесок зробили В. Лозинський, Т. Маньковський, В. Тигельський, Д. Квіріні-Поплавська, Р. Маццеї, Л. Карр-Рігел. В українській історіографії проблематика італійської присутності представлена у студіях М. Капраля, В. Вуйцика, Р. Шиян, М. Нишпор та О. Гуль. У дослідженнях Львова традиційно переважає увага до руської, католицької (до якої зазвичай включають італійців), єврейської та вірменської громад; окремі дослідження присвячені грекам (І. Лильо) і шотландцям (Х. Базюк), тоді як італійці залишилися поза фокусом системного аналізу.

Новизна дослідження полягає у спробі пояснити міграційні процеси італійців у Львові крізь призму мобільності, а не громади. Також у залученні конкретних мікроісторичних прикладів для демонстрації економічної та соціокультурної ролі італійців у міському середовищі. У межах роботи відтворено схеми функціонування торговельної мережі родини Убальдіні, поштової служби Бандіnellі та діяльність монетних дворів.

Метою дослідження є реконструкція типових сценаріїв італійської мобільності у Львові та з'ясування причин їхньої мінливості в джерелах. У матеріалі виокремлено два основні канали мобільності: торговельний, пов'язаний з італійцями з генуезьких колоній та транзитною роллю Львова у XV ст., і будівельний, що активізувався після пожежі 1527 р. та був пов'язаний із прибуттям будівничих з територій сучасної Італії та Швейцарії.

Джерельну основу дослідження становлять львівські міські та судові книги, майнові й боргові акти, заповіти. Показовими є згадки про купця

Русетто й торговельні маршрути між Каффою та Львовом у XV ст., опис майна італійського лікаря Андреаса Курті (1603) як приклад інтеграції у міське середовище, а також справа Джованні Баттіста Амуретті (1663–1664), пов'язана з фальшуванням монет.

Методологічно дослідження поєднує мікроісторичний і просопографічний підходи, що дозволяє реконструювати індивідуальні випадки та наблизений колективний портрет італійців, також застосовуються джерелознавчий, порівняльно-історичний та імагологічний методи.

Аналіз матеріалів М. Нишпор дав змогу відтворити типовий сценарій інтеграції італійців у Львові: прибуття у якості купця, ремісника або будівничого; набуття міського права; шлюб у місцевому середовищі; включення до цехових чи торговельних мереж; накопичення майна та складання заповіту відповідно до міського права, що пояснює «зникнення» італійців з джерел як результат успішної соціальної інкорпорації та полонізації. Водночас з другої половини XVII ст. відбулося зменшення кількості італійців, зумовлене економічною кризою.

Отже, опрацювання проблематики дало змогу виявити механізми адаптації іноземців у міському середовищі та підтримати тезу В. Тигельського про те, що італійці, володіючи значним професійним потенціалом, виступали радше мобільними найманими працівниками. Вони походили з різних регіонів сучасної Італії та Швейцарії й не трансформувалися у сталу громаду, що робить поняття мобільності ключовим для розуміння італійської присутності у Львові пізнього середньовіччя та раннього модерну.

**Образ імператора Миколи II
у спогадах сановників імперії Романових
Добровольський Анатолій**

Подільський національний університет імені Івана Огієнка

a_dobrovolskyi@ukr.net

Наприкінці XIX – на початку XX ст. імперію Романових охопила системна політична криза, що зумовила істотне падіння авторитету самодержавної царської влади. Особливе значення для аналізу цього явища

набувають спогади управлінської еліти імперії — вищих сановників, безпосередньо залучених до втілення у життя імператорської волі. На відміну від широких суспільних страт, для яких постать монарха залишалася здебільшого трансцендентною, представники істеблішменту формували уявлення про верховну владу крізь призму щоденної адміністративної рутини. Інтимна близькість до царського престолу, — на думку американського дослідника Р. Уортмана, — руйнувала дистанцію, необхідну для міфотворчості. Відтак, для чиновників вищого сану, монарх втрачав обриси абстрактного символу, натомість набуваючи характеристик звичайної смертної людини, що характеризується як позитивними, так і негативними рисами.

Метою розвідки є на основі критичного осмислення споминів вищих сановників імперії описати постать останнього російського імператора.

У мемуарній спадщині державних діячів цієї доби «червоною ниткою» проходить думка щодо невідповідності та невідповідності особистих якостей Миколи Олександровича на роль необмеженого юридичними нормами, абсолютного монарха. Навіть його кровний родич, великий князь Олександр Михайлович, рефлексуючи над причинами іманентного краху імперії у вирі Лютневої революції, констатував, що передчасна кончина Олександра III, унеможлиблювала повноцінне опанування практичними та теоретичними навичками, необхідними Миколі II для ефективного управління багатонаціональною імперією. Водночас начальник канцелярії Міністерства імператорського двору А. Мосолов, корінь усіх бід переносив у вектор виховання юного цесаревича. На його суб'єктивну думку, від свого вихователя єврейського походження Г. Даниловича, цар перейняв негативні риси характеру — «сердечність та несамовиту стриманість/безініціативність», невластивих запальній вдачі Олександра III, і навряд чи корисних майбутньому царю-самодержцю.

Придворними колами відразу поповзли чутки, спекуляції навколо слабкої волі Миколи II множилися й отримали чисельні фактичні підтвердження. Найбільш красномовні нападки стосовно слабхарактерності монарха знаходимо у спогадах графа С. Вітте. У характерній для себе емоційній манері, державний діяч, клеймить Миколу Олек-

сандровича як «безвольну маріонетку, позбавлену будь-яких проявів політичної волі». Підпадаючи то під вплив матері Марії Федорівни, то дружини Олександри Федорівни, то родичів, то плазуючих перед ним бюрократів-нездар, та навіть, шарлатанів-езотериків — Н. Філіпа, Л. Бадмаєва, Г. Распутіна тощо. Щоправда, словесні випадки графа значно перебільшені, проте не позбавлені історичного прагматизму, адже знаходять підтвердження у масі інших спогадів означеної епохи, наприклад, А. Моссолова, А. Ігнат'єва, М. Романова і т. д.

Контрастно романтизує постать монарха генерал П. Курлов, відзначаючи «неперевершений шарм його величності, здатний зачаровувати світське оточення». Крім цього, А. Моссолов та А. Ігнат'єв високо оцінили глибоку релігійність та фактографічну пам'ять Миколи Олександровича, який знав на ім'я та прізвище усіх армійських офіцерів, відповідальних за охорону Царського села. Великий князь О. Романов, відзначав досконале володіння імператором англійською, німецькою та французькою мовами.

Отож, мемуари представників владної еліти формують колективний портрет Миколи II як монарха, чії особисті якості не відповідали вимогам часу. Визнання його моральності, освіченості та особистого шарму не нівелює домінантного нарративу про слабку політичну волю й залежність від оточення. Водночас мемуари фіксують не лише суб'єктивні судження про реноме Миколи II, але й відображають глибшу проблему занепаду авторитету самодержавної царської влади, персоналізованої в останньому російському імператорові.

**«Хлопоманство» як принципове інакомислення:
чому еліта обирає маргіналізацію?**

Дуденкова Марія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

dudenkovamariia@knu.ua

Наукова проблема та її актуальність. Проблема полягає у з'ясуванні значення інакомислення серед хлопоманів, як форми ідейного розриву частини польської шляхти з власним середовищем і переходу

до українського національного руху. Актуальність є в необхідності переосмислення ролі цього явища у процесі формування національної свідомості в XIX ст.

Актуальність. Тема є актуальною в контексті ролі інакомислення серед українського населення та механізми творення ідентичності в умовах імперського панування.

Наукова новизна. Новизна роботи полягає у трактуванні хлопоманства як прикладу принципового інакомислення. У дослідженні акцент зроблено на аналізі мотивації діячів руху. Такий підхід дозволяє розглянути хлопоманство не лише як культурницьку течію, а як важливий етап ідейної еволюції інакодумства української інтелігенції в умовах імперського панування.

Історіографія. У дослідженні використано спогади Бориса Познанського «Воспоминанія» та статтю Володимира Антоновича «Моя сповідь». Теоретичну основу становить праця Т. Кашдана «The Art of Insubordination: How to Dissent and Defy Effectively», а фактологічну — дослідження А. Заярнюка та О. Середи «The Intellectual Foundations of Modern Ukraine». Методологія ґрунтується на біографічному, інтелектуально-історичному та просопографічному підходах.

В 1850–1860 роках група студентів: В. Антонович, Т. Рильський, Б. Познанський, які належали до привілейованої польськомовної шляхти, стали представниками «хлопоманства» — соціальні радикали, які свідомо відкинули станові орієнтири і повернулись в умовах панування Російської імперії та впливу польської шляхти до культури пригнобленого українського селянства. Це можна назвати проявом принципового інакомислення — форми відхилення від норм, спрямованої на поліпшення суспільства з мінімальними збитками. Хлопоманство стало формою морального вибору: кроком від безпеки натовпу до служіння ширшій ідеї — формування української національної свідомості.

Ця діяльність не була поверхневою примхою — за Т. Кашданом, принципів інакодумці діють від щирого серця, спираючись на глибокі переконання. Так, В. Антонович писав, що українська ідентичність відкрилась для нього після того, як застосував загальнодемократичні

французькі теорії (зокрема, ідеї П'єра-Жозефа Прудона та Шарля Фур'є) до українських реалій.

Справжня перевірка принципів відбувається, коли система йде проти тебе. За свій вибір хлопомани зіткнулись зі осудом власного середовища, яке звинуватило їх у зраді. Так Познанський в своїх спогадах писав про: зневажливі прізвиська, наприклад, «мошрадзеї»; під час мандрівок з друзями Україною, шляхта ширила чутки, що нібито вони подорожують, щоб вести демагогічну пропаганду і підбурювати селян проти поміщиків. Осуд був настільки сильним, що навіть батьки не мали достатньо мужності прийняти нові погляди дітей: так, батько Т. Рильського, просив київського генерал-губернатора звернути увагу на «зловмисну пропаганду» сина та вислати того з міста.

Відповіддю на цей тиск став маніфест Антоновича 1862 р. «Моя сповідь», де він відкрито заявив, що пишається станом «перевертня» порівнявши себе з американським плантатором-рабовласником, який став аболіціоністом, або з «папістом», який став чесним слугою національної справи. За дослідженнями, частина еліти обирає маргіналізацію, бо соціум вважає інакодумців набагато переконливішими, якщо бачить соціальний ризик як аргумент. Своім прикладом вони засвідчують готовність до особистих втрат, тому маніфест розглядався як акт публічної самопожертви, надав руху легітимності в очах селянства та інтелігенції.

Хлопомани мали силу переконання — критика від представника власної спільноти змушує більшість еліти замислитись, коли як слова «чужого» легше відкинути. Ставши зрадниками польського проєкту, вони завдали йому ідеологічного удару, якого селяни не змогли б. Вони об'єднались з українськими студентами, утворивши організацію «Громада» у Києві, поширивши її на інші міста. У термінах К. Санстейна, вони створили простір для «анклавної деліберації» — безпечне середовище одностумців. Це дозволило мати вплив зсередини і сформувану нову, українську соціокультурну програму, окрему від нав'язувань чужих політичних ідей.

Хлопоманство як форма принципового інакомислення показує, що частина еліти може обирати маргіналізацію не через слабкість,

а як свідому стратегію впливу. Добровільна відмова від привілеїв посилює моральний авторитет і через ризик перетворює особистий вибір на легітимний політичний аргумент, здатний на зміни.

Людмила Старицька-Черняхівська як представниця інтелігентської родини в контексті українського національного відродження (XIX – початок XX ст.)

Захаренко Аліна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
zakharenkoalina@knu.ua*

Наукова проблема та її актуальність. Постать Людмили Старицької-Черняхівської залишається досі недостатньо вивченою в історичному аспекті попри її важливий внесок у процес національно-культурного відродження. Будучи дочкою М. Старицького та небогою М. Лисенка, вона постає водночас і спадкоємицею традицій Старої Громади, і самостійним діячем нового покоління.

Актуальність визначається потребою в детальному вивченні ролі представників інтелігенції як вагомої сили у пробудженні національних рухів.

Наукова новизна дослідження під детальнішим кутом розглядає Старицьку-Черняхівську як інтегральну постать, у якій поєдналися родинна інтелігентська традиція, власна літературно-драматургічна творчість та громадсько-політична активність. Новизна полягає в комплексному аналізі різних джерел: власного епістолярію, публіцистики, мемуаристики та офіційної документації.

Історіографія. Основу джерельної бази становлять власні твори Людмили Старицької-Черняхівської: спогад «Хвилини життя Лесі Українки», «Двадцять п'ять років українського театру», п'єси «Гетьман Дорошенко», «Іван Мазепа», «Аппій Клавдій», оповідання «Жива могила» і «Мрія» — зібрані у «Вибраних творах». Важливим джерелом особистісного виміру є листи письменниці до батьків (1887 і 1891 рр). Щоденник Євгена Чикаленка містить згадку і тим самим характеризує письменниці. До наукової літератури належать дисертаційне дослідження

Л. Процюк «Історична драматургія Людмили Старицької-Черняхівської», праця О. Гурал «Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких», стаття «Людмила Старицька-Черняхівська і Михайло Грушевський: репрезентація інтелектуальної комунікації (1906–1914 рр.)», монографічна розвідка «Людмила Старицька-Черняхівська на тлі епохи». Методологічну основу склали біографічний метод, методи інтелектуальної історії та просопографічний характер.

Людмила Старицька-Черняхівська народилася в середовищі, де, за її власними словами: «панував особливий літературний дух; тому, хто мав хоч іскру талану, не писати тут було цілком неможливо». У листі 1887 р. до батька дев'ятнадцятирічна дівчина вже виявляє риси майбутнього діяча: займається перекладами, вивчає німецьку мову, прагне фінансової самостійності. Слова з листа до батьків 1891 р. про пропозицію Заньковецької свідчать про свідоме розуміння солідарності в українському театральному середовищі: «...подрывать все остальные труп[п]ы, опять эта отвратительная вражда между малорусскими труп[п]ами!» — і про моральну зрілість, що випереджала її вік.

Ставши членкинею «Плеяди» (1888), а згодом головою клубу «Родина», Старицька перетворила ці інституції на осередки національного життя. У праці «Двадцять п'ять років українського театру» вона писала, що перед молодим українським драматургом простяглися три шляхи: драма символічна, драма настрою і драма соціальна. Вибір письменниці впав на соціальну та історичну драму, де вона будувала модерний національний наратив. Дослідниця Л. Процюк стверджує, що в п'єсі «Гетьман Дорошенко» та «Іван Мазепа» Старицька-Черняхівська виходить поза межі позитивістської драми: реалістичне зображення суб'єкта на тлі історії перетворюється в зображення суб'єкта, який творить і змінює історію. Водночас у діловодній документації клубу «Родина» (1912–1915), проаналізованій О. Гурал, зафіксована щоденна праця голови: протоколи, звіти, листування — все містить підпис Людмили Старицької.

У комунікації з М. Грушевським вона виступала постійною співробітницею «Літературно-наукового вісника», де опублікувала 22 рецензії. Дослідники підкреслюють, що стриманість письменниці щодо рецензу-

вання «Ілюстрованої історії України» пояснюється не браком компетентності, а гендерними обмеженнями тогочасного академічного дискурсу. Є. Чикаленко у щоденнику відзначав, що вона: «одна тільки зо всієї родини Старицьких одідичила письменницькі здібності свого славнозвісного батька».

Людмила Старицька-Черняхівська постає як важлива фігура перехідної епохи між культурницьким народництвом і модерним національно-політичним рухом. Аналіз різнорідних джерел засвідчує: її особистий вибір служіння українській культурі всупереч матеріальним труднощам і гендерним обмеженням кристалізувався ще в її юнацьких листах. Успадкувавши традицію родини Старицьких-Лисенків, вона самостійно розробила концепцію активного історичного суб'єкта в драматургії та утвердила її в громадській діяльності. Цей синтез є одним з головних її внесків в українське національне відродження.

**Барон Іван де Шодуар як меценат
і культурний діяч Волинської губернії
Колесник Людмила**

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
liudmila.kolesnik3103@knu.ua*

Наукова проблема: меценатство в Україні XIX ст. залишається недостатньо вивченим явищем, особливо на регіональному рівні. Постать барона Івана де Шодуара та його системна благодійна діяльність у Житомирі становлять яскравий, але досі неповно досліджений приклад трансформації приватної ініціативи на суспільне благо.

Актуальність і новизна: зумовлена переосмисленням регіональної історії в сучасній Україні та відновленням культурної пам'яті. Новизна полягає у комплексному розгляді меценатської діяльності барона.

Історіографія, джерела і методи: джерельна база обмежена через брак спеціальних праць із теми. Основним першоджерелом слугує архівна справа нотаріуса Філіппова № 1660. Наукову літературу представлено працями Ф. Дерев'яненка, Л. Дідківської, Н. Момот та О. Борейка; пресові матеріали — газетами «Вільне слово», «Ділова

газета», «Вечірній Житомир» і «Київські відомості». Застосовано історико-біографічний, порівняльно-історичний методи.

Хід та результати: у ході дослідження встановлено, що благодійна діяльність барона охоплювала соціальну, медичну, науково-освітню, культурну та правозахисну сфери. Складений 1903 року заповіт засвідчив, що масштаб його задуму сягав далеко за межі регіону.

Меценатство на Житомирщині еволюціонувало від епізодичних приватних пожертв до організованої системної діяльності. Після польських повстань шляхта, позбавлена політичного впливу, дедалі активніше звертала ресурси на добродійність як інструмент збереження соціального авторитету. На кінець 1890-х років меценатство набуло інституційного оформлення — 1892 року в Житомирі постало Волинське товариство виправних притулків для неповнолітніх правопорушників, фінансову підтримку якого забезпечували барон де Шодуар, князь Волконський, граф Ходкевич та інші провідні діячі регіону.

Серед представників волинської меценатської еліти особливе місце посідає барон Іван Максиміліанович де Шодуар — останній нащадок аристократичного роду французько-баварського походження, укоріненого на Волині з початку XIX ст. Попередні покоління родини залишили вагомий культурний спадок, зусиллями діда Станіслава було зібрано один із найбагатших приватних музеїв Європи, що включав нумізматичну колекцію світового рівня, картинну галерею та бібліотеку обсягом понад 30 000 томів. Іван де Шодуар не лише успадкував цю традицію служіння культурі, а й розвинув її до рівня, що не мав аналогів у регіоні.

Благодійна діяльність барона вирізнялася винятковою тематичною широтою та послідовністю. У медичній сфері він фінансував Житомирську лікарню Червоного Хреста й підтримував товариства боротьби з туберкульозом та злоякісними пухлинами — структури, орієнтовані передусім на допомогу незаможним. Соціальний напрям охоплював дитячий притулок із ремісничими майстернями, де вихованці здобували практичний фах, богадільні для людей похилого віку та їдальні для малозабезпечених. Принципово важливою рисою його філантропії був позаконфесійний характер, допомога надавалася незалежно від релігійної належності, що було нетиповим явищем для суспільства тієї доби.

Науково-освітній напрям представлений не менш вагомими ініціативами. Барон заснував першу в Житомирі метеорологічну станцію, підтримував Товариство дослідників Волині та музей єпархіального давньосховища, став одним із засновників жіночого професійного училища. На початку ХХ століття він збудував палац у Житомирі, куди перевіз родинну бібліотеку, картинну галерею та всі колекції з метою забезпечення їхньої публічної доступності. Прилеглий парк із деревами різних кліматичних зон, оранжереєю та біломармуровими скульптурами зберігся донині як Шодуарівський. Самостійним напрямом була діяльність із захисту тварин, очолюючи міський відділ Російського товариства покровительства тваринам, барон домогся затвердження думою обов'язкових правил гуманного поводження з тваринами та граничних норм навантаження для коней.

Вершиною меценатського задуму став заповіт 1903 року недоторканні фонди для наукових премій Імператорської академії наук у галузях математики, астрономії, фізики та хімії, кошти на розширення лікарні й притулків, а також передача садиби місту під жіноче училище та дитячий парк.

Висновки: філантропічна спадщина барона де Шодуара вирізняється серед волинських меценатів своєю системністю та позаконфесійним характером. Він не просто жертвував кошти, а цілеспрямовано будував міську інфраструктуру добробуту, розраховану на десятиліття вперед.

***Втручання князя Вітовта в ординські справи наприкінці XIV ст.:
передумови та поразка на річці Ворскла***

Кукса Артем

*Заступник командира роти з психологічної підтримки персоналу
3 роти ударних безпілотних авіаційних комплексів військової частини
А5173 10 армійського корпусу оперативного командування «ПІВНІЧ»
arabryta223@gmail.com*

Постановка проблеми. Наприкінці XIV ст. Золота Орда опинилася в стані глибокої політичної та військової дестабілізації, спричиненої

тривалим конфліктом між ханом Токтамишем і еміром Тимуром. Поразки Токтамиша у війнах з Тимуром, зокрема в битвах на річках Кондурче (1391 р.) та Терек (1395 р.), а також знищення столиці Сарай-Берке підірвали економічні основи Улусу Джучі та авторитет ханської влади. Наслідком цього стала поява численних претендентів на ординський престол і втрата контролю над територією західного улусу. За цих умов вигнаний хан Токтамиш був змушений шукати підтримки за межами степу. Його втеча до Київського князівства та союз із князем Вітовтом стали ключовим чинником втручання Великого князівства Литовського в внутрішні справи Золотої Орди. Прагнення Вітовта використати внутрішню кризу Орди для встановлення політичного впливу в Понтійсько-Каспійському регіоні призвело до масштабної військової експедиції 1399 р., кульмінацією якої стала битва на річці Ворсклі.

Джерела, література, методи. Джерельну базу дослідження становлять наративні та актові пам'ятки, що відображають політичні й воєнні процеси у Східній Європі наприкінці XIV ст. До наративних джерел залучено руські літописи (Новгородський, Псковський, Лаврентіївський у складі ПСРЛ), які містять відомості про походи Вітовта та битву на р. Ворсклі 1399 р., однак потребують критичного аналізу з огляду на пізні редакції, компілятивність і ідеологічні нашарування. До актових джерел віднесено ханські ярлики Токтамиша та кримських ханів, опубліковані у «Записках Одеського товариства історії та старожитностей», що відображають правові аспекти взаємин Улусу Джучі та ВКЛ. Використано також матеріали дипломатичного листування та повідомлення західноєвропейського походження (зокрема орденського середовища), які дозволяють уточнити хронологію подій і політичний контекст кампанії 1397–1399 р.р.

Історіографічну основу становлять праці М. Грушевського, А. Прохаски, Ф. Шабульда, Б. Черкаса, В. Гулевича, Я. Пилипчука та ін., у яких розглянуто як загальні питання історії Золотої Орди та ВКЛ, так і окремі аспекти битви на Ворсклі. Водночас у науковій літературі простежується низка дискусійних питань, пов'язаних із датуванням подій, реконструкцією складу військ та критикою джерел, що зумовлює необхідність комплексного переосмислення джерельної бази.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. У роботі застосовано історико-генетичний метод для аналізу причинно-наслідкових зв'язків внутрішньої кризи Золотої Орди та політики Вітовта; історико-порівняльний — для зіставлення різнорідних джерел; проблемно-хронологічний — для реконструкції перебігу кампанії 1397–1399 рр.; а також методи джерелознавчої критики для оцінки інформативності та достовірності наративних і актових матеріалів. Застосування зазначених підходів забезпечує можливість комплексного аналізу воєнно-політичних процесів і визначення місця Ворсклинської битви в системі міжнародних відносин Східної Європи наприкінці XIV ст.

Виклад основного матеріалу. Після поразок від Тимура Токтамиш втратив реальні важелі влади в Улусі Джучі та зазнав нових невдач у боротьбі за відновлення свого становища, зокрема в Криму, де він зазнав поразки у зіткненні з генуезцями. Перебування Токтамиша в Київському князівстві надало Вітовту можливість виступити як покровитель «законного хана» та використати його претензії як політичне виправдання походу в степ. У 1397–1399 рр. Вітовт сформував широку коаліцію, до якої увійшли литовські та руські князі, татари Токтамиша, польські добровольці, загони Тевтонського ордену, а також молдавські й подільські полки. За своїм складом це було аристократичне військо, основу якого становила важка кіннота, підтримана табором з возів і вогнепальною зброєю. Кампанія 1399 р. розпочалася влітку — у період, найменш сприятливий для дій у степу, що свідчить про переоцінку Вітовтом власних сил і недооцінку противника. Просування коаліційного війська вглиб степу відбувалося впевнено й без суттєвого опору, що створювало ілюзію слабкості ординців. Зустріч супротивників відбулася на річці Ворсклі — ймовірному кордоні Київського князівства. Тимур-Кутлук, очікуючи на підхід сил беклярбека Едігея, вдало використав дипломатичну паузу, вступивши в переговори з Вітовтом і створивши в нього відчуття безумовної переваги та неминучої перемоги без бою. Після прибуття основних сил Едігея 12 серпня 1399 р. розпочалася битва. Початкові сутички не дали ординцям швидкого успіху: литовсько-польське військо зберігало бойовий порядок, а застосування вогнепальної зброї зму-

сило татар кілька разів відступити. Однак вирішальним чинником стала степова тактика, випробувана в численних попередніх кампаніях. Едігей застосував прийом удаваного відступу, змусивши важку кінноту відірватися від укріпленого табору. Переслідуючи відступаючого ворога, польсько-литовські загони потрапили в оточення. Ординська кіннота, діючи мобільними кошунами, здійснила обхід флангів і застосувала так званий «монгольський млин» — безперервний обстріл противника з луків при постійній зміні бойових порядків. Важка кіннота, позбавлена простору для маневру, зазнала значних втрат. Втеча татар Токтамиша, які першими усвідомили безнадійність ситуації, спричинила загальний розлад у коаліційному війську. Незабаром поле бою залишив і сам Вітовт, що остаточно визначило результат битви.

Висновки. Втручання князя Вітовта в ординські справи наприкінці XIV ст. було зумовлене сукупністю зовнішньополітичних і внутрішніх чинників, ключовим серед яких стала глибока системна криза Золотої Орди після поразок хана Токтамиша у війнах з еміром Тимуром, що призвело до захоплення та спалення Тимуром столиці Золотої Орди Сарай-Берке. Тимур захопив міста Дешт-і Кипчака, провінції Дешт-і Хозар (Північний Кавказ і Нижнє Поволжя), території і народи, що були під владою Токтамиша. Володар Мавераннахру послабив економічний вплив Золотої Орди та відновив торговий маршрут через Китай та Індію до Ірану та Сирії. В цьому він досяг певних успіхів. Серйозні пошкодження торгових відносин між Європою та Центральною Азією і призвело до закриття доріг, про які писав Марко Поло, а також знищення певних елементів монгольського впливу, що могли бути корисними для розвитку цивілізації. Тривалий конфлікт між Тимуром та Токтамишем призвів до ослаблення Золотої Орди та зміни балансу сил у Центральній Азії на користь держави Туран.

Падіння авторитету ханської влади та дезінтеграція ординського управління створили вакуум сили на західних окраїнах степу, яким прагнуло скористатися Велике князівство Литовське. Союз із вигнаним ханом Токтамишем дозволив Вітовту легітимізувати військове втручання в ординські справи під гаслом відновлення «законної влади», а також розширити власні геополітичні амбіції в чорноморсько-степовому

регіоні. Поразка коаліційного війська Вітовта на річці Ворсклі у 1399 р. стала переломним моментом у литовській східній політиці. Вона не лише зірвала плани встановлення контролю над Улусом Джучі, але й продемонструвала обмеженість можливостей осілих держав у протистоянні з кочовими арміями в умовах відкритого степу. Битва засвідчила вирішальне значення мобільності, маневреності та перевіреної степової тактики, які дозволили ординцям нейтралізувати переваги важкої кінноти, укріпленого табору та вогнепальної зброї коаліційних сил. Наслідки поразки на Ворсклі мали довготривалий характер. Для Великого князівства Литовського вона означала перегляд зовнішньополітичних пріоритетів і відмову від активної експансії вглиб степу. Надалі литовська політика дедалі більше орієнтувалася на захист південних кордонів і дипломатичні форми взаємодії з ординськими угрупованнями. Водночас поразка підірвала позиції Вітовта як лідера антиординської коаліції та засвідчила небезпеку надмірної переоцінки військових можливостей у боротьбі з кочовим світом. Для Золотої Орди перемога Тимур-Кутлука та беклярбека Едігея означала тимчасову стабілізацію влади й відновлення контролю над західними улусами. Усунення Токтамиша як претендента на ханський престол зменшило рівень внутрішньої конфліктності та дозволило ординській еліті зосередитися на консолідації сил. Разом із тим ця стабілізація мала короточасний характер і не усунула глибинних структурних проблем Орди, що згодом призвело до подальшої фрагментації держави. У ширшому геополітичному контексті битва на річці Ворсклі стала однією з ключових подій, що визначили баланс сил між осілими державами Східної Європи та кочовими утвореннями степу на межі XIV–XV ст. Вона засвідчила, що після розгрому Золотої Орди Тимуром степ не перетворився на «вільний простір» для експансії сусідніх держав, а зберігав здатність до військової мобілізації та ефективного спротиву. Таким чином, поразка Вітовта на Ворсклі стала важливим етапом у формуванні нової системи міжнародних відносин у регіоні та окреслила межі можливостей європейських держав у степовому просторі наприкінці середньовіччя.

**Органи фінансового управління на українських землях
кінця XVIII – середини XIX ст.**

Кулик Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

oks.kulyk@knu.ua

Інтеграція українських земель до складу Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. супроводжувалася перебудовою адміністративно-політичного устрою та уніфікацією фіскальної системи. Ключовою проблемою періоду була несформованість єдиної спеціалізованої податкової адміністрації. Реалізація фіскальної політики покладалася на розгалужену систему органів із дублюванням функцій. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення ефективності цієї багатовекторної моделі управління. Наукова новизна полягає у висвітленні відсутності автономної виконавчої вертикалі у фінансових відомств, внаслідок чого реальне стягнення коштів залежало від ефективності поліції та волі губернатора. У роботі застосовано історико-генетичний метод для визначення еволюції фінансових інституцій і системно-структурний аналіз для з'ясування розподілу повноважень та ієрархії між міністерствами, палатами і казначействами.

Організаційно-правові засади діяльності установ ґрунтовно дослідив В. Р. Жвалюк. Проблематика оподаткування та стан селянства висвітлена в роботах О. І. Гуржія та В. М. Орлика. Детальний опис повноважень Палат державних маєтностей та місцевих органів містить монографія академіка М. М. Дружиніна «Державні селяни та реформа П. Д. Кисельова». Джерельною основою стали матеріали «Повного зібрання законів Російської імперії». До довідкових і статистичних документів належить «План фінансів» державного секретаря М. Сперанського (1810 р.).

Дослідження показало, що органи фінансового управління поділялися на дві групи: урядові (центральні, регіональні) та самоврядні. До реформи 1802 р. центральне управління здійснювали колегії, а згодом — Міністерство фінансів, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство поліції (1810–1819) та Міністерство державних маєтностей (з 1837 р.). Важливу роль відіграв перший міністр фінансів О. Васильєв, який ініціював створення Комітету фінансів для покриття бюджетного дефіциту.

На регіональному рівні центральне місце посіли казенні палати, запроваджені на Лівобережжі у 1782–1783 рр., а на Правобережжі — у 1795 р. Вони підпорядковувалися Міністерству фінансів, контролювали митниці та надходження податків. Проте ключові важелі впливу мали губернатори. Маніфестом 1811 р. на них покладался обов'язок щомісячно звітувати про стягнення недоїмок. У регіонах дії військових губернаторів контроль посилювався: вони звітували про сплату податків безпосередньо імператору.

Етапною стала реформа П. Кисельова (1837–1838 рр.), що сформувала Палати державних маєтностей із чотириступеневою системою управління (палата–округ–волость–село). Палати мали чітку структуру: господарче, лісове та контрольне відділення. Важливу роль відігравало саме господарче відділення, яке відповідало за стягнення податків, складання окладних листів та розгляд розстрочок. Окрім фіскальних завдань, воно захищало селян від довільних поборів, регулювало рекрутську повинність.

Низовою ланкою виступали повітові казначейства, які були впорядковані Інструкцією 1837 р. Їхні функції обмежувалися прийомом та збереженням коштів. Аналіз джерел свідчить про значні проблеми в їхній роботі, зокрема недбалість у веденні документації. Через помилки ревізій виникали випадки, коли платники піддавалися подвійному оподаткуванню.

Головною проблемою системи була відсутність у Міністерства фінансів та Міністерства держмайна власних засобів примусу. Тягар практичного стягнення заборгованостей лягав на земську та міську поліцію, яка не мала чіткої фіскальної спеціалізації.

Отже, до середини XIX ст. на українських землях було сформовано розгалужену систему фінансового управління, що поєднувала загальноімперські стандарти з регіональною специфікою. Відбувалася поступова централізація управління (перехід від колегій до міністерств) та спеціалізація органів. Однак ефективність фіскальної політики гальмувалася через недосконалість обліку населення, розмитість повноважень між установами, помилки в ревізійких реєстрах, бюрократичну громіздкість управлінського апарату.

**Окремі сторінки життєпису журналіста і політика
Арнольда Баралья (1890–1957)**

Макогін Святослав

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
svjatoslawmakogin@gmail.com*

Галицька журналістика є багатою на імена і водночас містить в собі багато нерозкритих загадок минулого. Однією з них є життєпис Арнольда Баралья — постаті спірної, політичної неоднозначної, але цікавої. Як про уродженця Львова, співзасновника Комуністичної партії Східної Галичини (згодом КПЗУ), а до 1914 р. — одного із видних анархістів в короннім краї, то є доволі небагато розвідок. Свого часу про нього свої праці писали В. Турок, П. Арсенич, А. Ярошенко, були згадки у працях Б. Тищика, В. Вериги, є окремі енциклопедичні гасла в сучасних енциклопедіях. Нещодавно була написана і докладна стаття Р. Найдюка та Ю. Довгана.

Хоча про постать А. Баралья є непоганий набір публікацій, усі вони не дають відповідей на окремі запитання у його біографії. Зокрема, він дав про себе знати спершу як анархіст, який після переходу до більшовиків в 1921–1925 рр. був головним редактором газети «Die Rote Fahne» («Червоний Прапор») у Відні. Водночас в історіографії не були відображені ті дані, які є уже в низці електронних джерел і в тому числі на порталі «MyHeritage». До прикладу, біографи Баралья не вказують, що дідусем Баралья був єврейський купець у Львові Арон Бараль. Так само в біографіях діяча не згадано ім'я його матері — Герміни Бараль (до шлюбу Ейден, 1861–?).

Вагомою сторінкою в його біографії є прибуття 26 березня 1914 р. на о. Елліс в Нью-Йорку як емігранта до США. Звісно, що дані про прибуття родини Баралів на пароплаві з Гамбурга не є повноцінним свідченням того, що Арнольд туди прибув на постійне місце проживання. Радше навпаки — туди він прибув на весілля свого брата Генріха (1893–?), яке відбулось в Нью-Йорку 27 квітня 1914 р. Невдовзі А. Бараль з родиною повернувся до Львова.

Як вдалось дізнатись з даних на порталі «MyHeritage», на початку 1915 р. Арнольд Бараль уклав шлюб з жінкою на ім'я Розета. В тому ж році

в нього народився син Юрій. Правда чи це був лише радянський варіант імені у пізніших документах і чи дійсно його так звали — з цього приводу уточнень ніде немає. Станом на 1934 р. дружина Бараля спільно з сином проживали у Відні, де також журналістом працював його брат Генріх.

Опісля краху Галицької СРР як невдалого проекту експорту комунізму військовим шляхом в Галичину в 1920 р., Арнольд Бараль як комуніст ненадовго повернувся і до анархізму. Очевидно, що не маючи коштів для прожиття в окупованій поляками столиці ЗО УНР Львові, він восени 1920 р. переклав польською мовою працю анархіста П. Кропоткіна «Сучасна наука і анархізм». Дане видання у перекладі Бараля продавалось в лютому 2026 р. на одному із польських онлайн-аукціонів за 28 євро. Очевидно, що ця праця не була єдина, але за рахунок ретельних пошуків була встановлена як доробок перекладацької праці А. Бараля.

В історіографії досліджень постаті Арнольда Бараля відсутня будь-яка інформація про його життя опісля відпущення з під варті після слідства в його справі за 1934 р. Очевидно, що в нього і далі прогресували його давні хвороби. Водночас за інформацією «MyHeritage» встановлено, що 11 листопада 1939 р. Арнольд Бараль у віці 49 років емігрував у м. Тель-Авів на території сучасної держави Ізраїль. Очевидно, що як етнічний єврей, він спробував себе на історичній Батьківщині. Однак, ймовірно, що через брак можливостей для самореалізації та політичні конфлікти серед репатріантів, він повернувся на постійне проживання в Москву, де і помер 7 жовтня 1957 р.

Загалом бачимо, що за рахунок знайденої інформації з відкритих джерел вдалось частково заповнити прогалини в біографії галицького анархіста та комуніста Арнольда Бараля (1890–1957). Були встановлені ряд відомостей про особисте життя, знайдено дані про перекладацьку діяльність та частково була заповнена біла пляма відносно його останніх років життя. Слід сподіватись, що інші дані про життєпис цієї постаті будуть знайдені згодом.

**Механізми службового зростання козацької старшини доби Руїни
(на прикладі В. Дуніна-Борковського)**

Музичук Катерина

Львівський національний університет ім. І. Франка

muzicukkaterina08@gmail.com

Українська козацька держава постала в умовах війни, що супроводжувалося руйнуванням старої системи влади. Було порушено традиційну станову ієрархію у суспільстві, відбувалося формування нової української еліти. Виникає питання: хто саме зміг посісти панівні позиції в Гетьманщині та які ресурси для цього використовувалися. Відповідь пропонується розглянути на прикладі службового просування Василя Дуніна-Борковського.

Актуальність дослідження полягає в потребі зрозуміти, як працювали соціальні ліфти Гетьманату. *Новизна* роботи криється в аналізі кар'єри В. Дуніна-Борковського не просто як біографії, а як набору успішних стратегій — від використання свого шляхетського походження до вигідних шлюбів.

Методологія базується на використанні мікроісторичного аналізу. Це дозволяє розглянути життя Василя Касперовича як типовий приклад, що ілюструє механізми формування козацької старшини доби Руїни.

Історіографія представлена працями В. Горобця, С. Павленка, Г. Милорадовича, В. Кривошеї, Т. Таїрової-Яковлевої. *Джерельною базою* є гетьманські універсали, матеріали «Актів ЮЗР» та літопис Самійла Величка.

У ході дослідження було виділено кілька ключових факторів, які забезпечили Василю Дуніну-Борковському кар'єрне зростання.

Походження та освіта. В. Дунін-Борковський був шляхтичем гербу Лебідь. Це слугувало важливим символічним капіталом, позаяк додавало авторитету та престижу. Окрім того, шляхтичі цінувалися у Війську Запорозькому з практичних міркувань, адже для розбудови держави потрібні були освічені люди, які мали досвід управління.

С. Павленко припускає, що Борковський міг навчатися в Києво-Могилянському колеґіумі. Про високий рівень освіти свідчать посольства, які він неодноразово здійснював до Москви (1669, 1672). Це помітно

виділяло Василя Касперовича серед решти козацької старшини, значна частина якої, як свідчать підписи під Конотопськими статтями, була неписьменною.

Конфесійний аспект. Важливою умовою інтеграції до козацького соціуму була приналежність до православ'я. Дунін-Борковський початково був католиком, однак прийняв православ'я, що відкрило йому шлях до отримання владних урядів. Зокрема, це було закріплено в Переяславських статтях Ю. Хмельницького (1659).

Військова служба. Це був ключовий чинник кар'єрного зростання. Припускаємо, саме за участь у війні проти московитів на початку 1668 р. Борковський отримав посаду вибельського сотника. Тоді ж за «рицарские дела» йому повернули родове село Борківку. У 1672 р. у володіння Борковському надали ряд сіл «респектомъ теде тихъ его одвагъ, невчасовыхъ и праць его военныхъ» а також за «ущерб здоровья» у численних походах.

Політичне маневрування. Доба Руїни вимагала навичок гнучкого політика, аби утриматися при владі, що бачимо на прикладі Дуніна-Борковського. Вагому роль в цьому відіграло питання, кому ж служити шаблею. Село Борківку можна ствердити почасти він повернув завдяки тому, що підтримав Дорошенка, коли той прийшов на Лівобережжя. Однак, оцінивши розстановку сил, згодом на раді у Новгород-Сіверську сприяв обранню Д. Ігнатовича гетьманом. Та коли той стрімко втрачав свій вплив взяв участь у перевороті 1672 р., за що отримав від І. Самойловича посаду чернігівського полковника та маєтності. Така здатність вчасно змінити сторону дозволяла йому не лише зберігати майно, а й досягати службового просування.

Непотизм. Закріплення в середовищі козацької старшини відбувалося завдяки вдалим шлюбам. В. Дунін-Борковський одружився з Марією Шубою. Що цікаво, її батько, Степан Шуба, раніше сам був вибельським сотником. Причому після Борковського сотницький уряд у Вибельській сотні посідатиме знову представник родини Шуб — Семен Степанович. Це демонструє, що уряди нерідко були «спадковими» і утримувалися представниками певного родинного кола.

Отже, на прикладі В. Дуніна-Борковського ми бачимо, що успішна кар'єра в добу Руїни не була випадковою. Шляхетське походження,

хороша освіта сприяли швидшому просуванню по кар'єрних щаблях. Одначе, вагомими чинниками слугувала військова служба та вміння орієнтуватися в складній політичній ситуації Гетьманату. Зміна конфесії та вдалі шлюби закріпили його статус, дозволивши колишньому шляхтичу стати частиною козацької еліти.

***Участь і погляди Костя Левицького щодо подій
довкола судового процесу 101 у Львові в 1910–1911 роках***

Шкробач Михайло

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
shkrobach.misha@gmail.com*

Українське історичне минуле завжди повчає кожного з нас на помилках попередників. Подекуди їх боротьба не завжди була на полі бою. До 1914 р. галичанам як представникам Заходу України політично доводилось часто давати відсіч другій титульній нації — польській. Окрім показових судових процесів, протистоянь політичних партій під час виборів та поміж ними, головним питанням 1900-х років слід вважати потребу українців у власному університеті в Галичині. Не випадково один з українських політичних лідерів Галичини Кость Левицький зауважував, що це питання стало «альфою і омегою наших визвольних змагань».

Безпосередньо до боротьби за українську вищу освіту сам К. Левицький був долучений ще в роки свого студентства. В 1882 р. він став заступником голови «Академічного братства», яке було провісником утвореного в 1909 р. Українського студентського союзу у Львові. Захистивши ступінь доктора права в 1884 році, стати викладачем Львівського університету він не зміг. Саме через засилля впливових польських кіл, мати в своєму середовищі сильного українського громадського діяча вони не бажали. Долучившись до формування Української націонал-демократичної партії в 1899 році, він в 1901 р. вперше спробував себе на виборах. Не отримавши підтримки виборців тоді, К. Левицький активно попрацював над собою і виправивши помилки попередньої кампанії, в 1907 році обрався послом до Рейхсрату.

Період обрання Левицького до парламенту Австро-Угорщини припав на добу посилення польсько-українського протистояння в Галичині.

Одним із найболючіших протистоянь в нім стало питання щодо права українців навчатись рідною мовою у вищих школах краю.

Конкретним поштовхом до боротьби за свій університет стало рішення офіційного Відня в 1910 р. про відкриття правничого італійського факультету у Віденському університеті. Українці в тому пору вирішили діяти з більш максималістськими вимогами і тому низка віч першої половини 1910 р. переформувались у гучні протести 1 липня того ж року. У спровокованих сутичках з поляками, в той день в аудиторіях Львівського університету загинув лідер Українського студентського союзу, студент правник Адам Коцко. Також було заарештовано майже 130 учасників протестів із 400 присутніх.

В тодішніх подіях К. Левицький не був осторонь. З врахування свого становища, він зайняв позицію українських студентських протестувальників. 4 липня 1911 р. Кость Левицький спільно із іншими видатними галицькими громадсько-політичними діячами виступав з промовою на Личаківському цвинтарі під час похорону Адама Коцка. Опісля передачі справи заарештованих поліцією Львова студентів у грудні 1910 р. до суду, з 14 лютого по 4 липня 1911 р. Кость Левицький очолив групу українських адвокатів у судовому процесі 101. До суду було скеровано обвинувачення лише проти 101 учасника подій тому, що ще 28 осіб вдалось в ході слідства перекваліфікувати із учасників на свідків. Це в певній мірі посприяло тому, що на суді вони змогли дати свідчення на користь української справи.

Хоч і вирок у процесі був проти українців, К. Левицький не здався. Подана апеляція і ініційоване додаткове слідство посприяло тому, щоб через рік уряд Цислейтанії виправдав учасників протестів. Амністія дозволила більшості з арештованих продовжити навчання у Львові та інших університетах держави до 1914 р. Натомість депутатський корпус українців на чолі з К. Левицьким зміг добитись від уряду дозволу на відкриття університету у Львові не пізніше 1916 р. Цим планам згодом перешкодив початок Першої світової війни і безпосередній розпад імперії Габсбургів.

Отже бачимо, що К. Левицький був справжнім поборником ідеї українського університету у Львові. Окрім депутатської діяльності,

в захисті цієї ідеї в суді він проявив таланти громадського діяча та адвоката-оборонця.

***Estonians and Finns in the history of Donbas
in the late 19th and early 20th centuries***

Shyshka Yevhen

Keuda (Mantsälä, Finland)

zhenyashishka@gmail.com

The industrial Donetsk Basin has always stood out from other regions due to its international population. From the very beginning of its history, it has been multi-ethnic. Over two centuries of planned settlement and industrialization, the region has been inhabited by representatives of different cultures: Orthodox Christians, Catholics, Lutherans, Muslims, and others. According to the 1897 All-Russian Census, the national composition of Donbas was represented by the following ethnic groups: Ukrainians, Greeks, Germans, Jews, Tatars, and Belarusians. A total of 1,136,361 people. But in addition to the above, Chinese workers, Latvian and Polish soldiers and politicians, Austrian prisoners of war, and families of workers from Great Britain, Belgium, Holland, France, and Germany lived in Donbas.

In recent years, increasing attention has been paid to studying the role of Europeans in the history of Donbas. Historians M. Kulishov and M. Lomako have made a significant contribution to the development of this topic, writing works on the life and activities of Europeans in the Bakhmut district. I. Bredikhin has studied the Belgian history of Konstantinovka in detail. Historian S. Tatarinov has conducted extensive research on German colonies in Donbas. At the same time, there are issues that have been overlooked by researchers. In particular, what role did natives of the Baltic and Scandinavian countries play in the history of the Luhansk and Donetsk regions? To answer this question, the author analyzed a wide range of sources, including newspaper clippings, memoirs, and archival documents.

Of particular interest is the biography of Edgar Adelman, founder of industry in Kramatorsk, Donetsk Oblast, and a native of Dorpat (now Tartu). During the research, it was revealed that in 1874 he owned a brewery in Bakhmut,

and in 1884, on land leased from landowner G.S. Taranov-Belozarov (near the Kramatorivka/Kramatorskaya railway station building), he built a factory for the production of alabaster, bricks, and tiles. In 1887, E.G. Adelman presented his factory's products at the All-Russian Agricultural Exhibition in Kharkiv and was awarded a bronze medal.

Also, between 1879 and 1893, Y. S. Tsauene, a native of the Livonian Governorate (now Estonia), built one of the most beautiful architectural structures in Donbas — the passenger station building in Debaltseve. But Estonians played an important role not only in the industry and culture of Donbas, but also in agriculture. In particular, a study of archival documents revealed that at the 1895 Oryol Agricultural Exhibition, Jan Kullamaa, a peasant from the Estland Governorate, was awarded for his work in beekeeping at the apiary of landowner Yakovenko near the village of Ivanovka in the Slavyanoserbtsky district of the Yekaterinoslav province.

Another important figure in the history of Donbas was Finnish baron Eduard Bergengheim, uncle of Marshal Carl Gustaf Mannerheim, who founded a factory in Kharkiv in 1876 that produced ceramic tiles, as well as refractory bricks. Bergenheim's products were famous throughout the empire and were used in the construction of buildings such as the Livadia Palace in Crimea and the House with Chimeras in Kyiv. It is important to note that during the research it was revealed that the coal and clay needed to make tiles and bricks were delivered by Eduard Bergenheim from the Donbass region. In particular, according to archival documents, in 1913–1915, Baron E. E. Bergenheim's enterprise, the "Society for the Production of Refractory Bricks and Pottery", was established on the land of the Nikolaev Rural Society and the noblewoman Fenina.

Thus, in the course of analyzing the entire body of historical sources, it was noted that natives not only of Western Europe but also of Northern Europe played an important role in the economic and cultural development of Donbas in the late 19th and early 20th centuries. Europeans not only used the region's resources to make money, but also created new jobs and infrastructure in the region. The facts established in this article, in the author's opinion, not only allow us to look at the past from a different perspective, but also provide useful experience for restoring the industrial potential of the Donbas in the post-war period.

РОЗДІЛ XV
НОВА ТА НОВІТНЯ
ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ,
АМЕРИКИ, АЗІЇ
ТА АФРИКИ

**Дискусія щодо македонської мови на сторінках болгарських газет
«Право» та «Македонія» (1870–1872 рр.)**

Бабій Яна

Львівський національний університет імені Івана Франка

Yana.Babii@lnu.edu.ua

В середині–другій половині XIX ст. внаслідок активізації болгарського визвольного руху інтенсифікувався розвиток македонської протонаціональної ідентичності. Спроби прищепити македонському населенню «болгарський дух» мали зворотний ефект: дедалі більше македонців почали усвідомлювати свою «інакшість», насамперед, через відмінності між македонськими діалектами та новоболгарською літературною мовою. Зазначені процеси привернули увагу болгарської інтелігенції, яка в 1870–1872 рр. на сторінках константинопольських газет «Право» та «Македонія» ініціювала дискусію навколо македонського мовного питання.

Реакцію болгарської інтелігенції на зародження македонської протонаціональної ідентичності в своїх працях висвітлили Цочо Білярський та Валентина Ніколовська. Посилаючись на матеріали константинопольських періодичних видань, Страшко Стояновський дослідив обговорення між македонськими та болгарськими вчителями мовної проблеми. Однак вивчення публікацій газет «Право» та «Македонія» за 1870–1872 рр. навколо питання македонської мови лишається актуальним.

Газети «Македонія» (1866–1872 рр.) та «Право» (1869–1873 рр.) засновані в Константинополі учасниками церковно-визвольного руху Петком Славейковим та Іваном Найденом для висвітлення суспільно-культурного життя болгар в Османській імперії. Також видавці співпрацювали з болгарськими школами для поширення підручників. Попри розбіжності в окремих питаннях щодо розвитку національного руху, обоє відстоювали самостійність і єдність болгарської культури.

Дискусія розпочалась з надісланого до газети «Право» листа від директора школи м. Велес про пропозицію учителя Кузмана Шапкаревича замінити підручники, видані новоболгарською мовою, на написану «охридським діалектом» навчальну літературу. У відповідь опубліковано заяву учителя із Ресена «Одна істина» (№ 40, 1870)

з викриттям видавничої діяльності братів Шапкаревичів та подальшим звинуваченням їх у розпалюванні ворожнечі між болгарами на мовному ґрунті. Згодом К. Шапкаревич спростував ці звинувачення (№ 44, 1870).

Завдяки співпраці редакції «Права» з П. Славейковим дискусія ще більше розгорілася, що привело до появи його статті «Македонське питання» в «Македонії» (№ 3, 1871). В ній автор наголосив, що ідея окремої від болгарської «македонської ідентичності» існує з 1860-х років і насправді загрожує болгарському національно-визвольному руху. Визнаючи існування місцевих діалектів, він наполягав на необхідності впровадження однієї літературної мови для збереження єдиної культури та успіху визвольної боротьби. Зрештою, П. Славейков закликає до діалогу та порозуміння з македонцями.

Пізніше і в «Македонії» (№ 7, 1871), і в «Праві» (№ 52, 1871) опубліковані відповіді на публікацію П. Славейкова — стаття македонського священника Дімітара Македонського та заява від Кукушської болгарської громади. В них спростовуються побоювання редактора «Македонії» про будь-які мовні протиріччя в македонських школах та суспільне бажання «виокремитись». Більше того, автори статей звинувачують константинопольських болгар у безпідставному розколюванні єдності між болгарами.

Перебіг дискусії засвідчує, що серед македонців ідея «окремішності» не мала масового поширення. Водночас мовне питання залишалося дискусійним, про що, наприклад, свідчить критика редактором «Права» наміру вчителя Веніаміна Мачуковського укласти граматику македонською мовою (№ 28, 34, 1872).

Таким чином, дискусія 1870–1872 рр. на сторінках «Права» та «Македонії» не лише зафіксувала початковий етап формування македонської культурної ідентичності, але й дозволяє зрозуміти ставленням болгарської інтелігенції до процесу зародження та розвитку македонської протонаціональної ідентичності.

**Архів ОУН Української інформаційної служби в Лондоні
як онлайн-ресурс для дослідження української діаспори
у Великій Британії під час холодної війни**

Брайлян Єгор

Державний заклад

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

yehor.brailian@gmail.com

Українська інформаційна служба у столиці Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії була створена у 1970-х роках з метою збереження документів про Україну, українську історію та культуру. Тоді тривала холодна війна і була потреба в адвокації щодо більш жорсткого курсу Лондона проти Москви. УІС виконувала роль координатор комунікацій української діаспори з британськими політиками.

Новизна дослідження полягає в тому, що проведено аналіз джерелознавчого потенціалу документів, які знаходяться в УІС і стосуються безпосередньо теми громадсько-політичної діяльності української діаспори у Великій Британії під час холодної війни. На доповнення до джерелознавчого аналізу, документи аналізуються з використанням методології транснаціональної та глобальної історії.

Значна частина архіву Організації українських націоналістів є оцифрованою та оприлюдненою на сайті. Це дозволяє науковцям та всім бажаючим ознайомитися із джерелами про громадсько-політичну та культурницьку діяльність української діаспори. Можна класифікувати джерела наступним чином: газети, відео виступи, брошури, програмні документи ОУН, колекції монет, банкнот, марок, карт.

Під час холодної війни однією з ключових діаспорних організацій, створених під егідою ОУН, яка здійснювала адвокацію українського питання, а також деколонізації Східної Європи, яка була під владою Москви був Антибольшевицький блок народів, який очолював Ярослав Стецько. З'їзди АБН відбувалися тричі в Лондоні за період холодної війни: у 1968, 1973 і 1985 роках.

Серед документів по 1973 року можемо згадати список акредитованих медіа, виступ президента АБН Ярослава Стецька, а також лист американських друзів АБН до президента США Річарда Ніксона.

У архіві є окремий фонд 19, присвячений суто документам про АБН. Там є документи, які свідчать про те, що українська діаспора сприяла консолідації народів Центральної та Східної Європи у боротьбі проти комуністичної окупації. Можна згадати «Резолюцію представників білоруської, естонської, угорської, латвійської, литовської і української громад у Брадфорді по завершенню Тижня Поневолених Народів», яка була затверджена 24 липня 1983 року.

Ще багато документів про період холодної війни (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) зберігаються у фонді 33 (Українське відеоархівне товариство в Брадфорді / Ukrainian Video Archives Society in Bradford). Брадфорд це місто на півночі Англії, де є значна українська громада, тому фото та відео матеріали звідти є цінним джерелом для вивчення української діаспори Сполученого Королівства. Вищезгадане товариство було створено у 1983 році задля документування активностей української громади.

Таким чином, можемо зробити висновок, що сайт архіву ОУН у Лондоні містить значну кількість джерел для дослідження громадсько-політичної діяльності української діаспори у Великій Британії під час холодної війни. Це в першу чергу матеріали з'їздів Антибільшовицького блоку народів, які відбувалися в Лондоні у 1960–1980-х роках, а також інформаційна робота в регіонах Великої Британії.

Торговельні відносини США та ЄС (2017–2021)

Василенко Михайло

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

belgum1936@gmail.com

Обрання Дональда Трампа президентом США у 2017 році стало переломним моментом у розвитку торговельних відносин між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом, спричинивши суттєві зміни у характері та механізмах трансатлантичного економічного співробітництва. Актуальність теми зумовлена ключовою роллю США та ЄС у світовій економіці. Сукупно ці два актори формують найбільший торговельно-економічний простір планети, а будь-які зміни у характері

відносин цих держав безпосередньо впливають на глобальну систему міжнародної торгівлі. Особливої ваги дослідження набуває у зв'язку з повторним обранням Дональда Трампа президентом США, оскільки аналіз його політики під час першої каденції дозволяє краще зрозуміти логіку, пріоритети та можливі напрями сучасних рішень нової адміністрації. Це створює підґрунтя для прогнозування подальшої еволюції трансатлантичних торговельних відносин і закладає основу для подальших наукових досліджень цієї проблематики. Важливим для розуміння підходів адміністрації президента Дональда Трампа до міжнародної торгівлі є дослідження Девіда Гривала "A Research Agenda for Trade Policy Under the Trump Administration", де автор розглядає причини та прагнення американського керівництва до боротьби з торговельним дефіцитом і перегляду існуючих торговельних угод. Своєрідним програмним документом для аналізу торговельної політики адміністрації Трампа є також офіційний звіт "The President's Trade Policy Agenda" (2018), у якому викладено основні принципи та стратегічні пріоритети економічної політики Білого дому при адміністрації Трампа. Адміністрація Трампа як відкрито критикувала торговельний баланс між США та Європейським Союзом, вважаючи його несправедливим і таким, що шкодить американській економіці. Особливу увагу Білий дім приділяв дефіциту у торгівлі з Німеччиною, а також конкурентним позиціям європейського автопрому на американському ринку. За даними Європейської комісії та Міністерства торгівлі США, у 2016 році загальний обсяг двосторонньої торгівлі товарами між США та ЄС становив приблизно 610 мільярдів доларів США.

Суперечка переросла у масштабний торговельний конфлікт, який поставив під загрозу стабільність економічного партнерства між США та ЄС. Європейський Союз у свою чергу запровадив мита на низку товарів з США, зокрема-сільськогосподарську продукцію, мотоцикли та алкоголь.

Позиція ЄС у цьому конфлікті в цілому полягала у критиці односторонніх дій адміністрації Дональда Трампа та захисті принципів ліберального підходу до ведення торгівлі. Європейці наголошували, що запровадження Сполученими Штатами тарифів на ряд товарів під лозунги про захист національної безпеки суперечить нормам Світової органі-

зації торгівлі. Брюссель вбачав ці заходи економічно необґрунтованими та такими які порушують вже існуючі правила міжнародної торгівлі. У свою чергу Європейський Союз застосував дзеркальні тарифні заходи щодо низки американських товарів, серед яких були мотоцикли, алкогольна продукція, джинси та сільськогосподарські товари.

Переговори між США та ЄС щодо врегулювання торговельних суперечок особливо активізувалась у 2018 році. Ключовим моментом переговорного процесу стала зустріч президента США Дональда Трампа та голови Європейської комісії Жана-Клода Юнкера у липні 2018 року у Вашингтоні. Під час цієї зустрічі сторони досягли попередньої домовленості щодо зниження торговельної напруженості та початку переговорів про нову торговельну угоду між США та Європейським Союзом.

Наступні переговори між сторонами велися на рівні торговельних представників США та ЄС. З боку Європейського Союзу ключову роль у переговорному процесі відігравала комісар ЄС з питань торгівлі Сесілія Мальмстрьом, а з боку США — торговий представник Роберт Лайтхайзер та міністр торгівлі Вілбур Росс. Основною метою цих переговорів було досягнення обмеженої торговельної угоди, яка могла б знизити рівень тарифних обмежень та стабілізувати трансатлантичні економічні відносини. У результаті розгляду справи СОТ ухвалила рішення, яке підтвердило наявність порушень у двох сторін протистояння. Організація дозволила. Сполученим Штатам запровадити тарифні заходи проти товарів Європейського Союзу на суму приблизно 7,5 мільярда доларів, а пізніше надала аналогічне право ЄС щодо американських товарів на суму близько 4 мільярдів доларів.

Таким чином, торговельна політика США щодо Європейського Союзу в період 2017–2021 років характеризувалася зростанням протекціонізму та відступом від принципів ліберального підходу до ведення торгівлі.

Японський фактор у становленні військово-політичного блоку країн «Осі» напередодні Другої світової війни

Гладиш Микола

Ужгородський національний університет

kgladis203@gmail.com

У 1920–1930-х роках суспільно-політичні процеси в Японії та Німеччині мали виразні спільні риси. В обох державах розгорнулося гостре протистояння між демократичними силами та ультранаціоналістичними рухами, що прагнули встановити тоталітарні режими. Перед країнами постав вибір подальшого вектора розвитку: мирна демократія або мілітаризована диктатура. Японська еліта, що сформувалася із союзу великого капіталу (буржуазії) та військового керівництва, обрала шлях реакції.

Актуальність теми полягає у важливості ролі Японії, як самостійного агресивного гравця, каталізатора глобального світового конфлікту.

Новизна роботи полягає у визначенні японського експансіонізму як ключового детермінанта глобалізації Другої світової війни, що діяв паралельно з німецькою стратегією, часто визначаючи власну логіку розгортання світового конфлікту.

Щодо **джерел та літератури**, то в процесі написання роботи, було використано офіційні документи Антикоінтернівського паку, додаткових протоколів та Троїстого союзу, а також вітчизняну та зарубіжну історіографію.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному підході, що включає історичний, порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний методи.

Виклад основного матеріалу. Головною геополітичною метою Японії було встановлення гегемонії в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та повне витіснення звідти США і європейських метрополій. Плани експансії охоплювали багаті на ресурси території Китаю, Індії, Цейлону та Австралії. Практична реалізація цих задумів почалася у вересні 1931 року з вторгнення до Маньчжурії. До лютого 1932 року регіон був окупований і перетворений на військово-сировинний плацдарм (державу Маньчжоу-Го), що дозволило в липні 1937 року розв'язати повномасштабну війну проти Китаю.

Адольф Гітлер мало знав про ситуацію в Східній Азії. Його інтерес привернула агресія Японії в Маньчжурії (1931), формування Маньчжоу-Го (1932) й особливо вихід Японії з Ліги Націй (1933). Кар'єрний дипломат, доктор Ерх Кордт пише про це у своїй книзі: «Після пригод у Маньчжурії Гітлер проявив інтерес до японської армії, бойовий дух якої справив на нього величезне враження, а після виходу Японії з Ліги Націй, Японія повністю завоювала симпатії Гітлера. Він вбачав у Японії потенційного союзника, особливо у зв'язку із подіями, пов'язаними із Радянським Союзом».

У 1935 році переговорний процес щодо укладання військово-політичного альянсу набув системного характеру. Навесні Ріббентроп офіційно підтвердив Хіросі Осімі готовність Берліна до союзу, на що японська сторона, після внутрішніх консультацій, дала принципову згоду. Протягом року Німеччину відвідували численні японські делегації для узгодження військових та економічних аспектів співпраці.

Зрештою, зближення Японії та Німеччини закінчилося тим, що 25 листопада 1936 р. між цими державами був підписаний Антиконтинентальний пакт. Термін дії Антиконтинентального пакту був визначений у п'ять років. Мета угоди це боротьба з комуністичним Інтернаціоналом. У основному документі зазначалося: «Держави-учасниці домовляються взаємно інформувати одне одного про діяльність Комуністичного Інтернаціоналу, радитимуться щодо необхідних заходів оборони та здійснювати такі заходи у тісній співпраці»

Останнім кроком до повної консолідації сил та подальших воєнно-експансіоністських акцій, держав-агресорів, вже у вирі Другої світової війни стало створення військового союзу, який мав на меті завчасно розподілити певні території. Активізація цих заходів припала на час загострення боротьби нацистської Німеччини з Великою Британією. Німеччина, Італія та Японія 27 вересня 1940 р. уклали в Берліні Троїстий пакт.

Висновки. Обидві держави прагнули на базі єдності і цілей об'єднатися і створити військово-політичний союз. Кожний з учасників цього договору мав намір використовувати свого партнера у своїх інтересах. Німці домагалися зобов'язань Японії у відношенні участі в європейських

справах, японці ж хотіли використовувати своїх союзників на Далекому Сході. Головне значення Анतिकомінтернівського пакту, що утворилась вісь «Берлін-Токіо» полягало в тім, що це був документ, спрямований проти СРСР, що знаходився в повній відповідності з зовнішньополітичним курсом правлячих кіл Японії антирадянською політикою і пронімецькою орієнтацією. Можна констатувати, що для Гітлерівської Німеччини напередодні Другої світової війни Японія була засобом для досягнення її завойовницьких цілей та надійним союзником на Тихому океані.

***Референдум про членство в Європейських Спільнотах
у дебатах Консервативної партії Великої Британії***

Гребінник Андрій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
andriy.grebennik@gmail.com*

У 1970-х роках Велика Британія зазнала однієї з найбільших криз своєї новітньої історії. Шукаючи вихід з важкого становища, британці вбачали його в «об'єднаній Європі», членом якої країна стала 1973 року. Однак такий крок мали підтвердити і народ, і ключові політичні сили країни, як консерватори. Дискусії серед останніх про переваги і ризики членства в ЄЕС напередодні референдуму 1975 року мають паралелі із сучасністю: після Брекситу британський політикум знову поступово звертається до ідеї європейської інтеграції, що робить тему актуальною.

Новизна роботи полягає у аналізі поглядів у Консервативній партії Великої Британії щодо референдуму 1975 року про членство в ЄЕС, що є недостатньо висвітленим питанням. Серед дослідників цієї теми вирізняються Д. Говланд, С. Хеніг, А. Девенні, Дж. Палмер, Р. Сандерс, Т. Бейл тощо. Джерельна база містить протоколи засідань британського парламенту, мемуари діячів Консервативної партії, матеріали преси.

Британські консерватори були тією політичною силою, яка де-юре привела Сполучене Королівство до ЄЕС. Саме за уряду Е. Гіта Лондон став частиною «об'єднаної Європи» і вирішив питання вето французів, із яким уперше зіштовхнувся ще за кабінету Г. Макміллана. Однак у погляді на Європейські Спільноти як такі торі не були монолітним утворенням, а всередині них існували як однозначно єврофіли, так і євроскептики.

Проевропейське крило консерваторів очолювалося двома діячами партії — власне Е. Гітом та М. Тетчер. Вважаючи вступ до ЄЕС корисним для Лондона кроком і закликаючи підтримати референдум, обидва лідери мали різні погляди на кінцеву мету цього процесу. Так, для Гіта єднання з Європою було чинником розширення ролі Британії у світі нарівні зі Співдружністю Націй, у той час для Тетчер — зміцненням західного світу у боротьбі з СРСР. Підхід «залізної леді» був більш практичним, адже наголошував не на питаннях моралі, як у Гіта, а на економічному принципі вільної торгівлі, що мала піти на користь державі.

Дебати поміж єврофілів Консервативної партії точилися навколо можливих вигод продовження членства в ЄЕС, а також — глибини самої євроінтеграції. На відміну від М. Тетчер, Е. Гіт погоджувався на передачу частини національного суверенітету наднаціональним органам Спільнот. Сам Гіт напередодні референдуму виступив одним із натхненників громадських кампаній «Так — Європі» та «Британія в Європі», які «залізна леді» сприймала або нейтрально, або висловлювала неприязнь через значний вплив сил інших партій (зокрема лівих) у них.

Питання, які турбували єврофілів, серед євроскептиків мали набагато гостріший характер — і цим слід пояснювати диференційованість антиєвропейського крила британських консерваторів. По-перше, євроскептики наводили конституційний аргумент проти членства в ЄЕС, що полягав у зменшенні ролі парламенту в житті країни і втраті ним частини своїх повноважень. Спираючись на нього, такі діячі, як Ніл Мартен, домоглися проведення самого референдуму — «національної ратифікації» угоди про вступ до Спільнот. Тривалий час йому опонувала низка членів парламенту, зокрема Іван Лоуренс, який назвав референдум «чужою інституцією нашим конституційним доктринам», адже плебісцити для юридичної практики Великої Британії були нехарактерними.

По-друге, джерелом невдоволення частини єврофобів виступала і економічна політика ЄЕС. Так, Спільну сільськогосподарську політику вони вважали причиною штучного завищення цін на продовольство

і відмовою від дешевого імпорту з країн Співдружності, а торгівлю — не вигідною через її постійний дефіцит. Виразником цієї позиції був секретар одного з міністерств Дж. Вінніфріт, автор памфлету «Їжа коштує дорожче в Спільному ринку».

По-третє, антиєвропейський табір убачав підставою відмовитися від членства в ЄЕС і звуження зовнішньополітичних перспектив Королівства. На відміну від Е. Гіта, вони вважали Спільноти не майданчиком для зростання впливу Лондона, а радше альтернативою зв'язкам зі Співдружністю — колишньою імперією — та «особливим відносинам» зі США. Почасти цей аргумент брали собі і єврофіли, які вбачали в континенті основне джерело проблем країни, а в англійських державах — їхнє вирішення.

Слід зазначити, що євроскептицизм був для консерваторів зручною можливістю домогтися зміцнення своїх позицій. Позаяк напередодні референдуму уряд країни очолювали лейбористи, торі спекулювали поняттями підзвітності влади і втручання Брюсселя в державні справи за кабінету Г. Вільсона. Поразка референдуму найбільш вірогідно призвела би до його відставки, а тому за це слід було боротися. Особливо таку думку просував Енох Пауелл, колишній міністр, відомий за антиімгрантською промовою 1968 року.

Отже, переконаємося: порівняно з єврофілами євроскептики були менш узгодженими у обстоюванні своєї кінцевої позиції. Тому стає зрозуміло, чому їм не вдалося скоригувати партійну політику в руслі «антиєвропейськості», адже, як показали результати референдуму у червні 1975 року, більшість населення країни, в тому числі консерватори, висловилися «за» членство Королівства в ЄЕС. Хоча європейське питання й надалі лишалося для Консервативної партії джерелом нових дебатів.

**Образ радянського НЕПу в японській періодиці 1920-х рр.
на прикладі газети *Asahi Shimbun***

Кайзлер Антон

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Kayzler.a@gmail.com

Історія радянської нової економічної політики (НЕПу) (1921–1929 рр.) традиційно розглядається через призму внутрішніх партійних дискусій або західної (європейської та американської) історіографії. Японський погляд на ці процеси залишається, більшою мірою, невідомим для української науки. Японія, як «східний сусід» СРСР, мала власну унікальну оптику сприйняття радянських трансформацій, продиктовану специфікою японської економічної моделі та геополітичними інтересами. Наукова проблема полягає у необхідності комплексного аналізу того, як формувався образ радянської економіки в японській свідомості безпосередньо від оперативних повідомлень преси 1920-х років.

Актуальність теми зумовлена необхідністю подолання європоцентризму у вітчизняній історичній науці та розширення горизонтів дослідження радянської історії 1920-х років. Традиційна історіографія НЕПу спирається переважно на внутрішні радянські джерела або західні оцінки, залишаючи поза увагою східний вектор рецепції. Завдяки зверненню до японського досвіду, відкривається шлях реконструювати альтернативний погляд на процеси радянської модернізації, сформований в умовах унікальної політичної культури Японії та її специфічних економічних інтересів у регіоні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі рецепції НЕПу крізь призму японських періодичних видань.

Джерельною базою дослідження слугує унікальний масив матеріалів японської газети «*Asahi Shimbun*» (Токіо/Осака) за 1921–1929 рр. Вибір джерела зумовлений його статусом провідного періодичного видання Японської імперії, що мало розгалужену мережу власних кореспондентів у СРСР.

Методологія дослідження базується на поєднанні методів контент-аналізу (для виявлення частоти згадок та тематичних домінант), критичного аналізу дискурсу та просопографічного методу. Просо-

пографічний метод у дослідженні торкається професійної діяльності та політичної позиції ключових японських журналістів, які працювали на радянському напрямку (Накахіра Рьо, Накаяма Садао, Нії Ітару та ін.).

У роботі проаналізовано специфіку відображення радянського НЕПу в японському інформаційному просторі в умовах гострої ідеологічної конкуренції. Виявлено, що тематика НЕПу успішно конкурувала на шпальтах «Asahi Shimbun» із наративами «білої» еміграції. Попри значну присутність у Японії впливових діячів антибільшовицького руху, інтерес японської аудиторії поступово зміщувався від підтримки білого руху до прагматичного вивчення радянської економічної моделі. Власні кореспонденти «Asahi» в СРСР, фіксуючи розбіжність між прогнозами емігрантів та реальною стабілізацією радянської влади, почали зміщувати фокус уваги читачів з воєнно-політичної риторики на питання економічної співпраці та повсякденного життя в умовах НЕПу. Газета фіксувала цей злам, перехід від сприйняття колишньої імперії як поля громадянської війни до сприйняття СРСР як потенційного економічного партнера.

Досліджено роль суб'єктивного фактора — діяльності спеціальних кореспондентів «Asahi Shimbun». Встановлено, що журналісти як Накахіра Рьо, Накаяма Садао, Нії Ітару, Одзакі Сей, Негіші Тадаші та ін. виступали активними інтерпретаторами радянської дійсності.

Завдяки матеріалам «Asahi Shimbun» простежується картина рецепції НЕПу в Японії. Це був динамічний процес, який залежав від фаховості та політичної інтуїції конкретних журналістів. Японська преса 1920-х років змогла подолати інерцію сприйняття радянський режим виключно крізь призму «білої» еміграції, запропонувавши читачеві прагматичний погляд на радянські реформи. Доцільно вважати, що введення до наукового обігу персоналій японських кореспондентів та їхніх текстів відкриває нову сторінку у вивченні історії міжнародної журналістики та японсько-радянських відносин.

**Анархісти Східної Європи
після повалення самодержавства у 1917 році**

Лапко Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lapko2021is12@student.karazin.ua

Східна Європа на початку ХХ століття була одним з найбільших осередків анархізму у світі, тож буремні революційні події 1917 року не оминули і анархістський рух.

Великою проблемою у дослідженні східноєвропейського анархізму є відносно невелика кількість робіт загального характеру. Зазвичай анархістський рух досліджувався фрагментовано, що зумовлювалося його децентралізованістю та регіональним характером. Тож, комплексний історичний аналіз, з метою визначення ролі анархістів у революційних подіях, зумовлює наукову новизну роботи.

У радянські часи анархістський рух розглядався переважно з негативної точки зору. Дослідження анархістів довгий час було табуованим. Сталінський період характеризується практично відсутністю досліджень. Виключенням можна назвати роботу Омеляна Ярославського, яка, щоправда, мала пропагандистський характер. У 1960–80-ті рр. починається відродження наукового інтересу до анархістського руху. Можна виділити ґрунтовні праці Володимира Коміна та Серафима Канева, які розглянули анархістів через призму марксистсько-ленінської ідеології. Новий етап досліджень відбувся після розпаду СРСР, коли починають виходити роботи більш неупередженого характеру, як зарубіжних, так і українських авторів. Як, наприклад, Пол Евріч та Віктор Савченко.

Методологія дослідження полягає у використанні багатогранного та міждисциплінарного підходу, що охоплює як спеціальні історичні так і загальнонаукові методи, серед яких можна виділити історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний методи, а також аналіз першоджерел друківаних та пропагандистських матеріалів та метод інтерпретації.

Анархістський рух зазнав значної активізації у 1917 році, що було зумовлено поваленням царизму та загальною політизацією суспільства. Умовою для поживлення активності була і проведена Тимча-

совим урядом амністія політичних в'язнів, що повернула анархістам значну частину досвідчених революціонерів. Ліквідація царського режиму сприймалася анархістами як початок більш глибокої соціальної революції, метою якої мала стати не лише зміна політичного режиму, а ліквідація держави як інституції примусу. Цим зумовлювалася радикальна опозиційність Тимчасовому уряду, який сприймався як механізм продовження центральної влади та збереження буржуазного порядку.

В період 1917 року анархісти пішли на певний тактичний союз з більшовиками, що прагнули об'єднати під домінуючим статусом своєї партії коаліцію з лівих рухів для протистояння Тимчасовому уряду. Втім, не дивлячись на союзництво в умовах революційної боротьби, між двома рухами існували принципові ідейні розбіжності. Анархісти категорично не сприймали концепцію диктатури пролетаріату та створення сильної централізованої держави, яку пропонували більшовики, адже це суперечило їхньому баченню бездержавного, самоврядного суспільства. Анархісти намагалися діяти самостійно, проводячи гучні акції, що йшли у розріз як з позицією більшовиків, так і Тимчасового уряду. Одним з найбільш яскравих прикладів не підконтрольності анархістів був конфлікт навколо типографії газети «Русская воля» у Петрограді. В результаті якого анархістами, на чолі з І. Блейхманом, були взяті заручники з числа представників Петроградської Ради.

Загалом можна сказати, що в період між Лютневою революцією та Жовтневим переворотом рух анархістів переживав відновлення активної практичної діяльності та новий підйом. Проте, в цілому, вплив анархістів ні в якому разі не можна характеризувати як вирішальний у справі повалення влади Тимчасового уряду. Зростання їх впливу було прямо пропорційним розчаруванню народних мас у результатах Лютневої революції, та, не в останню чергу, завдяки більшовицькій популяризації ліворадикальних ідей. Залишаючись прибічниками практичних дій, анархісти по більшій мірі залишалися несистемною силою. Силою, що не приймала значної участі в класичному політичному протистоянні, а подібний фактор майже не залишав їм шансів стати на чолі революції.

**Циклічність уваги радянської газети «Правда» до Югославії
у 1947–1948 рр.**

Максимов Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

d.maksymovv@gmail.com

Початок 1948 р. став переломним для радянсько-югославських відносин, хоча ці зміни не одразу стали публічними. Вивчення матеріалів газети «Правда» цього періоду дозволяє побачити пресу не просто як засіб трансляції політичних рішень, а як простір для створення нових ідей. Це важливо для розуміння того, як працює пропаганда авторитарних режимів, методи якої залишаються дієвими і зараз, зокрема в умовах російсько-української війни.

Хоча в **історіографії**, зокрема у працях Б. Петранковича, Л. Гібіанського, А. Животіча та інших, панує теза про повне замовчування конфлікту на ранній стадії, аналіз цих матеріалів дозволяє простежити циклічність уваги медіа до Югославії.

Відтак **метою** даної роботи є виявлення та аналіз динаміки репрезентації Югославії на шпальтах газети «Правда» у 1947–1948 рр. як складової підготовки радянського суспільства до відкритого конфлікту.

Об'єктом дослідження є радянсько-югославські відносини 1947–1948 рр. в інформаційному просторі СРСР, **предметом** — репрезентація Югославії в газеті «Правда» в зазначений період. **Джерельна база** — матеріали газети «Правда» 1947–1948 рр., на основі яких нами було розроблено дві бази даних для подальшого аналізу. **Методичний інструментарій та методологічну основу** дослідження становить міждисциплінарний синтез кліометрії та інструментів Digital History. Застосовано також контент-аналіз та структурно-функціональний підхід для вивчення специфіки медіатексту. Інтерпретація результатів базується на засадах медіа-конструктивізму та інституційного підходу до аналізу пропаганди, застосованих у працях В. Ліппмана, Е. Бернейса та Ш. Чжана.

Упродовж досліджуваного періоду М. Суслов, який очолював управління пропаганди та агітації ЦК ВКП(б), готував основу для обґрунту-

вання конфлікту і впливав на матеріали, що публікувались у «Правді». Для верифікації підготовки підґрунтя радянсько-югославського конфлікту нами здійснено компаративний аналіз матеріалів газети «Правда» за період з 1 січня до 28 червня 1947 та 1948 рр., де статистика, отримана через створений нами «Gem-bot», фіксує помітну динаміку. У 1947 р. (загалом 164 номери у вибірці) показник становив 1.58 згадок за номер, а абсолютна кількість згадок сягала 259. У 1948 р. (180 номерів) середній показник знизився до 1.37, а загальна кількість згадок — до 247. Проте справжня сутність змін виявляється через аналіз типів публікацій.

Якщо у 1947 р. беззаперечно лідирували прямі згадки, становлячи 40,54 % (105 публікацій), то у 1948 р. їх частка обвалилася до 17 % (42). Натомість домінуючу позицію зайняли «контекстні» згадки, частка яких зросла з 25,48 % (66) у 1947 р. до 46,56 % (115) у 1948 р. Також суттєво зросла вага «фрагментарних» згадок: з 16,22 % (42) до 27,13 % (67). Частка «розширених» матеріалів скоротилася майже вдвічі: з 17,76 % (46) до 9,31 % (23). При цьому парадоксально зросла кількість згадок про культурне співробітництво — з 3,86 % (10) до 7,29 % (18).

Контент-аналіз заголовків в свою чергу фіксує тенденцію до маргіналізації югославської тематики. У 1948 р. сумарна кількість згадок лексеми «Югославія» в заголовках склала лише 21, тоді як у 1947 р. тільки одна словоформа «Югославії» зустрічалася 21 раз (загалом 42 згадки). Знаковим є зникнення у 1948 р. зі списку топ-слів імені «Тіто» (у 1947 р. – 7-ме місце, 7 згадок) та столиці Белград. Їхнє місце посіли Польща (7 згадок), Чехословаччина (5) та Австрія (5).

Таке зниження уваги радянської газети «Правда» до Югославії у 1947–1948 рр., зокрема, кількості матеріалів з 40,54 % до 17 % та вилучення ознак суб'єктності («Тіто», «Югославія») із заголовків, на нашу думку, може свідчити про застосування технології «інформаційного розмивання». Радянська пропаганда не атакувала Югославію відкрито до моменту офіційного розриву, а методично знижувала значущість її керівництва та політичної ваги в очах читача. Це дозволило нівелювати популярність Тіто та підготувати суспільство до сприйняття майбутнього конфлікту не як трагедії, а як вимушеного кроку проти «знеособленої» групи керівників.

Візуалізація образу Отто фон Бісмарка у французькій сатиричній пресі періоду франко-пруської війни (1870–1871 рр.)**Сорока Всеволод***Харківський приватний ліцей «Перша Українська Школа»**sorokavsevolod2008@gmail.com*

Франко-пруська війна 1870–1871 рр. стала епохальною подією, яка не лише змінила карту Європи, а й продемонструвала нову роль масової комунікації в умовах збройного конфлікту. У цей період політична карикатура у Франції остаточно трансформувалася з розважального жанру на інструмент ідеологічної мобілізації та психологічного опору. Центральною фігурою, на яку була спрямована візуальна критика французьких художників, став прусський канцлер Отто фон Бісмарк. Його постать перетворилася на головний символ ворожої загрози, а трансформація його образу в газетній графіці відображала еволюцію настроїв французького суспільства: від зверхнього висміювання до усвідомлення національної катастрофи.

Питання медійної репрезентації війни частково досліджували відомі європейські історики. Серед них варто виділити британського військового історика сера Майкла Ховарда, який в одному з розділів аналізував вплив преси на перебіг конфлікту, німецький історик Еберхард Кольб («The Dream of Empire»), праці якого допомагають зрозуміти дипломатичний контекст, який висміювали карикатуристи. Проте, незважаючи на значний доробок, аспекти семіотичного аналізу образу Бісмарка як специфічної знакової системи у французькій сатиричній графіці залишаються вивченими недостатньо. Саме тому тема нашого наукового дослідження є актуальною.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше в рамках даного дослідження постать Бісмарка розглядається не просто як портрет історичного діяча, а як самостійний об'єкт політичної семіотики. Ми аналізуємо, як через гіперболізацію конкретних рис та атрибутів (шолом, вуса, волосся) створювався міф про «залізного канцлера» як уособлення пруського мілітаризму, що активно використовувався для національної консолідації французів перед обличчям поразки.

Джерельною базою дослідження є широке коло матеріалів: карикатури з провідних французьких сатиричних видань того часу, таких як «Le Charivari», «La Lune» та «L'Eclipse», електронні архіви Національної бібліотеки Франції (Gallica), а також праці художників-карикатуристів Оноре Дом'є та Андре Жіля. Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивізму та історизму, а також іконологічний та семіотичний підходи, що дозволяють розглядати елементи візуального образу як знакові системи. З методів дослідження використовувались історико-системний аналіз, метод порівняння та мистецтвознавчий аналіз графіки. В ході наукового дослідження ми з'ясували, що «архітектори» французької пропаганди вибудували чітку візуальну стратегію дискредитації ворога. Справжнім візуальним паспортом Бісмарка стали «три волосини», які художники зображували у вигляді змії, колючого дроту або пружин, натякаючи на його підступність. Ми доводимо, що ключовим атрибутом образу став прусський шолом-пикельгельм (Pickelhaube). У французькій інтерпретації він перестав бути частиною однострою, перетворившись на символ загарбницької політики.

Також основними елементами цього образу були гіперболізовані чоботи, що топчуть французьку землю, та величезні вуса, які надавали канцлеру вигляду хижака. На відміну від ранніх карикатур, де Бісмарка зображували хитрим дипломатом, після Седанської катастрофи його образ набуває рис монстра, вампіра або людожера. Саме цей гротескний образ і став уособленням «пруського чобота», від якого потерпала Франція. Таким чином, через візуальне мистецтво відбувалася дегуманізація противника, що було необхідною умовою для виправдання тривалого опору та майбутнього реваншизму.

Отже, образ Отто фон Бісмарка у французькій пресі періоду війни 1870–1871 рр. набув статусу складної політичної мови. Його трансформація була не випадковою художньою зміною, а свідомим актом ідеологічного протистояння. Візуальна сатира перестала бути суто естетичним або розважальним явищем, набувши функцій соціального контролю, формування громадської думки та національної ідентифікації французів через заперечення образу ворога.

**Трансформація земельної політики уряду
колоніальної Пенсильванії щодо сквотерів у 20–30-их рр. XVIII ст.**

Шарга Андрій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

andrii.sharha@student.karazin.ua

Британська Америка першої половини XVIII ст. представляла собою цілий конгломерат різноманітних суспільств. Однією з найрозвинутіших колоній була Пенсильванія, де швидке економічне зростання вилилося у масові порушення земельного законодавства. Дослідження цієї теми є дуже актуальним як для вивчення земельної політики ранніх США, так і з огляду на підвищення інтересу до вирішення проблем сквотерства та нелегальної міграції в сучасних західних суспільствах.

Наукова новизна роботи полягає у відсутності спеціалізованих досліджень з теми у заданих хронологічних рамках. Побіжно до розробки питання про земельну політику уряду та роль сквотерів у ранній Пенсильванії докладалися Дж. Б. Ротт, М. Галло, Дж. Н. Фуллертон, В. Кейн, Ч. Дутризак та ін. Джерельна база роботи представлена джерелами офіційного походження, документами Провінційної Ради Пенсильванії, що відображають ставлення можновладців до проблеми нелегальних поселенців. У дослідженні ми орієнтувалися на інституціоналізм як методологічну рамку; в роботі залучено історико-генетичний та історико-хронологічний методи.

Згідно Хартії Карла II, уся земля колонії належала Вільяму Пенну (а згодом і його нащадкам). Питання розпродажу землі делегувалося Земельному офісу. Процедура придбання у власність ділянки починалася з поданням письмової заяви колоніста на отримання землі. Далі, уряд випишував ордер, а службовий геодезист мав описати та заміряти обсяг ділянки, передавши дані до офісу, де видавався патент — документ, що офіційно закріплював право власності. Ціна ділянки розміром 500 акрів могла коливатися від 5 до 15 фунтів, до яких додавалася рента, розміром у шилінг за кожні 100 акрів.

Витоки сквотерства як явища лежать у високих темпах імміграції до Пенсильванії у 20–30-их рр. XVIII ст.; через порти Філадельфії щороку проходили тисячі чоловік. Внаслідок дефіциту землі, ці групи людей

почали ігнорувати існуюче законодавство. В спільнотах на фронтірі, далеко від густозаселених графств, починала формуватися власна система інститутів. Головним обґрунтуванням права власності сквотерів на їхню землю був «закон про поліпшення» — принцип, згідно якого ділянкою володів той, хто її освоїв та культивував, а не мав юридичні права. Межі між сусідніми паями замість геодезиста визначали «правом томагавка» — зарубками на деревах.

Закономірно, перша реакція уряду на порушників чинного законодавства була негативною, але попервах вона обмежувалася скептичним ставленням можновладців до переселенців. Жорсткіше органи влади реагували на спроби захоплення приватної власності сімейства Пеннів та конфлікти сквотерів з індіанцями за невикуплену землю. Так, у 1720-их рр. уряд неодноразово реагував на скарги корінних американців щодо незаконних поселенців, а у 1730 р. наказав сквотерам залишити захоплену власність Пеннів у Конестозі, а їх житла спалили.

Неможливість ефективно перешкоджати захопленню земель колонії сквотерами, схилила колоніальний уряд до більш прагматичної стратегії, аби використовувати населення фронтіру в політичних цілях. Під час одного з прикордонних конфліктів між Мерілендом та Пенсильванією, відомого як «Війна Кресапа», остання активно сприяла переселенню на спірні території німецьких сімей, які не володіли правом власності на землю, аби фізично утвердити володарювання своєї колонії.

У першій половині 30-х рр. XVIII ст., колоніальний уряд суттєво поліпшив своє ставлення до незаконного заселення суміжних територій. Головний геодезист провінції — Семюель Бланстон у 1733–1734 рр. видавав сквотерам спеціальні ліцензії. Вони підтверджували право власності на землю, але прирівнювалися до патентів лише за умови сплати меншої ціни за землю (за рахунок поліпшення) і подальшої відмови індіанців на територію. У середині XVIII ст. відбувається серія покупок терен корінних американців, що суттєво розширює земельний фонд.

Трансформація земельної політики Пенсильванії свідчить про поступове згасання монополії офіційного права на користь врахування реальних практик. Видача ліцензій у 1730-х роках стала компромісом,

де держава визнала інвестиції поселенців у «поліпшення» землі як вагому підставу до набуття права власності. Незважаючи на те, що феномен сквотерства побороти не вдалося, це була важлива спроба щодо встановлення контролю центру над фронтиром.

***Economic and Geographical Foundations of the Development
of Karabakh in the 19th – Early 20th Centuries***

Elshan Aslanov

Baku State University

elshanaslanov@bsu.edu.az

The economic and geographical development of Karabakh in the nineteenth and early twentieth centuries constitutes an important but still insufficiently explored problem in the history of the South Caucasus. The central scientific problem of this study lies in the fragmentation of previous research, in which economic processes have usually been examined separately from their geographical and spatial context. As a result, Karabakh's development has often been interpreted mainly through political events and administrative changes, while its economic geography has remained on the periphery of scholarly attention.

The relevance of the research is determined by the need to apply an economic-geographical approach that makes it possible to identify the interaction between natural conditions, economic specialization, trade relations, and transport infrastructure. Such an approach allows Karabakh to be viewed not as an isolated territory, but as an integral part of the broader economic space of the South Caucasus. The study also demonstrates that the region's position between mountain and plain zones created favorable conditions for the emergence of a diverse and internally connected economy.

The scientific novelty of the article consists in a comprehensive examination of Karabakh from the perspective of economic geography, with particular attention to the spatial organization of economic activity and the dynamics of interregional economic ties. Unlike many earlier studies, which considered only separate branches of the economy, this research analyzes Karabakh as a unified economic system. It shows that the coexistence of mountain,

foothill, and lowland areas contributed to the development of a multi-sectoral economy based on agriculture, livestock breeding, horticulture, viticulture, sericulture, and handicraft production. This economic diversity not only increased the stability of the region but also encouraged active exchange between different territorial zones.

The historiographical overview briefly considers both classical and modern studies devoted to the economic history and historical geography of the Caucasus. At the same time, it demonstrates that existing works rarely combine the analysis of natural conditions, trade routes, transport communications, and the territorial distribution of production. The source base of the research includes nineteenth- and early twentieth-century statistical compilations, archival documents, cartographic materials, and the works of pre-revolutionary and contemporary scholars. Together, these sources make it possible to reconstruct the territorial organization of economic life in Karabakh.

The methodological framework of the study is based on the principles of historicism, systematic analysis, and comparative economic geography. Particular attention is paid to the study of regional markets, caravan roads, and transport routes linking Karabakh with Ganja, Shusha, Baku, and other neighboring regions. The research demonstrates that agriculture formed the foundation of the local economy, while handicrafts and small-scale industry played an important role in the development of trade and commodity-money relations.

The results of the study confirm that Karabakh occupied an active and significant place in the regional division of labor of the South Caucasus. Owing to its geographical diversity and favorable location, the region connected mountain and plain territories, agricultural and pastoral areas, and local and external markets. The conclusions emphasize that an economic-geographical approach provides a deeper understanding of Karabakh's historical development and reveals those spatial dimensions of economic processes that often remain outside traditional political and event-based interpretations.

Digital transformation as a factor in the modernization of the economy of Azerbaijan in the context of the IV Industrial Revolution (2003–2020)**Khalilzade Arzu***Baku State University,**arzuxelilzade89@gmail.com*

At the beginning of the twenty-first century, the Republic of Azerbaijan faced the need to move from a resource-based model of development to a more diversified economy. In these circumstances, digital transformation became one of the key instruments for modernizing public administration, increasing economic competitiveness, and ensuring sustainable development. The study of state policy in the field of information and communications technology (ICT) is especially relevant in the context of the global spread of the Fourth Industrial Revolution and the growing role of digital technologies in economic and social life.

The aim of this study is to analyze the main directions of digital transformation in Azerbaijan between 2003 and 2020 and to determine its impact on the development of strategic sectors of the economy. The methodological basis of the research combines historical-comparative, systemic, and analytical methods, as well as the analysis of government programs, regulatory acts, and statistical data.

The research shows that during the period under review Azerbaijan created an institutional framework for digital development. Important projects in the fields of e-government, electronic services, and digital identification were introduced. These measures increased the efficiency of public administration, reduced bureaucratic barriers, and improved transparency in relations between the state and citizens. At the same time, telecommunications infrastructure developed rapidly. Internet access expanded, including in the regions, while mobile communication and broadband technologies became more widely available. The expansion of digital infrastructure also created new opportunities for regional integration and more effective interaction between central and local authorities.

Digital technologies were gradually introduced into different sectors of the economy and social sphere. They played an increasingly important role in education, healthcare, banking, transport, and public services. As a result,

the digitalization process contributed not only to technological modernization, but also to reducing regional inequality and improving the quality of life. In addition, the spread of electronic platforms simplified access to state services and encouraged broader participation of citizens and businesses in economic activity.

A special place in Azerbaijan's strategy of digital modernization belongs to the development of the national space industry. The launch of communication and Earth remote sensing satellites became an important stage in strengthening the country's information independence. These projects expanded the state's ability to monitor natural resources and infrastructure, improved communication systems, and strengthened national security.

The implementation of Fourth Industrial Revolution technologies, including artificial intelligence, big data, cloud solutions, and smart management systems, became another important direction of government policy. Their use stimulated the formation of an innovative environment and supported the development of startups and digital entrepreneurship. Consequently, digital technologies began to play a more significant role in the structure of the national economy.

Thus, digital transformation in Azerbaijan in 2003–2020 became one of the key factors of the country's post-oil modernization. It contributed to the renewal of public administration, the growth of the non-oil sector, and the formation of a new model of sustainable development based on technological innovation.

РОЗДІЛ XVI
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ (1914–1939 рр.)

Трудові конфлікти на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського в 1920-ті рр.

Величко Марат

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

marat20041507@gmail.com

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення соціальних відносин в трудових колективах у радянській промисловості 1920-х рр. крізь призму повсякденних конфліктів, що виникали між робітниками та технічно-адміністративним персоналом. У радянському дискурсі промислове підприємство маркувало як простір «робітничої влади» у якому не могло бути конфліктів. Проте архівні матеріали свідчать про наявність системних суперечностей між виконавцями та управлінцями, які суттєво впливали на організацію праці й соціальний клімат на виробництві. Дослідження трудових конфліктів дозволяє розкрити реальні механізми влади, контролю та підпорядкування у радянській індустрії 1920-тих рр. а також простежити трансформацію ролі інженерів і адміністрації в умовах кадрового дефіциту та політичної недовіри до «старих спеціалістів». Подібні конфлікти є важливим індикатором соціальної напруги та меж лояльності робітничого колективу до радянського режиму.

Новизна дослідження полягає в тому, що в роботі здійснено аналіз соціальних конфліктів Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. Петровського — найбільшого підприємства м. Катеринослава/Дніпропетровська. У фокусі аналізу саме роль та взаємодія робітників, майстрів, інженерів, управлінців у контексті трансформації промисловості після воєнного комунізму та в період НЕПу.

Досліджувана проблема висвітлена в історіографії (Мовчан О. М., Єрманський О. А. та ін.) фрагментарно, в річищі інших тем. Основу джерельної бази дослідження складає документація (діловодна: організаційно-розпорядча, звітна) з фонду 2146 «Дніпропетровський металургійний завод ім. Г. Петровського».

Радянські ідеологи вбачали ідеальний колектив як скоординовану систему, де працівники інтегровані у спільний процес на основі компетентності (Троцький Л. Д.) та взаємної відповідальності,

долаючи протиставлення фізичної і розумової праці. О. Єрманський відзначав, що за соціалізму наукова організація праці усуває конфлікт з адміністрацією, сприяє особистісному розвитку людини.

Дослідження джерел дозволяє констатувати, що виробниче середовище на заводах Катеринослава/Дніпропетровська в 1920-х роках було надзвичайно конфліктним та значно відрізнялось від ідеалу який був описаний в ідеологічних працях. Причиною конфліктів була відверта зневага з боку адміністративно-технічного персоналу. Наприклад, у мартенівському цеху начальник Лоцилов та його помічник Вахтін, за свідченнями одного з робітників, «так знущаються з робітників, як і за старих часів, у них кров не пролетарська, а дворянська». Другою важливою причиною стали системні зловживання: хабарництво, протекціонізм, пияцтво. Серед показових конфліктів історія майстра Андропова, якого робітники систематично «обкладали» грішми на випивку в обмін на кращі умови праці.

Окремо слід виділити випадки відкритого насильства з боку робітників, спрямовані на адміністрацію. Так працівник Мікатов був побитий робітником Лепловим за те, що зафіксував його запізнення. Про масовість даного явища вказує лист № 72 від голови ЦК ВСРМ від 21 серпня 1926 р., який закликав покінчити з «ненормальними взаємовідносинами», образами й побоями майстрів.

Можемо констатувати, що конфлікти на заводах Катеринослава в 1920-ті роки мали системний характер і виникали не лише через виробничі недоліки, а й через глибокі етичні, соціальні та психологічні суперечності. Збереження дореволюційних патернів поведінки (зневага до робітників, «кумівство», хабарництво) накладалося на нові ідеологічні настанови, що породжувало гострі конфлікти, інколи з насильством. Вони засвідчують складність формування «робітничої влади» на практиці та існування потужного соціального антагонізму всередині індустріальних колективів, що не вкладався в офіційні схеми соціалістичного будівництва.

ґата — перша рекламна агенція в міжвоєнній Галичині**Вовкодав Карина***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**karinavovkodav880@gmail.com*

Попри політичні обмеження та економічні утиски з боку Польської держави українців, економіка Львова у 1930-х рр. розвивалася, та мала вплив по всій Галичині. Діяльність ґата в історіографії представлено фрагментарно, в контексті інших тем, що визначає актуальність теми.

ґата, що заснована в березні 1937 року Богданом Чайківським та Романом Шухевичем, на початковому етапі функціонувала як посередницька організація, що домовлялася з видавцями про вигідніші умови публікації реклами для українських підприємців. Тому поступово виник зв'язок агенції з такими структурами, як Центросоюз, Маслосоюз, «Калина» та іншими. З часом діяльність ґата вийшла за межі газетної реклами й охопила оформлення вітрин магазинів, рекламу в кінотеатрах, мережу контактів по всій Галичині, а також співпрацю з польською пресою. Рекламу, що вони створювали не завжди була класичною, подекуди вони мали провокативний, зокрема еротичний характер, що було новаторським для тогочасного суспільства. Агенція за короткий час існування здобула велику популярність, але з приходом советів, їх репресивної політики та початком Другої світової війни у вересні 1939 року, агенцію було закрито.

Джерельна база дослідження представлена різними групами джерел: письмовими та візуальними. Перші представлені мемуарами Богдана Чайківського, другі — рекламними плакатами, що були опубліковані у газеті «Діло». Аналіз цих матеріалів свідчить про особливі стилістичні та тематичні рішення, що дозволяє припускати діяльність професійної рекламної агенції. Водночас відсутність прямих зв'язків з ґата не дає змоги пов'язати конкретні оголошення з фірмою, що компенсовано реконструктивним підходом. Саме це зумовлює наукову новизну роботи в розгляді агенції, як самостійного феномену міської комерційної та візуальної історії Львова кінця 1930-х рр., а не як епізоду в біографії Романа Шухевича.

Можемо констатувати, що Гама була прикладом українського бізнесу в середовищі Львова кінця 1930-х рр., що мала вплив по всій Галичині. І дає змогу побачити роль реклами та українських підприємств того часу.

«Активіст з народу»: соціальний портрет українського націонал-комуніста

Єременко Юлія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yu.yeremenko@karazin.ua

В сучасному дискурсі радянське часто зображується як привнесене росіянами на українські терени демонічне явище та політична доктрина. Проте наявність кількох одразу кількох українських комуністичних партій свідчить, що певна частина українського суспільства 1910–1920-х рр. була готова сприйняти комуністичну ідеологію як політичну платформу.

Історіографія теми налічує десятки публікацій, проте автори (С. Величенко, О. Палько, С. Гірик) зосереджувались на теоретичних питаннях ідеології, партійного будівництва тощо. Увага до «маленької людини», робітника чи селянина, що хотів долучитись до «великої політики» дозволяє переосмислити радянську історію з антропологічної перспективи. Джерельну базу дослідження становлять реєстраційні картки членів УКП(б) та УКП з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Проаналізовано 82 анкети партії УКП(б) (боротьбистів) Білоцерківського, Житомирського, Прилуцького, Херсонського та Єлисаветського осередків за 1920 р., а також анкетні матеріали Харківської організації УКП. Наукова новизна дослідження полягає у спробі конструювання соціального портрету українського націонал-комуніста як локального функціонера радянської влади. Під час дослідження використано підходи соціального конструктивізму та методи просопографії, що дозволили виявити типові соціально-демографічні характеристики українських націонал-комуністів.

Аналіз партійних анкет зазначених губерній дозволяє стверджувати, що місцеві члени УКП(б) і УКП виконували типові для партійного активу організаційні та агітаційні функції, що свідчить про їхню

активну включеність у партійну інфраструктуру, а не номінальне членство. Це дослідження анкет продемонструвало, що більшість партійців були молодими чоловіками 17–37 років, переважно вихідцями з селянства. Так, серед Білоцерківської організації УКП(б) селяни становили 12 осіб із 31, у Єлисаветській — 10 із 28, у Прилуцькій — 8 із 12, у Житомирській — 6 із 11. Втручання у життя сільських громад ззовні зазвичай сприймалася негативно, адже місцеве населення довіряло лише «своїм». Саме тому вчителі, лікарі та інші представники інтелігенції забезпечували найефективнішу комунікацію з населенням і підсилювали легітимність нової влади. Доволі показовим прикладом є діяльність 20-річного вчителя Єфрема Заворотного з Херсонської організації УКП(б), який займався агітацією на селі, зокрема під час святкування Шевченківських роковин, використовуючи власний соціальний авторитет для впровадження партійних ідей. До партій також доєднувалися колишні більшовики, члени УПСР та інші активісти, вмотивовані не лише політичними переконаннями, але й прагненням долучитися до видавничої, організаційної та агітаційної роботи на місцях. Соціальний склад партійців включав також представників духовенства та колишніх вірян, що свідчить про значний вплив індоктринації суспільства на процес формування нової соціальної реальності.

Отже, дослідження соціальної бази українського націонал-комунізму дозволяє стверджувати, що процес формування політичного функціонера був багатовимірним явищем, що поєднувало ідеологічну пропаганду з локальними соціальними контактами. Політична діяльність партійців проявлялася не лише у формальному виконанні програм партії, а й у здатності конструювати соціальні мережі для поширення комуністичних ідей, забезпечувати так звану «легітимність» нової влади та інтегрувати різні верстви населення в радянське будівництво.

Громадські та допомогові організації у сфері соціального захисту українського студентства Чехословаччини (1920-ті рр.)

Кучер Аліна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

alina197310@gmail.com

Внаслідок подій Української революції ХХ ст. роль української громади в Чехословаччині зростає. Еміграція науковців і студентства перетворила ЧСР на центр культурного життя. Уряд забезпечив інституційне оформлення громади та її інтеграцію.

Наукова проблема — фрагментарне вивчення матеріальної та моральної підтримки студентства як важливої складової еміграції.

Історіографія охоплює праці про українську громаду та студентство — дисертації О. Даниленка і В. Рогового, статтю О. Сухобокової про діячів УГК і монографію С. Віднянського про статистику студентства.

Джерельну базу становлять видання абсолювентів УГА та УТГІ (1922–1935 рр.), рукописи Микити Шаповала з ЦДАВО України, Статут союзу українських емігрантських організацій у ЧСР, які висвітлюють події міжвоєнного періоду і діяльність установ.

Методологія ґрунтується на загальнонаукових й історичних методах, передусім хронологічному та історико-порівняльному.

Для допомоги українським емігрантам однією з перших була запроваджена «Російська (Руська) акція допомоги» (1921 р.), згодом був створений Український Громадський Комітет (УГК) під керівництвом М. Шаповала та Н. Григор'єва. УГК надавав підтримку українським емігрантам у медицині, освіті, організовував працевлаштування та допомогу студентству, водночас вивчаючи соціальний склад емігрантів. Важливо, що УГК підтримувався Міністерством закордонних справ ЧСР, мав досить широке коло організаційної діяльності. Члени УГК працювали з біженцями та за ініціативою голови та співголови Комітету заснували Українську Господарську Академію (УГА) в Подєбрадах (1922 р.). Згодом до УГА почали прибувати потенційні студенти із західноукраїнських земель, але не всі могли навчатися за власний кошт. Для них було організовано збір коштів у Галичині через товариство «Сільський господар», що забезпечило частину стипендій. Крім того, при УГА діяли Комітет

допомоги студентам (КДС) та Благодійний Комітет (БК). КДС, до складу якого входила професура та студенти, забезпечував матеріальну підтримку в межах бюджету УГА, допомагав із житлом та надавав медичну допомогу. БК орієнтувався на малозабезпечених студентів і фінансувався за рахунок пожертв Університету. Український Вільний Університет (УВУ) був першим закладом, що отримав матеріальну допомогу від уряду ЧСР для української молоді. Ректор Університету О. Колесса підтримував зв'язок з високопосадовцями, тому до нього поставилися прихильно, і в 1921 р. було створено Чесько-Український Комітет (ЧУК), щоб підтримувати українців та білорусів у Празі. Головою ЧУК обрали професора Карлового Університету Я. Бідло, його заступником — О. Колессу. З 1922 р. Комітет отримував субвенції з державного фонду ЧСР для забезпечення 60 українських студентів стипендіями. Спочатку підтримка надавалася у вигляді житла, підручників та ін., згодом допомога набула грошового характеру — щомісяця виплачувалися стипендії близько 500 крон. ЧУК підтримував декілька студентських інтернатів для емігрантів, опікувався діяльністю різних студентських організацій в Празі, серед яких був Український студентський кооператив у Празі. Згідно зі звітом Комітету (грудень 1921 р.), окрім 884 осіб, які вже отримували допомогу, слід було враховувати також майбутніх українських студентів з Єгипту та Румунії. Найбільші суми для підтримки студентства надали ЧУК (1 715 656 чеських крон), Місія «Методистів» (12 500), Уряд ЗУНР (10 000), Степан Смаль-Стоцький (8 000), поза конкуренцією був Президент ЧСР Томаш Масарик, який систематично надавав фінансову допомогу (10 000) на різні потреби громади, іноді поза загальними зборами пожертв.

Отже, благодійні акції та допомогіві комітети, започатковані урядом, академічним середовищем й українськими організаціями, сформували систему матеріальної підтримки українських ВНЗ у ЧСР, передусім їхнього студентства.

Махновський рух в сучасній українській історіографії**Лехан Ілля***Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна**illia.lekhan@student.karazin.ua*

Махновський рух, який суттєво вплинув на перебіг подій Української революції 1917–1921 рр., в радянський період розглядався однобоко, як контрреволюційний, бандитський, куркульський, тобто ворожий до радянської влади. І лише після відновлення незалежності вітчизняні науковці отримали змогу звільнитися від ідеологічних штампів.

Історіографію махновського руху можна розділити на кілька етапів. Перший етап (1990-ті роки) був сфокусований на дослідженні воєнно-політичних питань повстанського руху, науковим роботам цього періоду притаманний оглядовий характер, а в центрі уваги здебільшого знаходилася постать очільника руху Нестора Махна. Одним із перших науковців, які почали досліджувати цю тематику був В. Ф. Верстюк, який характеризував махновський рух як повстанський рух селянства проти реставрації поміщицького землеволодіння та комуністичних перетворень більшовиків. Однією з перших ґрунтовних праць, у якій досліджено постать Н. І. Махна була монографія В. Волковинського. Цей період характеризувався вивченням махновського руху як стихійного селянського руху, натомість ідеологічне питання залишалося поза увагою науковців. В. Верстюк характеризував Н. Махна таким чином: «... уособлював тип народного вождя, народженого вибухом селянської стихії». Тобто, махновщина в цей період розглядалася скоріше як один з виявів отаманщини, аніж спроба реалізувати анархістський проєкт. Махновці ж представлені як аполітична сила, яка вела боротьбу не за свої ідеали, а проти експлуатації селян. А роль Н. Махна в русі визначалася як роль «вождя-батька».

Наступний етап (2000-ні) характеризується зміною наукового інтересу дослідників у бік ідеологічної складової руху. Цьому питанню присвятили свої праці такі дослідники, як М. Боровик, В. Чоп, В. Савченко та ін. Зокрема, М. Боровик в своєму науковому доробку підкреслював роль саме анархістів в організації повстанського руху на півдні України, а також визначив ідеологічні відмінності між анархістами та більшовиками.

В цей період набуває актуальності українське питання в махновському русі (В. Чоп). В історіографії порівняння Гуляйполя та Січі зустрічається неодноразово. Пізніше до цієї теми буде повертатися В. Савченко. Також в цей період дослідники продовжують вивчати біографію самого Н. Махна. Наприклад, В. Савченко описує життєвий шлях «батька» не лише в Україні, а й в еміграційний період. Але й до сьогодні не існує ґрунтовних біографічних праць про інших учасників руху, зокрема, начштабу РПАУ(м) В. Білаша.

Третій період (з 2010-их по сучасність) характеризується більшою увагою дослідників до окремих епізодів та аспектів з історії махновського руху. Наприклад, ґендерна історія, сюжети спроб Махна встановити контакт з анархістами Сибіру та ін. У працях Ю. Митрофаненка досліджено ґендерний аспект махновського руху та роль двох непересічних жінок в його історії. Захопленість сучасних авторів дослідженнями образів відбилась на студіях з історії махновського руху. Тут варто згадати яскраву розвідку Т. Портнової, присвяченої образу Н. Махна в іноземній літературі.

Таким чином, історіографія махновського руху в період незалежності України починалася з узагальнюючих праць, фокусом яких був лише його воєнно-політичний аспект та постать Н. Махна, який часто висвітлювалася як харизматичний вождь. В наступному етапі вектор досліджень на ідеологічну сферу махновщини зі збереженням інтересу до біографії Махна. Сучасний етап, в свою чергу, має більш розгалужений вектор досліджень, фокусується на тих питаннях, яким не приділялася увага в минулих.

***Анархістські центри на території України
в період революції 1905–1907 рр.***

Литвин Костянтин

Львівський національний університет імені Івана Франка

litvink96@gmail.com

Вступ. «Анархія» (з грецької — «відсутність правління») у повсякденному житті часто тлумачиться як невизнання авторитетів, дисципліни,

порядку. Термін «анархізм» увійшов у вжиток з часів Французької революції і спочатку використовувався в негативному сенсі задля вираження розпаду існуючого ладу. Аналіз анархістських центрів важливий для розуміння того, чому анархізм набув такої популярності саме на Півдні та в промислових містах України. Це дозволяє глибше зрозуміти механізми впливу радикальних ідей на суспільну свідомість та проаналізувати еволюцію методів державного контролю за підпіллям у кризовий період.

Результати дослідження. Перші організації анархістів в Україні з'явилися навесні 1904 р. у м. Ніжині. Згодом анархістські групи виникли у Миколаєві, Херсоні, Києві, Бердичеві, а до кінця 1908 р. визначними центрами анархізму стали Одеса і Катеринослав. Одними із просвітянців анархізму були «махаєвці», прихильники Яна-Вацлава Махайського. Його можна назвати анархо-синдикалістом, беручи до уваги революційні ідеї, які він сповідував. Мета синдикалістів — всесвітній страйк і повстання, створення маленьких рухливих груп, які збудують свідомість пролетаріату. Я. Махайський приділяв велику увагу «люмпен-пролетаріату» (декласовим верствам населення). У 1907 році М. Музиль на Амстердамському конгресі анархістів класифікував «махаєвців» як просвітянців анархізму в Україні.

Анархо-синдикалізм — це напрям анархізму, який розглядає професійні спілки, синдикати як головний інструмент соціальної революції із витісненням останніми шляхом загального страйку і соціалізації власності, будь-якої державності. В Україні ґрунтувався на ідеях Жоржа Сореля. Групи анархо-синдикалістів діяли у Києві, Херсоні, Одесі.

Рішучі дії анархістів приваблювали активну частину населення, в тому числі представників інших політичних сил. У сферу впливу анархістів потрапив насамперед Південь України (Катеринославська, Одеська, Миколаївська губернії). В Одесі та Катеринославі від початку 1906 року переважали анархо-комуністи («безначальці», «чорноземці») на чолі з майбутнім наставником і товаришем Нестора Махна — Петром Аршиновим.

Діяли терористичні групи у Харкові; осередком анархістських дій був Київ (представники: К. Городецький, Г. П'ятаков та інші). У 1907 році за доносом Богрова Д. Г. групу у Києві було погромлено. Групи

«безначальців» (ідеолог С. Романов) діяли у Києві, Одесі, Ромнах, Севастополі та Таврійській губернії загалом. Мета анархо-комуністів («безначальців») впливала з того «що будь-яке втручання чужої, диктуючої волі є порушенням суверенних прав особистості». Прагнули ж вони повністю зруйнувати буржуазне суспільство, знищити класи.

Поразка революції 1905–1907 рр. спричинила переслідування владою анархістів. Під час революції, в умовах необхідності боротьби з революціонерами, методи розшуку, збору і використання інформації каральних органів розвинулися. До 1908 року поліція знала не лише про окремі автономні анархістські групи на місцях, були знайдені стежини в усі великі структури революційного підпілля. За даними анархістського журналу «Буревісник», в 1907–1908 рр. військово-окружні суди винесли вирок смерті 164 представникам анархістських організацій. Тільки у грудні 1907 року в одеській в'язниці перебували 93 анархісти, з яких 5 було засуджено до смертної кари, 13 до каторги, а інші потрапили за ґрати та на «поселення».

Висновок.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що період революції 1905–1907 років став часом інтенсивного формування та радикалізації анархістського руху на теренах України. Почавши свій шлях з появи перших гуртків у Ніжині навесні 1904 року, анархістські осередки швидко поширилися на великі промислові центри — Одеса, Катеринослав, Київ та Харків. Проте поразка революції 1905–1907 рр. та суттєвий розвиток каральних органів імперії, які впровадили методи глибокої агентурної розвідки, призвели до масових арештів і страт активістів, що фактично паралізувало діяльність більшості анархістських груп до кінця 1908 року.

Образи міста Львів в міських путівниках міжвоєнного періоду

Морозов Олег

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

morozov2021is11@student.karazin.ua

Дослідження образів міста Львів в міських путівниках в міжвоєнний період дозволяє не тільки виявити основні засади політики польського

режиму та його методи формування історії міста і культурного фону, дає змогу порівняти погляди сучасників подій різних етнічних груп і скласти більш точний образ Львова в період цих років. Вивчення образів Львова саме в цьому часовому проміжку є актуальним для сучасності, адже зараз ми перебуваємо в активній фазі війни та в стані переосмислення вже наявних стереотипів та формуванні нового образу Львова. Мета роботи полягає в тому, щоб проаналізувати еволюцію та репрезентацію образів Львова на сторінках міських путівників, опублікованих в Польщі в міжвоєнний період. Історіографічну базу дослідження складають сучасні роботи з міждисциплінарної сфери «Імагологія» (С. Котова, С. Посохов), роботи присвячені історії міста (Р. Голик, А. Авраменко), етнічним меншинам (Н. Венгер, Р. Лозинський) та окремо образам Львова (І. Козлова, М. Мовна). В роботі було опрацьовано 13 покажчиків польського періоду з бібліотеки Центру міської історії Центрально-Східної Європи, цифрового архіву Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та електронного архівного фонду Національної бібліотеки Польщі у Варшаві, цифровим архівним фондом Сілезької національної бібліотеки в Польщі. Під час написання роботи були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження.

В досліджених путівниках ми розглянули формування образу міста Львів та еволюцію образів народів, що населяють місто, розглянули видання авторів українського, польського та єврейського походження. Автори польського походження формують нові образи міста, відмінні від попередників Австрійської доби, за рахунок активної одночасної боротьби поляків та українців за власну державу. Вперше в історії міста, поляки не тільки легітимізували та оповіли міфом захоплення міста Яном Казимиром, але і почали просувати теорію про постійну присутність поляків у Львові ще до захоплення цих земель Володимиром Великим. В період бойових дій у Львові та після нього аж до 1939 року, тримається пам'ять та образа на українців за повстання, що проявляється не тільки заворушеннями у місті протягом всього періоду міжвоєнної Польщі, але і замовчуванням присутності українців в житті міста, з'являються нові меморіали і місця пам'яті через які транслюються такі образи міста як: «Героїчне місто», «Польський Львів», «Вогнище польської

культури», «Фронтове місто», «Третя столиця Польщі», та інші. Якуб Шаль в першому єврейському путівнику представляє погляд на історію єврейської громади міста, яка не представлена в великому об'ємі в путівниках польською, руйнування образу «доброго господаря» поляка та його справжні дії щодо єврейської громади. В єврейському путівнику зустрічаються образи «Міжетнічного міста», «Торгівельного міста». Окремо варто сказати про українські путівники, їх формування та наповнення. М. Голубець та І. Крип'якевич зробили неймовірну роботу в своїх довідниках, проливши світло на життя Львова з погляду українця сучасника подій Листопадового чину та інша думка про минуле міста, в якому безперервно брали участь русини. В роботах українців, Львів постає як «Княже місто», «Українське місто», «Українська столиця». Не зважаючи на всі спроби українців та євреїв представити свою думку та розповсюдити саме такі образи Львова, погляд польських авторів за рахунок підтримки держави та містян залишається домінуючою та тільки набирає обертів з отриманням незалежності Польщі та укріплює образ «Польського міста».

***Політична діяльність української фракції в Сфатул Церій
та її роль у становленні українсько-молдовських відносин
у 1917–1918 рр.***

Скоков Гліб

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
gleb.skokov.04@gmail.com*

Державотворчі процеси на теренах колишньої Російської імперії активізували національні рухи в прикордонних регіонах, зокрема в Бессарабії, де в умовах вакууму влади сформувався Сфатул Церій (Рада Краю) — представницький орган Молдавської Демократичної Республіки (МДР). Діяльність у його складі української фракції, її позиція щодо автономії Бессарабії та взаємин із УНР залишаються недостатньо вивченими в контексті українсько-молдовських відносин.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні ролі української фракції в Сфатул Церій у формуванні українсько-молдовського політичного діалогу в умовах революційної трансформації регіону.

Історіографія теми має фрагментарний характер: у румунській і молдовській історичній науці (І. Левіт, І. Цуркану, Г. Кожокару, О. Цику) фракція згадується в загальному контексті етнічного складу парламенту, тоді як в українській історіографії (В. Кройтор, В. Боєчко, С. Гакман) основна увага зосереджена на «бессарабському питанні» та відносинах з Румунією, а діяльність українських депутатів та загалом Ради Краю майже не висвітлюється.

Джерельну базу дослідження становлять протоколи засідань Сфатул Церій, тексти законодавчих актів і резолюцій, матеріали української та бессарабської періодики 1917–1918 рр.

Основними методами дослідження є історико-генетичний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний.

Формування української фракції було зумовлене значною чисельністю українців серед населення Бессарабської губернії (19,6 %), особливо в Хотинському й Аккерманському повітах.

За результатами виборів на початку листопада 1917 р., українці отримали 15 мандатів із 156, посівши друге місце в Раді Краю серед національних груп після молдован, представлених 105 депутатами. Попри відмінності політичних орієнтацій, членів фракції єднано прагнуло забезпечити захист національно-культурних прав українців регіону.

Протягом нетривалого часу існування парламенту депутати фракції разом з іншими етнічними групами виступали за автономний статус краю в складі федеративної Росії, але водночас — за підтримку контактів з УЦР. В протоколах засідань Ради Краю фіксуються виступи українських представників, у яких наголошується на спільності історичної долі українського й молдовського народів та необхідності координації дій у ключових державотворчих питаннях.

Результатом цього стало забезпечення відносного нейтралітету в окремих питаннях: зокрема, у визначенні кордонів УНР після проголошення III Універсалу, УЦР зайняла обережну позицію, виходячи

з принципу національного самовизначення, а створення МДР 2 грудня 1917 р. розглядалося як тимчасовий політико-правовий формат, що мав створити умови для подальшого волевиявлення.

Становище змінилося з введенням румунських військ до Бессарабії в січні–березні 1918 р. Хоча даний акт обґрунтовувався необхідністю відновлення порядку, фактично він став чинником тиску на Сфатул Церій і повністю обмежив її діяльність через репресії та контроль окупаційної армії. За цих обставин проголошення «незалежності» МДР 24 січня та Унію з Румунією 27 березня депутати сприйняли як загрозу інтересам українського населення та утрималися від голосування за об'єднання. В умовах політичної нестабільності в УНР питання приналежності регіону і подальшого діалогу були відкладені й набули нового значення вже в період Гетьманату під час українсько-румунського діалогу.

Отже, українська фракція, попри невелику чисельність, сприяла активізації українського інтересу в регіоні, а також становленню українсько-молдовського діалогу, заснованого на принципах рівноправності та взаємного визнання. Отримані результати дозволяють по-новому осмислити «бессарабське питання» в політиці УНР, зокрема уточнити роль українського чинника в процесах державотворення на її південно-західному кордоні.

***Історична травма Голодомору 1932–1933 рр.
у письмових джерелах***

Спасьонова Єлізавета

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yelizaveta.spasonova@student.karazin.ua*

Студії з історії Голодомору в сучасній історіографії переважно тяжіють до соціоекономічних чинників трагедії. Проте проблема голоду як історичної травми залишається неосмисленою в контексті транспоколінневого явища, що відобразилося в історичній пам'яті українського суспільства і продовжує функціонувати, залишаючись до кінця не пропрацьованим. Це важлива проблема, оскільки стан соціальної депривації та інформаційної ізоляції сугулосний з подіями сучасної російсько-української війни.

Новизна. Дослідження зміщує фокус із політико-економічних механізмів Голодомору на його репрезентацію як міжпоколіннєвої культурної травми. Попри те, що певні аспекти теми зачіпали В. Додонова, О. Кісь та Д. Маттінглі, це не було їхньою магістральною метою.

Пропонована розвідка ставить на меті реконструювати травматичний дискурс Голодомору на основі первинних джерел та визначити роль суб'єктивної позиції оповідача у формуванні смислів трагедії.

Завдання:

По-перше, висвітлити теоретико-методологічні аспекти дослідження історичної травми

По-друге, виявити особливості дослідження історичної травми у контексті студій травми, що залучають психоаналітичний дискурс

По-третє, здійснити компаративний аналіз нарративних стратегій жертв, свідків та виконавців (злочинців) Голодомору

По-четверте, деконструювати суб'єктивні позиції учасників подій як історичних діячів

Джерельна база роботи представлена різними видами письмових джерел: законодавчі і актові матеріали, діловодна документація (організаційно-розпорядча і звітна) каральних органів влади, нарративні джерела.

Ключовими є щоденники О. Наливайка, М. Синькова, Ф. Біла, також нарративну частину доповнено спогадами зі збірника «Свіча пам'яті». Офіційний дискурс представлений корпусом конкретних документів, що містяться у збірниках «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГДА СБУ» та «Голодомор 1932–1933 на Харківщині» (ДАХО).

Історіографію дослідження можна розділити за проблемним принципом на два блоки. Перший — студії, що активно підтримують розуміння «травми» у психоаналітичному контексті. Другий представлений працями тих, хто виступає виключно за розуміння пам'яті, як і травми, сконструйованими явищами. Зокрема, можемо виокремити К. Карут, Ж. Лакан, О. Кісь тощо.

Засадничим для цього дослідження є використання досягнень історичної психології, а одним із наріжних каменів — розуміння

«лаканівського символу» (основного елементу аналізу за Ж. Лаканом), що допомагає виявити травматичні розриви між реальністю голоду та «символічним порядком» системи та розуміння мови як конструкту за Е. Сепіром, яке дає змогу дослідити, як специфічна лексика та мовні штампи епохи структурували свідомість свідка.

Висновки:

Трагування травми як соціально сконструйованого явища дозволяє розглядати її крізь призму «символьної матриці», що структурує колективну ідентичність через механізми скорботи. Тому якщо розглядати наратив жертви як інтеріоризацію болю, то він стає точкою перетину між культурним шоком та колективними патернами поведінки.

Порівняння щоденників О. Наливайка та М. Синькова виявило засадничий розрив між фаталістичним сприйняттям свідка та ідеологічним виправданням виконавця. Якщо Наливайко метафоризує голод як «батіг-покарання» або «вмирання попідтинню» (що свідчить про стан КПТСР), то Синьков повністю інтерналізує радянський «Символічний порядок», перекладаючи провину на «саботаж» самих селян. Водночас аналіз досвіду «призвідниці» Анни (за В. Гроссманом) доводить, що межі травми охоплюють і сторону агресора, трансформуючись у відчуття тотальної порожнечі.

Застосування локанівського аналізу пояснює механізм «подвійної ідентичності» як спробу свідомості обрати ідеологічний «позитив» на тлі руйнування реальності. Якщо суб'єкт не знаходить слів для опису жаху, він ідентифікує себе з агресором, що консервує травму всередині структури особистості. Паралель між депривацією 1930-х та щоденником В. Вакулєнка (2022) демонструє реактуалізацію цих патернів в умовах нової екзистенційної загрози.

**Українські суспільно-політичні організації Східної Галичини
у роки Першої світової війни**

Хандрико Владислав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

handrikoo1218@gmail.com

Проблема політичної стратегії українських суспільно-політичних організацій Східної Галичини в умовах Першої світової війни є дуже цікавою, зосереджуючи увагу на діяльності Головної української ради та Союзу визволення України, можна створити досить змістовний аналіз цілого регіону. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення політичних орієнтацій українського руху в контексті глобального воєнного конфлікту та уточнення ролі галицького середовища у формуванні концепції державної незалежності. Наукова новизна полягає у порівняльному аналізі програмних документів і політичних практик ГУР та СВУ в межах єдиного регіонального простору — Східної Галичини у 1914–1916 рр., а також у спробі простежити інтелектуальну еволюцію їхніх лідерів у динаміці воєнного часу.

Початок Першої світової війни став переломним моментом для українського політичного руху в Австро-Угорській імперії. Східна Галичина, як регіон із відносно розвинутою партійною структурою, розгалуженою мережею культурно-освітніх організацій і сформованою політичною елітою, перетворилася на центр формування воєнної стратегії українства. Саме тут відбулося інституційне оформлення двох структур, які, попри різну організаційну природу та соціальну базу, декларували спільну мету — використати війну для розв'язання українського питання.

Об'єктом дослідження є діяльність ГУР та СВУ у 1914–1916 рр. на території Східної Галичини в межах Австро-Угорської імперії. Предметом виступають політичні погляди їхніх учасників, зміст програмних документів, форми суспільно-політичної активності, а також механізми взаємодії з австро-угорською владою та державами Центрального блоку. Хронологічні межі охоплюють період від створення організацій у 1914 р. до 1916 р., коли зміна міжнародної кон'юнктури та внутрішньополітичні процеси зумовили трансформацію їхніх стратегій.

Історіографія проблеми представлена працями українських і зарубіжних дослідників (І. Патер, О. Реєнт, О. Сердюк, І. Гирич, Ю. Лавров, В. Піскун, Л. Бурачок, Д. Дорошенко, Р. Роздольський, W. Bihl, F. Fischer), які аналізували воєнну політику галицьких українців, діяльність еміграційних центрів, формування легіону Українських січових стрільців, а також дипломатичні ініціативи українських діячів. Водночас у науковій літературі часто домінує ізольований підхід до вивчення кожної з організацій, тоді як їхній взаємозв'язок, ідеологічні перетини та суперечності залишаються недостатньо висвітленими. Особливої уваги потребує аналіз персонального чинника — політичної біографії лідерів, їхніх ідейних трансформацій та адаптації до мінливої міжнародної ситуації.

Джерельну базу становлять програмні декларації, маніфести, звернення до населення, публікації у пресі, листування провідних діячів, мемуарні матеріали, а також документи австро-угорських урядових структур. Комплексне використання цих джерел дозволяє реконструювати не лише формальні позиції організацій, але й внутрішню дискусію щодо майбутнього українських земель.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму та об'єктивності. Використано порівняльно-історичний метод для зіставлення програмних положень, біографічний підхід для аналізу політичних траєкторій лідерів, а також елементи інтелектуальної історії для осмислення еволюції ідей державності. Системний аналіз дозволив розглянути організації як складові ширшого політичного середовища Австро-Угорщини воєнного часу.

Діяльність ГУР та СВУ була не лише реакцією на воєнні обставини, але й проявом зрілості української політичної думки. Порівняльний аналіз їхніх програм і практик дозволяє стверджувати, що саме в роки Першої світової війни відбулося інтенсивне переосмислення моделі української державності — від автономістських проєктів до чітко артикульованої самостійницької концепції. Дослідження цієї проблематики також дає змогу глибше зрозуміти витоки подій Української революції та місце галицького чинника у загальноукраїнському державотворчому процесі.

РОЗДІЛ XVII
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
(1939 р. – НАШ ЧАС)

**Матеріали ЦДАВОУ як цінні джерела
про радянські репресії проти Костя Левицького (1939–1941)**

Івасюта Юлія

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

ivasjuta.yulia@gmail.com

Прихід на територію українських етнічних земель будь-якого окупанта завжди супроводжується репресивними заходами. Їх вводили поляки, румуни, росіяни (і вводять зараз) та німці для того, щоб закріплювати основи свого режиму. Першочергово у їх лещата потрапляли найбільш впливові особи — громадські діячі, інтелігенція, духовенство та представники бізнес-кіл. Їх впливу на населення завжди боялись більшовики через те, що діяльність непідконтрольних їм діячів в будь-яку мить може стати прапором для національного спротиву. Серед таких персоналій був і колишній очільник уряду ЗУНР Кость Левицький (1859–1941).

Свого часу цю постать вивчали такі дослідники як І. Андрухів, А. Стечишин, М. Литвин, Т. Андрусяк, І. Райківський, та ін. Однак, більша частина дослідників не робили акцент на тому, щоб методом архівно-бібліотечних пошуків знайти маловідомі або раніше невідомі матеріали про радянські репресії проти К. Левицького в 1939–1941 рр. Серед останніх оцифрованих джерел, які були знайдені на електронному архіві ЗУНР, який базується на оцифрованих фондах українських та іноземних архівів, є рукопис статті невідомого автора «У перше десятиліття смерті Костя Левицького».

Окрім того, що ці 73 аркуші є датовані приблизно 1951 р. (К. Левицький помер в 1941 – Ю. І.), в першу чергу – вони вкрай цінне джерело про життєпис діяча та обставини радянських репресій довкола нього. Рукопис в наш час зберігається у спр. 608 із ф. 5235 ЦДАВОУ в м. Києві. З врахування того, що архівно-кримінальна справа на Костя Левицького зберігається в Москві, даний рукопис багато в чому сприяє заповнити певні прогалини довкола цієї теми. При роботі з джерелом були в нагоді методи дедукції, аналізу і синтезу. Вони дозволили дотриматись принципів історизму, системності та всебічності.

Звісно, що безпосередній праці з АКС вдалося б створити детальне дослідження про останні роки життя колишнього глави уряду ЗУНР.

Водночас при огляді вищезгаданого джерела вдалось дізнатись наступне. По-перше, арешт доктора Костя Левицького відбувся у Львові у його помешканні 30 вересня 1939 р. Під час обшуків в його помешканні слідчі НКВС дозволили взяти К. Левицькому лише речі першої необхідності. Подальші допити відбулись спершу Львові у тюрмі на Лонцького, а згодом — в Москві на Луб'янці.

В період здійснення репресивних заходів супроти К. Левицького були також заарештовані такі видатні постаті регіону як колишній посол сейму Другої Речі Посполитої Остап Луцький, адвокат і колишній сотник УГА Юліан Олесницький, редактор часопису «Діло» Іван Німчук та ін. Невдовзі був також заарештований і адвокат, колишній старшина Легіону УСС, доктор Володимир Старосольський. Невідомий автор констатує, що при транспортуванні зі Львова у Москву, К. Левицький прохав у конвоїра зі складу охорони тюремного поїзда чаю. Це була єдина його потреба під час етапу, в якій йому відмовили. Натомість надана склянка гарячої води становища також не змінила.

Звісно, що автор джерела не мав змоги дізнатись, що саме цікавило радянську верхівку під час допитів К. Левицького, які тривали з жовтня 1939-го по травень 1941 рр. Причини відпущення з під варті К. Левицького є також невідомими. Чи справді зіграли свою роль скарги діяча на адресу очільника НКВС СРСР Л. Берії та генпрокурора країни рад А. Вишинського? Ці та інші обставини є великою загадкою. Тим не менш, подані відомості у рукописі дещо доповнюють картину в ситуації з відсутністю доступу до АКС.

Загалом бачимо, що рукопис невідомого автора із фондів ЦДАВОУ частково проливає світло на радянські репресії в Галичині 1939–1941 рр. і зокрема супроти К. Левицького. Окрім того, що в нім описані останні роки життя діяча, тут є інформація щодо інших арештантів тієї доби.

***Особливості українсько-польської академічної мобільності
у 1991–1999 рр.*****Кропотко Кирило***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**kyrylokrpotko@gmail.com*

Проблематика українсько-польських відносин тривалий час перебуває в епіцентрі уваги української та зарубіжної історіографії. Водночас, освітньо-науковий вимір, зокрема, формування та розвиток академічної мобільності в період 90-х років ХХ ст. — досліджений фрагментарно.

Окремі аспекти українсько-польської мобільності були висвітлені в працях О. Сушика, І. Сушик, С. Вербицької, В. Лишко, Ф. Андрушкевича, однак цілісного аналізу особливостей академічної мобільності в зазначений період наразі бракує.

Метою дослідження є визначення особливостей українсько-польської академічної мобільності у 1991–1999 рр., та її цілісна характеристика.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові акти, міждержавні та міжуніверситетські угоди, а також обмежені статистичні дані, що зумовлено особливостями їх обліку у зазначений період.

В період 1990-х рр., формування академічної мобільності відбувається паралельно з становленням нормативно-правової бази на державному та місцевому рівнях.

Важливе значення мали міждержавні угоди, зокрема угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща з питань культурного і науково-співробітництва від 18 травня 1992 року та угода про співробітництво між Міністерством освіти України та Міністерством національної освіти Республіки Польща від 12 січня 1993 року.

Таким чином, простежується процес активної інституалізації відносин, що заклали фундамент для формування механізмів взаємодії в академічній мобільності та подальшій науковій співпраці.

Попри це, кількісні показники мобільності залишалися обмеженими. Згідно з даними, наведеними у дослідженні П. Малеси кількість іноземних студентів у Польщі складала 4,5 тис. у 1990 р. і зросла до 6,5 тис. у 2000 р., що становить приблизно 44 % приросту.

Що стосується українських студентів, то за статистикою Центрального статистичного управління Польщі (у викладі вторинних джерел), у 1995–

1996 навчальному році в польських закладах вищої освіти навчалось близько 790 українських студентів, а у 1999–2000 рр. — близько 1073 осіб.

Поряд із цим, попри відносно помітну динаміку зростання, абсолютні показники залишалися невисокими, що свідчить про обмежений характер залучення українських студентів до польського освітнього простору упродовж 1990-х років.

Аналогічно до ситуації в Польщі, фрагментарність академічної мобільності в період 1990-х років, простежується і з українського боку. Згідно даних наведених у дослідженні Лишко В., в Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького (нині — УДУ ім. М. Драгоманова) на 1990 рік здобувало освіту 1264 іноземних громадяни, із них 277 було з Республіки Польща.

Важливу роль у формуванні академічної мобільності на початковому етапі також відігравала міжуніверситетська співпраця. На початку 1990-х років саме з польськими установами Україна мала найбільшу кількість академічних контактів. Найбільш активна співпраця простежувалася між прикордонними та академічними центрами, зокрема Краковом і Львовом, Луцьком і Любліном, Тернополем і Жешувом.

Таким чином особливості українсько-польської академічної співпраці впродовж 90-х років ХХ століття характеризувалися інституційною випереджувальністю розвитку, в якій простежувалася активне формування державних механізмів та закладення нормативно-правових основ для подальшого розвитку співпраці між Україною та Польщею.

У досліджуваний період студентська академічна мобільність мала фрагментарний і несистемний характер, що пояснюється перехідним періодом розвитку України і Польщі у пострадянський період. Водночас, визначальну роль у закладенні академічної мобільності відігравали саме міжуніверситетські контакти і регіональний характер співпраці.

У сукупності цих факторів, можна стверджувати, що початковий етап українсько-польської мобільності виконував функцію формування базових передумов, для подальшого розвитку освітньо-наукової взаємодії, що значно активізувалася в наступні десятиліття.

Образи шахтаря в УРСР у 1930–1980-ті рр.**Курганова Діана***Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна**diana.kurhanova@student.karazin.ua*

В умовах радянської тоталітарної системи формування ідеологічних маркерів відбувалося через створення специфічних антропологічних типів, серед яких образ шахтаря посідав одне з центральних місць. Проблема полягає у вивченні механізмів конструювання цього образу не лише як професійної категорії, а як цілісного культурного тексту, що став основою для формування регіональної ідентичності Донбасу та інструментом мобілізації трудових ресурсів. Дослідження потребує з'ясування того, як візуальні та нарративні репрезентації «героя праці» еволюціонували від сталінського періоду до системної кризи 1980-х років.

У сучасному соціокультурному просторі України переосмислення радянських міфів про «шахтарський край» є критично важливим для розуміння конфліктів пам'яті та особливостей декомунізації. Наукова новизна роботи полягає у комплексному міжмедійному аналізі (плакат — кіно — преса), що дозволяє виокремити специфічно український контекст репрезентації шахтарської праці в межах загальносоюзного дискурсу.

Питання радянської індустріалізації та формування робітничого класу ґрунтовно досліджені С. Кульчицьким. Соціальний аспект ідентичності Донбасу та механізми терору висвітлені у працях Г. Куромія, В. Марочка та З. Лихолобової. Культурологічний підхід до створення образів «героїв» представлений у роботах О. Гриценка та С. Єкельчика. Стахановський рух як політичний інструмент аналізував Л. Сігельбаум. Проте, попри значний доробок, бракує досліджень, які поєднують візуальну антропологію з аналізом періодики протягом тривалого хронологічного відрізка.

Джерельну базу становлять агітаційні плакати 1930–1980-х рр. (зокрема роботи 1950-х рр. «Слава шахтарському труду!»), художні стрічки («Шахтарі», «Велике життя», «Літа молодії») та періодика («Правда», «Радянська Україна», «Соціалістичний Донбас»). Методологія базується на принципах культурної історії. Використано семіотичний

та іконографічний аналіз для дешифрування візуальних джерел, а також аналіз текстів преси. Ретроспективний метод дозволив реконструювати генезис образу від «новатора» до «протестувальника».

Встановлено, що форсована індустріалізація 1930-х рр. та стахановський рух 1935 року стали відправною точкою для створення міфологеми «робітника-героя». У цей період шахтарська професія наділяється винятковим сакральним статусом у пропаганді, витісняючи етнічні чи соціальні маркери. Аналіз плакатної продукції 1950–1960-х рр. свідчить про зміщення акцентів на «шахтаря-будівника комунізму», де візуальна монументальність підкреслювала стабільність системи. Кінематограф цього часу сприяв романтизації професії, створюючи харизматичні образи, що вербалізували ідеологічні посили. Проте у 1980-х роках спостерігається ерозія цього образу. Аналіз преси та подій 1989 року (шахтарські страйки) демонструє повний розрив між парадним пропагандистським конструктом «ударника» та реальним протестним потенціалом гірників, що стало передвісником розпаду радянської ідеологічної монополії.

Образ шахтарів в УРСР був не просто відображенням професійної групи, а штучно сконструйованим ідеологічним еталоном, що мав легітимізувати радянську владу на Донбасі. Еволюція цього образу пройшла шлях від героїчного авангарду сталінської епохи до глибокої кризи ідентичності у часи перебудови. Вивчення цього феномену дозволяє зрозуміти коріння сучасних регіональних міфів та механізми функціонування масової свідомості в індустріальних регіонах України.

***Російсько-українська війна (2014 – сьогодні):
еволюція форм агресії та трансформація міжнародної безпеки***

Можейко Анастасія

Військовий інститут Київського Національного університету

імені Тараса Шевченка

m.nastya7890@gmail.com

Російсько-українська війна, що набула відкритої форми у 2014 році, має глибші історичні витоки та пов'язана з тривалим періодом політичного, економічного й інформаційного впливу російської федерації

на Україну. Збройна фаза конфлікту розпочалася саме у 2014 році, однак передумови протистояння формувалися значно раніше у контексті пострадянських трансформацій та постімперської політики росії. Це дозволяє розглядати війну як складне багаторівневе явище, у якому поєднуються історичні передумови, геополітичні чинники та трансформаційні процеси у сфері міжнародної безпеки.

У сучасній науковій літературі відсутнє цілісне пояснення еволюції форм російської агресії — від гібридного втручання до повномасштабної міждержавної війни — та її системного впливу на міжнародний порядок. Переважна більшість досліджень має фрагментарний характер і зосереджується на окремих аспектах конфлікту.

Геополітичний вимір російсько-української війни розкривається у працях Олексія Гараня, Тараса Кузьо та Ендрю Вілсона, які інтерпретують її як прояв постімперської стратегії росії та боротьби за вплив у Східній Європі. Концептуальні підходи до аналізу гібридної війни представлені у дослідженнях Френка Хоффмана, Марка Галеотті та Миколи Сунгуровського, де наголошується на поєднанні військових і невійськових засобів ведення конфлікту. Міжнародно-правова оцінка агресії російської федерації, зокрема анексії Криму, обґрунтовується у працях Володимира Василенка та Олександра Задорожного, які доводять порушення фундаментальних принципів міжнародного права. Водночас у наявних дослідженнях недостатньо представлено комплексний аналіз розвитку конфлікту у динаміці 2014–2022 років.

Аналізуювши перебіг російсько-української війни можна стверджувати, що вона характеризується послідовною еволюцією форм агресії. Початковий етап (2014–2015 рр.) відзначався домінуванням гібридних методів, зокрема використанням нерегулярних збройних формувань, інформаційних операцій та політичного тиску.

У 2016–2021 роках конфлікт набув ознак частково «замороженого», при цьому відбувалося поступове міжнародно-правове закріплення статусу російської федерації як держави-агресора. З 2022 року відбувся перехід до відкритої повномасштабної міждержавної війни, що засвідчило зміну характеру конфлікту та його вихід на якісно новий рівень.

Ескалація війни зумовлена комплексом взаємопов'язаних чинників, серед яких ключовими є прагнення росії до відновлення контролю над пострадянським простором, недостатня ефективність міжнародних механізмів стримування та остаточне закріплення європейського вектора розвитку України.

Повномасштабне вторгнення 2022 року, спрямоване на зміну геополітичного балансу, фактично призвело до протилежних наслідків: консолідації українського суспільства, посилення міжнародної підтримки України та зростання її ролі у системі міжнародних відносин.

Російсько-українська війна має системний вплив на міжнародну безпеку. Вона спричинила трансформацію енергетичної політики європейських держав, посилення санкційного механізму як інструменту міжнародного впливу, активізацію військово-політичних союзів та перегляд підходів до забезпечення безпеки. Водночас конфлікт виявив структурні недоліки існуючої системи міжнародної безпеки та актуалізував питання її реформування.

Російсько-українська війна постає не лише як регіональний конфлікт, а як важливий етап трансформації міжнародного порядку. Її еволюція від гібридної до повномасштабної війни відображає зміну характеру сучасних збройних конфліктів і засвідчує необхідність переосмислення механізмів міжнародного стримування та безпеки.

***Українська підпільна держава як один із історичних етапів
національного державотворення України***

Петришин Владислав

*Львівський національний університет імені Івана Франка
vladyslav0333@gmail.com*

Одним із найбільш актуальних і потрібних кроків для розвитку історико-правової науки та громадянського суспільства в цілому в умовах Війни за Незалежність України є перехід до нової концепції, підходу визначення (класифікації) явищ та процесів українського підпілля 1941–1954 рр. Саме нове розуміння поняття боротьби українського підпілля в призмі етапного державотворення України дозволяє вітчизняній нау-

ці продовжувати розвиватися, відмовившись від радянських наративів, філософії та ідеології, яка своїм довготривалим впливом створює перешкоди для зрушень у прогресивному національному руслі. Вважаємо впровадження та широке застосування нового терміну «Українська підпільна держава» ключовим у процесі історико-правових досліджень явищ і понять боротьби ОУН, УПА та УГВР за Українську Самостійну Соборну Державу (далі — УССД) проти антидемократичних режимів.

Точно підкреслює к. ю. н. І. О. Мамонтов, що понятійно-категоріальний апарат проблеми дослідження національно-визвольної боротьби 1920–50 рр. у сучасній юридичній науці знаходиться на стадії формування. Неоднозначно визначеними залишається багато понять і категорій, що ускладнює об'єктивне розуміння характеру підпільної боротьби. Отже, науковець стверджує, що перспективи наукових досліджень цієї проблеми потребують систематизації та уточнення понятійно-категоріального апарату.

Саме тому нашим завданням є введення терміну (нової категорії) та визначення його поняття для явищ української підпільної боротьби 1941–1954 рр. Розгляд таких явищ багатовимірної природи українського національно-визвольного руху відбувається виключно під кутом етапного процесу державотворення та правотворення в підпіллі. Провівши аналіз подій 1941–1954 рр., для з'ясування історико-правової сутності та для оцінки української національної державності в підпіллі ми пропонуємо таке поняття для розуміння, нами запропонованого, терміну «Українська підпільна держава»:

Українська підпільна держава — це сукупність державних інституцій цивільного та військового українського підпілля, які вели збройну боротьбу проти антидемократичних режимів країн-окупантів, реалізуючи на практиці право народів та націй на самовизначення для побудови Української Держави (УССД), яку було відновлено декларативно-правовим Актом в 1941 році і яка юридично оформилася на державно-політичній платформі УГВР в 1944 році.

Ключовими компонентами для параметрів такої класифікації є такі ознаки Української підпільної держави: 1) Збройна боротьба з антидемократичними режимами була правомірною, адже задеклароване як *jus*

соgens в міжнародній доктрині право народів і націй на самовизначення на практиці реалізував український націоналістичний рух з початку окупації українських земель; 2) Протягом боротьби за УССД на рідних землях в підпіллі активно функціонувала і розвивалася велика кількість різної правової природи інституцій; 3) Проголошення в 1944 році УГВР як всенародної політичної платформи для консолідації й об'єднання сил юридично закріпило існування підпільної держави, тому слід аналізувати це явище як «примат» установчої влади народу; 4) Акт Проголошення відновлення Української Держави виступив історико-правим рушієм, *заклав декларативно-правовий фундамент для встановлення української національної державності в підпіллі*, а прийняття законів «Про Платформу УГВР» та «Про Тимчасовий устрій УГВР» виступило правовим підґрунтям юридичного оформлення державності в підпіллі; 5) Українська підпільна держава володіла такими ознаками держави як: органи, установи та інституції які здійснюють державну і публічну владу, наявність права, території, власних збройних сил, фінансової системи, населення; 6) Джерелом влади виступила питома й виключно суверенна воля Українського народу як політичного суб'єкта правовідносин; 7) Боротьба велася в особливо важких, «екстраординарних» і повстанських умовах, які є унікальними і специфічними за своєю правовою природою.

У контексті хронологічних меж «Української підпільної держави» слід зазначити, що відправною точкою ми вважаємо хронологічно перший декларативно-правовий акт, що проголосив відновлення України на рідних етнографічних землях після їх звільнення від радянської окупації в 1941 році. Тим самим, проголошуючи Акт 30.06.1941 року, на думку проф. І. Патриляка, ОУН спочатку війни оголосила незалежницьку декларацію і таким чином вона, як виразник волі Українського народу, створила юридичну підставу для подальшого державотворення і для розгортання опору новій окупації. Умовним кінцем існування Української підпільної держави вважаємо 1954 рік, оскільки саме тоді був взятий в полон наступник Р. Шухевича — Головний Командир УПА та Голова Генерального Секретаріату УГВР В. Кук, після чого фактично масштабний рух опору та активна діяльність підпільних інституцій на рідних землях були припинені.

Таким чином, з історико-правової точки зору вважаємо, що доповнення новим терміном та поняттям категоріальний апарат української історіографії минулого століття є необхідним, суспільно затребуваним і науково обґрунтованим в призмі процесів національного державотворення і правотворення та в рамках відновлення і збереження національної пам'яті Українського народу ХХ ст. Зокрема Українську підпільну державу слід розглядати як один з історичних етапів національної державності України.

Політико-правові наслідки Революції Гідності:

трансформація моделі влади в Україні

Стафійчук Валерія

Військового інституту Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

xxx0valeria0xxx@gmail.com

Наукова проблема: Дослідження спрямоване на встановлення сутнісного характеру трансформації моделі публічної влади в Україні після подій 2013–2014 років. Проблемним є питання, чи відбулося лише формальне відновлення парламентсько-президентської форми правління у редакції Конституції 2004 року, чи ці зміни спричинили глибоку перебудову механізмів реалізації державної влади, її легітимації та інституційної взаємодії.

Актуальність та новизна: Актуальність теми зумовлена потребою переосмислення конституційних трансформацій в умовах воєнного стану, тривалої інституційної перебудови та євроінтеграційних процесів. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні того, що зміни після 2014 року мали не реставраційний, а трансформаційний характер. Вони не обмежилися поверненням до попередньої моделі, а призвели до зміни функціональної природи взаємодії гілок влади, посилення парламентського контролю, формування нових механізмів публічної підзвітності та перерозподілу владних повноважень на користь місцевого самоврядування.

Історіографія: Конституційно-правові аспекти трансформації влади досліджувалися у працях В. Тація, О. Скрипнюка, В. Шаповала, М. Козю-

бри, Ю. Барабаша, які аналізують еволюцію форми правління в Україні. Питання інституційної перебудови державного управління та децентралізації висвітлені у роботах О. Петришина, С. Головатого, І. Коліушка. Водночас у більшості досліджень акцент зроблено або на нормативних змінах, або на політичному значенні Революції Гідності, що зумовлює недостатній рівень розробленості проблеми функціональної трансформації механізмів влади.

Джерела та методи: джерела — Конституція України 1996 року зі змінами 2014–2016 років, закони України щодо організації та діяльності органів державної влади, рішення Конституційного Суду України, матеріали Верховної Ради України, офіційні документи органів державної влади, аналітичні дослідження та наукові праці з проблем трансформації моделі публічної влади після 2014 року, статистичні та правові огляди щодо інституційних змін. Методологічну основу складають загальнонаукові методи: аналіз, синтез, порівняння та системний підхід, що дозволило дослідити модель публічної влади як цілісну інституційну систему.

Хід та результати дослідження: До 2014 року конституційна модель України характеризувалася інституційним дисбалансом, зумовленим конкуренцією повноважень між Президентом і парламентом, що негативно вплило на стабільність виконавчої влади. Відновлення положень Конституції 2004 року не обмежилось формальним перерозподілом повноважень, а змінило механізм формування уряду, посиливши його залежність від парламентської більшості, що забезпечило інституціоналізацію політичної відповідальності Кабінету Міністрів.

Децентралізація влади стала самостійним і значним напрямком трансформації. Вона суттєво змінила співвідношення між центральною та місцевою владою. Утворення об'єднаних територіальних громад, передача їм значних фінансових ресурсів і розширення повноважень у сфері освіти, охорони здоров'я та інфраструктури послабили вертикаль «ручного управління» і закріпили тенденцію до реальної автономії територіальних громад. Під час повномасштабної війни саме громади часто брали на себе функції з організації оборони, гуманітарної допомоги та відновлення території.

Створення антикорупційних органів сформувало новий інституційний рівень контролю, який функціонує поза класичною моделлю поділу

влади, що свідчить про ускладнення структури публічної влади та появу змішаних механізмів і противаг.

Висновок: Революція Гідності стала каталізатором глибокої інституційної трансформації моделі публічної влади, яка проявилася у зміні механізмів формування виконавчої влади, посиленні ролі парламенту, розвитку місцевого самоврядування та формуванні нових інституцій контролю. Така трансформація має незавершений характер і визначає подальші напрямки розвитку конституційного ладу України.

***Сюжет від «Суспільне Івано-Франківськ» як джерело
про життєпис і посмертну реабілітацію
січового стрільця Юліана Гоїва (1894–1937)***

Хомутецький Даниїл

*Національний юридичний університет імені Я. Мудрого
homutetskyidanuil@gmail.com*

В сучасному світі поширення історії уже не є монополією для авторів у журналах та одноосібних книгах. Завдяки доступу до інтернету і соцмереж в ній, немає жодних проблем знайти контент за вподобаннями. Не є винятком і продукція локальних ЗМІ, які працюють над освітленням зловідомних історичних тем в тім чи іншій регіоні. Однією із таких тем у 2025-му році став сюжет «Суспільне Івано-Франківськ» про посмертну юридичну реабілітацію Національною реабілітаційною комісією при УІНП 29 квітня 2025 р. старшини Легіону УСС з Франківщини Юліана Івановича Гоїва (1894–1937). Окрім того, що ініціатором реабілітації став історик Андрій Бойда, цей сюжет є дечим більшим, аніж просто життєписом забутого героя з минулого.

Життєпис Ю. Гоїва свого часу досліджували М. Бажанський, П. Арсенич, А. Бойда, П. Сіреджук та ін. До 2025-го року згадки у медіа про цю особистість були відсутніми як такі. Незважаючи на те, що вони містились на сторінках діаспорного журналу «Снятин» у 1969–1970-х роках, вони не давали змоги показати життєпис Ю. Гоїва для широких мас. Тому вихід у липні 2025-го року сюжету з клікбейтним заголовком «Січового стрільця Юліана Гоїва з Франківщини реабілітували через 87 років після розстрілу» багато в чому змінив цю ситуацію.

В межах архівно-бібліотечних пошуків, роботи з музейними фондами Івано-Франківського краєзнавчого музею, польової роботи з респондентами (онук старшої сестри Ю. Гоїва Ольги Олександр Отава), журналіст Степан Пенкалюк спільно з істориком А. Бойдою відтворили життєпис забутого хорунжого УСС, поручника УГА і майора РСЧА Ю. Гоїва. Окрім того, що сюжет є цінним джерелом про життєпис і посмертну реабілітацію, він є також і відображенням реалій, у яких жив реабілітований діяч.

Сюжет побудовано за логічним і хронологічним принципами. Окрім того, що сюжет є розділеним лише на двох головних спікерів (А. Бойда, О. Отава), оповідачем сюжету є журналіст С. Пенкалюк. Вагомо, що при відтворенні епохи, автор сюжету використав родинні реліквії (фотографії із фондів ІФКМ), основні життєві локації для Ю. Гоїва в Снятині (рідна хата, школа, ратуша, могили батьків і сестер). Те, що для сюжету був залучений історик і дослідник родини А. Бойда показує, що автори сюжету прагнув дотриматись історизму. Для балансу думок і реконструкції родинної атмосфери був залучений внучатий племінник Ю. Гоїва О. Отава. Синтез позицій історика і представника родини дозволив у підсумку створити певну думку про життєпис реабілітованого Ю. Гоїва.

Роль оповідача в сюжеті радше зводиться до того, щоб хронологічно розподіляти ролі та розповіді спікерів між головними подіями у житті Юліана Івановича. Відтворення атмосфери з життєпису і різницю між австро-угорською, військовою і радянською епохами в його житті вдалось як через зміну локацій, так і декорацій. До прикладу, якщо для австрійського періоду були показані шкільні документи і фотографії родини, то про військові зв'язки демонструвались фото з музейних колекцій, відкритих ресурсів і віднайдених у бібліотеках матеріалів. Вагомо, що показ архівно-кримінальної справи Ю. Гоїва з архіву ГДА СБУ в ІФО у цьому сюжеті дозволив осягнути атмосферу і проблему репресій в радянській Україні зразка 1937-го року.

Ключовою темою сюжету є звісно ж реабілітація. Оскільки їй час дано наприкінці, то можна побачити і почути складнощі сучасних реабілітаційних процесів в Україні. Власне 7 місяців для таких процедур є відносно невеликим терміном у порівнянні з реабілітаційними кейсами

в СРСР в 1950–1960-х роках. В певній мірі цей сюжет є і мотивацією для тих, хто має схожі наміри відносно об'єктів дослідження, близьких або далеких родичів

Загалом, сюжет ТРК «Суспільне Івано-Франківськ» про старшину УСС Юліана Гоїва є цінним джерелом як з точки зору біографістики, так і для розуміння різних історичних епох в Україні в першій третині ХХ ст.

**Альманах «Євшан-зілля» (1987–1990 рр.)
у видавничій спадщині Ірини та Ігоря Калинців**

Шепітак Наталія

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

nataliia.shepitak.21@pnu.edu.ua

Постановка проблеми. Унаслідок другої хвилі репресій проти української інтелігенції (1972–1973 рр.) значна частина представників дисидентського руху були заарештовані й засуджені. У кримінальних справах їм інкримінували вчинення злочину, передбаченого ст. 62 ч. 1 Кримінального кодексу (КК) УРСР («антирадянська агітація і пропаганда»), що тягло за собою покарання у вигляді позбавлення волі в колоніях суворого режиму та заслання. Серед засуджених були подружжя поетів — Ірина та Ігор Калинці. Основною метою цих масових арештів було руйнування мережі самвидаву як механізму поширення опозиційних ідей.

Невирішеними раніше частинами проблеми залишаються недостатньо досліджені процеси відновлення самвидавної діяльності в 1980-х рр., зокрема після повернення політичних в'язнів з місць ув'язнення та заслання.

Актуальність проблеми. Дослідження участі Ірини та Ігоря Калинців у відновленні самвидаву, зокрема в заснуванні в 1987 р. альманаху «Євшан-зілля», а також їхніх подальших просвітницьких ініціатив (передусім діяльності пошукової групи «євшанівців») має високий рівень актуальності в контексті осмислення форм культурно-національного спротиву радянській тоталітарній системі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У статті використано перший та другий випуски самвидавного альманаху «Євшан-зілля» (1987–1990 рр.), що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ). Наскрізним джерелом дослідження є праця Петра Шкраб'юка «Попід Золоті Ворота: шість елегій про родину Калинців». Окрім цього, залучено розвідку Соломії Якимович «Освітяни Львова на етапі проголошення політики «перебудови» у 1985–1987 рр.», а також працю Олеся Обертаса «Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років)».

Мета статті — комплексно висвітлити процес створення самвидавного науково-популярного альманаху «Євшан-зілля» (1987–1990 рр.) й окреслити його роль у формуванні видавничої та культурно-просвітницької спадщини подружжя дисидентів Ірини та Ігоря Калинців.

Виклад основного матеріалу. Важливим явищем українського дисидентського руху було виготовлення та поширення самвидаву. У своїй монографії Олесь Обертас зазначає, що за сукупністю характерних ознак самвидав постає формою ідеологічного та культурного спротиву між опозиційно налаштованою інтелігенцією та офіційно правлячою верхівкою, виступаючи альтернативним каналом поширення суспільно значущої інформації.

Логічним продовженням цієї боротьби стало відновлення В'ячеславом Чорноволом у 1987 р. часопису «Український вісник», останній випуск якого вийшов у світ ще 1972 р. у період «генерального погрому». У свою чергу Петро Шкраб'юк вказує, що того ж року в місті Львові подружжям дисидентів, а саме Іриною та Ігорем Калинцями, було засновано машинописне видання літературно-мистецького та науково-популярного альманаху «Євшан-зілля». Свою назву воно отримало від однойменного твору Миколи Вороного, тоді як його пошукова група, що займалася упорядкуванням історичних пам'яток, іменувалася — «євшанівці». Аналіз збережених у фондах ГДА СБУ випусків альманаху «Євшан-зілля» дає змогу зосередити нашу увагу насамперед на першому та другому номерах. Перший випуск було приурочено до 800-річчя першої писемної згадки назви «Україна» (1187–1987). Другий — присвячувався одній із ключових подій у вітчизняній історії — Хрещенню Київської

Русі — тисячолітній ювілей якого актуалізувався у передмові до видання 1988 р.

Окрім Ірини та Ігоря Калинців, що були відповідальними редакторами за випуск, Петро Шкраб'юк називає імена основного складу редакційної колегії альманаху «Євшан-зілля», з поміж яких: дисидент Михайло Осадчий, мистецтвознавець Роман Фіголь, кібернетик Ярослав Гнатів, архітектор Юрій Волощак, історик Андрій Цибко, інженер Орест Друль і колекціонер Іван Гречко. Оформленням видання займалася, мисткиня-килимарка, дисидентка — Стефанія Шабатура. У підсумку впродовж 1987–1990 рр. самвидавом вийшло п'ять номерів альманаху. Цікавим прикладом діяльності пошукової групи «євшанівців», на який посилається Петро Шкраб'юк у своїй праці, є виявлення будинку, де мешкав поет Богдан-Ігор Антонич у селі Бортятин, а також упорядкування його могили за безпосередньої участі членів групи, зокрема подружжя Калинців.

Висновки. Таким чином, альманах «Євшан-зілля» репрезентує видавничу спадщину Ірини та Ігоря Калинців. Його заснування свідчить про стійкість дисидентів у збереженні національної ідентичності та культурної самобутності всупереч репресивним політичним обмеженням, що робить альманах важливим джерелом для вивчення українського самвидаву кінця ХХ ст.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть охоплювати поглиблене вивчення процесів відновлення й поширення самвидаву в 1980-х рр., зокрема у контексті трансформації форм культурного спротиву та відновлення національної пам'яті в умовах пізнорадянського періоду.

***Ukrainian Diaspora and Cooperation with Ukraine in the Conditions
of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine***

Samoilenko Alona

Taras Shevchenko National University of Kyiv

alenasamoilenko7@knu.ua

The research problem lies in the need to rethink the transformation of the Ukrainian diaspora's role and the mechanisms of its interaction with the

state following February 24, 2022. There is a contradiction between the active level of mobilization of diaspora communities and the lack of an updated state policy that would take into account the new realities (the mass influx of refugees, the emergence of new organizations).

The relevance of this research stems from the fact that, following the start of the full-scale invasion, the diaspora's interaction with the homeland has sharply increased, becoming a critical factor in supporting Ukraine. The novelty of the study lies in identifying new trends, in particular, the mobilization of the diaspora in coordinating actions and countering disinformation; and the involvement of the diaspora in documenting war crimes for international courts.

The source base consists of Ukrainian regulatory and legal acts (the 2004 Law "On Ukrainians Abroad," the State Migration Policy Strategy until 2025); inter-institutional memoranda of cooperation; official statements by the President of Ukraine; data from diaspora organizations, in particular the Ukrainian World Congress; information on projects to document war crimes.

Since the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the Ukrainian diaspora's engagement with the homeland has intensified dramatically. The war has brought together "old" and "new" organizations and led to the emergence of many new groups, often led by women due to restrictions on men leaving Ukraine. Supporting refugees has become the primary focus of their activities. At the same time, the diaspora launched information campaigns against Russian propaganda in their host countries.

Since the newly formed organizations lacked prior experience and most diaspora activists were working as volunteers, it took time to coordinate the volunteer efforts. The Ukrainian World Congress (UWC), as an international organization, faced challenges in coordinating aid due to the large size and diverse composition of the diaspora, which includes various waves of migrants.

Founded in 1967, the UWC unites a network of Ukrainian organizations and communities abroad in more than 60 countries. Its key mission is to protect the rights and represent the interests of the Ukrainian diaspora, as well as to strengthen its ties with Ukraine through engagement with government institutions and civil society.

The United Nations Economic and Social Council has granted the UWC the status of a non-governmental organization with special consultative status. Additionally, the organization holds participant status with the Council of Europe as an international non-governmental body.

The United Nations Economic and Social Council has granted the Ukrainian World Congress (UWC) the status of a non-governmental organization with special consultative status. In addition, the organization holds participant status with the Council of Europe as an international non-governmental body.

In 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine signed a Memorandum of Cooperation with the UWC, underscoring the growing role of the Ukrainian diaspora as a strategic partner of the state, particularly in the areas of strategic communications and countering disinformation campaigns.

The political mobilization of the diaspora dates back to the Euromaidan of 2013–2014, which united Ukrainians abroad in an unprecedented way. With the start of the full-scale invasion, Ukrainian communities organized mass demonstrations in 46 countries around the world. The Ukrainian diaspora organized protests even in countries where the Ukrainian community had been small prior to February 2022, notably in Switzerland. There, representatives of the diaspora actively informed the public about events in Ukraine and advocated for Ukrainian interests at the UN level.

Participation in transitional justice projects has become a key focus. In Poland, initiatives to document war crimes have been implemented: the Center for the Documentation of War Crimes in Warsaw, opened by the OPORA Civic Network with the support of the British government, collects eyewitness accounts of war crimes and submits materials to international courts, as well as providing psychological assistance to victims; The “Sunflower” project complements the work of international courts in prosecuting those guilty of war crimes and human rights violations in the war in Ukraine.

Since February 2022, President Volodymyr Zelenskyy has repeatedly addressed the diaspora as a key source of support for Ukraine during his visits to Canada and the United States. This underscores its role in international advocacy and the strengthening of the state.

State policy regarding the diaspora began to take shape after 2004. The Law “On Ukrainians Abroad” defined the legal status of persons

of Ukrainian origin living abroad. The Migration Policy Strategy through 2025 emphasizes the need to maintain ties with the diaspora, facilitate the return of migrants, and introduce lending and tax incentives for returnees. However, a separate comprehensive program for cooperation with Ukrainians abroad has yet to be approved.

In conclusion, Ukraine's cooperation with the Ukrainian diaspora remains relevant after 2022, but there is a need to improve this interaction, specifically by establishing a systematic approach to cooperation. Further effective engagement of the diaspora requires an update to state policy that takes into account the wave of forced migration. Ukraine should consider establishing a specialized agency or ministry for diaspora affairs to better coordinate diaspora capital. State policy should be aimed at building a long-term, mutually beneficial partnership with the diaspora for the country's recovery.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- 3 рота ударних безпілотних авіаційних комплексів військової частини А5173 10 армійського корпусу оперативного командування «ПІВНІЧ».2.
- Baku State University (Azerbaijan).Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) Ukraine.
- European Humanities University (Lithuania).
- Ganja State University (Azerbaijan).
- Institute of Art Studies, Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria).
- Keuda (Mantsälä, Finland).
- Oslo Metropolitan University (Norway).
- Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan (Azerbaijan).
- Відокремлений структурний підрозділ «Технологічний фаховий коледж Дніпровського державного аграрно-економічного університету».
- Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
- Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.
- Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.
- Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України.
- Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України.
- Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.
- Карпатський національний університет імені Василя Стефаника.

- Київський національний економічний університет імені Вади́ва Гетьмана.
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Компанія «Family Tree».
- Криворізький державний педагогічний університет.
- Львівська національна наукова бібліотека України імені Васи́ля Стефаника.
- Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Маріупольський державний університет.
- Музей історії міста Києва.
- Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».
- Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.
- Одеський ліцей №85 Одеської міської ради.
- Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- Тернопільський національний педагогічний університет імені Володими́ра Гнатюка.
- Ужгородський національний університет.
- Феськівський ліцей Золочівської селищної ради.
- Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Харківський приватний ліцей «Перша українська школа».
- Центральний державний науково-технічний архів України.

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

- Блаженко Альвіна.** Скіфська спадщина Карпатського регіону: між археологією та національними наративами 4
- Дубяга Андрій.** Соціальне положення воїнів у катакомбному соціумі (за матеріалами поховань) 6
- Каравацький Владислав.** Визначення кількості римських солдат на території Ольвійського полісу 7
- Руденко Софія.** До питання про ідентифікацію та інтерпретацію зарубинецьких городищ Середнього Подніпров'я 10
- Устименко Юрій.** Рибальство та мисливство салтівської культури і Русі: спільні риси та відмінності 12
- Шрамко Валентин.** Перспективи та виклики в справі збереження археологічних матеріалів в цифрову добу 16

ВОЄННА ІСТОРІЯ

- Босак Василь.** Діяльність Секції опіки над воєнними інвалідами у Львові під час Першої світової війни 19
- Карамач Софія.** Стратегія і тактика у воєнній історії: порівняльний аналіз епох 21
- Колотуша Яна.** Документування війни: роль військових журналістів у фіксації подій Другої світової війни 22

- Нижніков Дмитро.** Розвиток військових навчальних закладів в українських губерніях на початку ХХ століття 24
- Салосін Єфрем.** Воєнне мистецтво УПА на прикладі військових операцій проти сил нацистських окупантів та їх сателітів 27
- Чумак Олександр.** Технологічна асиметрія та стратегічна синергія: досвід 1917–1921 рр. у дзеркалі сучасної війни 29
- Яременко Ірина.** Інформаційна війна та диджитал-спротив України: правові та технологічні аспекти 31

ГЕНДЕРНА ІСТОРІЯ

- Даценко Дарія.** Жінка в німецькому суспільстві ХV століття: соціальні передумови полювання на відьом 35
- Демидяк Діана.** Жіночий рух у Тернополі кін. ХІХ – поч. ХХ ст. 37
- Козицький Олександр.** Стратегії соціальної мімікрії під час слідства: мікроісторичний аналіз справи харківського чекіста, засудженого за гомосексуальні стосунки (1963–1964 рр.) 39
- Пілат Світлана.** Російсько-українська війна як каталізатор гендерних трансформацій у Збройних Силах України (2022–2024 рр.) 41
- Стрілець Карина.** Гендерні образи в сучасних медіа: трансформація ролей жінок і чоловіків у інформаційному просторі (2014–2024) 43
- Тихонова Олена.** Еволюція жіночого образу в модній гравюрі початку ХХ століття: адаптація архетипу «Гібсон Герл» у журналі «Парижські моди» (на матеріалах фондів ХДНБ ім. В.Г. Короленка) 45

Черткова Ірина. Роль культурно-освітньої діяльності Союзу Українок Канади у формуванні діаспорної спільноти (1926–1950-ті рр.) 47

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Волинський Владислав. Досвід реконструкції родоводу академіка Любові Малої 50

Голій Роман. Методика і практика опису печаток 52

Давлатов Данііл. Фортуна в карбуванні Марка Аврелія:
образ та місія 54

Зайцев Максим. «Лихо з розуму» у дослідженні життєпису
С. Караванського 56

Нитник Євгеній. Топографічний опис Поділля 1806 р. як джерело
для реконструкції етноконфесійної структури регіону 58

Рибак Богдан. Матеріали ДАІФО та ГДА СБУ в ІФО як цінні джерела
про родину отця Михайла Ганушевського..... 60

Скорнякова Наталя. Проблема візуальної верифікації іконографії
до видань О. Рігельмана та робіт Є. Глоговського: деконструкція
анакронізмів ХІХ ст. 62

Тищенко Артем. Ранньомодерні графіті Східної Європи як історичне
джерело: стан досліджень 63

Шоповалова Анастасія. Історія Харківського національного
університету радіоелектроніки у документах Центрального державного
науково-технічного архіву України: до проблеми збереження інституційної
пам'яті 66

Hashimova Aynur. The Role of Cartographic Sources in the Reconstruction of the Historical Geography of Karabakh 69

ІСТОРИОГРАФІЯ

Бойко Сусанна. Історія ранньомодерної Європи на сторінках «Записок історичного факультету» 73

Гальченко Богдан. Трансформація тематичного вектору збірника «Питання німецької історії» наприкінці 1980-х – у середині 1990-х рр. як індикатор зміни напрямку досліджень дніпровських істориків-германістів 75

Горзов Катерина. Квір-студії в українській історичній науці: історіографічний огляд 78

Доценко Марія. Участь українських учених у Міжнародних конгресах історичних наук (1900–1995 рр.) 80

Єфременко Ілля. Проблема загального страйку в Лімеріку 1919 (Limerick Soviet) в ірландській історіографії 82

Крисенко Кирило. Образи Англії V–VI ст. у радянських підручниках з історії середніх віків для вищої школи кінця 1930-х – початку 1950 рр. 84

Кузьменко Лідія. Історія Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря та особливості її висвітлення у радянській історіографії ... 88

Тітов Олександр. Образ Чехії XIII–XVII ст. у радянських підручниках вищої школи кінця 1930-х – початку 1950-х рр. 90

Черниш Станіслав. Громадянська війна в Іспанії 1936–1939 рр.: історіографічний аналіз 92

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

- Гончар Марія.** Вбрання як засіб соціальної та політичної ідентифікації під час Французької революції 1789–1799 рр. 95
- Грищенко Владислав.** Школа нанга як модель культурної інтерпретації: між уявною традицією та художньою автономією 97
- Кальник Ольга.** Князь Володимир Великий в образотворчому мистецтві (кінець XVIII – початок ХХ ст.) 99
- Кокотіхін Дмитро.** Повсякденне життя гімназиста поч. ХХ ст. за спогадами сучасників 100

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

- Алексєєва Марія.** Культурний опір як форма національної самоідентифікації в Україні (ХХ–ХХІ ст.) 106
- Бабак Ігор.** Непрочитані сторінки українського бандурництва: творча постать Василя Ємця 107
- Коваль Ілля.** Політична іконографія радянського атомограду в УРСР на прикладі панно «Світанок» у місті Прип'ять 109
- Колоней Анастасія.** Ніна Руденко — піаністка, педагогиня і музикознавиця 111
- Кухарець Руслана.** Культурна пам'ять як чинник консолідації українського суспільства в історичній ретроспективі 114
- Миненок Анастасія.** Відображення жінки у піснях УПА: минуле і сьогодні 115

- Насібова Зейнаб.** Механізми ідеологічної деформації рецепції творчого спадку Раїси Троянкер у радянському науковому дискурсі» 117
- Семешин Едуард.** Постать Григорія Сергійовича Гавриленка в історії Сумського державного педагогічного інституту 119
- Сидоренко Володимир.** Залізниця як чинник розвитку фізичної культури та спорту: поява та поширення командних-ігрових видів спорту у Конотопському залізничному вузлі 122
- Eliseeva Ekaterina.** Bulgarian Stage Folklore in the Soviet Cultural Space: the Touring Practice of the State Ensemble Pirin 124
- Zemliana Yevheniia.** Theatre during the full-scale war: the experience of Ukrainian theatre practitioners 126

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- Дегтярьов Вадим.** Війна Судного дня та трансформація безпекової доктрини Ізраїлю у контексті зовнішньополітичної стратегії США «мир через силу» 130
- Зацепіло Валентин.** Місія М. Літвінова до Європи (грудень 1918 – січень 1919 рр.) 132
- Которинська Наталія, Павлів Святослав.** Між освітою та культурою: феномен Grand Tour у європейській історії 134
- Кресан Валерія.** Грецько-українські відносини в роки російсько-української війни (2014–2025 рр.) 136
- Ноготков Артур.** Фашистська окупація Албанії як чинник трансформації державності та криміналізації суспільства 138

Павлик Анна. Радянська реакція на військові навчання Able Archer 1983 року	140
Река Іванна. Після Дейтона: боснійський досвід постконфліктного врегулювання	144
Серко Олександр. Історична пам'ять як фактор сучасних міжнародних відносин: польсько-українські та російсько-європейські «війни пам'яті»	146
Gardus Maksym. The Evolution of International Sanctions: A Comparative Analysis of the Cases of Iraq, South Africa and Iran	147
Gurbanova Kamala. Türkiye–Azerbaijan: Historical Foundations and Modern Model of Strategic Partnership	150
Qasimov Rashad. German-Ottoman Rivalry in the South Caucasus and the Azerbaijan People's Republic in 1918	152

ІСТОРИЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

Букрій Марія. Роль РПЦ у поширенні ідеології «русского мира»: історичні передумови та сучасні неоколоніальні практики	156
Склема Михайло. Бердичів і Вільнюс як марійні центри Речі Посполитої: порівняльний аналіз	158
Лащенко Вікторія. Роль Інокентія Балтського у формуванні інокентіївського релігійного руху початку ХХ ст.	160
Легенький Руслан. Гендерний аспект у діяльності нового релігійного руху «АллатРа»	162

- Лендел Михайло.** Рейхсконкордат 1933 року в контексті зовнішньої політики Святого Престолу та Третього Рейху 164
- Малік Єлизавета.** Діти в нових релігійних рухах: на прикладі Ашрам Шамбали 166
- Мартинов Євгеній.** Образ Київської Русі в сучасному українському неоязичництві (на прикладі Об'єднання Рідновірів України) 169
- Мироненко Ксенія.** Практика носіння вериг у Києво-Печерському патерику 171

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

- Гузєря Соф'я.** До використання терміну «babewyues» на позначення середньовічних маргіналій 174
- Данилова Олександра.** Соціальна категорія бондів: внутрішня стратифікація та майнова диференціація вільного населення ранньосередньовічної Скандинавії 176
- Коржавіна Єкатерина.** Конструювання образу «іншого»: релігійна ідентичність як функціональний еквівалент раси в протоколоніальній практиці хрестоносців 178
- Куліджанов Вахтанг.** Особливості взаємодії руського перекладача флорилегію псевдо-Максима Сповідника із грецьким оригіналом 181
- Левковець Валерія.** Іконоборче повстання 1566 року в Нідерландах як чинник дестабілізації та завершення регентства Маргарити Пармської 183
- Новіков Влад.** Зміна образу Армінія у творах Ульріха фон Гуттена ..184

Сосульський Володимир. Богомільське вчення як чинник формування боснійської ідентичності	186
Стюфляєв Максим. Не імператор, а представник Теотівакана в області майя: нове бачення ролі Хац'оом-Куйя у світлі текстів на стелі 31 з Тікаля та стелі 51 з Ель-Перу	188

ІСТОРІЯ СЛОБОЖАНЩИНИ ТА ХАРКОВА

Воротинцева Олена. Перепис Харкова 1660 р. як джерело до історії формування соціального складу населення Слобідської України	194
Гришин Олександр. Зміна влади у Харкові під час вирішального походу Білої армії на Південному фронті 1919 р.	196
Кузьменко Євгеній. Об'єкти історико-архітектурної спадщини міста Куп'янськ за умов російської військової експансії: історико-культурологічний вимір утрат та можливості відновлення	198
Меркулов Віталій. Історія дослідження топоніма «Харків»: здобутки і проблеми	200
Мушин Влада. Генеза українсько-російської диглосії на Слобожанщині: історичні витоки та постколоніалізм (XVII–XXI ст.)	203
Якуба Олександр. Топонімічний ландшафт Харківщини у 2015–2023: статистичний та семантичний аналіз	205

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ

Бондаренко Наталія. Гендер і образ правителя у політичній культурі Стародавнього Єгипту	209
--	-----

- Долик Олександр.** Особливості організації заморських експедицій адмірала Чжен Хе (1405–1433 рр.): кораблі та особовий склад 211
- Пучков Олександр.** Радіовуглецеве датування пам'ятоків єгипетського Давнього царства: чи коректні дати його історичної хронології? 213
- Харитенко Тетяна.** Середньовічний корейський кодекс «Нехун» та конструювання гендерних ролей жінки у ранній Чосон крізь призму неоконфуціанства 215
- Mammadov Ilham.** The Relations of the Aq Qoyunlu State with European Countries 218

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ТА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

- Кобас Константин Йосиф.** Оборонні заходи боспорських правителів та характер взаємин з варварською периферією на прикладі європейської частини Боспору Кіммерійського у друг. пол. I ст. до Н.Х. – перш. трет. I ст. після Н.Х. 221
- Колодій Єлизавета.** Образ Марка Емілія Лепіда в античних джерелах: між політичною реальністю та августівською пропагандою 223
- Куліков Владислав.** Laus та gloria як інституційний механізм римської експансії у III–II ст. до н. е. 225
- Маціборко Євгеній.** Обожествління річок Північного Причорномор'я у античний період 227
- Павлюк Ірина.** Римське право як основа формування сучасних правових систем 229
- Шевченко Костянтин.** Римсько-готський союз проти Аттіли 231

Вогунков Ігор. The office of oikonomos in the structure of the Seleucid administration 233

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ

Беляков Денис. «В Ялті не буває зими»: погода й клімат Криму в текстах мандрівників кінця XVIII – початку ХХ ст. 237

Демський Богдан. Мобільність без громади: італійці у Львові пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу 238

Добровольський Анатолій. Образ імператора Миколи II у спогадах сановників імперії Романових 240

Дуденкова Марія. «Хлопоманство» як принципове інакомислення: чому еліта обирає маргіналізацію? 242

Захаренко Аліна. Людмила Старицька-Черняхівська як представниця інтелігентської родини в контексті українського національного відродження (XIX – початок ХХ ст.) 245

Колесник Людмила. Барон Іван де Шодуар як меценат і культурний діяч Волинської губернії 247

Кукса Артем. Втручання князя Вітовта в ординські справи наприкінці XIV ст.: передумови та поразка на річці Ворскла 249

Кулик Оксана. Органи фінансового управління на українських землях кінця XVIII – середини XIX ст. 254

Макогін Святослав. Окремі сторінки життєпису журналіста і політика Арнольда Бараля (1890–1957) 256

Музичук Катерина. Механізми службового зростання козацької старшини доби Руїни (на прикладі В. Дуніна-Борковського) 258

Шкробач Михайло. Участь і погляди Костя Левицького щодо подій довкола судового процесу 101 у Львові в 1910–1911 роках 260

Shyshka Yevhen. Estonians and Finns in the history of Donbas in the late 19th and early 20th centuries 262

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ, АМЕРИКИ, АЗІЇ ТА АФРИКИ

Бабій Яна. Дискусія щодо македонської мови на сторінках болгарських газет «Право» та «Македонія» (1870–1872 pp.) 265

Брайлян Єгор. Архів ОУН Української інформаційної служби в Лондоні як онлайн-ресурс для дослідження української діаспори у Великій Британії під час холодної війни 267

Василенко Михайло. Торговельні відносини США та ЄС (2017–2021) 268

Гладиш Микола. Японський фактор у становленні військово-політичного блоку країн «Осі» напередодні Другої світової війни 271

Гребінник Андрій. Референдум про членство в Європейських Спільнотах у дебатах Консервативної партії Великої Британії 273

Кайзлер Антон. Образ радянського НЕПу в японській періодиці 1920-х pp. на прикладі газети Asahi Shimbun 276

Лапко Дмитро. Анархісти Східної Європи після повалення самодержавства у 1917 році 278

- Максимов Дмитро.** Циклічність уваги радянської газети «Правда» до Югославії у 1947–1948 рр. 280
- Сорока Всеволод.** Візуалізація образу Отто фон Бісмарка у французькій сатиричній пресі періоду франко-пруської війни (1870–1871 рр.) 282
- Шарга Андрій.** Трансформація земельної політики уряду колоніальної Пенсильванії щодо сквотерів у 20–30-их рр. XVIII ст. 284
- Elshan Aslanov.** Economic and Geographical Foundations of the Development of Karabakh in the 19th – Early 20th Centuries 286
- Khalilzade Arzu.** Digital transformation as a factor in the modernization of the economy of Azerbaijan in the context of the IV Industrial Revolution (2003–2020) 288

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1914–1939 рр.)

- Величко Марат.** Трудові конфлікти на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського в 1920-ті рр. 291
- Вовкодав Карина.** Гама — перша рекламна агенція в міжвоєнній Галичині 293
- Єременко Юлія.** «Активіст з народу»: соціальний портрет українського націонал-комуніста 294
- Кучер Аліна.** Громадські та допомогіві організації у сфері соціального захисту українського студентства Чехословаччини (1920-ті рр.) 294
- Лехан Ілля.** Махновський рух в сучасній українській історіографії 298
- Литвин Костянтин.** Анархістські центри на території України в період революції 1905–1907 рр. 299

- Морозов Олег.** Образи міста Львів в міських путівниках міжвоєнного періоду 301
- Скоков Гліб.** Політична діяльність української фракції в Сфатул Церій та її роль у становленні українсько-молдовських відносин у 1917–1918 рр. 303
- Спасьонова Єлізавета.** Історична травма Голодомору 1932–1933 рр. у письмових джерелах 305
- Хандрико Владислав.** Українські суспільно-політичні організації Східної Галичини у роки Першої світової війни 308

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1939 р. – НАШ ЧАС)

- Івасюта Юлія.** Матеріали ЦДАВОУ як цінні джерела про радянські репресії проти Костя Левицького (1939–1941) 311
- Кропотко Кирило.** Особливості українсько-польської академічної мобільності у 1991–1999 рр. 313
- Курганова Діана.** Образи шахтаря в УРСР у 1930–1980-ті рр. 315
- Можейко Анастасія.** Російсько-українська війна (2014 – сьогодні): еволюція форм агресії та трансформація міжнародної безпеки 316
- Петришин Владислав.** Українська підпільна держава як один із історичних етапів національного державотворення України 318
- Стафійчук Валерія.** Політико-правові наслідки Революції Гідності: трансформація моделі влади в Україні 321

Хомуцький Даниїл. Сюжет від «Суспільне Івано-Франківськ» як джерело про життєпис і посмертну реабілітацію січового стрільця Юліана Гоїва (1894–1937) 323

Шепітак Наталія. Альманах «Євшан-зілля» (1987–1990 рр.) у видавничій спадщині Ірини та Ігоря Калинців 325

Samoilenko Alona. Ukrainian Diaspora and Cooperation with Ukraine in the Conditions of Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine 327

Список установ 331

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Тези доповідей 79-ї Міжнародної наукової конференції
(до 90-річчя заснування Наукового товариства студентів
у Харківському університеті)

Українською, англійською мовами

Редактор: Земська А. С.

Укладач: Гребінник А. О.

Комп'ютерне верстання: Янкул О. М.

Оригінал-макет: Янкул О. М.

Тексти подаються в авторській редакції
Автори несуть повну відповідальність за підбір,
точність та достовірність наведених фактів,
економіко-статистичних даних та інших відомостей

61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна